

Slavia Centralis

številka 1 | 2009 | letnik II.

Slavia Centralis (SCN) ISSN 1855-6302

Izdaja

Oddelek za slovanske jezike in književnosti,
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Published by

Department of Slavic Languages and Literatures,
Faculty of Arts, University of Maribor
http://www.ff.uni-mb.si/index.php?page_id=225

Glavni in odgovorni urednik – Editor-in-chief

Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Uredniški odbor – Editorial Board

Silvija Borovnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Jožica Čeh Steger (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Marc L. Greenberg (University of Kansas, USA – Univerza v Kansasu, ZDA; *urednik za jezikoslovje – linguistics editor*)

Alenka Jensterle Doležal (Univerzita Karlova v Praze – Charles University of Prague, CS)

Ludvig Karničar (Karl-Franzens-Universität Graz – University of Graz, A)

Mihaela Koletnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Mark Richard Lauersdorf (University of Kentucky, USA – Univerza v Kentuckyju, ZDA)

István Lukács (Eötvös Loránd Tudományegyetem – Eötvös Loránd University of Budapest, H)

Miran Štuhec (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO; *urednik za literarne vede – literature editor*)

Božena Tokarz (Uniwersytet Śląski – University of Silesia, PL)

Tehnična urednica – Technical editor

Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Številko je uredila – Guest editor:

Zinka Zorko (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Uredniški svet – Advisory board

Eric P. Hamp (Chicago), **István Nyomárkay** (Budapest),

Ivo Pospíšil (Brno), **Emil Tokarz** (Bielsko-Biala), **Zinka Zorko** (Maribor)

© *Slavia Centralis* (SCN)

SCN izhaja dvakrat na leto – SCN is published twice yearly

Vključenost SCN v podatkovne baze – SCN is indexed/abstracted in:

MLA Directory of Periodicals, Modern Language Association of America, New York;
Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, USA

Naslov uredništva – Editorial address

Slavia Centralis, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor

Letna naročnina: 12 €, za študente in dijake 8 €.

TRR: 01100-6000020393

Cena posamezne številke: 6,80 €

Annual subscription/single issue (outside Slovenia): 24,20 €/13,60 €

Tiskano s podporo Slavističnega društva Maribor – Published with the support of Slavistično društvo Maribor

Oblikovanje in prelom – Design and typesetting: Grafični atelje Visočnik

Natisnil – Printed by: Dravska tiskarna

Naklada – Circulation: 300

Vsebina / Contents

Razprave / Studies

- 5** *István Nyomárkay*, Pokreti za obnovu jezika u srednjoj Europi. Izrada stručne terminologije u srednjoeuropskim jezicima / Jezikovnoprenoviteljena gibanja v srednji Evropi. Oblikovanje strokovne terminologije v srednjeevropskih jezikih
- 12** *Janusz Bańczerowski*, Sytuacja językowa w Unii Europejskiej / Jezikovni položaj v Evropski zvezi
- 20** *Mihaela Koletnik*, Odraž medjezikovnih stikov v prekmurskem besedju / Reflection of Inter-lingual Interlacing in Upper Mura Texts
- 32** *Nada Šabec*, *Sloglish* or the Mixing/Switching of Slovene and English in Slovene Blogs / *Sloglish* ali prepletanje slovenščine in angleščine v slovenskih blogih
- 43** *Mira Krajnc Ivič*, Uspešnost sinhroniziranja nekaterih animiranih filmov z jezikoslovčevega vidika / A Linguistic Approach to the Success of Synchronization in Animated Films
- 59** *Dorota Chłopek*, Examples of Constructions with the Simple Topological English Prepositions *in* and *at* Expressed in Selected Slavic Languages / Angleška predloga *in* ter *at* – ustreznice v izbranih slovanskih prevodih
- 73** *Przemysław Brom*, Fonemy *ś* i *ź* w procesie różnicowania sztokawskiego obszaru językowego / Fonema *ś* in *ź* – spremembe v štokavskem jezikovnem prostoru
- 85** *Mateusz Warchał*, Proces adaptacji zapożyczeń językowych – czynniki socjo- i psycholingwistyczne wobec zróżnicowania anglicyzmów w wybranych językach słowiańskich / Prilaganje prevzetih besed – socio- in psiholingvistični dejavniki različenja anglicizmov v izbranih slovanskih jezikih
- 95** *Libor Pavera*, Mezi folklorem a uměním, mezi zeměmi a existencí / Med folkloro in umetništvom, med državami in eksistenco

- 106** *Miran Štuhec*, Literarnozgodovinska in književnokritična refleksija madžarske književnosti po letu 1980 v slovenščini / Literary-historical and Literary-critical Reflection of Hungarian Literature in the Slovene Language After the Year 1980
- 119** *István Lukács*, Metafizika bede (Attila József, A. B. Šimić, Srečko Kosovel) / Metaphysics of Misery (Attila József, A. B. Šimić, Srečko Kosovel)
- 129** *Jožica Čeh Steger*, Zgodnje obdobje slovenske ekspresionistične kratke proze in njene slogovne prvine / Early Slovene Expressionist short narrative prose and its stylistic features
- 144** *Katalin Kroó*, Egy Gogol-szöveg hely Puskín-hivatkozásáról (*A démon című költemény szerepe Az arcképbén*) / Vloga pesmi *Demon v Portretu*
- 158** *Katja Bergles*, Podoba Primoža Trubarja v slovenski esejistiki / Primož Trubar's Image in Slovene Essayistic

Poročila – Reports

- 166** *Alja Lipavc Oštir*, Medkulturna germanistika – program na stičišču treh dežel. Poročilo o programu in njegovi pripravi / Intercultural German Studies – a Program at a Contact Point of Three Countries. Report on Program and its Preparation

Ocene, zapiski – Reviews, Notes

- 169** *Agnieszka Janiec-Nnyitrai*, A cseh szak 50 éve (1955–2005) (50 years of the Czech Department 1955–2005). Ed. Heé Veronika, Oleg Fedoszov
- 174** *Natalija Ulčnik*, Marko Jesenšek: The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Aria. The history of the Slovene Language
- 179** *Anja Benko*, Življenje in delo Jožefa Borovnjaka. Ur. Marko Jesenšek
- 183** *Blanka Bošnjak*, Jože Tomažič: monografija. Ur. Dragica Haramija
- 187** *István Víg*, Nyomárkay István: Rövid horvát és szerb nyelvtörténet

---

192 Navodila avtorjem

194 Guidelines for contributors

Pokreti za obnovu jezika u srednjoj Europi

Izrada stručne terminologije u srednjoeuropskim jezicima¹

ISTVÁN NYOMÁRKAY

Univerza Lorándia Eötvösa, Filozofska fakulteta, ELTE BTK Szilv Tanszék,
Múzeum krt. 4/D, HU – 1088 Budapest, nyomarkay@freemail.hu

SCN II/1 [2009], 5–11

Članek govori o skupnih korenih velikih srednjeeuropskih jezikovnoprenovnitvenih gibanj pri Čehih, Mađžarih in Hrvatih. Prikazana so glavna načela bogatitve besedišča, predvsem strokovne terminologije. Dokumentirani so medsebojni vplivi češke, mađžarske in hrvaške leksikografije. Konkretno so analizirani primeri *lučba* (*kemija, vegytan, Mischkunst-Scheidekunst*), *brzójav* (*Drahtmeldung, sürgöny*), *prírodopis, prírodoslovlje* (*Naturkunde, Naturlehre, természetrájz, természettan*).

This article is about the common roots of large Central European linguistic renewal movements among Czechs, Hungarians and Croats. The major principles of word fund enrichment are presented, especially of professional terminology. The mutual influences of Czech, Hungarian and Croatian lexicography are documented. In particular, the cases of *lučba* (*kemija, vegytan, Mischkunst-Scheidekunst*), *brzójav* (*Drahtmeldung, sürgöny*), *prírodopis, prírodoslovlje* (*Naturkunde, Naturlehre, természetrájz, természettan*) have been analyzed.

Ključne besede: terminologija, srednjeeuropski jeziki, jezikovna prenova, *lučba, brzójav*

Key words: terminology, Central-European languages, linguistic renewal, *chemistry, telegraph*

Moje izlaganje prikazuje tipične i paralelne crte takozvanih pokreta za obnovu jezika (Sprachneuerung) u mađarskom, češkom i hrvatskom jeziku, koje

---

¹ Studija predstavlja skraćenu verziju obimnijeg članka: *Spracherneuerungen in Mitteleuropa in 19. Jahrhundert. StSIH* 53/2, 2008, 425. 440.

smatram srednjoeuropskim, a ne srednjoistočno-, ili istočno-srednjoeuropskim jezicima. Već u početku moram reći da u tim društvenim i kulturnim (jednom riječju: civilizacijskim) pokretima raspolažemo već s nekim radovima na koje ćemo obratiti pozornost, među kojima se ističe monografija Henrika Beckera *Zwei Sprachanschlüsse* objavljena nakon Drugoga svjetskog rata, g. 1948 u Berlinu. Becker prikazuje najvažnije faze i smjerove spomenutoga pokreta paralelno u češkom i u mađarskom. Iz njegova se prikaza može razabrati gledište koje se temelji na mislima i predodžbama njemačkih filozofa i jezikoslovaca, koje je i za mađarske istraživače odigralo inspirativnu ulogu te odredilo njihov rad. Vidi se već na prvi pogled da čitav tijek tih pokreta za obogaćivanje, raščišćavanje i uljepšavanje jezika mora imati brojne zajedničke ili slične crte ne samo zbog, uglavnom, zajedničke filozofske osnove i jezičnih uzora, već kao i posljedica paralelnog civilizacijskog razvoja. Njima se priključuje, iako s malim zakašnjenjem, i hrvatski jezik. Richard Pražák razlikuje dva tipa srednjo- (i istočno)europskih pokreta. U prvi tip spadaju slovački i rumunjski pokret koje karakterizira Bernolakovo nastojanje da se kodificira zapadnoslovački dijalekt kao slovački književni jezik i tzv. ‘erdeljski trias’ (die Siebenbürgische Trias) sa svojom dakorumunjskom teorijom koja će kasnije postati polazištem rumunjskog nacionalnog jezičnog programa. Drugom tipu pripadaju mađarski pokret za obnovu jezika (sprachliche Erneuerung) i nastojanja Jungmanna i njegovih sljedbenika (Pražák 1983: 373–395). U prvom planu tih posljednjih težnji ne stoje isključivo puristički ciljevi niti samo fiksiranje jedne određene dijalekatske baze za zajednički nacionalni književni jezik, već konačno uređivanje (reguliranje) književnojezičnog standarda. Ne radi se, dakle, o revolucionarnoj kodifikaciji nego o suvremenoj izgradnji već postojećih normi i obogaćivanju jezika stvaranjem neologizama te posuđivanjem riječi iz kulturno zrelijih jezika. Istina je, da se i u Mađara i u Hrvata borba za što razvijenijim književnim jezikom usko povezuje sa sve izrazitijim probuđivanjem nacionalne svijesti, što je u znaku Herderova shvaćanja jezika i čuvene Humboldtove izjave: Die wahre ‘Heimat’ ist eigentlich die Sprache.

Hrvatska jezična obnova (Spracherneuerung, nyelvjújtás) stoji nekako između spomenutih dvaju tipova jer se kod Hrvata radilo i o izboru jednoga određenog dijalekta za temelj zajedničkog književnog jezika i, paralelno s tim, i o obogaćivanju jezika pozajmljivanjem riječi iz genetski srodnih jezika (u tom je pogledu odlučujuću ulogu odigrao češki jezik) uz stvaranje neologizama kroz oponašanje (kalkiranje) najčešće njemačkog i mađarskog jezika.

Čitav se dugotrajan proces odigravao na dvjema jezičnim razinama: u (najširem smislu riječi) beletrističkom jeziku i u različitoj stručnoj terminologiji, budući da za označavanje novih pojmova, predmeta, procesa itd., jezici nisu raspolagali odgovarajućim izrazima. Jezik beletristike sadrži više od gramatičke pravilnosti i filozofske određenosti što je, inače, za stručne termine osnovno i neophodno. S tim se slažu onodobni vodeći mađarski pisci na čelu s Kazinczyjem. Mislim da se korijen takvog razmišljanja nalazi kod Jenischa koji u svojem velikom djelu piše (između ostaloga): ‘Herr Adelungs eigener Styl hat das unabstreitbare Verdienst grammatischer Richtigkeit und philosophischer

Bestimmtheit. Aber beides ist noch nicht genug für einen eigentlich classischen Schriftsteller der Nation' (Jenisch 1796: 95). Za skicirano prikazivanje pristupa i metoda cijelog pokreta od jezika lijepe književnosti korisnija je stručna terminologija, iako bi bilo svakako zanimljivo i poučno analizirati jezik i stil pisaca prve generacije nakon završetka borbi oko obnove jezika.

Najpoznatiji istraživač mađarskog pokreta za obnovu jezika, Vilmos Tolnai polazi od činjenice da svaki takav pokret predstavlja hotimičnu vanjsku intervenciju u razvoj jezika (Tolnai 1929). Prema njemačkim filozofima i jezičnim inovatorima, Tolnai i Becker razlikuju tri područja, odnosno, tri forme pojavljivanja namjernosti: obogaćivanje, čišćenje i uljepšavanje jezika (Sprachbereicherung, Sprachreinigung, Sprachverschönerung). Djelatnost jezičnih inovatora (pisaca, znanstvenika) počinje obično u tzv. znanstvenom jeziku, pa – kako smo malo prije spomenuli – postepeno obuhvaća i književni jezik i, u trećoj se fazi proteže na tzv. zvanični (uredski) jezik, na jezik prava, pravosuđa, državne administracije, škole, trgovine, industrije itd.

Nećemo se ovom prilikom udubljivati u pitanje književnog (beletrističkog) jezika gdje su se vodile oštre diskusije oko osnovnog shvaćanja uloge *poeticae licentiae*: prema ortolozima jezik je gotov sustav čiji je 'gospodar i zapovjednik' tradicija (usp.: Adelung: der Sprachgebrauch ist der erste Gesetzgeber; Der Sprachlehrer ist nicht Gesetzgeber der Nation, sondern nur Sammler der von ihr gemachten Gesetze, ihr Sprecher und der Dollmetscher ihrer Gesinnung. (Adelung 1782. I: 113) slično kod Janosa Aranya, najznačajnijeg mađarskog pjesnika druge polovice XIX. st.: az igazi nyelvévész nem törvényhozója, hanem törvény fejtője az élő nyelvének 'pravi jezikoslovac nije zakonodavac jezika nego tumač živog jezika'); prema neolozima jezik je sredstvo poetskog izraza i kao takav nužno se mora formirati, pisac raspolaže jezikom prema svojoj volji. Korijene tih različitih shvaćanja ili pristupa treba tražiti u sličnim pristupima njemačkih filozofa i pisaca (prije svega Adelunga ↔ Wielanda). To je, međutim, uglavnom poznato i, u odnosu na srednjoeuropske jezike, obrađeno.

Moramo naglasiti – barem u vezi s odgovarajućim mađarskim pokretom – da su se i najoduševljeni neolozi, usprkos tomu što su objavili potpunu stvaralačku slobodu, protivili pretjeranu kovanju novih riječi i izraza. Vođa mađarskog pokreta za obnovu jezika, Ferenc Kazinczy utvrđuje četiri uvjeta prema novim riječima (znatnim dijelom kovanicama): 1. nova riječ mora imati točno određeno značenje, 2. mora biti tvorena iz 'sigurnog (pouzdanog)' korijena, 3. mora imati mađarsko zvučanje i 4. njeni korisnici moraju biti oprezni u postupnom uvođenju u uporabu (uzus).

Povijesno gledajući razvoj znanstvenih terminologija, zbog međusobne povezanosti najviše nam govori prvi zajednički poduhvat za stvaranje jedinstvene terminologije za slavenske narode Austro-Ugarske Monarhije. Ta ideja koja se rodila na najvišem mjestu, na bečkom dvoru, utjelovljena je u impozantnom rječniku *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs*. Osnovna je koncepcija bila sastaviti i fiksirati od zajedničkih korijena i istih ili sličnih oblika riječi 'istozvučnu' terminologiju (gleichlautende Terminologie) za Čehe, Poljake, Rusine, Slovene, Srbe i Hrvate. Taj je plan

bio, zbog praktičkih razloga, brzo odbačen i inicijatori su se zadovoljili time da sami govornici pojedinih ‘dijalekata’ izaberu od više izražajnih mogućnosti one koji su za njih najrazumljiviji. Za nas je osobito zanimljivo odnos urednika pojedinih Separat-Ausgabe(n) prema jezičnoj čistoći, prema kovanju novih riječi i izraza. O tom se govori u uvodu njemačko-češkog rječnika. Urednici posebno naglašavaju da se u purizmu treba pokazati umjerenost, nije potrebno već manje-više udomaćene strane riječi pod svaku cijenu zamijeniti novom. Prikladno je zadržati riječi i izraze koji ‘zumeist nur i gebildeten Kreisen, in der Wissenschaft und Literatur, und hier bereits eine gleichsam europäische oder weltbürgerliche Geltung haben’, npr. *advokát*, *auditor*, *bank*, *datum*, *duplikát* itd., treba biti, međutim, strog prema onima, koje ‘ein Eigentum Jedermanns im Volke sein sollten’, npr. mj. *rekrut bránec*, mj. *konstituće ústava*, mj. *fabrikát výrobek* (Jur. pol. Term. XI., itd.) Ova je umjerenost ostala karakteristična za formiranje i fiksiranje stručnih terminologija u češkom i mađarskom jeziku. Bilo je odlučeno ‘kako bi se u purističkom nastojanju i odabiranju starih i novih riječi polazilo srednjim putem, izbjegavajući krajnosti na obadje strane, ali dakako štedeći na svaki način već usvojene nazive, koliko god je moguće, ako to nije na štetu tačnosti’ (Šafaříkov predgovor Rječniku, citira Jonke: Knj. jezik u teoriji i praksi 140). G. 1858 je izašao rječnik Ferenc Toldyja: *Német-Magyar Tudományos Műszótár...* ‘Njemačko-mađarski znanstveni terminološki rječnik’ čiji njemački korpus potječe iz spomenutoga Šafaříkova rječnika (zanimljivo je da je Šafaříkov izvor bio zapravo Linde). U predgovoru Toldy detaljno govori o purizmu i dolazi do zaključka da ‘purizam, ako je umjeren, ne može izgubiti ovlaštenost (pravo)’. Toldy razlikuje jezik ‘stručnih znanosti’ od jezika ‘opće znanosti i ‘lijepog (na književnom jeziku držanog) predavanja (prikazivanja)’ dodajući da ‘zahtjevi čistoće tamo (tj. u općoj znanosti) nisu rasprostranjeni, kao u ovima (tj. u stručnoj znanosti)’ što ne isključuje mogućnost da se u oblasti tzv. opće znanosti (danas bismo rekli: u obrazovnoj komunikaciji i u znanstveno-popularnom jeziku) upotrebljavaju druge riječi nego u stručnoj znanosti: ‘iz fakta da u kemijskim formulama O se izgovara kao oxigen, ne proizlazi da u *tekućem tekstu* (tj. u govornom jeziku) ne koristimo *éleny* isto tako kako Nijemci kažu *Sauerstoff*’ (Toldy 1858: VII). Istu sliku pruža (iako par desetljeća kasnije) i Maretićev stav prema internacionalizmima: Maretić je bio, naime, protiv prevođenja nekih internacionalizama, odbijao riječi *mornarica*, *kazalište*, *sveučilište* i preporučivao mjesto njih *flota*, *teatar*, *univerzitet*, ali je i ovom prilikom usvojenost tih riječi bila jača od njegovih savjeta. To je bilo u ono vrijeme, vjerojatno prihvatljivo, ipak bih htio s par primjera pokazati da je takva paralelna uporaba neostvariva, obzirom da će pobijediti ili neologizam, ili će pak, i u stručnoj terminologiji i u obrazovnom govornom jeziku ostati internacionalizmi. Primjeri će biti, pretpostavljam, zanimljivi jer dokumentiraju i usku međusobnu povezanost srednjoeuropskog jezičnog razvoja.

Izražavanje određenih pojmova od prvorazredne je važnosti kada se radi o nekoj grani znanosti, odnosno školskih predmeta. Zanimljivo je pogledati sudbinu termina *lučba*, *prirodopis*, *prirodoslovlje* i *zemljopis*. Češki, mađar-

ski i hrvatski neolozi podjednako su pokušavali uvesti u uzus *lučba*, umjesto interancionalizma *kemija*. Internacionalizam vodi svoje porijeklo od grčkog *chēmeia*, *chymeia* ‘Flüssigkeit, Saft; tekućina’ od *chýō*, *chēō* ‘ich giesse, lasse fließen; lijem, pušćam teći’, jer ‘weil das erste Geschäft der Chemie darin bestand, Säfte aus den Pflanzen zu ziehen u. diese als Heilmittel zu mischen; die Lehre von den Grundstoffen (Elementen) der Naturkörper, ihren Verbindungen und ihrem gegenseitigen Verhalten, die Scheidekunst’ (Heyse 1910). Mađarski termin *vegytan* dolazi prvo g. 1786. Kako smo vidjeli, već su njemački puristi predložili (u opisivanjima značenja riječi) odgovarajuće termine na materinjem jeziku: *Scheidekunst*, malo kasnije i *Mischkunst*. Mađarska je riječ *vegytan* točan prijevod nj. *Mischkunst* (*misch-* – *vegy-*, *kunst* – *tan*). Ali je utjecao i drugi njemački izraz (*Scheidekunst*), čiji je izvorno češki kalk: *lučba* prešao i u hrvatski, te se, izoliran, pojavljuje i u srpskom (usp. Mihaljević 1984: 611) s objašnjenjima: rastvoritelna nauka, ratsvoritelnica. Zanimljiva je i uporaba ovoga neologizama: u mađarskom jeziku ostao je u upotrebi kao naziv školskog predmeta sve do početka pedesetih godina XX. stoljeća. Dva istoznačna njemačka termina razlikuju se u pogledu na istu pojavu, u *Mischkunst*u je istican moment miješanja, u *Scheidekunst*u moment razlučivanja.

U hrvatskome su Šulekovi neologizmi prema češkim uzorima: *prirodopis* i *prirodoslovlje* po uzoru na njemačke termine: *Naturkunde* i *Naturlehre*. I u mađarskom su nastali odgovarajući izrazi neposredno prema njemačkim uzorima: *természettan*, *természetről*. Slično *lučbi* (*vegytan*) i ovi su ostali u općoj uporabi do više rečenoga termina.

Kako možemo objasniti da se za geografiju (*Geographie*, *Erdbeschreibung*) i danas u mađarskom i hrvatskom jeziku upotrebljavaju vrlo sretne tvorenice: *zemljopis*, *földrajz*? Susrećemo rijetke slučajeve u kojima jedna prevedenica ima, najvjerojatnije, dva uzorka. Takva je riječ *brzjav*. Po Rammelmeyeru ‘das dt. Wort gab lediglich den Anstoß zu dieser Lehnschöpfung’ (Rammelmeyer 1975: 155). Mislimo ipak da se uzor treba tražiti i u mađarskom i u njemačkom. Sama struktura složenice: pridjev – spojnik – glagolska osnova dosta je frekventna. Za prvi dio složenice možemo uzeti mađ. pridjev: *sürgös* ‘hitan, žuran’ od kojega je *sürgöny* ‘hitna obavijest, dringende Mitteilung’. Ta je riječ već na putu da postane arhaizam: mnogi je razumiju, ali se rijetko koristi. Za određivanje drugog dijela hrvatske složenice pomaže njemački. Njemački puristički rječnici predlažu više riječi za *Telegramm*, *Dépêche*, među njima: *Drahtmeldung* (Heyse, ispod natuknice *dépêche*). Drugi die njemačke složenice: *-meldung* točno odgovara hrvatskome *-jav*. Možda je to neka vrsta ‘znanstvenih kovanica’. Polazeći, vjerojatno, od njemačkog termina tvorac hrvatske riječi shvatio je da se radi o vrsti obavijesti, ali je uvidio i to da ne mora biti bezuvjetno naglašen njen način ili put, već zahtjev da primatelj čim prije dođe do informacije te mu je u izražavanju tog sadržaja pomogla *sürgöny*. Morao je, naravno, znati i njemački i mađarski.

Vidimo, dakle, da usporedno prikazivanje pokreta za obnovu jezika kod srednjoeuropskih naroda pokazuje bitne ličnosti koje se manifestiraju, prije

svega, u formiranju stručne terminologije. Analiza rječnika znanstvenoga nazivlja može, također, biti zanimljiva i poučna.

KRATICE

Jur. pol. Term. 1850 = *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe.* Wien.

Toldy 1858 = *Német-Magyar Tudományos Műszótár a csász. Kir. Gymnasiumok és Reáliskolák számára. A cs. kir. Cultus és közoktatási ministeriumtól e végre kinevezett bizottmány által. Deutsch-ungarische wissenschaftliche Terminologie.*

LITERATURA

Johann Christoph ADELUNG, 1782: *Umständliches Lehrgebeude der deutschen Sprache zur Erleichterung der deutschen Sprachlehre.* Leipzig.

Johann Christian August HEYSE, 1910: *Dr. Joh. Christ. Aug. Heyses allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch... Neunzehnte Original-Ausgabe.* Hannover und Leipzig.

Daniel JENISCH, 1796: *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens ...* Berlin, bei Friedrich Mauser.

Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe. Wien. 1850.

Velimir MIHAJLOVIĆ, 1984: *Posrbice od Orfelina do Vuka. II (P–Š).* Novi Sad.

Richard PRAŽÁK, 1983: Zur Typologie der tschechischen und slowakischen neologischen Bewegung im Vergleich zu der Entwicklung bei den Magyaren und Rumänen. *Aufklärung und Nationen im Osten Europas.* Hrsg. von László Sziklay. Corvina Budapest.

Matthias RAMMELMEYER, 1975: *Deutsche Lehnübersetzungen im Serbokroatischen.* Wiesbaden.

Német-Magyar Tudományos Műszótár a csász. Kir. Gymnasiumok és Reáliskolák számára. A cs. kir. Cultus és közoktatási ministeriumtól e végre kinevezett bizottmány által. Deutsch-ungarische wissenschaftliche Terminologie. 1858.

Vilmos TOLNAI, 1929: *A nyelvújítás.* Budapest.

JEZIKOVNOPRENOVITVENA GIBANJA V SREDNJI EVROPI, OBLIKOVANJE STROKOVNE TERMINOLOGIJE V SREDNJEVROPSKIH JEZIKIH

V zgodovini srednjeevropskih jezikov so potekala od sedemdesetih let 18. pa vse do druge polovice 19. stoletja jezikovnoprenovitvena gibanja. Jeziki so morali ustrezati zahtevam družbenega razvoja, morali so biti primerni za izražanje novih pojmov, pojavov, različnih institucij, postopkov itd. Ta gibanja v srednjeevropskih jezikih, zlasti v madžarskem, češkem in hrvaškem, izkazujejo pomembne vzporednosti v filozofsko-ideološkem pojmovanju jezikovne vloge in v praktičnih metodah zavestne jezikovnorazvojne usmeritve. V miselnem ozadju je opazen vpliv nemške filozofije (Herder) in najpomembnejših filologov ter beletristov (Adelung, Jenisch, Klopstock, Wieland idr.). Izpostavljeni sta bili dve osnovni vprašanji: jezik lepe književnosti in različne strokovne terminologije. Jezikovnoprenovitevno gibanje se je začelo v Nemčiji, nadaljevalo pa se je v treh smereh: na sever, na vzhod in na jug; tako je zajelo češki, madžarski in hrvaški jezik. Predvsem na Madžarskem potekajo ostre razprave o jezikovni obnovi beletristike, o vlogi narodnega jezika, o nalogah piscev, pesnikov in prevajalcev pri razvoju in obnovi jezika, o vlogi tujih vzorcev, o osnovnih načelih oblikovanja ustrezne strokovne terminologije na različnih področjih znanosti (pravo, administracija, politika itd.). Ob omenjenih razpravah nastajajo novi eno- in dvojezični, tudi terminološki slovarji, ki včasih kažejo očitno vzporednost ali vsaj podobnost v izboru korpusa in v načinu obdelave. V razpravi je predstavljen pregled terminoloških vprašanj, analizirani so konkretni primeri, ki izkazujejo podobnost jezikovne zgradbe in leksikografovo jezikovno izobraženost.

Sytuacja językowa w Unii Europejskiej

JANUSZ BAŃCZEROWSKI

*Univerza Loránd Eötvös, Filozofska fakulteta, ELTE BTK Szláv Tanszék,
Múzeum krt. 4/D, HU – 1088 Budapest, bjanusz@ludens.elte.hu*

SCN II/1 [2009], 12–19

Vprašanje jezika in kulture v EZ je zelo zapleteno in si ga ni mogoče predstavljati brez upoštevanja rezultatov medjezikovnih in medkulturnih raziskav. Državljanje EZ je potrebno soočiti s kulturno in civilizacijsko raznolikostjo, ki jo je potrebno razumeti pravilno in ne kot grožnjo svoji narodni identiteti. Je izobražen prebivalec EZ pripravljen na soočenje z jezikovno, kulturno in civilizacijsko raznolikostjo? Jo znajo državljani EZ ustrezno obravnavati in sprejeti? Kaj so pripravljeni storiti, da bi ohranili in kultivirali svoj lastni jezik, kulturo in identiteto ter jih posredovali naslednji generaciji? To so izzivi, s katerimi se morajo soočiti narodi in suverene države. Nove članice EZ so po dolgi izolaciji bile nenadoma izpostavljene integraciji in globalizaciji.

Issues of language and culture in the EU exhibit a complex pattern, and their proper management cannot be conceived of without taking into consideration the results of interlinguistic and intercultural research. EU citizens must be prepared to confront cultural and civilizational diversity and also to understand that diversity rather than receiving it as a threat to their national identity. Are educated EU citizens, for example, ready to come to grips with linguistic, cultural and civilizational diversity? Are they able to adequately treat and accept such diversity? What are they prepared to do in order to maintain and cultivate their own language, culture, and identity, as well as to hand them down to the next generation? These are the challenges that a nation and a sovereign state necessarily have to face. New EU member states, torn out of its former isolation, has suddenly found itself exposed to globalization processes.

Ključne besede: medjezikovni in medkulturni globalizacijski procesi, jezikovna politika, medkulturni dialog, večjezičnost EZ, mali in veliki jeziki EU

Key words: interlinguistic and intercultural globalization processes, language policy, intercultural dialogue, linguistic pluralism in the EU, little and big languages and cultures

---

Zachodzące w obecnym świecie procesy integracyjne i globalizacyjne przenikają nieomal wszystkie sfery życia społeczeństw, państw i narodów. W gruncie rzeczy są to procesy unifikacyjne prowadzące do zatarcia specyfiki narodowej, a co za tym idzie i tożsamości językowo-kulturowej. Zjawisko to nie jest zresztą czymś zupełnie nowym w historii ludzkości. Integracja i następująca po niej dezintegracja zawsze wyznaczały porządek tego świata, pozostawiając po sobie określone skutki. Aby się o tym przekonać wystarczy spojrzeć na wiek XX, w którym rozpadło się aż sześć imperiów (cesarstw) (Brytyjskie, Rosyjskie, Niemiecko-Pruskie, Austriacko-Węgierskie, Osmańskie, Japońskie i ZSRR), powodując ogromne zmiany nie tylko na językowej i kulturowej mapie świata.

Obecnie jesteśmy świadkami integrującej się Europy, dalece zróżnicowanej pod względem językowym i kulturowym. Różnorodność językowych i kulturowych obrazów świata jednoczących się wspólnot narodowych zakłada konieczność współżycia różnych języków i kultur w ramach jednego organizmu unijnego. Trzeba sobie jednak wyraźnie zdawać sprawę z tego, że w językowych i kulturowych obrazach świata poszczególnych wspólnot komunikacyjnych utrwalone zostały specyficzne dla nich sposoby widzenia świata, jego kategoryzacji i konceptualizacji. Ścisły związek języka z różnymi sferami życia danej wspólnoty kulturowej nadaje mu specyficzny **koloryt narodowy**, co w literaturze fachowej zwykło się nazywać **lingworealiami**. Na sferę znaczenia leksykalnego nakładają się, jak wiadomo, różnego rodzaju metainformacje w postaci znaczeń ekspresywnych, estetycznych, moralnych, ideologicznych, pragmatycznych, historycznokulturowych i in., innymi słowy tzw. **komponent narodowokulturowy**. Chodzi tu o zjawiska właściwe kulturze danej wspólnoty językowej związane z wzorcami kulturowymi, obyczajami, zwyczajami, przekonaniem, mentalnością, tradycją, folklorem, systemem aksjologicznym, specyfiką struktury życia społeczno-politycznego itp. Będzie to tzw. **idiomatyka socjokulturowa** (frazemologizmy obrazowe, utarte powiedzenia, przysłowia, sentencje, maksymy, wyrażenia antroponimiczne, wyrażenia toponimiczne, syntagmy konwencjonalne, lotne słówka, aforyzmy, hasła i dewizy).

Globalizacyjne procesy interlingwalne i interkulturowe mogą zmienić w sposób zasadniczy dotychczasowy model życia poszczególnych narodów i grup etnicznych. W tym kontekście warto przytoczyć słowa byłego przewodniczącego Wspólnoty Europejskiej Jacques Delors'a: „Problem językowy dotyka korzeni Wspólnoty Europejskiej. Język jest częścią narodowej i osobowej tożsamości, także języki europejskie są częścią wielkiego dziedzictwa kulturowego tego kontynentu. Jeżeli wspólnota będzie nadal rozrastała się, na pewno zwiększą się jej praktyczne trudności oddania należnego szacunku językom swoich państw-członków. Jednak każde rozwiązanie, które to ignorowałoby, zachwiałoby podstawami koncepcji naszej wspólnoty“ (Cyt. za D. Blanke 2004: 52).

W związku z nasilającymi się aktualnie na całym świecie, a tym samym i w Europie procesami integracyjnymi i globalizacyjnymi powstaje pytanie, jaka bliższa i dalsza perspektywa zarysowuje się przed małymi językami i kulturami? Czy będą one w stanie zachować swoją tożsamość w obliczu ogromnej

i wielostronnej konkurencji, której warunki dyktują języki światowe, czy też zostaną zepchnięte na peryferie, ulegną degradacji i utracą swoją pierwotną funkcję. Pojęcie konkurencji zakłada istnienie zwycięzcy i zwyciężonego. Istnieje przekonanie, że już w najbliższej przyszłości w wielu krajach wśród mniejszości narodowych i emigrantów całkowicie upowszechni się nauczanie multilingwalne. W sytuacji wynikającego z pluralizmu kulturowego, migracji, powstania wspólnot ponadnarodowych, „europeizacji“, globalizacji i coraz bardziej nasilającego się „umiędzynarodowienia“ mediów publicznych należałoby ponownie określić pozycję języka narodowego, ponieważ obecny stan rzeczy sprzyja kształtowaniu się świadomości *polikulturalnej*.

Zachodzące w Europie i świecie procesy integracyjne i globalizacyjne spowodowały niezwykle wzrost zainteresowania problematyką komunikacji interkulturowej, co daje się zaobserwować m.in. w stale rosnącej liczbie publikacji naukowych na ten temat. Dialog kultur stał się przedmiotem badań wielu nauk humanistycznych (np. językoznawstwa, historii, psychologii, lingwodydaktyki, kulturologii, etnografii itd.). Wyniki tego typu badań naukowych mają ogromne znaczenie dla rozwoju stosunków międzyludzkich i międzynarodowych, komunikacji językowej, translatoryki, optymalizacji nauczania języków obcych itp. Warto zauważyć, że już sam rozwój językoznawstwa historyczno-porównawczego spowodował jednocześnie wśród językoznawców wzrost zainteresowania problematyką interkulturową. Procesy interlingwalne i interkulturowe były również przedmiotem badań językoznawstwa arealnego. W ten sposób w językoznawstwie powstał cały system terminów, pojęć i kategorii związany z kontaktami językowymi.

Dialog interkulturowy i intensywny, trwający przez dłuższy czas kontakt interlingwalny pozostają nie bez wpływu na leksykę i strukturę języków. W wyniku tego procesu dochodzi do zapożyczeń leksykalnych, przejmowania wzorców słowotwórczych i struktur syntaktycznych. Na przykład, włoska terminologia muzyczna, podobnie do grecko-łacińskich terminów języka medycyny, trafiła do wielu języków świata itp. Niektóre języki pełniły (pełnią) funkcję języków-pośredników. Język grecki i łaciński, jak wiadomo, pełniły w przeszłości funkcję języków międzynarodowych, sprzyjając tym samym wytworzeniu się ponadnarodowego poczucia tożsamości kulturowej. Podobnie dzieje się to i dzisiaj w przypadku ekspansji języka angielskiego.

Przyszła wspólna Europa kształtuje się jako organizm wielonarodowy i w związku z tym może nasunąć się m.in. pytanie, jak będzie przebiegało w nim współzycie różnych języków i kultur, i jak będzie wyglądała w praktyce polityka językowa? Powszechnie wiadomo, że problem językowy w Unii Europejskiej dyskutowano już wielokrotnie i opracowano nawet różne popozycje i zalecenia. Jednak w kręgach politycznych, z uwagi na dużą wrażliwość tego zagadnienia, problem ten zawsze próbowano omijać, chociaż w literaturze poświęconej polityce językowej udzielono mu sporo miejsca. Ogólnie odnosi się wrażenie, że w UE nie istnieje żaden problem językowy, niezależnie od tego, że status prawny języków państwowych i ich faktyczna pozycja w praktyce unijnej jest dalece zróżnicowana. Język angielski, francuski i ostatnio niemiecki pełnią funkcję

tzw. **głównych języków roboczych**, tzn., że za ich pośrednictwem realizuje się codzienna praktyka komunikacyjna w instytucjach unijnych, natomiast pozostałe języki są jednocześnie i tzw. **językami oficjalnymi** (official language) i **roboczymi** (working language), przynajmniej według ich statusu prawnego, tzn. są identyczne z językami państwowymi. Niezależnie od pozornego spokoju w kwestii językowej za kulisami jednak sytuacja wygląda nieco inaczej. Rząd niemiecki np. czyni intensywne starania, aby umocnić pozycję języka niemieckiego jako głównego języka roboczego i nie wiadomo jeszcze, jaką postawę zajmą nowi członkowie wobec pozycji swoich języków w UE. Obecnie językami oficjalnymi UE są: *język angielski, duński, fiński, francuski, grecki, holenderski, irlandzki, niemiecki, włoski, portugalski, hiszpański, szwedzki, bułgarski, czeski, estoński, litewski, lotewski, polski, rumuński, słowacki, słoweński, węgierski*.

W dyskusjach i odnośnych publikacjach ciągle podkreśla się konieczność zachowania i umocnienia wielojęzyczności w UE, która niewątpliwie jest jednocześnie i zaletą i przeszkodą. Przyjęcie zasady równouprawnienia byłoby podejściem demokratycznym, ale nieekonomicznym i nieefektywnym. Z drugiej strony, postulowanie jednego czy kilku języków roboczych byłoby ekonomiczne, ale niedemokratyczne, ponieważ dawałby przywileje tym, którzy się tymi językami posługują. Podejście niedemokratyczne może utrudnić wewnętrzną integrację UE i być przyczyną konfliktów.

UE ma problemy nie tylko z konstytucją, budżetem, ostatnio także z kryzysem finansowym, ale również z tożsamością i wielojęzycznością. Już od dawna mówi się w Brukseli o potrzebie zmniejszenia liczby języków oficjalnych. Jedni chcieliby status ten zachować tylko w przypadku języka angielskiego, francuskiego i niemieckiego z uwagi na to, że eurokraci w codziennych kontaktach roboczych posługują się tylko tymi językami. Inni natomiast są zdania, że każdą rodzinę językową powinien reprezentować jeden język w funkcji oficjalnego. Przyjęcie takiej propozycji jest mało prawdopodobne, ponieważ przynajmniej na razie ani jeden kraj członkowski nie zamierza pozbawić swych obywateli możliwości komunikowania się z instytucjami UE w swoim własnym języku. Warto nadmienić, że przed ostatnim rozszerzeniem język irlandzki nie był językiem oficjalnym UE, niezależnie od tego, że jest on językiem oficjalnym w Irlandii. Dublin zrezygnował z niego twierdząc, że większość Irlandczyków posługuje się swobodnie językiem angielskim. Gdy natomiast na scenie UE pojawiły się małe języki, takie jak np. *język estoński, lotewski, litewski, słowacki czy słoweński* od razu rozgorzała dyskusja na temat statusu języka irlandzkiego, w wyniku której język irlandzki uznano za 21-szy język oficjalny UE. Pojawienie się w UE małych języków stał się argumentem dla tych, którzy chcieliby, aby odpowiedni status otrzymały również i takie języki, które wprawdzie istnieją na obszarze UE, ale nigdzie nie są językami państwowymi, np. *język walijski czy kataloński* (obecnie w Europie istnieje ok. 200 języków). Katalończycy już od dawna domagają się oficjalnego statusu dla swojego języka, argumentując to tym, że językiem katalońskim posługuje się 13 milionów ludzi i dla 5 milionów jest on językiem ojczystym, a taki język jak np. *słoweński*, chociaż

posługuje się nim tylko 2 mln. mieszkańców Słowenii jest językiem oficjalnym UE. Głównym argumentu dostarczyła jednak Malta, która domagała się statusu języka oficjalnego dla *języka maltańskiego*. Spowodowało to jednak poważny problem, ponieważ okazało się, że języka maltańskiego używa się jedynie w komunikacji prywatnej, natomiast cała prasa i dokumenty urzędowe ukazują się w języku angielskim. W międzyczasie okazało się, że oficjalnych tłumaczy z *języka maltańskiego* jest na świecie zaledwie 5 i rzekomo żaden z nich wcale nie kwapi się do pracy w Brukseli czy Strasburgu. Trudności tego typu wcale nie zniechęciły innych. Aspiracje językowe mniejszości narodowych w UE znacznie się nasiliły, gdy 397 tys. Maltańczyków uzyskało pełnoprawny status dla swego języka. Status *języka półoficjalnego* otrzymał również język *kataloński*, *baskijski* i *galisyjski*. Oznacza to, że na języki te będą tłumaczone wszystkie unijne akty prawne, ale nie w wersji oficjalnej. Koszty tłumaczeń będzie ponosił rząd hiszpański. Podobny status może otrzymać również *język luksemburski*, jeśli sami Luksemburczycy wyrażą takie życzenie. W świetle powyższych uwag warto przytoczyć tu również dane procentowe świadczące o znajomości języków obcych w poszczególnych państwach UE. W 1999 roku sytuacja ta wyglądała następująco: w Austrii – 57 %, w Belgii – 64 %, Danii – 84 %, w Wielkiej Brytanii – 19 %, w Finlandii – 59 %, we Francji – 41 %, w Grecji – 42 %, w Holandii – 91 %, w Irlandii – 28 %, w Luksemburgu – 97 %, w Niemczech – 49 %, we Włoszech – 40 %, w Portugalii – 36 %, w Hiszpanii – 37 %, w Szwecji – 82 %. Oznacza to, że 56 % ludności nie zna ani jednego języka obcego. Po rozszerzeniu UE w 2004-ym roku sytuacja ta znacznie się pogorszyła.

Według Forresta (1998: 107, cytuję za Blanke: 2004: 56) na pośrednictwo językowe Parlament UE przeznaczają jedną trzecią swego budżetu. Johnston (2000: 39, cytuję za Blanke: 2004: 56) natomiast twierdzi, że koszty pośrednictwa językowego w UE wynoszą 40 % wszystkich kosztów administracyjnych, co równa się 5 % całego budżetu. Inni jednak podważają prawdziwość tych danych, motywując to tym, że nie uwzględniają one kosztów przeznaczonych na kształcenie tłumaczy, zaopatrzenie w niezbędne środki techniczne (np. wyposażenie kabin dla tłumaczy, materiały biurowe, kserowanie itp.). Oprócz tego, finansuje się również związane z tym różne projekty, dokształcanie tłumaczy, wymianę nauczycieli języków obcych itd. Obecnie brak jest dokładnych danych odnośnie kosztów, jakie ponoszą obywatele UE w związku z wielojęzycznością. Jedno jest pewne, że suma ta jest bardzo wysoka i w przyszłości będzie tylko rosła. Na przykład, według danych z 1999-ego roku koszty pośrednictwa językowego w UE wynosiły 685 900 000 euro, a w już w 2004-ym roku osiągnęły sumę ponad 800 milionów euro. Według brytyjskiego dziennika „The Independent“, biorąc pod uwagę tylko samo przyznanie irlandzkiemu oficjalnego statusu urzędowego języka obciążało dodatkowo budżet unijny w wysokości ponad 677 tys. euro w 2007-ym roku. Nie trudno przewidzieć, że problem językowy już w najbliższej przyszłości może sprawić wiele poważnych kłopotów decydom UE. UE ma obecnie 21 uznanych języków, co przy 25 członkach daje 380 możliwych kombinacji tłumaczeniowych i kosztuje 1 mld

euro rocznie. Dla zapewnienia tłumaczeń na nowy uznany unijny język potrzeba utworzenia 9 nowych stanowisk tłumaczy.

Język, jak wiadomo, w naszej cywilizacji jest najwyższą wartością człowieka, który pełni nie tylko funkcję przekazu informacji, ale jest również podstawowym filarem kultury symbolicznej danego narodu, utrwalając tym samym jego specyfikę, a tym samym jego suwerenny byt. Nie trudno przewidzieć do czego doprowadziłaby utrata własnego języka, własnej kultury, własnej tożsamości narodowej. Jak pisał były prezes Węgierskiej Akademii Nauk Ferenc Glaz: „Jest rzeczą oczywistą, że nowoczesną technikę, konflikty społeczne i światopoglądowe obecnego świata człowiek może zrozumieć właściwie tylko w języku ojczystym. Swój świat emocjonalny będzie on również i w przyszłości tworzył i rozwijał we własnym języku. Dlatego też należy modernizować małe języki. Jeśli nie będzie nauczania fizyki, chemii, biologii czy też literatury pięknej, poezji w języku węgierskim, słowackim, rumuńskim czy innym, wtedy dzieci z prowincji węgierskich, Podkarpacia itd. już w wieku sześciu lat znajdą się w o wiele gorszej sytuacji w stosunku do tych, które pochodzą z midwest lub wielkich kultur, mając na uwadze konkurencję światową, która na nich czeka“ (Glaz 2001/7).

Jeżeli w danym języku zostanie przerwany przekaz międzypokoleniowy to oznacza to koniec istnienia tego języka. W chwili obecnej w Europie dotyczy to przede wszystkim takich języków jak: wepski (czudzki), wotski, ingryjski (iżorski) czy liwski z grupy bałtofińskiej używanych na obszarze między Petersburgiem a jeziorem Ładoga. (Język liwski używany jest na Łotwie, nad Zatoką Ryską.) Jak zauważa Bogdan Walczak „Wycofanie języka ojczystego z nauki, wyższych szczebli systemu oświatowego, środków masowego przekazu informacji itd. i ograniczenie go do sfery życia rodzinnego i prywatnego oznacza – w warunkach dwujęzyczności – początek końca. Dlatego faktycznie zagrożone są na przykład wszystkie języki celtyckie: irlandzki ... (mimo statusu języka państwowego – obok angielskiego – w Republice Irlandii), szkocki ..., walijski ... (tak czy owak najżywotniejszy dziś język celtycki) i bretoński (używany we francuskiej Bretanii) ... Wśród języków słowiańskich do zagrożonych należą języki łużyckie, w szczególności dolnołużycki ... Warto w tym miejscu przypomnieć, że nie znamy wypadku wskrzeszenia języka, który w ścisłym tego słowa znaczeniu wymarł“ (Walczak 2007: 93–94). W kontekście powyższych uwag warto byłoby spojrzeć na dzisiejszą sytuację małych języków oficjalnych na obszarze UE, ponieważ, jak się wydaje, ich pozycja u progu trzeciego tysiąclecia zarówno wewnątrz danego kraju, jak i poza nim zauważalnie słabnie. Warto może przy okazji postawić pytanie, czy wykształcony obywatel UE jest przygotowany do konfrontacji z wielojęzycznością i wielokulturowością? I czy potrafi ją akceptować?

LITERATURA

- Géza BALÁZS, 1998: *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z*. Budapest.
- –, 2001: *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Janusz BAŃCZEROWSKI, 1998: Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről. *Magyar Nyelv* 1, 16–31.
- –, 2000: Nyelvközösségi és nyelvpolitikai kérdések – kihívások és lehetőségek. *Magyar Nyelv* 4, 391–402.
- Detlev BLANKE, 2004: Języki w Unii Europejskiej i Niemcy o równouprawieniu ... własnego języka. *The Other (?) Europe*. Poznań. 51–73.
- Csaba FÖLDES, 2003: *Interkulturelle Linguistik. Vorüberlegungen zu Konzepten, Problemen und Desiderata*. Universitätsverlag Veszprém: Edition Praesens. 7–61.
- Alan FORREST, 1998: The Challenge of Languages in Europe. „*Terminologie et Traduction, la revue des services linguistiques des institutions européennes (Luxemburg)*“ 3. 113.
- Károly GADÁNYI, János PUSZTAY (ur.), 2002: *Közép-Európa: Egység és sokszínűség*. Szombathely.
- Ferenc GLATZ, 2001: Hét tézis az Európai Unióról és a nyelvekről. Lingua Frankák, regionális lingua frankák, anyanyelvek és a német nyelv. *Magyar Tudomány* 7, 853–861. <http://www.matud.iif.hu/01jul/glatz.html>.
- László GRÉTSY, 1998: Nyelvhasználat és nemzeti tudat. *Magyar Nyelv* 1, 31–37.
- Jenő KISS, 1997: A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben. *Magyar Tudomány* 8, 957–969.
- –, 2001: Hagyomány, nyelv és nyelvközösség. *MTA. Közgyűlési előadások I*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 63–69.
- –, 2006: Tünődések az Európai Unió nyelvi jövőjéről. *Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Tudományos Akadémia, Modern Filológiai Társaság. 84–87.
- Ilona KOUTNY, 2004: Komunikacja międzykulturowa w Europie: angielski i esperanto jako alternatywne środki komunikacji. *Inna(?) Europa*. Poznań: Wydawnictwo-Drukarnia „Prodruk“. 73–96.
- István NYOMÁRKAY, 2000: Kis nyelvek az európai csatlakozás küszöbén. *Hungarológia* 2, 53–62.
- –, 2004: *Nyelveink múltja és jelene*. Budapest: Opera Slavica Budapestinensia. Linguae Slavicae. Cathedra Philologiae Slavicae.
- Bogdan WALCZAK, 2007: Język polski wśród języków świata u progu trzeciego tysiąclecia. *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 89–103.

JEZIKOVNI POLOŽAJ V EVROPSKI ZVEZI

Integracijski in globalizacijski procesi sodobnega sveta določajo skoraj vsa področja življenja družb, držav in narodov. Gre za neke vrste poenotenje, ki lahko zabriše narodne značilnosti, posledično pa tudi jezikovno-kulturne identitete. Medjezikovni in medkulturni globalizacijski procesi lahko spremenijo dosednji model življenja posameznih narodov in etničnih skupin. Pojavlja se vprašanje o perspektivah malih jezikov in kultur. V položaju, ki izvira iz kulturnega pluralizma migracij, nastajanja nadnarodnih skupnosti, »evropeizacije«, globalizacije in stopnjevanje »internacionalizacije« javnih medijev, je potrebno na novo opredeliti položaj narodnega jezika. Medkulturni dialog in intenzivni, dolgotrajni medjezikovni stik vplivajo na leksiko in strukturo jezikov. Skupna Evropa prihodnosti se oblikuje kot večnarodni organizem. Glede na to se pojavlja vprašanje, kako bo potekalo sožitje različnih jezikov ter kultur in kakšna bo v praksi jezikovna politika. Med pravnim statusom nacionalnih jezikov in njihovim dejanskim položajem v praksi EZ obstajajo velike razlike. Ni še znano, kakšno stališče bodo do položaja svojih jezikov v EZ zavzele nove članice. Poleg uradnih in glavnih delovnih jezikov (angleščina, francoščina in nemščina) se za svoje pravice potegujejo tudi jeziki, ki nimajo statusa nacionalnih jezikov, npr. valižanščina, galicijščina in katalonščina. Večjezičnost EZ je hkrati prednost in ovira (npr. stroški, ki obremenjujejo proračun EZ). Čeprav je v naši civilizaciji jezik človekova najvišja vrednota (ne opravlja le vloge posredovanja informacij, temveč je tudi temelj simbolične kulture nekega naroda), se je treba zavedati, da na svetu vsaka dva tedna izumre en jezik; žal še ne poznamo pravih rešitev, kako ustaviti tako jezikovno umiranje – zdi se, kot da se bo še stopnjevalo.

Odras medjezikovnih stikov v prekmurskem besedju

MIHAELA KOLETNIK

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor; mkoletnik@uni-mb.si*

SCN II/1 [2009], 20–31

Prispevek obravnava prekmursko poimenovalno besedje s področja lončarske in poljedelske dejavnosti. Gre za strokovno izrazje, ki zaradi spreminjajočega se načina življenja izginja iz aktivnega besednega zaklada govorcev. Prekmurski izrazi za lončarstvo, poljedelstvo in vse, kar je povezano s kmečkim življenjem, sicer še tvorijo bogat izvirnoslovanski substrat, vendar pa stara slovanska terminologija pri srednji generaciji govorcev hitro tone v pozabo, mlajša generacija pa je sploh ne pozna več. Besedje tujega izvora v narečni lončarski in poljedelski terminologiji je zlasti germansko in romansko.

In the article the author focuses on Prekmurian vocabulary related to pottery and agricultural activities. The terminology for pottery and agricultural activities discussed in the article is disappearing from the active vocabulary of speakers, owing to the changed way of life. Prekmurian expressions describing pottery and agricultural fields and other issues of peasant life still constitute a rich part of the original Slavic substratum. However, the old Slavic terminology is rapidly vanishing among the middle generation of speakers, while the younger generation is not familiar with it at all. Terms of foreign origin in dialectal pottery and agricultural terminology are mostly German and Romance borrowings.

Ključne besede: dialektologija, prekmursko narečje, strokovna terminologija, jezikovni stik

Key words: dialectology, Prekmurje dialect, occupational terminology, language contact

---

1 Uvod

Slovenski jezik, ki se je dolga stoletja razvijal na ozemlju, kjer se stikajo slovansko, germansko in romansko jezikovno področje, se je po propadu fevdalne

družbe začel razvijati v moderni evropski kulturni jezik, v katerem se prepletajo romanski, germanski, madžarski in splošnoslovanski elementi s podedovanim praslovanskim osnovnim besednim fondom. V panonskem prostoru se je zaradi različnih zgodovinskih okoliščin, Prekmurje s Porabjem je bilo od 11. stoletja sestavni del ogrskega kraljestva in odtrgano od drugih slovanskih pokrajin, ohranilo veliko arhaizmov, katerih del je izpričan v Brižinskih spomenikih in stari cerkveni slovanščini.

Prispevek prinaša izsledke raziskave izvornoslovanskega in neavtohtonega besedja, prevzetege iz grško-latinskega, nemškega in madžarskega jezikovnega prostora v prekmurski strokovni (lončarstvo, poljedelstvo) terminologiji.

2 Narečna podoba Prekmurja

Prekmursko narečje, ki je najbolj vzhodno slovensko narečje, se govori v Prekmurju, ob zgornji Rabi v okolici Monoštra ter v nekaj vaseh ob madžarsko-avstrijski meji v Avstriji. Zaradi številnih in ostrih razdelitev Prekmurja vse do 18. stoletja so se na tem območju oblikovala tri temeljna podnarečja: severno – goričko (ob zgornji Ledavi in v Porabju), osrednje – ravensko (od Cankove prek Murske Sobote do Filovcev in Kobilja) in južno – dolinsko (vzdolž Mure). Zinka Zorko (1998: 42) ugotavlja, da se med seboj razlikujejo po mlajših prekmurskih razvojih, ki se kažejo zlasti v (1) različnih odrazih za dolgi in kratki *a*; v goričkem in ravenskem podnarečju se kratki in nenaglašeni *a* zaokrožujeta, v dolinskem pa se pod vplivom prleškega narečja zaokrožuje dolgi *a* v *o/â*; kratki naglašeni in nenaglašeni *a* pa ostajata odprta vokala; (2) v razvoju končnega *-l* v *-o* v goričkem in ravenskem podnarečju ter *-u* v dolinskem, (3) v izgovoru zvočnika *j*, ki se v dolinskem in delu vzhodnega ravenskega podnarečja izgovarja kot *j*, sicer kot *dj*, *g*, *k* ali *dž*. Starejši glasoslovni in oblikoslovni razvoji so dokaj enotni.¹

3 Narečno strokovno izrazje

Narečno lončarsko in kmetijsko strokovno izrazje je, kakor velja za glavnino vseh strok, dvojno: delno gre za posebno, enopomensko besedje, ki se nanaša izključno na predmete ali opravila v zvezi z lončarsko in kmetijsko dejavnostjo, drugi del sodi v splošni besedni zaklad in ima v stroki značilnosti splošne rabe, lahko pa je tudi pomensko ali oblikovno modificirano (prim. Jež 1997: 212). Narečno strokovno izrazje je izpisano iz transkribiranih besedil in dopolnjeno z intervjujem z informanti, ki so skupaj z raziskovalko pregledali lončarsko orodje in izdelke v lončarski delavnici, jih poimenovali ter opisali njihovo izdelavo in uporabo, v predstavitvi prekmurskega poljedelskega izrazja pa je zajeto staro

¹ Več o tem glej pri Greenberg (1993: 465–487) in Koletnik (2008: 13–16).

besedje, ki izginja in ki ga pozna le še najstarejša generacija govorcev, pa tudi sodobno besedje, ki ga je na to področje prinesla sodobna tehnika in ki se ga oprijema mlajša generacija.²

Zbrano besedje lahko glede na izvor razdelimo na neprevzeto besedje, germanizme, romanizme, madžarizme in drugo prevzeto besedje.³

3.1 Neprevzeto besedje (izbor):⁴ **črepnja** || č're:ipnja -e tudi črepn'je:j ž *posoda za vodo na lončarskem vretenu, kos razbite lončene posode* in *kos, primerek lončarskega izdelka* ← izpeljanka iz podstave *črep* (pslovan. *čērpъ, cslovan. črěpъ), znane v več slovanskih jezikih, ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom *'nekaj odsekanega razbitega', nato pa 'lončena posoda', **delati peški** || 'dělati 'peški nedov. *oblikovati glineno posodo na lončarskem vretenu brez pomoči elektromotorja, delavnica* || de'la:vnica -e ž *prostor, ločen od ostalih prostorov v hiši, v katerem se izdelujejo in običajno tudi sušijo lončarski izdelki, glava* || g'la:va gla'vę:j ž *zgornja plošča na lončarskem vretenu, na kateri se oblikujejo glineni izdelki* ← etimologija besede, ki je sicer splošnoslovansko razširjena, ni zadovoljivo pojasnjena; domnevno je njen prvotni pomen *'goli, tj. neoblečen del telesa', metaforični pomeni pa so 'kos, razum, zgornji del, najvažnejša osebnost, vrh', **globati ven** || 'vö g'lo:ubati nedov. *votliti, globiti jamo, kjer se koplje glina* ← *globsti, globem* 'dolbsti' tudi *globati, globam, globljam* 'dolbsti, izpodjedati' je morda nastalo po metatezi (deloma naslonjeno na *globok*) iz pslovan. *dъlbti, kar izhaja iz ide. osnove s pomenom 'kopati, dolbsti' in 'drog kot orodje za kopanje', **ilovica** || 'ilovica -e tudi 'ilojca -e tudi 'ilofca -e ž *gnetljiva snov, ki se uporablja kot surovina v lončarstvu; glina* ← izpeljano iz splošnoslovanske podstave *il* 'ilovica, glina', kar je prvotno domnevno pomenilo *'umazana snov', *'temna snov', **jesti** || 'gęskj -j ž mn. *odprtina za vlaganje posode v peč* ← pslovan. *(j)ęstęja domnevno izvira iz ide. osnove s pomenom 'goreti', **kamenec** || 'kâmenec -nca m *ozek, neloščen, zelo trden vrč z izlivom za vino in olje* ← izpeljanka iz splošnoslovanske podstave *kamen* (← pslovan. *kamy, cslovan. kamy), ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom 'oster', **kopati** || 'kopati tudi ko'pâti 'kopljen nedov. *dobivati, jemati ilovico iz zemlje* ← pslovan. *kopâti izhaja iz ide. osnove s pomenom 'obdelovati z ostrim orodjem, rezati', **kropnica** || k'ro:upnica -e ž *velika nepološčena lončena posoda brez ročajev za kuhanje svinjske krme* ← praslovanska osnova *kropъ 'krop, kipeča voda' je izpeljana iz *kropiti in prvotno domnevno pomeni *'kar škropi', **lončar** || lon'ča:r -a m *izdelovalec glinene posode* ← izpeljanka iz južnoslovanske podstave *lonec* 'lonec, posoda', **mesiti** || 'me:isiti -in nedov. *gnesti (gline)* ← splošnoslovansko razširjena beseda, ki izhaja iz ide. osnove s pomenom 'mešati', **obljalo** || obli'jâlo -a s *steklasta snov za prekri-*

² Zaradi prostorskih omejitev tukaj predstavljamo samo izbor besedja.

³ Pri terminu, prevzetem iz tujega jezikovnega sistema, je smer izposoje ugotovljena s pomočjo slovarjev (Bezljaj I–V /1976–2007/, Skok I–III /1971–1973/, Snoj /2003/, Striedter-Temps /1963/) in drugih priročnikov.

⁴ Etimologije izbranih besed so povzete po Bezljaju (1976–2007) in Snoju (2003).

vanje lončarskih izdelkov; lošč ← izpeljanka iz splošnoslovanske podstave *liti*, ki izhaja iz ide. osnove s pomenom 'liti, zlivati, točiti', **par** || 'pa:r -a m *velika trebušasta lončena posoda naravne barve z nazobčanimi robovi po ploskvi za kuho perila in z odprtino z nastavkom spodaj za izpust vode* ← pslovan. **pār̥* je nomen actionis → nomen loci k *pāriti, *pārišb 'delati paro', **peč** || 'pe:ič pe'čiči ž *naprava za žganje lončarskih izdelkov pri visoki temperaturi* ← splošnoslovanska beseda, ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom *'pečenje, kuhanje', nato pa 'mesto ali priprava, kjer se kuha ali peče', **poknja** || 'pɔknja -e ž *razpoka v lončarski peči, pri kateri uhaja dim* ← izpeljanka iz podstave *pokati* 'dobivati razpoke, lomiti se' in 'tepsti, tolči' s prvotnim pomenom 'zlomiti se', 'tolči', **potegniti gor** || po'te:ignit̥ 'gorik dov. *dajati določen videz, obliko lončarskemu izdelku*, **sejak** || si'ja:k -a m *lončarsko orodje(mlin) za mletje glazure, barve, ki sestoji iz dveh kamnov, s kakršnimi so nekoč mleli moko, vdelanih v leseno ogrodje, ki se ju poganja z batom* ← izpeljanka iz podstave *sejati* 'metati, trositi seme v zemljo', ki izhaja iz ide. osnove s prvotnim domnevni pomenom *'tresti, stresati', **smolenjak** || smolen'ja:k -a m *smolnata borova polena* ← izpeljanka iz splošnoslovanske podstave *smola*, kar izhaja iz ide. osnove s pomenom 'počasi goreti, tleti', **sopih** || 'sop̥i -ja m *odprtina za zračenje na lončarski peči; oddušek* ← deverbativna nomina actionis iz v. *sop-ych-ati oz. *sop-uch-ati* k **sop-t̥i* *sopěšb 'pihati, puhati', kar izhaja iz ide. osnove 'pihati, dihati, spat', **sušenje** || sišen'je: sišen'ja: s *postopek, ko surova posoda po oblikovanju na lončarskem vretenu nekaj časa odleži, običajno na deskah pod stropom delavnice, da postane suha*, **zemlja** || 'zemla -e tudi zem'le:ž *gnetljiva snov, ki se uporablja kot surovina v lončarstvu*, **žgati** || ž'gāt̥i ž'gē:in nedov. z *močnim segrevanjem delati trdno* ← pslovan. **žēt'i*, *žēgō 'žgati' izhaja iz ide. osnove s pomenom 'žgati'; **betvo** || 'betvo -a s tudi 'betef -tv̥i ž *steblo (buče, žit)* ← pslovan. **bēt̥v* 'rastlina, zelišče, sadika, steblo' izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom *'kar raste, uspeva', **brana** || b'ra:na -e ž *orodje z železnimi zobmi za rahljanje zemlje* ← splošnoslovansko razširjena beseda izhaja iz ide. osnove s pomenom 'obdelovati z ostrim orodjem', **cepe** || ci'pe:ž 'ce:ip̥i ž mn. *preprosto orodje za ročno mlačev* ← izpeljanka iz podstave **cēp̥iti* 'sekati, klati'; *cepe* so prvotno *'orodje, s katerim se cepi, tolče, ločuje zrnje od slame' (Snoj 3003: 71), **čeliti** || 'čelit̥i -in nedov. *površno (o)mlatiti snop*, **gnoj** || g'noj gno'ja: m *prostor za odlaganje gnoja in iztrebki domačih živali, pomešani s steljo* ← splošnoslovansko razširjena beseda izhaja iz ide. osnove s pomenom 'gnitje', **gumno** || 'gūmla -e ž *prostor, kjer se navadno mlati* ← pslovan. **gum̥nō* *'prostor, kjer se mlati' izhaja iz ide. osnove s prvotnim pomenom *'prostor, kjer govedo tepta pšenico'; pšenico so včasih mlatili tako, da so jo razprostrli na trdo podlago in nanjo spustili govedo, ki je po njej hodilo toliko časa, dokler se zrnje ni ločilo od slame (Snoj 2003: 196), **klepati** || kle'pāt̥i k'leplen nedov. z *udarci kladiiva tanjšati, ostriti rezilo* ← pslovan. *kle-pāti 'tolči, biti' je iz onomatopeje **klep-*, ki posnema zvoke, nastale ob trku dveh (kovinskih) predmetov, **kola** || 'ko:ūla 'ko:ūl s mn. *lesen voz, zlasti kmečki* ← splošnoslovansko *kolo* izhaja iz ide. osnove s pomenom 'vrteti se', **kosa** || 'kōsa -e tudi ko'sē:ž *orodje z dolgim rezilom in dolgim ročajem za košenje*

trave, kovinski del priprave, orodja, s katerim se reže in slamoreznica, kosi-
nica || ko'silnica -e ž večji stroj za košenje ← izpeljanka iz splošnoslovanske
 podstave *kosa*, ki izhaja iz ide. osnove s pomenom 'rezati', **kozara** || ko'zāra -e
 ž skupina desetih pokonci postavljenih rženih snopov in skupina do trideset
 pokonci postavljenih koruznih snopov, **krma** || 'kr̩ma -e ž (*pokošena*) trava,
seno ← pslovan. *kr̩mā verjetno izhaja iz ide. osnove in izhodiščno pomeni
 *'odrezan, oddeljen delež hrane', **locne** || loc'ne:ī 'lo:uɕnī ž mn. *priprava iz*
ovalnega obroča in vrvi, ki se uporablja za prenašanje zlasti krme in listja;
krplja ← mn. oblika samostalnika *locen* (← *l̩c̩s̩n̩); beseda izhaja iz ide.
 osnove s pomenom 'krivina, kar je ukrivljeno, upognjeno', **lupati** || 'l̩:īpatī -len
 nedov. *odstranjevati s koruznega storža krovne liste; ličkati* ← splošnoslovanska
 beseda izhaja iz ide. osnove s pomenom 'lupiti', **nat** || 'na:t 'na:ti:ī ž *nadzemni*
deli repe, krmne pese, krompirja ← domnevna pslovan. oblika *nati naj bi
 izhajala iz ide. osnove s pomenom 'vezati, pripeti', **okapati** || o'ka:patī -len
 nedov. *rahljati zemljo okoli rastlin in pri tem odstranjevati plevel, okopavati,*
orati || o'rātī or'ge:īn nedov. *rahljati zemljo s plugom* ← pslovan. *orāti izhaja
 iz ide. osnove s pomenom 'orati', **oslica** || 'o'sl̩ca -e ž *kopica sena za čez zimo,*
otava || 'o:utava -e ž (*posušena*) trava druge košnje ← pslovan. *otāva 'trava,
 ki zraste po prvi košnji' se izvaja iz pslovan. *otāviti 'ponovno se pojaviti';
 beseda je tako prvotno pomenila *(trava), ki se ponovno pojavi' (Snoj 2003:
 482), **plug** || p'lūk -ga m *orodje, priprava za oranje* ← če je pslovan. *plūgъ
 izvorno slovanska beseda, izhaja iz pslovan. glagola *plūziti 'vleči, plaziti', kar
 izhaja iz ide. osnove; beseda bi bila lahko izposojena iz pgerm., vendar nem.
Pflug razlagajo kot izposojenko najverjetneje iz praslavščine (Snoj 2003:
 529), **polza** || 'puza -e ž *del sprednjega trabja pri vozu, povreselj || pov're:is̩
 -na m *zvit šop slame za vezanje snopov; povreslo* ← pslovan. *poverslō 's čimer
 se kaj poveže' je izpeljanka iz *poverstī, *pov̩r̩z̩o* 'povezati', **razsohe** || 'rāsije
 tudi 'rāsje 'ra:seu ž mn. *vile* ← Bezljaj (1995: 160) slovan. *ōrz-socha 'veja z
 razcepljenim krakom' izvaja iz pslovan. *orz- 'raz' in *sochā 'veja', **sečka** ||
 'sečka -e ž *na nekaj centimetrov zrezana slama, zmešana s koruzinjem, jeseni*
tudi s travo in deteljo; rezanica ← izpeljanka iz glagola *seči, sečem*, ki izhaja
 iz ide. osnove s pomenom 'sekati, rezati', **trobi** || tro'bi:ī -i:ī tudi trā'bi:ē -i:ī ž mn.
trikotni del voza, na katerega so pritrjena prednja ali zadnja kolesa, vtaknjen
*med podvozje in opleni; trabje, vlat || v'la:t vla'ti:ī ž *zgornji del rastline, ki*
vsebuje zrna, zlasti pri ovsu, prosu ← pslovan. *vōlť izhaja iz ide. osnove s
 pomenom 'trava, klas, gozd'.**

Neprevzeti leksemi so tudi tisti, ki so tvorjeni iz prevzetih leksemov s
 pomočjo domačih besedotvornih postopkov (Šekli 2005: 178; Toporišič 1992:
 218). Izbor: **bidrača** || bid'rāča -e ž *okrogel ali podolgovat pekač (model) za*
potico ← iz *bidra* ← štaj. nem. *Wider, Widerl*, **kuhač** || ki'ja:č -a m *velik trebu-*
šast lonec za kuhanje, navadno z dulcem ter enim ali dvema ročajema ← iz
kuhati kuhan ← stvnem. *kohhōn* ← lat. *coquere*, **putrica** || 'p̩:ītr̩ca -e ž *majhna*
putra, namenjena za okras, olepšavo prostorov ← iz *putra* ← srvnem. *puterich*,
buterich ← domnevno rom. *buttis*, **scentrirati** || scent'r̩:īratī -an dov. z *enakomer-*
nim pritiskanjem navzdol in proti sebi potiskati glino v središče vrtenja ← iz

centrirati ← nem. *Center, Zentrum, zentrieren* ← lat. *centrum* ← gr. *kéntron*, **švunglar** || š'vu:nɣlar -a m *spodnja plošča na lončarskem vretenu, ki se poganja z nogo* ← iz *švung* ← nem. *Schwung*; **balirati** || ba'le:irati -an nedov. *s strojem pri spravljanju pridelkov delati zvitke slame, sena* ← iz *bala* ← nem. (Stroh)balle, **bintljati** || bint'lâtj bint'la:n nedov. *odstranjevati pleve in primesi iz žita* ← iz *bintelj* ← nem. *Wind-*, **silaza** || si'la:ža -e ž *krma, kisana v silosu* ← iz *silos* ← hrv. *sišos* ← špan. *silo* ← lat. ← gr., **šajbati vkup** || f'küp 'ša:jbatj nedov. *z grabljami spravljati krmo v vrste* ← iz *šajba* ← nem. *Scheibe*, **štalice** || š'tâlce š'ta:lic ž mn. *hlev za svinje* ← iz *štala* ← srvnem. *stal*, -lles, **žlajdranica** || ž'lâjdranca -e ž *veriga za spenjanje voza* ← iz *žlajdra* ← bav. avstr. *Schleuder*, srvnem. *sluder*.

3.2 Germanizmi. V zbranem besedju se pojavljajo naslednji germanizmi: *bager, bajdla, bajdlin, bajsa, blek, cigel, cota, drot, filc, flek, glazirati, glazura, graba, gratati, grunt, hakelj, kahlica, krigelj, krugla, lagev, leder, malati, pleh, ror, šajba, šalica, šerblin, šleferka, šnita, špakla, špic, šprekla, šprickati, šprigla, štancati, štancpreša, štanga, štelaž, štoplin, štuc, šurc, švunkšajba, taler, uta, vajdlin, velb, verkštat; ajdina, bala, burgula, copanj, cvek, gepelj, grinta, kramp, krumpič, lada, lanec, lunek, muntelj, paklin, praha, prigelj, pucati, puška, rigelj, rigolati, rinek, ripsa, šavfla, šinja, šker, štala, šteslin, štil, štranga, štroštok, šuber, šubgare, vaga, važa, virt, žlajf, žlajfati.*

Predstavljamo izbor: **bajdla** || 'ba:jdla -e ž *velika globoka lončena skleda z dvema ročajema za mesenje kvašenega testa, pranje zelenjave, pomivanje posode ter pripravo glazur in barv v lončarstvu* ← domnevno bav. *baidl, baidling*, **bajsa** || 'ba:jsa -e ž *najkvalitetnejša bela glina za barvanje oz. krašenje lončarskih izdelkov* ← nem. *weiss*, **filc** || 'filc -a m tudi 'filca -e ž *klobučevina kot pripomoček za glajenje posode od znotraj* ← nem. *Filz*, **glazirati** || gla'zē:irati -an nedov. *prekrivati lončarske izdelke z loščem* ← nem. *glasieren*, **grunt** || g'rünt -a m *barva, pridobljena iz rjavkastorumene gline za barvanje in krašenje surovih lončarskih izdelkov; podbarva* ← srvnem. *grunt*, nem. *Grund*, **krugla** || k'rugla -e ž *manjši kos obdelane gline, primeren za oblikovanje na lončarskem vretenu* ← nem. *Kugel*, **leder** || 'lēder -dra m *usnje za vlaženje gline in potegovanje posode navzgor in navzven* ← nem. *Leder*, **šajba** || 'ša:jba -e ž *osnovna lončarska priprava iz zgornje in spodnje plošče, štirih stebrov in več desk, na kateri lončar oblikuje glineno posodo; lončarsko vreteno* ← nem. *Scheibe*, **špregla** || šp'rē:jgla -e tudi šp'rē:jkla -e ž *orodje (pripomoček) za glajenje posode od zunaj* ← nem. *Spreitel, Spriessel*, **štancati** || š'ta:ncati -an nedov. *na stiskalnici serijsko oblikovati lončene predmete* ← nem. *stanzen*, **štancpreša** || š'ta:jncp'rēša -e ž *stiskalnica za serijsko oblikovanje lončenih predmetov* ← nem. *Stanzpresse*, **verkštat** || 'vērštat -a m *lončarska delavnica v bivalnem prostoru* ← nem. *Werkstatt*; **ajdina** || e'di:ina tudi i'di:ina -e ž *kulturna rastlina z gostimi rdečkastimi ali belimi cveti v gostem socvetju ali njeno seme* ← star. nem. *Heiden*, **gepelj** || 'gē:pļ -na m *priprava za vrtenje pogonske gredi, ki jo poganja vprežna živina; vitel* ← nem. *Göpel*, **kebel** || 'kebeu -bla m *mernik (za zrnje, fižol)* ← pslovan. ← germ., **lanec** || 'lānc -a m *veriga za spenjanje koles voza* ← srvnem. *lanne*, **lunek** || 'lü:nek -a m *konec osi pri vozu (kapica) z dvema vtaknjenima žebljema, ki*

preprečujeta, da kolo ne pade, zdrsne z osi ← srvnem. lun, lune, **muntelj** || 'münteu in 'minteu -tla m držaj pri kosišču ← stvnm. muntil, južno bav. Mü(n)tel, **praha** || p'rāja -e ž jeseni preorana in navadno do naslednje pomladi neposejana, neposajena njiva ← srvnem. brāche, **rigolati** || ra'gu:latj -an nedov. rahljati zemljo z (zelo) globokim prekopavanjem, oranjem ← nem. rigolen, **ripsa** || 'ripsa -e ž rastlina, ki rumeno cvete in se njeni nadzemni deli rabijo za krmo; oljna repica ← nem. Raps, **šker** || š'kɛ:jr -i ž orodje ← stvnm. giskirri, srvnem. geschirre, **štranga** || št'ra:nga -e ž vrv za vpreženje živali k vozu, plugu; zaprežnica ← srvnem. strange, **važa** || 'vājza -e ž vrhnja plast zemlje z rastlinjem, zlasti s travo; ruša ← srvnem. wase, stvnm. waso.

Kot je razvidno iz gradiva, segajo najstarejše nemške izposojenke v prekmurščino v starovisokonemško (od 7. do 11. stoletja) oz. alpskoslovansko obdobje. S stališča sodobnega slovenskega knjižnega jezika so označene kot narečne (*uta, vaga* 'drog pri vozu'), narečne vzhodne (*graba*) ali žargonske (*malati*). Srednjevisokonemške (do 13. stoletja) in poznejše izposojenke, predvsem iz bavarske nemščine, so bile sprejete v knjižni jezik kot stilno nezaznamovane (*filca, gepelj, glazirati, kramp, praha*), pogovorne (*špic(a)*), nižje pogovorne (*stelaža, šprekla, špricati, štala, štranga*), narečne (*krugla, lunek, rips(a), šajba* 'lončarsko vreteno', *važa*) ali narečne vzhodne (*ajdina*); ena beseda (*rigolati*) ima terminološki in ena (*lanec*) časovno-frekvenčni kvalifikator, večina pa jih živi samo v narečju. Zelo stara germanska izposojenka, izpričana že v praslovanščini, je *kebel*, s stališča sodobnega slovenskega knjižnega jezika označena kot narečna.

3.3 Romanizmi so naslednji: *blanja, kanal, kelih, kolobar, komplet, korbelj, kufer, lavor, luster, majolika, majster, mašin, model, modla, penzlin, pisker, preša, putra, servis, teglin, vaza, vrč; cima, freza, kvatre, lucerna, sirek, traktor.*

Predstavljamo izbor: **kolobar** || kolo'ba:r -a m osnovna lončarska priprava iz zgornje in spodnje plošče, štirih stebrov in več desk, na kateri lončar oblikuje glineno posodo; lončarsko vreteno ← verjetno rom., **korbelj** || 'kɔrbeu -bla m večja pletena posoda iz lubja za nošenje ilovice iz jame ← srvnem. korbe ← lat. corbis, **majster** || 'ma:jster -tra m kdor ima najvišjo usposobljenost v (lončarski) stroki ← bav. srvnem. moister, stvnm. meistar, nem. Meister ← rom. maestro ← lat. magister, **penzlin** || 'pɛ:jnzlin -a m pripomoček iz daljših dlak za mazanje, barvanje in lepšanje lončene posode; čopič ← srvnem. pensel, bensele ← srlat. penicellus, klas. lat. pēnicillus, **putra** || 'pü:itra -e ž lončen vrč (za vodo, vino, olje) s trebušastim telesom, ozkim in kratkim vratom ter ročajem z nastavkom za luknjico za pitje ← srvnem. puterich, buterich ← domnevno rom. buttis, **vrč** || 'vr:č -a m večja trebušasta posoda z ročajem, ožjim grlom in dulcem za nalivanje tekočin (vode, vina) ← rom. ← lat. urceus; **cima** || 'cina -e ž poganjek iz gomoljev krompirja v zimskem času ← ben. it. cima ← lat. cyma ← gr. kyma, **freza** || f're:za -e ž priprava z vrtečimi se rezili za prekopavanje zemlje, ki se priključi traktorju; **prekopalnik** ← frc. fraiser, fraise, **lucerna** || lu'cerna -e ž krmna rastlina s trojnatimi listi in modro vijoličastimi cveti; *Medicago sativa* ← nem. Luzerne ← frc. luzerne ← lat. lūcerna, **sirek** || 'sirek -rka m koruzi po-

dobna kulturna rastlina z latastim socvetjem in drobnimi semeni ali njeno seme ← srat. *syricum*, **traktor** || t'rãktor -a m *motorno vozilo za vleko, delo, zlasti v kmetijstvu* ← nem. *Traktor* ← lat. *tractor*.

Največ romanizmov, zlasti latinskih in nekaterih v latinščini navadnih grških izposojenk, je bilo v panonsko leksiko sprejetih prek nemščine, nekateri med njimi že v staro- in srednjevisokonemški dobi (*korbelj, penzlin, preša, putra*). S stališča sodobnega slovenskega knjižnega jezika so te besede označene kot stilno nezaznamovane (*cima, lucerna, sirek, traktor, vaza, vrč*), pogovorne (*mašina, preša* 'stiskalnica'), narečne (*blanja*), narečne vzhodne (*putra*), nekatere pa živijo samo v narečju (*kolobar* 'lončarsko vreteno'). Ena beseda (*fresa*) ima terminološki, ena (*mojster*) pa ekspresivni kvalifikator.

Zelo stare romanske izposojenke, izpričane že v praslovanščini in slovanščini, so *deska, križ* in *lagev*; slednji sta s stališča sodobnega slovenskega knjižnega jezika označeni kot narečni vzhodni.

Med zbranimi termini je moč zaslediti tudi nekaj tujk romanskega izvora; te so bile prek nemščine ali sodobnih evropskih jezikov sprejete v slovenski knjižni jezik, od tod pa v narečje. Izbor: **amfora** || 'a:nfora -e ž *lončena posoda z ozkim vratom, navadno dvema ročajema in koničastim dnom* ← knjiž. sloven. *amfora* ← nem. *Amphore*, frc. *amphore* ← lat. *amphora* ← gr. *amphoréus*, **biskvit** || bisk'vi:t -a m *posušen, enkrat žgan lončarski izdelek, primeren za nadaljnjo obdelavo (žganje)* ← knjiž. sloven. *biskvit* (v narečju s pomenskim prenosom) ← prek nem. *Biskuit* ← frc. *biscuit* ← lat. *biscoctus*, **forma** || 'fo:ɤrma -e ž *določen videz lončarskega izdelka* ← knjiž. sloven. *forma* ← prek nem. *Form* iz lat. *forma*, **kaolin** || kao'li:n -a m *najčistejša bela porcelanska glina* ← knjiž. sloven. ← frc. *kaolin*, **keramika** || ke'ra:mika -e ž *izdelki iz žgane gline* ← knjiž. sloven. ← nem. *Keramik* ← frc. *céramique* ← gr. *ta keramiká*; gr. *kéramos*, **kupola** || 'kupola -e ž *peč kopaste oblike, s tremi kurišči spodaj in 7–8 odduški na vrhu pod obokom, kot vir energije se uporablja les* ← knjiž. sloven. ← it. *cupola* ← poznolat. *cūpola*.

3.4 Madžarizmi so naslednji: *bograč, falat, gomba, inaš, kulač, laboška, tepsija, tanjer; arandaš, bak, fotiv, rud, talige*; slednja beseda je v SSKJ označena kot nar. prekmurska: **bograč** || 'bõgrãč -a m *trebušasta posoda z ročajem, pokrovom in tremi nogami, lahko tudi brez njih* ← madž. *bogrács*, **falat** || 'fãlat fa'lãta m *kos, primerek lončarskega izdelka in kos sploh* ← madž. *falat*, **gomba** || 'gõ:mba -e ž *nastavek za luknjico za pitje vode na ročaju putre* ← madž. *gomba*, **inaš** || 'i:naš -a m *kdor se s praktičnim delom uči lončarske obrti; vajenec* ← madž. *inas*, **kulač** || 'kulač -a m *ploščata, steklenici podobna okrogla lončena posoda s štirimi nogami za nošenje pijače* ← madž. *kulacs*, **laboška** || 'la:boška -e ž *okrogla, nekoliko višja posoda z dvema ročajema, pokrovom, navadno tudi nogami za kuhanje, dušenje, praženje, cvrtje* ← madž. *labas*; prim. tudi madž. *lab*, **tepsija** || 'tepsija -e ž *okrogel plitev pekač, katerega stena je podaljšani navzgor zavihani rob* ← madž. *tepsi*, **tanjer** || tan'jẽ:r -a tudi ta'lẽ:jr -a m *krožnik* ← madž. *tányér* ← nem. *Teller*; **arandaš** || aran'da:š -a m *najemnik* ← madž. *árendás*, **bak** || 'bãk -a m *klepalnik* ← madž. *bak* ← nem. *Bock*, **fotiv** || 'fõtif -va m *krompir, ki se sam naseje, ostane v zemlji od prejšnjega leta in naslednje leto zraste* ←

madž. *fattyú*, **rud** || 'ru:t 'ru:da m *drog na sprednjem delu voza, pluga, ob kate-rega se vprega žival; oje* ← madž. *rud*, **telige** || te'lige te'li:k ž mn. *samokolnica* ← madž. *taliga*.

Najdemo še po eno izposojenko iz angleščine, v narečje sprejeto iz knjižnega jezika (*kombajn*), češčine – *barva* in hrvaščine – *obrt*, tri prek hrvaščine prevzete iz turščine in grščine – *čutara*, *kalup*, *komad* ter eno prek hrvaščine prevzeto iz španščine (*silos*).

V prekmurski narečni lončarski in poljedelski terminologiji se prepletajo izvorna slovanska poimenovanja izdelkov, orodij, pripomočkov, rastlin in delovnih postopkov s prevzetimi. Ta so večinoma germanskega izvora, prek nemščine so največkrat prevzeti tudi romanizmi, madžarskih prevzetih izrazov je malo. Prevzete besede so zvečina izposojenke (prim. Snoj 2006: 346), nekaj je tujk, ki so bile v narečje sprejete iz knjižnega jezika. Nekatere od prevzetih besed so bile sprejete v slovenski knjižni jezik, ostale pa so s stališča knjižnega jezika označene kot pogovorne, nižje pogovorne, narečne ali žargonske, veliko pa jih živi samo v narečju.

4 Zaključek

Razvoj prodira na vsa področja družbenega življenja, pri čemer ni izvzeto niti podeželsko okolje. Način življenja v času in prostoru se hitro spreminja, kar se odraža tudi v narečnem besediščnem sestavu. Z zamiranjem lončarske obrti izginja tudi staro poimenovalno besedje s področja lončarske dejavnosti. Prekmurski izrazi za lončarstvo, poljedelstvo in vse, kar je povezano s kmečkim življenjem, sicer še tvorijo bogat izvirnoslovanski substrat,⁵ vendar pa stara slovanska terminologija pri srednji generaciji govorcev hitro tone v pozabo (tako so npr. narečna poimenovanja za dele voza že skorajda izginila, saj je vprežno živino zamenjal traktor), mlajša generacija pa je sploh ne pozna več. Stoletja ustaljeno kmetijsko orodje so zamenjali različni stroji in pripomočki, skupaj z njimi pa se prevzemajo tudi poimenovanja zanje (npr. *freza*, *kombajn*, *traktor*). Nekatera stara imena, kot so *brana*, *kosa*, *plug*, se uporabljajo tudi za nove naprave, sicer pogosto poimenovane s slovenskimi ustreznici, v narečje sprejetimi iz knjižnega jezika (npr. *kosilnica*, *obračalnik*, *samonakladalka*, *sejalnik*), dobro je še ohranjena stara terminologija za kmečka opravila, čeprav se je način obdelovanja spremenil.

Izsledki raziskave kažejo, da je bil stik z neindoevropskim madžarskim jezikom za prekmurščino manj usoden kot nemščina. Madžari so prevzemali slovanske besede z različnih področij dejavnosti, tudi poljedelske. Iz slovanski jezikov so npr. madž. *cirok* 'sirek', *kukorica* 'koruza', *malna* 'malina', *murok* 'mrkev', *rend* 'red, vrsta (sena)', *ugorka* 'kumara'.

⁵ Izsledki raziskave kažejo, da je prevzetih približno 20 % besed.

Močnejše sledi v narečnem besedju je pustilo sobivanje z nemško jezikovno skupnostjo, prek nemščine so bili v panonsko leksiko največkrat sprejeti tudi romanizmi. Najstarejših germanskih in romanskih izposojenk se skorajda ne zavedamo več (npr. *redkev*; *črešnja*, *deska*, *breskev*), kot germanizme čutimo zlasti mlajše prevzete besede, ki so jih v panonski prostor prinesli rokodelski pomočniki, vojaki in romarji s svojih potovanj po srednji Evropi kot označevalce za različna orodja in poklice, od Nemcev pa smo sprejeli še kulturne rastline, tudi tiste romanskega izvora, in poimenovanja zanje.

Ugotovimo lahko, da je temeljno (staro) narečno poimenovalno besedje s področja lončarske in poljedelske dejavnosti slovansko. Škoda bi bilo, da bi potonilo v pozabo. Naša naloga je, da ga popišemo in tako ohranimo kot del slovenske kulturne dediščine, kak izviren starejši narečni strokovni izraz pa bo prav prišel tudi kot slovenska ustreznica tujim poimenovanjem, na kar je opozorila že Andreja Žele (1996: 337).

OKRAJŠAVE

Okrajšave jezikov so take kot v Snoj (2003): avstr. – avstrijsko, bav. – bavarsko, ben. – beneško, cslovan. – cerkvenoslovansko, frc. – francosko, gr. – starogrško, hrv. – hrvaško, ide. – indoevropsko, it. – italijansko, klas. – klasično, knjiž. – knjižno, lat. – latinsko, madž. – madžarsko, nar. – narečno, nem. – nemško, poznolat. – poznolatinsko, pslovan. – praslovansko, rom. – romansko, slovan. – slovansko, sloven. – slovensko, srlat. – srednjeveškولاتinsko, srvnem. – srednjevisokonemško, star. – starejše, stvnem. – starovisokonemško, špan. – špansko, štaj. – štajersko

LITERATURA

France BEZLAJ, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Janez BOGATAJ, 1989: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Rada COSSUTTA, 2002: *Poljedelsko in vinogradniško izrazje v slovenski Istri*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno-raziskovalno središče RS.

Marc GREENBERG, 1993: Glasoslovni opis treh prekmurskih govorov. *Slavistična revija* 41/4, 465–487.

Marija JEŽ, 1997: Iz tkalskega izrazja na Pohorju. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ur. Marjeta Humar. Ljubljana: ZRC SAZU. 209–216.

Janko JURANČIČ: 1966: O leksiki v panonskih govorih. *Panonski zbornik*. Ur. Božidar Borko, Franc Zadavec. Murska Sobota: Pomurska založba. 31–41.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).

Martina OROŽEN, 2003: Odvisnost narečnega besedišča in načina upovedovanja (izražanja) od spreminjajočega se načina življenja. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora, 26). 310–318.

Petar SKOK, 1971–1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–3. Zagreb: JAZU.

Marko SNOJ, 1997, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
– – 2006: O tujkah in izposojenkah v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 54, 343–349.

Hildegard STRIEDTER TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut Berlin, Berlin-Dahlem.

Matej ŠEKLI, 2005: Odras medjezikovnih stikov v poimenovanjih za vaške poklice in dejavnosti v nadiškem narečju. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. Marko Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 176–181.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Peter WEISS, 2006: Besedje na kolesu v (slovenskem) narečnem slovarju z etimologijami. *Diaxronija in sinxronija v dialektoloških raziskavah*. Ur. Mihaela Koletnik, Vera Smole. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora, 41). 328–335.

Zinka ZORKO, 1998: Narečne prvine v Ivanocyjevem Kalendarju Najszvetejsega szrca Jezusovega (1904–1906). *Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes*. Ur. István Nyomárkay in Stjepan Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. 39–59.

Andreja ŽELE, 1996: Voz na Pivškem. *Traditiones* 25. Ljubljana: SAZU. 337–343.

REFLECTION OF INTER-LINGUAL INTERLACING IN UPPER MURA TEXTS

The Slovenian language, having developed over many centuries in a territory where three of the largest European language areas (Slavic, Germanic and Romance) come in contact, remained conservative because of its modest role before the fall of feudal society. However, it then began to develop into a modern European cultural language, within which Romance, German, Hungarian and general Slavic elements interlace with an inherited fund of fundamental words from ancient Slavic. In the Pannonian area, for historical reasons (Upper Mura, together with Upper Raba, was a component part

of the Hungarian kingdom up to the 11th century and was separated from other Slavic regions), many archaisms were preserved. This study presents findings of research on original Slavic and non-autochthonous texts taken over from the Greek – Latin, German and Hungarian language areas, i.e., in the occupational (agriculture, pottery) terminology of the Upper Mura. It is established that (1) Upper Mura expressions from agriculture form an original Slavic substratum that is connected to the lives of farmers; (2) contact with the non- Indo-European Hungarian language had less impact on Upper Mura dialect than German (Hungarian experienced more of Slavic word influence); (3) stronger traces in dialectal texts were left by cohabitation with the German language group; the oldest German loanwords in dialect texts came into the Upper Mura dialect from Old High German (Althochdeutsch) (from the 7th to the 11th century) and Middle High German (Mittelhochdeutsch) (*muntelj, skedenj, uta, grunt, praha*), while more recently adopted texts were spread especially in recent centuries (*ripsa, rigolati*). Through the medium of German, Romanisms were also frequently adopted (*mašin, korbelj*) in Pannonian lexicography.

Sloglish or the Mixing/Switching of Slovene and English in Slovene Blogs

NADA ŠABEC

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, nada.sabec@uni-mb.si*

SCN II/1 [2009], 32–42

Prispevek obravnava splošni vpliv internetnega medija na jezik in podrobneje analizira slovenske bloge, v katerih se pogosto prepletata slovenščina in angleščina oz. t. i. *sloglish*. Za novo diskurzivno zvrst, ki združuje elemente pisne in govorne komunikacije, so po eni strani značilne visoka stopnja interaktivnosti, variabilnost, fleksibilnost in jezikovne inovacije, po drugi pa ji nekateri očitajo preveliko globaliziranost, uniformiranost in ogrožanje jezikovne norme. Slovenski blogi so analizirani z jezikovnega vidika (besedje, skladnja, pravopis) in interpretirani s sociolingvističnega in pragmatičnega vidika (vprašanje osebne, kulturne in družbene identitete uporabnikov; odnos med lokalnim in globalnim).

The article discusses the impact of the Internet on language use and, more specifically, analyzes the frequent mixing/switching of Slovene and English in Slovene blogs (so-called *Sloglish*). This new discourse type, combining elements of written and oral communication, is highly interactive in nature and allows for flexibility, variation and language innovation. On the other hand, some see it as too globalized and uniform as well as a threat to the language norm. Slovene blogs are analyzed linguistically (vocabulary, syntax, spelling, punctuation) and interpreted from the sociolinguistic and pragmatic perspectives (the issue of personal, cultural and social identities of bloggers; local vs. global).

Ključne besede: blogi, *sloglish*, kodno preklapljanje, slovenščina, angleščina, identiteta

Keywords: blogs, *sloglish*, code switching, Slovene, English, identity

---

1 Introduction

The globalization process currently under way has left an indelible mark on almost every aspect of human activity, language included. The almost visible shrinking of the world has given rise to the need for a fast and effective means

of communication that would allow for virtually instant interaction among people anywhere in the world. The Internet is the one invention that ideally meets this demand and has, in so doing, not only changed our lives in unprecedented ways, but also greatly affected the language used on this new medium. Not only is English now the most influential language in the world, it has also become the most widely used language on the Internet. As such it is undergoing considerable changes, adapting and adjusting to the specific requirements of this new type of communication. The differences between English used for other purposes than Internet communication and online English are such that the new type of linguistic medium has even been given the special name *netspeak* (Crystal 2001). Occasionally, it is also referred to as *globespeak*, *Netlish* (from Netspeak + English), *Weblish* (from web + English), *Internet language*, *cyberspeak*, *Webspeak* and the like. (Ibid.).

English exerts a substantial influence also on those Internet users who, in their Internet communication, opt for other languages. It is the purpose of this article to examine the principles of language use (mainly English) on the Internet in general and then focus specifically on the same aspects in the case of Slovene Internet users. By so doing, I will try to determine to what extent English has become part of their usage and is thus shaping their netspeak or, put differently, to what extent this has become Sloglish, a mixture of Slovene and English.

2 Methodology

The observations and findings in this study are based on the analysis of selected Slovene blogs retrieved from <http://www.sloblogi.net> in September and October 2008. Even though other forms of computer-mediated communication such as e-mail, discussion forums, text messaging and wikis could be taken into account, only blogs were selected because of their recent popularity and because, while they do not differ from other types of Internet communication in any essential ways (except for the format), they are usually nevertheless longer and provide for a more interesting read. Fifty blogs were examined and typical examples, which I believe are a fairly accurate reflection of the current situation, are presented for illustration purposes. The entries are first examined from the linguistic perspective in terms of vocabulary, syntax and spelling. They are then placed into a broader social perspective and an attempt is made to interpret them in as far as their extralinguistic, particularly cultural and global dimensions are concerned.

3 Features of Netspeak

Netspeak refers to language used on the Internet medium. This has very specific requirements that have to do primarily with speed, efficiency and the interactive nature of communication. While other languages are by no means ruled

out, the language which meets these requirements most adequately seems to be English. It has adjusted to these demands both in terms of form and function and has, as a consequence, become a kind of lingua franca for Internet users across the globe. Among the typical features of English used on the Internet we first notice the tendency to compress the language and to be as brief and to the point as possible. This is reflected not only in the omission of more elaborate greetings and other polite formulas in e-mail as opposed to ordinary, traditional correspondence, but also in numerous abbreviations, acronyms and condensed or simplified syntax in all other forms of Internet discourse. The ultimate stage in this constant tendency to be fast and effective is the frequent substitution of words by images, emoticons and other non-linguistic representations, sometimes highly coded and unintelligible to an uninitiated audience. Another, equally important feature is language innovation, which is encouraged by the freedom and countless possibilities offered by the Internet. Users are free to experiment and netspeak abounds with creative discourse. New forms may be very informal, slangy or unusual and they may occasionally even come into conflict with so-called *nettiquette*, but for the most part they are perceived positively as an expression of the users' individualism and creativity. Furthermore, we notice dramatic changes in spelling. Anything from the already mentioned acronyms and abbreviations to random use of capitalization and punctuation, hybrid combinations of letters and figures to completely idiosyncratic usage goes, offering endless stylistic possibilities. All in all, netspeak tends to be very informal and, depending on the format, it could perhaps be placed somewhere in between spoken and written discourse, a kind of "typed interactive exchange/conversation". In fact, it is precisely its interactive function that gives netspeak its distinctive character.

The following excerpt of an essay written by a Scottish 13-year-old secondary school pupil and published in *The Sunday Herald* in 2003 has by now become a textbook example of netspeak and nicely illustrates some of its features:

My smmr hols wr CWOT. B4, we used 2 go 2 NY 2C my bro, his GF & thr 3 :-@ kds FTF. ILNY, its gr8.

Bt my Ps wr so {-/ BC o 9/11 tht thay dcdd 2 stay in SCO & spnd 2 wks up N.

Up N, WUCIWUG -- 0. I ws vvv brd in MON. 0 bt baas &.

/Translation: My summer holidays were a complete waste of time. Before, we used to go to New York to see my brother, his girlfriend and their three screaming kids face to face. I love New York, it's a great place.

But my parents were so worried because of the terrorism attack on September 11 that they decided we would stay in Scotland and spend two weeks up north.

Up north, what you see is what you get – nothing.

I was extremely bored in the middle of nowhere. Nothing but sheep and mountains./
(<http://www.sundayherald.com/31826>)

In general, there are two kinds of attitudes toward netspeak. Some see it as a threat to the norm, a corruptive influence on standard language, others see it as a possibility for language innovations and new ways of expressiveness. In either case, the fact remains that it cannot be ignored because it is here to stay. English in its netspeak form is increasingly susceptible to language change because of the new medium. At the same time speakers of other languages adopting English completely or even just partially as a lingua franca contribute to this change as well, shaping it into an entirely new entity of a dynamic and rather unpredictable nature.

4 Slovene-English Netspeak or *Sloglish* in Slovene Blogs

Slovene blogs appeared shortly after the emergence of the first blogs, in the U.S.A.. Recently, they have gained in numbers and popularity. A survey of the selected blogs from <http://www.sloblogi.net> reveals that some bloggers write exclusively in Slovene, some in English and some in both languages. It is this last category of Slovene-English netspeak or *Sloglish* that I find the most intriguing and will analyze it in more detail.

4.1 Linguistic Aspects

From the linguistic standpoint we see that *Sloglish* used in the selected blogs generally follows the principles of the netspeak discussed in the previous section. This is certainly true of the originality, creativity and inventiveness of most bloggers, who see the Internet as a handy tool to express their individualism (under a real or assumed identity) and/or also as an opportunity to participate in the new wave of trendy citizen journalism. The specific features reflecting the mixing of Slovene and English on individual linguistic levels will be presented in the sections that follow.

4.1.1 Vocabulary

Lexical items taken from a donor language are those elements in any language contact situation that are the most salient and the easiest to accept, thus also the most numerous. The Internet-related terms themselves such as *blog*, *net*, *mail*, *link* and others are good examples of the dominant status of English in this medium. Other examples abound, too. Lexical items may be either part of code switched sequences (and will be dealt with in more detail in the section on syntax) or they may be adapted morphologically to Slovene. In this last case, Slovene suffixes/endings are added to English bases and the outcome are words that conform to the rules of Slovene grammar in terms of number, case, gender, person, tense, and agreement.

Examples of loanwords:

Zadeta od *lajfa*; Lonely *riderka*; Najlepša z *mejkapom 2*; *Ajm a fakin kaučpatejto*; *Maj prešes* :-D, *Fejker.net*; *betmenka.blogspot.com*; *muffini*.

On the surface, loanwords seem to have gone through a similar process as those used by Slovenes in English-speaking settings (e.g. Slovene Americans). A closer examination, however, reveals that in their borrowing of English words, bloggers are in fact closer to young Slovene speakers of slang than to Slovenes in the immigrant environments. While Slovene Americans resort to the use of English out of necessity to fill lexical gaps, bloggers use English as part of a more or less deliberate strategy whose primary purpose is to express their identity and a feeling of belonging to the global Internet community. In this sense I find parallels between their register and slang, which is also heavily influenced by (American) English. In fact, blogs are full of slangy terms, much more so than other text types. The words are often creative, playful, witty, sometimes also very unstable, even nonce words, made up by an individual blogger for a single occasion. Sometimes they imitate the spoken language or regional varieties.

Examples of slangy terms:

- 47 ur brez interneta, *fak*, abstinenčna kriza.
- *Wanna* ride? Sure you do.
- *Wtf?!?*
- I'm *outta* time.
- I *wanna* meet this *freakin'* bird :D
- The depths of *ma* mind

Examples of word play:

- How to *tie a tie*?
- *Glista* *fashionista*.
- *Gambling* is bad, *m'kay*? *Gambling* je pa po drugi strani čudovita stvar.

4.1.2 Spelling and punctuation

Spelling is perhaps the one area that stands out the most because it deviates from the norm so visibly and with such high frequency. In fact, the lack and/or random use of both capitalization and punctuation often give the impression that this type of discourse knows no rules. The use of various images, emoticons, abbreviations and such only serve to further this impression. Despite the seeming disorder, however, some basic rules are beginning to take shape mostly due to the economy of communication.

Even though the mentioned characteristics naturally apply also to those parts of the blogs that are not affected by English, I find the parts of Slovene-English switched or mixed discourse more intriguing in terms of detecting various language contact-triggered phenomena. I will therefore highlight them in par-

ticular. The first thing that catches our eye is the frequent omission of Slovene letters or their replacement by English ones. While the use of *c, s, z* instead of *č, š, ž* is potentially justifiable (but only potentially) as a pragmatic solution in order to avoid software problems, whereby Slovene letters are sometimes changed into various kinds of triangles and other unintelligible characters, the use of exclusively English letters such as *y, w, x* that do not exist in Slovene, is a different story. Here the only explanation is a deliberate use of these letters either in order to impress the audience, play with new spellings or to imitate foreign models. Word play can take interesting turns. There is also a tendency on the part of some bloggers to make English spelling “friendlier” in that they “write as they speak”.

Examples of spelling deviations:

- CrazyLIKEme
- Itn@
- Štajerci hir I kum there I eat
- mišn (imposibl)
- rat-ON-crack
- Zee in pika
- “End d viner is” ...
- Men pa je kjutkan “the pinky finger” na predzadni fotki.
- Učer zvečer sem gledal Numb3rs, S01E08. Ob pogledu na sliko pa samo “LOL””, prvo seveda screenshoti @ (klik gor, pa mogoče ksn zoom)
- Sloncek’s personal blog
- Maxxi-jev trg resnice
- Sv3dralnik
- kruh & vino
- Morphix blog

Punctuation presents another major problem. English punctuation marks such as apostrophes are used randomly and in inappropriate places. A complete lack of punctuation is not unusual either. On the other hand, some bloggers test their creativity by inventing their own, extra “loud” individual punctuation, e.g. triple exclamation marks, or a combination of question and exclamation marks and the like.

Examples:

- That’s art!;-)
- A, .. ja!! Mi lahko kdo prosim pove zakaj mi moja lepa nova rumena rozica dnevno umira kljub vsej ljubezni in vodi ki jo dobiva???
- But...i’m back...tresem se od adrenalina ko sem spet na internetu :-) wow:-) kje so tableti za glavo že ...?!?
- iiiiiiiii kako lepo, bi se kar zjokala jaz pa pomislim na prav nič, se zagledam v eno točko in prazna glava.tkt ja najbolj hmhm mogoče to naredim prevelikokrat hehe!!!!

4.1.3 Syntax

Syntactic structures are much more resistant to language change than lexicon, which is why syntactic idiosyncrasies are much rarer and more difficult to detect than loanwords or spelling deviations. Nevertheless the Internet does encourage them, if for no other reason than because of the speed of writing which often prevails over the correctness of the form and precludes the formation of more sophisticated sentences. In the case of Slovene-English code switching, there are of course other factors at work as well since language contact implicitly works toward some degree of convergence and often triggers language change where we otherwise would not have expected it.

The blogs examined contain different types of Slovene-English netspeak. Some are examples of so-called intra-sentential code switching, where the switch between the languages occurs within a single sentence. Others are examples of intersentential code switching, where the two languages are used interchangeably over longer stretches of discourse and where entire sentences remain in either one or the other language.

Examples of code switching:

- *Nov coffee mug & crappy* začetek tedna
- *Wishlist* oz. zgodnje pismo Božičku :-)
- *The cutest* vselitveno darilo
- Zdaj grem pa res spat! Jutr imam fax *all day long, no joking....: S night*
- Na srečo imamo pri slovenščini romantiko, *which makes me happy*, ker je zelo grozljivo in trapast in nerealno in POLNO, neobvladljivo in noro...in ja (Pa še POE!<3...*and all I loved, I loved along. *Ijubim**). In poleg tega ni samo slovenščina, še Maja je, moja Maja, ki gre z mano na *skvoš* in potem skupaj predebatirama dečke in ljudi (ni isto, ne! :-D) in naju in svet in življenje. Samo *skvoša* ne. XD (In jutri greva v park po pouku prebarvat moje kavbojke na rumeno. Voooooo! @) Lepo je ugotoviti, da nisi edini, ki misli, da ne premore čustvene zrelosti, (Ker čustvujem, intenzivno in globoko in zmeraj. Pač ne znam obvladovat same sebe, *geez!*) (http://www.ednevniki.si/entry.php?w=Keya&e_id=74681)

Finally, we should mention instances where Slovene syntax (word order) has been changed under the influence of English. These refer mostly to the use of nominal phrases in which other nouns or nominal phrases function as premodifiers.

Examples of Slovene word order modified under the influence of English syntax:

- Za v avto kupujem kvalitetno *bluetooth slušalko*, ki dobro stoji v ušesu in ima kvaliteten zvok.
- Nekje sem že dolgo nazaj prebrala (ali pa mi je bilo..ko zmanjka *post-it listkov*. moti me...
- Za nagrado sem tri revce namalala z vijoličnim *shimmer lakom*.
- *Esmeralda manija* 10 let pozneje. Mami me je včeraj vprašala, kdo za boga je ta...Pa sem mislila, da Slovenija ne bo več doživela *Caught in the act manije*.

Such word order is typically English and contrary to the spirit of Slovene, where different means would be used to express the same concept (e.g. ... ko zmanjka *listkov Post-it*) This type of structure imitating the English word order has become so widely used, though, that some Slovene speakers and certainly most bloggers have become quite accustomed to it.

4.2 Socio-cultural Aspects

Languages are typically used within a social context and the same applies to Slovene-English netspeak. The speech community using it of course differs from the traditional ones in the “real” world (as defined for instance by Labov 1966 or by Milroy 1980) in that it is not constrained by a physical location, but its members do nevertheless share conventions, albeit relatively loose, of linguistic communication. Netspeak serves as a tool of information exchange and socio-emotional expression as well as to build social constructions. The kind of English that is an integral part of this communication is not any specific variety of English such as British, American or perhaps Australian variety (even though the American influence prevails), but rather a kind of international, global English. As pointed out, it is used not only for communication, but also as a social marker indicating the users’ belonging to a particular online community. The users’ resorting to English could be interpreted as their desire to be seen as “fashionable”, “cosmopolitan”, “sophisticated”, “worldly”, more “attractive”, “fancy” and/or “in”. In either case, bloggers seem to perceive English as a prestigious language that separates them from those who do not use it and thus bonds them together in some sort of in-group solidarity. In this and in some others aspects of language language use, they resemble slang speakers: they strive toward original and creative use of it and they are predominantly young.

Sloglish can be analyzed from a cultural perspective as well since language and culture are closely intertwined. The language choice involved in code switching in particular has very deep cultural implications and may be indicative of the user’s identification with a particular culture. Thus some bloggers express their most intimate thoughts and feelings in English rather than in Slovene. It is not unusual for some to choose English slogans and quotations to represent their blogs.

Examples:

– ... when I’m feeling sad

I simply remember my favourite things

Čokolada, dr. house, lak za nohte, bacek, spanje med vikendom, zares, mkdsp, avtobusi, *mejkap*, pisarniški material, omare, kopalnice v izložbah, dela in ležanje na kavču pri barbari, tomažu, andražu in tinkari doma, napolnjen urnik, *gmail*, sestanki, sedenje za mizo pri urši in neži, sedenje pri gašperju in tei na balkonu, anžetova muska, *mike skinner*, hubert, pivo, sedenje na klopci v študentskem nasleju z nežo c. in vaskotom
And then I don’t feel so baaaaaad. (<http://kai.sopca.com/2008/10/19/my-favourite-things/>)

- Kaj pa vem...ko pogledam skozi okno se počutim bolj *yellow*:
*"I drew a line
I drew a line for you,
Oh what a thing to do.
And it was all yellow."* Coldplay.
Anyway, modra je moja najljubša barva.... Zakaj se pa reče "feeling blue"? Od kod izvira ta izraz? Hmmm Mr. Google mi ne zna odgovorit.
(<http://www.vichyblog.com/si/2008/10/20/feeling-blue/>)
- *All that you can leave behind ("You laugh at me, because I'm different, I laugh at you because you are all the same."* Jonathan Davis.)
(<http://www.imlearningtofly.blogspot.com/>)
- "But I don't want to go among mad people," Alice remarked.
"Oh, you can't help that," said the cat: "We're all mad here. I'm mad. You're mad."
"How do you know I'm..." (Quote of the day (PeBKoc))
(flickr.com/photos/7153354@N04/2959231312/in/set-72157600867182134/)
- Yes, this is my life and yes, you should care. (http://www.ednevnik.si/entry.php?w=Keya&e_id=74681)

Others use English nicknames, blog titles and blog entries. Possible reasons for such use may be sought in the impact of popular culture or simply in their desire to reach a larger audience. For some bloggers, their global identity seems to take precedence over their local one. The issue becomes more complex if we take into account the fact that the Internet allows for multiple, changing and/or deceptive identities and anonymity. The freedom of expression is seemingly without limits, the imagination is given free rein, which is why a relatively high number of those who choose to present themselves in English is very telling in as far as the personal, cultural, social and even global identity of individual bloggers is concerned.

Examples of bloggers' names and nicknames and of blog entry titles:

- Ursha, Bubbles, LanceVance, Junior, ANGEL girl (Maychi), Alesh, Latisha, free-thinker,
- feeling blue; Wild @ Heart; Sucker za srečne konce; My first summer day ali kradem šmenkastično

5 Conclusion

The development of the Internet so far has offered numerous new ways of communication and has encouraged the creation of so called netspeak. In view of rapid technological advances and the fast growing number of the Internet users (e.g. citizen journalism) as well as current world trends (globalization, democratization, individualization) it is likely that it will continue to exert its influence on language change both in the case of English and the other lan-

guages with which it comes into contact. The same is true of cultural values and attitudes and of identity issues, which is why much more research is needed to provide at least some answers to the constantly emerging questions in this largely elusive field.

LITERATURE

Naomi BARON, 2008: *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford: Oxford University Press.

Mark CASTELLY, M., 2003: *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press.

David CRYSTAL, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

—, 2004: *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Susan C. HERRING (ed.), 1996: *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Philadelphia: John Benjamins B. V.

Jane JOHNSON, 2003: Teachers call for urgent action as pupils write essays in text-speak. *Sunday Herald*, 02/03. Retrieved October 12, 2008 from <http://www.sundayheralds.com/31826>

William LABOV, 1966: *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.

Lesley MILROY, 1980: *Language and Social Networks*. Oxford: Basil Blackwell Publisher.

G. WALSHAM, 2001: *Making a World of Difference: IT in a Global Context*. New York: Wiley.

INTERNET DATA SOURCES

<http://www.sloblogi.net>

http://www.ednevnik.si/entry.php?w=Keya&e_id=74681

[flickr.com/photos/7153354@N04/2959231312/in/set-72157600867182134/](http://www.flickr.com/photos/7153354@N04/2959231312/in/set-72157600867182134/)

<http://www.imlearningtofly.blogspot.com/>

<http://www.vichyblog.com/si/2008/10/20/feeling-blue/>

<http://kai.sopca.com/2008/10/19/my-favourite-things/>

http://www.ednevnik.si/entry.php?w=Keya&e_id=74681

<http://marko.simpel.si/2008-10-21/fax-je-zahteven-fri-je-na-izi-grem-volit/>

<http://www.crazylikeme.ednevnik-si/>
<http://www.zadetaodlafa.si/2008/>
<http://www.anglegirl-bzzbzz.blogspot.com/>
<http://www.bostjan.wordpress.com/2008/10/19/>
<http://www.ladyamerie.wordpress.com/>
<http://www.bejbika.blogspot.com/>
<http://www.ratoncrack.blogspot.com/>
<http://www.lubica.net/gaby/blog/?p=660/>
<http://www.wtf.si/nov-coffee-mug-crappy-zacetek-tedna/>
<http://www.lifegamboling.blog.siol.net/2008/10/23/>

SLOGLISH ALI PREPLETANJE SLOVENŠČINE IN ANGLEŠČINE V SLOVENSKIH BLOGIH

Sodobni globalizacijski procesi prinašajo pospešen vdor jezikovnih elementov iz angleščine v slovenščino. To je še posebej očitno v elektronskih medijih, ki postajajo zlasti med mladimi vse popularnejši način sporazumevanja.

V prispevku se lotevam dveh vprašanj: splošnega vpliva internetnega medija na jezik in bolj specifičnega področja spletnih dnevniških zapisov, t. i. blogov, v katerih opažam prepletanje slovenščine in angleščine. Glede internetnega vpliva na jezik obstaja več pogledov nanj: od negativnih, ki vidijo v njem grožnjo jezikovnim normam in nevarnost uniformiranosti pod vplivom globalizacijskih trendov, do pozitivnih, ki gledajo nanj kot na osvežitev, ki uporabnikom prinaša nove možnosti v smislu ustvarjalnosti, fleksibilnosti in jezikovnih inovacij. V obeh primerih se zdi, da gre za nastanek nove diskurzivne zvrsti, ki jo nekateri imenujejo kar »spletni jezik« in ki zaradi svoje izrazito interaktivne funkcije združuje elemente pisne in govorne komunikacije. Zanj je značilna visoka stopnja variabilnosti, kljub temu pa je mogoče v navidezni neurejenosti vendarle zaznati nekatere obrise postopoma nastajajočih konvencij pisanja v tem mediju. V drugem delu se osredinjam na analizo izbranih blogov slovenskih piscev/blogerjev. Zanje je značilno, da so nekateri pisani v celoti v slovenščini, nekateri izključno v angleščini, v večini pa se oba jezika prepletata. Te zadnje analiziram z jezikovnega vidika (besedje, oblikoslovje, skladnja, pravopis), pri čemer posebno pozornost posvečam različnim načinom in stopnjam prepletanja obeh jezikov. Interpretiram jih tudi s sociolingvističnega in pragmatičnega vidika. Zanimajo me vzroki za prepletanje slovenščine in angleščine in s tem povezano vprašanje osebne, kulturne in družbene identitete blogerjev, namen njihovega pisanja in njihov odnos do ciljnega občinstva. Internet je namreč v vseh svojih pojavnih oblikah predvsem orodje za družbeno komunikacijo (z globalnim vplivom), zato jezik, v katerem se izražajo uporabniki, nosi v sebi določeno sporočilno vrednost in hkrati vpliva tudi na mogoče jezikovne spremembe. Kot tak nikakor ni zanemarljiv dejavnik, ampak si zasluži ustrezno raziskovalno pozornost.

Uspešnost sinhroniziranja nekaterih animiranih filmov z jezikoslovčevega vidika

MIRA KRAJNC IVIČ

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, mira.krajnc@uni-mb.si*

SCN II/1 [2009], 43–58

Prispevek prikazuje nezanemarljive razlike med podnaslovnimi prevodi, ki večinoma upoštevajo slovensko jezikovno normo in predpis, ter sinhronizacijo, ki poustvarja način govorjenja »doma« oz. tvorjenje ožjeinteresnih dvogovorov, torej vključuje tako obrobne kot tudi ekscesne sociolekte, upošteva skladenjske značilnosti govornih besedil, večja je ekspresivnost tudi kot posledica številnih aktualizacij frazemov, besedilnega in okoliščinskega namigovanja, znanega pretežno slovenskim naslovnikom.

The paper establishes significant differences between subtitles, which mostly observe the Slovene linguistic code and synchronization, which recreates the spoken word as it is used in everyday situations with characteristics typical of spoken discourse; thus, marginal and excessive sociolects and unfinished syntactic structures, discourse markers, changes in word order etc. are included. Synchronization is more expressive than subtitles because of its actualization of idioms, text and context allusions known to Slovenian recipients.

Ključne besede: slovenski jezik, govornji diskurz, dvogovor, sinhronizacija

Key words: Slovene language, spoken discourse, dialogue, synchronization

---

1 Uvod

O uspešnosti sinhronizacije – po Zakonu o javni rabi slovenščine določen način prevoda za tujejezične igrane ali risane/animirane filme, namenjene predšolskim otrokom – bi morali presojeti njihovi prvotni naslovniki, torej predšolski otroci. Uveljavljena praksa med ustvarjalci teh filmov pa je filme oblikovati

zanimive za kar najširšo publiko.¹ Kot mama petletnika imam priložnost opazovati reakcije naslovnika ob spremljanju risanih filmov, mišljeni sta predvsem vztrajanje pred zanimivim risanim filmom ali izguba zanimanja, popuščanje koncentracije. Ti reakciji sta jasna pokazatelja, kako uspešna je produkcija, na to v veliki meri vpliva tudi sinhronizacija, določenega filma. Po drugi strani pa kot jezikoslovka skušam razumeti uspešnost sinhroniziranja risanega filma v smislu jezikovne pragmatike in sociolingvistike interakcije: katera jezikovna sredstva je izbral tvorec za doseganje svoje namere glede na jezikovno, kulturno, družbeno in drugače specifičnega naslovnika, ter z vidika (ne)upoštevanja razlik med značilnostmi govornih in zapisanih sporočil.

2 Gradivo

Za analizo sem si izbrala novejšje tujejezične, večinoma ameriške animirane filme: *Avtomobili* (*Cars*, 2006), *Ratatouille* (2007), *Divji valovi* (*Surf's Up*, 2007), *Ninja želve* (*Teenage Mutant Ninja Turtles*, 2007) in zgoščenko z najlepšimi svetovnimi pravljicami *Mitološki junaki pravljic*.

3 Analiza gradiva

Za ugotavljanje uspešnosti sinhroniziranja risanih filmov z jezikovnopragmatičnega vidika in tudi z vidika sociolingvistike interakcije je treba najprej opisati sporočanje okoliščine. Tvorec, tj. avtor režiser risanega filma s pomočjo likov, ki jim glasove v izvirniku vedno pogosteje posojajo znani in uveljavljeni igralci, skuša podobno kot avtorji (pisci in ilustratorji) slikanic v določenem razmerju med jezikovnim (besedilnim) in nejezikovnim (okoliščinskim) tipom informacije sporočiti: predstaviti imaginarno, a verjetno in prvotnim naslovnikom dopadljivo zgodbo. Z njo želi vplivati na otroke – pa tudi na drugo kar najširšo publiko –, da se ob gledanju zabavajo in sprostijo ali pa v zgodbi najdejo nauk ter motivacijo za reševanje svojih težav. Prav zato naj bi osrednji lik omogočal poistovetenje. Osrednji liki v risanih filmih *Avtomobili*, *Divji valovi* in *Ratatouille* so: dirkalnik Strela McQueen, pingvin Cody Maverick in podgana Remy, ki se svoje drugačnosti zavedajo in imajo prav zaradi nje težave. Življenje jih postavi na preizkušnjo, iz katere odidejo bogatejši in srečnejši, saj spoznajo, da je drugačnost tudi dobra.² V *Ninja želvah* je v ospredju boj med dobrim in zlim, poudarjena pa je bratska složnost med glavnimi liki Leonardom, Raphaelom, Donatellom in Michelangelom. Na zgoščenci *Mitološki junaki pravljic* so predstavljene znane zgodbe: zgodba o egipčanskem

---

¹ Zato risane filme, kamor sodijo tudi filmi, izbrani za analizo, oglašujejo kot družinske pustolovščine.

² Podobno je zasnovan Bevkov *Peter Klepec*. To je zgodba o drobižku, ki dobi nadnaravno moč, da lahko premaga tiste, ki so grdo ravnali z njim, in pomaga pomoči potrebnim.

princu Mojzesu, o pomorščaku Sinbadu, o Ali babi in štiridesetih razbojnikih ter zgodba o Herkulu ter zlatem jabolku.

Izbor zgodbe je tesno povezan s tvorčevo, režiserjevo namero. Ta je pozivna, povezovalna, poetska, saj lahko funkcijo igranih risanih filmov do določene mere primerjamo s funkcijo, ki jo ima otroška, mladinska literatura, in poučna: zgodbe vsebujejo pomembno spoznanje ali nauk. Tako npr. v animiranem filmu *Divji valovi* liki razmišljajo o tem, kdo je zmagovalec (a), v *Ratatouille* pa o spremembah in vdanosti v usodo (b).

(a) »Vidijo svoj cilj in gredo drzno proti njemu, pa ne zaradi denarja ali pa slave /.../ Tekmujejo zaradi užitka, navdušenja /.../; To je tisti, ki najbolj uživa na dili.«

(b) Django: »Tako pač je. Ne moreš spreminjati narave.« – Remy: »Spremembe so del narave. In na to lahko vplivamo. Začne pa se, ko se sami tako odločimo.«

Pri sinhroniziranju ostaja okoliščinski tip informacije – izvzet je naslovnik in vse, kar je povezano z njim – nespremenjen, spremeni se jezikovni oz. besedilni tip, saj se spremeni jezikovni kod: namesto angleščine se uporabi slovenščina. Tako je ugotavljanje uspešnosti sinhroniziranja z vidika jezikoslovca po eni strani stvar dobrega prevoda, tu mislim predvsem, ali se je prevajalec uspel čim bolj približati dejansko sporočenemu v izvirniku – merilo bi lahko bila ilokucijska moč izrečenega –, po drugi strani pa, ali se je uspel čim bolj približati načinu govorjenja likov glede na način govorjenja oz. tvorjenja govorjenih besedil, sporočil, značilen za slovenščino, tj. kako uspešen je film pri nagovarjanju slovenske publike.

3.1 Uspešnost sinhroniziranja – uspešnost prevodov

Prvi vidik uspešnosti, torej uspešnost prevodov, ni predmet podrobne analize, zgolj za ponazoritev problematike navajam tabelo 1.

Tabela 1: Uspešnost prevodov v risanem filmu *Divji valovi*

Besedilni tip informacije		Okoliščinski tip informacije	Komentiranje in interpretacija sporočenega
Angleško	Slovensko	Opisovanje sporočanja položaja	
	Podnapisano	Govorjeno	
Keep your girlfriend out of this.	Svoje punce ne vpletaj v to.	Ti pa odsrfaj, kura.	Sporočevalec je Tank, predmet govora pa petelinček Joe, nanj se nanašata izraza <i>girlfriend</i> in <i>svoja punca</i> . Pri govorjenem se nanj nanašata drugoosebni edninski zaimek <i>ti</i> , ki je v zvalniškem pastavku konkretiziran s <i>kura</i> . Ker se le pri govorjenem Tank neposredno obrne na petelinčka Joeja, sicer na Codyja, se ilokucijska moč izrečenega ne spremeni. V obeh primerih gre za žalitev, katere učinek je dosežen z metaforo: <i>petelin (moški) je kura/kokoš (ženska)</i> . Pri tem se zdi, da je izraz <i>kura</i> v primerjavi z izrazom <i>kokoš</i> v smislu negativnosti ekspresivnejši.

Why don't you work on my glutes a little bit? That's very nice.	Še rit mi zmasiraj malo. O, kako to paše.	Dej mi še malo rit zmasiri. Če prdnem, te odnese.	Izrečeno je Tankova reakcija na Codyja, ko se ta jezi nanj, ker Tank po Codyjevem nima primernega odnosa do Codyjevega idola Capla. Tank je podoben cesarskim pingvinom, Cody pa je v primerjavi z njim precej manjši.	Gre za ironijo kot najbolj sistematični način nepristnega govorjenja v smislu maksime kakovosti: navesti kaj kot res(nico) (von Polenz 1988: 314), torej najočitnejši način izkoriščanja te maksime. Ironija je prijazen način biti napadalen. Tank Codyja napade na način, ki očitno ne nasprotuje načelu vljudnosti. V izvirmiku in podnapisanem je Tank zbadljiv, a ne žaljiv. To pa ne drži v celoti za govorjeno, saj je z izrečenim <i>Če prdnem, te odnese</i> žaljiv, kar potrjujejo okoliščinske informacije, tj. razlika v velikosti obeh pingvinov. Ilokucijska moč izrečenega se tako spremeni.
.../ because you'll want to watch it over and over again.	.../ ker me boste hoteli gledati stokrat in stokrat.	.../ hotl gledati naprej in nazaj, naprej in nazaj, kr naprej ...	Sporočevalec Cody tako utemelji ustvarjalcem dokumentarnega filma, zakaj jim priporoča, da posnamejo njegov prvi dvboj s Tankom.	V izvirmiku rabljena besedna zveza <i>over and over and over again</i> (vedno znova in znova) je poslovenjena na dva različna načina: <i>stokrat in stokrat; naprej in nazaj, naprej in nazaj, kar naprej</i> . Pri slednjim je zaradi kopičenja <i>naprej in nazaj</i> dosežen večji učinek stopnjevanja. Tako se poveča še učinek smešnega, saj se to, za kar Cody meni, da bo zaradi nedvomne kvalitete vredno ogleda, sprevrže v svoje nasprotje, tj. v popoln polom. Zdi se, da je ilokucijska moč v izvirmiku in pri govorjenem enaka, šibkejša pa pri podnapisanem.
I just pointed you in a direction.	Samo prav sem te usmeril.	Sam na prav tir sem te naglihal.	Sporočevalec je Capl, prejemnik pa Codyji.	Gre za primer reagiranja na pohvalo/ zahvalo, ko naj bi naslovnik (Capl) glede na Leechevo vljudnostno načelo in njegovi maksimi skromnosti in odobravanja zmanjšal hvalo 'jaza' in zvečal hvalo 'drugega'. Z izrazi <i>tir in naglirati</i> , po SSKJ opredeljenim kot nižje pogovorno, se zdi Caplova reakcija pristnejša, s čimer se spremeni ilokucijska moč izrečenega.
I can feel it in my nuggets.	Na vodi ga čutim.	Čutim ga na bedraih.	Sporočevalec je petelinček Joe.	V izvirmiku in govorjeno gre za aktualizacijo frazema <i>to feel in one's bones</i> oz. <i>čutiti ga na vodi</i> , aktualizacije v podnapisanem ni. Ilokucijska moč je spremenjena.
No, no, not really.	Ne, niti ne.	Ja ne, no. Niti ne.	Sporočevalec je petelinček Joe, ki ne rad prizna, da ne ve natanko, o kom govori Cody.	Govorjeno se bolj približa načinu govorjenja med ožjeinteresnimi dvogovori, saj sporočevalec z diskurzivnim usmerjevalcem <i>ja</i> izrazi sicer strinjanje, takoj nato pa strinjanje zanika s členkom <i>ne</i> in svojo zadrego izrazi še z medmetom <i>no</i> . Šele na to sledi pravi odgovor na vprašanje, pa še ta je omiljen s členkom <i>niti</i> . V podnapisanem bi verjetno bil dosežen enak učinek, če bi prevajalec kopičil, tj. vsaj enkrat stično ponovil, členek <i>ne</i> .

He's a dirty trashcan full of poop.	Napihnjjen kup dreka je.	On je en drekec pekec.	S temi besedami pingvinček Arnold označi Tanka.	Tako podnapisano kot govorjeno se odmakne od sporočenega v izvirmiku: <i>Umazan smetnjak je, poln kakca.</i> Pri govorjenem gre za aktualizacijo naslova družabne igre <i>Ekec Pekec Kurji drekec</i> . Zaradi pomanjševalnic v izvirmiku in pri govorjenem, ki umilijo kritiko, je tu ilokucijska moč nespremenjena.
I'm not touching you. Not touching you.	Ne bom se te dotaknil. Ne bom se te dotaknil.	Sploh te ne šlatam. Nič ti ne delam. Nič.	Sporočevalec je Codyjev brat Glen, ki se v času izrekanja Codyja dotika.	V izvirmiku in pri govorjenem sta glagola v (nedovršenem) sedanjiku, v podnapisanem pa v prihodnjiku. Razmerje med glagoloma <i>šlatati</i> (v SSKJ z oznako nižje pogovorno) in <i>delati</i> je enako razmerju med podpomenko in nadpomenko, s čimer se pomensko polje razširi. V izvirmiku sporočevalec s pomočjo paralelizma stopnjuje učinek izrečenega – temu sledi tudi podnapisano –, v govorjenem pa se učinek stopnjuje z razširitvijo pomenskega polja s <i>šlatati</i> na <i>delati</i> in s členka <i>sploh</i> – izraža veljavnost za celoto v primerjavi z njenimi deli – na nikalni zaimek <i>nič</i> , ki izraža neobstojanje. Uporabljena tožilniška oblika namesto roditeljske je pogostejša v govorjenih sporočilih.

Spremenjena ilokucijska moč sporočenega je opazna in zaradi vplivanja na predstavitev posameznih likov tudi moteča v animiranem filmu *Ninja želve*. V izvirmiku in podnapisanem Max Winters ogovorjenega zgolj vpraša po imenu: *What's your name? oz. In kako je pa tebi ime?*; v govorjenem se z izrekom *Čigav si pa ti?* postavi hierarhično više. Ilokucijska moč sporočenega je tako spremenjena.

Pri uspešnosti prevoda je treba izpostaviti še vprašanje (ne)potrebnosti prevajanja besedil pesmi, npr. v filmu *Divji valovi* in v *Avtomobilih*. Če izhajamo iz dejstva, da izrečeno in vse drugo sooblikuje sporočeno, potem je upravičena zahteva po prevajanju besedil pesmi, saj le-te pogosto ubesedijo okoliščinski tip informacije. Npr. v risanem filmu *Divji valovi* v prizoru 11 Cody ne ve, katero pot naj izbere, sicer se odpravi po poti, ki mu jo pokaže Capl, a se vrne na izhodiščno točko. Besedilo pesmi je jasno: *Ne vem, kam naj grem. Preveč se bojim, da opeklin ne dobim ... (I don't know which way I should turn. I'm too afraid of getting burn ...)*.³

³ Zanimivo je, da je v omenjenem risanem filmu prevedena pesem, ki jo poje Capl v prizoru 21.

3.2 Uspešnost sinhroniziranja – uspešnost poustvarjanja ožjeinteresnih govornih dogodkov

Moje osrednje zanimanje je namenjeno vprašanju, kako uspešno skušajo slovenski ustvarjalci posneti pravzaprav ožjeinteresne govorne dogodke. To pomeni poznavanje, upoštevanje ali vključevanje leksikalnih, oblikoslovnih, glasoslovnih (družbenostne zvrsti jezika), skladenjskih in drugih značilnosti slovenskih govorjenih ter tudi drugih sporočil, npr. komentiranja športnih dogodkov (*Divji valovi*, *Avtomobili*), kritike oz. ocene restavracij (*Ratatouille*) glede na kulturno, družbeno in drugače specifičnega naslovnika.

3.2.1 Družbenostne zvrsti jezika

Leksikalne, oblikoslovne in glasoslovne značilnosti kot posledice izkoriščanja različnih neknižnih družbenostnih zvrsti jezika (sociolektov) v posameznih filmih prikazujeta tabeli 2 in 3.

Tabela 2: Ratatouille

Lik	Glas (AN/SL)	Izvirnik	Slovensko (v oklepaju podnapisano)
Remy	P. Oswalt/L. Bizovičar		Osrednji slovenski pogovorni jezik, pri pripovedovanju bliže zbornemu jeziku.
Emile, Remyjev brat	P. Sohn/V. Belšak		Štajerski, bolj mariborski pogovorni jezik, npr. <i>Če te bo ata vido, bo močno jezen.</i>
Django, Remyjev oče ⁴	B. Dennehy/I. Valič		Štajerski, mariborski pogovorni jezik, več stereotipov za to jezikovno vrst, npr. <i>idi beg; ne nea; gremo f čolne.</i>
Šef Skinner, Collete, Gusteau	I. Holm/B. Završan, J. Garofalo/N. Ivanič, B. Garrett/B. Cavazza	Francoski naglas, značilna izgovarjava r.	Francoski naglas, značilna izgovarjava r.
Linguini	L. Romano/M. Javšnik	Ameriški, nevtraln.	Nevtraln.
Horst	W. Arnett/M. Potrč	Rahel nemški naglas, npr. <i>Ja.</i>	Nemškega naglasa ni opaziti.
Mustafa	J. Ratzemberger/V. Dragan	Angleščina azijskih, verjetno indijskih priseljencev.	Slovenščina priseljencev iz bivše Jugoslavije, npr. <i>Što su ovi korn dogi? (Kaj so koruzne hrenovke?).</i>

Iz tabele 3 je razvidno, da člani iste družine govorijo različne sociolekte, kar pa ni posledica starostnih razlik, ampak prej svetovnonazorskih.

⁴ Django je tipično starševski lik: s svojega vidika pametnimi nasveti skuša pomagati Remyju.

Tabela 3: Avtomobili

Lik	Glas (AN/SL)	Izvirnik	Slovensko (v oklepaju podnapisano)
Lightning/Strela McQueen	O. Wilson/P. Forte		Ljubljansko, brez tonemskosti, npr. <i>jās; mislem; hotu sem; tkole; kokar.</i>
Mater/Dajz	L. The Cable Guy/ G. Lešnjak		Dolenjsko, sliši se tonemskost, npr. <i>nabere v odpadnem bloki, družga, kęga je, nič.</i>
Ramone	Ch. Marin/B. Završan	Z mehiškim naglasom	Slovenščina priseljencev iz bivše Jugoslavije, npr. <i>Če pa rabeš barvu, Ramon bo to vse zrihtu. Ej, samo ti reci kaj bi, veš, pa to pa sploh ne ...; A maš rad črte do van Dača?</i>
Luigi	T. Shalhoub/M. Žorž		Sicer knjižno, a šumnikov ne izgovarja, namesto njih sičniki, npr. <i>Aha, haha, ne morem verjeti. Stiri nove gume! Gracie.</i>
Guido	G. Quaroni/D. De Girolamo	Italijansko	Brez prevoda, italijansko tudi v slovenščini.
Bob Cutlass/Bor Sotlar	B. Costas/J. Mastnak		Imitacija znanega slovenskega športnega komentatorja dirk formule 1 M. Alešiča.
Darrell Cartrip/Dare Karting	D. Waltrip/M. Potrč		Štajersko, mariborsko, npr. <i>pubec; Batof; /.../ je mislo, da je toto njegovo leto, da bo končno stopo ...; po takem postanki; fertik; fergalo.</i>
Kori Turbowitz/Lori Turbović	S. Clark/H. Petelin		Mežiško koroško, npr. <i>nəč novega; Hwala, da ste klícali.; Erbus, a ste vi Dohtar?; Čujte, ka ...</i>

V *Avtomobilih* jezikovna zvrst kaže na karakterne značilnosti likov, ki ne govorijo osrednjega slovenskega pogovornega jezika. Ti liki so svetovnonazorsko malo omejeni, a v svojem bistvu preprosti, srčni in dobri (Dajz). Vprašljiva pa je raba nekknjižne zvrsti pri novinarki Lori Turbović in športnem komentatorju Daretu Kartingu, saj naj bi si ti prizadevali govoriti knjižno.

V animiranem filmu *Divji valovi* je opazna deskarska slengovska govornica. Ekscenost se kaže v: a) rabi značilnih slengovsko obarvanih izrazov, npr. *Kva dogaja za Živjo*, b) pogosti rabi prevzetih besed, c) večji ekspresivnosti rabljenih leksemov, č) priložnostnih tvorjenkah in d) hotenem kršenju jezikovne norme, npr. *blo bo brutalno*. Tako se angleški/ameriški slengovsko rabljeni izrazi kot *dude, bro (brother), man* slovenijo kot *model, stari, kolega, brat(ec)*.⁵ Njihova pogostost je odvisna od kanala: v govorjenem se namesto *dude* večkrat pojavi *model* in redko *stari*, pri podnapisanem je pogostejši *stari*; *bro* in *man* se v podnapisanem slovenita s *kolega*, v govorjenem pa z *brat(ec)*. Poleg (nižje) pogovornih splošno znanih prevzetih besed, npr. *cajt, štekati, nucati, kušniti, šlatati, probati, britof, ful, kul*, se pojavljajo še novejše, večinoma iz angleščine prevzete besede, npr. *sfrizniti, luzer, izi, srf, srfer, srfanje*. Iz besede *srf* – pogosta sopomenka v govorjenem je *dilca*, redko *bord/bort* – sta nastali priložnostni

⁵ V prizoru, v katerem petelinček Joe začne iskati Codyja, petelinček v izvorniku z *man* ogovori galeba, v slovenskem prevodu je podnapisano *kolega*, govorjeno pa *peresni brat*. To je glede na ogovorjenega izvirnejše in ustrežnejše.

tvorjenki *srfenstvo* in *srfišče*, slednja le v primeru *odrsfati v večna srfišča*. Obe tovrstni tvorjenki se pojavljata le pri govorjenem, pri podnapisanem je namesto *srfenstvo* rabljena besedna zveza *tekmovanje v deskanju*, namesto *odrsfati v večna srfišča* pa zelo redki *so se vrnili*. Priložnostna tvorjenka je tudi kot žaljivka rabljen leksem *kretank*, nastal kot sklop iz okrajšav besed *kreten* in *Tank* (ime lika) verjetno po angl. zgladu *skank*; v podnapisanem slovenjen s *smrduh*. Značilna slengovska ekspresivnost je v govorjenem izrazitejša kot v podnapisanem.

Poleg angleških prevzetih besed se pri sinhronizaciji filma *Divji valovi*, torej ne v izvorniku, prevzemajo besede iz drugih jezikov, npr. nemščine, italijanščine: *Bit morš u über ful super ekstra previden*,⁶ *Tri, dva, ena, vege*.

V *Ninja želvah* (tabela 4) izstopajo imitacije, ki jih lahko razumemo kot nebesedilni, okoliščinski tip namigovanja (o besedilnem namigovanju glej dalje). Jure Mastnak posnema način govorjenja trenutnega ljubljanskega župana Zorana Jankovića (v vlogi Splinterja, očeta in učitelja osrednjih likov) in bivšega predsednika vlade Janeza Janše v vlogi glavnega negativca Maxa Wintersa.⁷

Tabela 4: *Ninja želve*

Nekateri liki	Glas (AN/SL)	Slovensko
Master Splinter	Mako/J. Mastnak	Govori kot Z. Janković, tj. ljubljansko s srbskim naglasom.
Raphael	N. North/J. Kuntner	Osrednjjeslovensko, pogovorno.
Karai	Z. Zhang/M. Berginc	Knjižno, zborna, a deluje togo.
Max Winters	P. Stewart/J. Mastnak	Govori kot J. Janša, tj. dolensko s tonemskim naglasom.

Na zgoščenki *Mitološki junaki pravljic* ni možnosti poljubnega kombiniranja jezikov (angleščine in slovenščine), na voljo je le tonski zapis v slovenščini, tj. le govorjeno. Prav tako ni podatkov⁸ o govoricah posameznih likov, zdi se celo, da svoj glas več likom posodi ista oseba. Govorijo sicer v knjižni slovenščini, vendar z malo značilnostmi govorjenih besedil. V primerjavi z ostalimi analiziranimi filmi je tu slabša celotna produkcija: tonski zapis se ne ujema z video zapisom, npr. v pravljici *Sinbad pomorščak* lik na posnetku že kašlja, zvok pa sledi šele, ko na sliki lik ne kašlja več. Podobno je s premikanjem ustnic. Zato in zaradi velike podobnosti bolj monotonih glasov včasih ni jasno, kateri lik pravzaprav govori. Ta sinhronizacija tako naslovnika ne pritegne, da bi zgodbi sledil do konca.

⁶ Primer je zanimiv tudi zaradi skladenjske zgradbe; gre za strukturni preskok, saj se s skladenjskega vidika izrečeno konča drugače, kot je bilo začeto, medtem ko se pomenska teža prenese na novo oblikovani del izrečenega.

⁷ V *Avtomobilih* omenjeni imitator posnema Mirana Alešiča.

⁸ Te podatke sem iskala tudi na spletni strani odgovornih za tonski zapis, tj. Mediafilm.

3.2.2 Skladenjske in druge značilnosti govornih sporočil

Vključevanje neknjižnih zvrsti jezika pa ni edina posebnost govornih sporočil. Razlike med govornimi in zapisanimi sporočili se kažejo tudi na skladenjski ravni.⁹ V izvirniku so te razlike med govornim in podnapisanim redkejšje kot v slovenščini. Večinoma so omejene na: a) kopičenja vprašalnic: [*What*],¹⁰ *what you want is ...*; in začetnikov ter diskurzivnih usmerjevalcev: [*You know*], *it takes patience and finesse*, b) vračanja: [*A*] *I don't know [I guess ...]*, redko c) spreminjanje ilokucijske moči izrečenega, npr. zapisano je: *Here, take it. Go ahead*, izrečeno pa: *You take it. Take it. Go ahead*.

Tabela 5 prikazuje nekatere skladenjsko odvisne razlike med podnapisanim in govornim v animiranih filmih *Divji valovi* in *Ratatouille* kot posledice kopičenja, lahko sopojavljanja členkov, rabe začetnikov oz. diskurzivnih usmerjevalcev in nedokončanih skladenjskih zgradb.

Tabela 5: Razlike v skladenjski zgradbi med podnapisanim in govornim

	Podnapisano	Govorjeno	Komentar
<i>Divji valovi</i>	Ne. Še eno priložnost mi daj.	Ne, ne, ne. Čakte, čakte. Sam še eno priložnost mi dajte ...	V govornem se kopičita nikalni členek <i>ne</i> (gre za sopojavljanje členka) in začetniško rabljeni velelnik glagola <i>čakati</i> . Opazimo lahko še razliko pri nanašanju na ogovorjenega, v podnapisanem je rabljen glagolskokončniški morfem za drugo osebo ednine, v govornem za množino (tikanje : vikanje). Tri pike označujejo govorcevo željo, da bi še lahko kako prepričal sogovorca, a sprevidi, da je vse zaman.
	Resničnostne šove snemamo.	Ja, mi pač snemamo dokumentarc o vas, ne.	V govornem se poleg začetnika <i>ja</i> , pojavi še pogovorni vprašalni členek <i>ne</i> . Zanimiva je raba prvoosebnega množinskega zaimka v imenovalniku in členka <i>pač</i> . Kot sopomenki, čeprav to nista, se pojavljata besedni zvezi <i>dokumentarc</i> in <i>resničnostni šov</i> .
	Ni treba, saj so lahka.	Glej, glej, glej, ni treba. Sej so lahka. Res.	V govornem izstopata sopojavljanje začetniško rabljenega velelnika gl. <i>gledati</i> in po SSKJ medmetno rabljenega <i>res</i> .

⁹ Moj izhodiščni namen je bil, da bi pokazala na razlike med podnapisanim in govornim na vseh jezikovnih ravneh. A poskus ločevanja ob zavedanju, da izbrana leksika lahko pogojuje skladenjske vzorce, ni obrodil sadov, saj zgolj naštevanje razlik med zapisanim in govornim v leksiki, npr. *sladkor* : *cuker*, ali ugotavljanje slovnične pravilnosti oz. nepravilnosti, npr. *!...! kaj bom bil*, ne daje celotne podobe.

¹⁰ V ogletem oklepaju je dodano tisto govorno, ki je drugačno od podnapisanega.

	Naphan sem s tabletami proti migreni.	A veste, da sn čist nabasan s tabletam proti migreni.	V govornem govoreči z glagolom <i>vedeti</i> v vlogi napovedovalnega začetnika kot jedra glavnega stavka in s prenosom pomenske teže na predmetni odvisnik skuša vzbuditi zanimanje pri sogovorniku. Ekspresivnost je v obeh prevodih dosežena na različne načine: pri govornem s prislovom <i>čist(o)</i> za izražanje odsotnosti kakršne koli omejitve in po SSKJ s kvalifikatorjem pog. označenim glagolom <i>nabasati se</i> v pomenu 'zelo se najesti'; v podnapisanem pa z vedno redkeje rabljenim glagolom <i>naphati</i> .
	Škoda, da nisi prišel včeraj. Super valove smo imeli.	Veste ... Ej, škoda, da vas ni blo včeri, super valove smo mel.	Tudi v tem primeru se kot začetnik pojavlja glagol <i>vedeti</i> . Govoreči začetno strukturo opusti in z novim začetnikom, tj. medmetom <i>ej</i> , začne nov izrek, v katerem lahko za razliko od podnapisanega opazimo rabi drugoosebnega množinskega zaimka <i>vas</i> in ustreznega glagolskokončniškega morfema (vikanje).
<i>Ratatouille</i>	Vem, da bi moral sovražiti ljudi, vendar so nekaj posebnega.	Mmm, vem, da bi moral ljudi sovražiti, ampak, ampak, ampak nekej je na njih ...	S kopičenjem protivnega veznika <i>ampak</i> govoreči nakazuje svojo stisko.
	Pariz? Ves ta čas sem bil pod Parizom? Vau. Lep je.	Pariz? Ves ta cajt sem se skrill pod Pariz? Uau. Pa sej to je ... to je čudovito.	V govornem z vračanjem oz. kopičenjem <i>to je ... to je</i> govorec jasneje in močnejše kaže na svoja čustva ob ugotovitvi, kje je. To morda potrjujejo tudi napake na oblikoslovni in leksemski ravni.

Kot tipična skladišna značilnost govornih sporočil se pojavljajo vrivki, npr. *Inn, znaš še kaj – mislim – poleg srfanja? (Divji valovi)*, ter paralelizem, npr. *Nočem ga na svojem sodišču in nočem ga v mestu. (Avtomobil)*. Slednji večinoma v funkciji stopnjevanja učinka izrečenega.

Povedne okrajšave so pogostejše v govornem kot podnapisanem, tako npr. športni komentator v *Divjih valovih* pravi: *Sekunda molka.*, podnapisano pa je: *Posvetimo jim trenutek tišine.*

Tvorčeva namera je v podnapisanem in govornem ekvivalentno izražena. Izreka, ki se pojavljata kot slovenska prevoda istega angleškega izreka, sta medsebojno zamenljiva (tabela 6), pri čemer se zdi, da so v govornem rabljeni izreki s prvini, značilnejšimi za neknjižne zvrsti jezika.

Tabela 6: Pomenska ekvivalentnost, dosežena z različnimi skladejskimi strukturami

Film/odlomek v izvorniku	Podnapisano	Govorjeno
Divji valovi		
[What] what you want is something in between. Trust me. I'm the expert here, okay?	Torej bi rad nekaj vmes. Zaupaj mi. Strokovnjak sem.	Ti bi ..., ti bi rad nekaj vmes. Verjem mi. Jaz sem strokovnjak. Okej?
	Sedemnajst jih imam.	Star sem sedemnajst let. ¹¹
	Pravega si vprašal.	Jes sem ta prau naslov, mate srečo.
Ratatouille		
	Prvič, nismo tatovi!	Prva stvar, mi NEA krademo!
Remy, you are better than that. You are a cook. A cook makes. A thief takes. You are not a thief.	Remy, to nisi ti. Kuhar si. Kuhar ustvarja, tat pa jemlje. Nisi tat.	Remy, globoko si padel. Ti si kuhar. Kuhar cvre, tat požre. Ti pa nisi tat. ¹²
Avtomobili		
	Kupite antene!	Super antenske žogce prodamo! ¹³
No, no, no! That won't be necessary. Hey, hey, big fella! Yeah, you in the red! I could use a little hose down. Help me wash this off. Where is his goin'now?	Ne! Res ni treba. Ej, velikan! Ti v rdečem! Cev bi mi prav prišla, da bi tole malo opral. Kam pa gre?	Ne, ne, ne! To-le ni povsem nujno. Hej, hej, veliki (nagovori Rdečka)! Ja, ja, ti v rdečem. Cev bi si sposodo, da bi tole malo pral. Kam pa je šou zdaj (nagovori Dajza)?
My lucky sticker's all dirty.	Moja srečna nalepka je umazana.	Na srečni nalepki mam flek.
Nah, I'm just kiddin'. She just likes me for my body.	Hecam se. Samo moja karoserija ji je všeč.	Hec. Pada na moja karoserija.

Razlike med podnapisanim in govorjenim so lahko v: a) besednem redu, npr. *Življenje si mu rešila. oz. Rešila si ga iz vode pa to ...* (Divji valovi), *Emile je bil edini, ki je vedel za to. oz. Edini, ki je za to vedel, je bil Emile.* (Ratatouille), b) pogostosti medmetov: *Stari, to je porazno! oz. Ej! Ej, stari, to ni več res!* (Avtomobili) in c) pogostosti ekspresivnih izrazov, ki jih je v govorjenem več kot v podnapisanem (tabela 7).

¹¹ Gl. *imeti* je tu rabljen s pomenskim poudarkom na pripisovanju lastnosti, stanja ipd. komu/čemu, in sicer je zapolnitev svojilnosti neposredno povezana z nosilcem lastnosti, stanja v vlogi osebk, gre za primer posebnega tipa, ki izraža prostorske, časovne in težnostne lastnosti koga/česa (Vidović Muha 2000: 260). Iz povedkovega določila dobimo pri pretvori zloženko *je sedemnajstletni*, torej je to primer časovne razsežnosti s sopomenko *biti star*.

¹² V izvorniku in govorjenem se izreka *A cook makes. A thief takes oz. Kuhar cvre, tat požre* rimata.

¹³ Vprašamo se lahko, ali je večja stopnja vljudnosti izkazana v podnapisanem ali govorjenem. Ker velelnost zmanjša vljudnost (*kupite*), je vljudnejša govorjena oblika, saj je upoštevana maksima radodarnosti: 'zvečaj škodo 'jaza' in zmanjšaj škodo 'drugega'.

Tabela 7: Ekspresivnost v govornem je izrazitejša kot v podnapisanem

Angleško	Podnapisano	Govorjeno
O man, o man	Noro, noro.	O mater, o mater.
He's lost another tyre! King and Chick are coming up fast!	Izgubil je še eno! Kralj in Živec se približujeta!	Še eno mu je frgalo! Kralj pa Živc pa ga žgeta proti njemu!
Boy, we ain't as dumb as you thnik we are.	Nismo tako trapasti, kot misliš.	Poba, smo manj butasti, kot si misliš.

Določena stopnja ekspresivnosti je dosežena tudi z rabo frazemov (tabela 8).

Tabela 8: Frazemi v animiranem filmu *Avtomobili*.

Lik	Angleško	Podnapisano	Govorjeno	Komentar
Dare	He's got it in the bag. Call in the dogs and put out the fire! We're gonna crown us a new champion!	Zmago ima v prtljažniku. Končajmo lov na novega prvaka! Okronali bomo novega prvaka!	Jaz mislim, da je že zmago. Tekme je fertik. Mi imamo pa novega šampijona!	Frazem: <i>imeti zmago v žepu</i> ; aktualizacija imeti zmago v prtljažniku.
Šerif	Boy, you're in a heap of trouble.	Poba, čez streho si v težavah.	Poba, do strehe si v godli.	Frazem: <i>čez glavo v težavah vs. do glave v težavah/godlji</i> ; aktualizacija do strehe / čez streho biti v težavah/godlji
Dajz	I'd give my left two nuts for somethin' like that.	Levo premo bi dal za to.	Jest bi dal vse, da bi tole le počel.	Frazem <i>ledvico dati za ...</i> je aktualiziran v <i>levo premo dati za ...</i>

3.2.3 Besedilno, kulturno, družbeno in drugače pogojene razlike

Razlike med podnapisanim in govornim so lahko pogojene z značilnostmi slovenskega prostora in časa. Tu mislim najprej primere besedilnega in okoliščinskega namigovanja (glej tudi zgoraj), pri katerih se morda upravičeno postavlja vprašanje, komu so animirani filmi namenjeni.¹⁴ Kot primere besedilnega in tudi nebesedilnega, okoliščinskega namigovanja razumem (tabela 9): a) vključevanje znanih slovenskih (ljudskih) besedil ali po tradiciji Slovencem znanih besedil¹⁵ in b) znanih izjav, namenjenih slovenski publikli, c) namigovanje na slovenska zemljepisna lastna imena, npr. naselbinska in imena jezer,

¹⁴ Učinek medbesedilnosti v smislu namigovanja na znana besedila ali dejstva je odvisen od naslovnikovega vedenja. Tako je besedilno namigovanje v risanem filmu *Avtomobili* lahko ohranjeno le v podnapisanem, govornem pa ne. Npr. *Float like a Cadillac, sting like a Beemer* je primer namigovanja na izjavo boksa Joeja Lewisa: *Float like a butterfly, sting like a bee*, ohranjenega tudi v podnapisanem: *Letim kot kadilak, pičim kot bembfelj* (BMW), a ne v govornem: *Drsim kot peresce, pičim kot raketa*.

¹⁵ V mislih imam znano pesem *To mi radi* skupine Crvena Jabuka. *To mi deli* bi lahko razumeli kot prevod refrena te pesmi *To mi radi, to mi radi, jer ti možeš da mi radiš sve /.../*.

č) oblikovanje primerjav v smislu lokalnih, slovenskih navad, kot je značilna malica po darovanju krvi.

Tabela 9: Besedilno in okoliščinsko namigovanje

Film	Angl.	Podnaslovljeno	Govorjeno
<i>Ratatouille</i>	First. I'm a rat. Which means life is hard.		Prvič, sem podgana. In če si podgana, življenje ni cvetoče polje.
<i>Avtomobili</i>	<i>Uno</i> for the money, <i>due</i> for the show, <i>tre</i> to get ready, and <i>quattro</i> to ... I can't believe it. Go!	Pripravljena, pozor ... <i>Uno</i> za biznis, <i>due</i> za zabavo, <i>tre</i> za kravo in <i>quattro</i> za ... To je noro. Gremo!	Pripravljena, pozor. <i>Uno</i> za kelnarco, <i>duo</i> za kuharico, <i>tre</i> pa za ljubico in <i>quattro</i> za ... To je noro! Gremo! Gooo hoohoho!
	I can't imagine a better day.	Lepšega dne si ne bi mogel predstavljati.	<i>To mi deli, skoz mi deli.</i>
<i>Divji valovi</i>	You should know this. Tank loves you.	Povedati vama moram, da vaju ima Tank zelo rad.	Ej, a vesta, neki morta vedet. <i>Tank ma vas rad.</i>
	And it's Maverick with this new-school move. We'll call it the Maverick.	Ostal je Maverick z novo figuro, ki ji bomo rekli kar »maverick«.	In Maverick skoči, kot da bi bil v <i>Planici</i> .
		Z jezera Michigan. Tam deskam. Edini v mestu sem to počel. ¹⁶	Model, jes sem s <i>Koseškega barja</i> . Jas tam srfam. Jes sem edini, ki to tam dela.
<i>Avtomobili</i>		Moj odvetnik je nekje na Tahitiju.	Moj odvetnik je nekje v <i>Portorožu</i> .
	There's crowd of nearly 200,000 cars here at Los Angeles International Speedway. Tickets to this race are hotter than a black leather seat on a hot summer day!	Množica skoraj 200.000 avtov se je zbrala ob mednarodni dirkalni stezi Los Angelesa. Vstopnice so bolj vroče kot črno usnje pri 40 stopinjah.	Bob, danes se je na losangelesko dirkališče pripelajo skoro dvesto taužen avtov. Karte za toto dirko pa si <i>ludi bol želijo ko kranjske po krvodajalski akciji</i> .

Kot primer namigovanja lahko razumemo tudi vključevanje znanih športnikov in športnih komentatorjev k sinhronizaciji filma. Tako v risanem filmu *Divji valovi* sodelujeta Igor E. Bergant in Dejan Košir. V vlogi snemalca dokumentarnega filma o Codyju pa nastopi Marko Potrč. Zanimivo je, da podnapisano sledi angleškemu izvirniku, saj lahko beremo *Z nami je Sal Masekela v svetovni prestolnici deskanja, na otoku Pen Gu. in Kelly in Rob nam bosta povedala, kakšni izzivi čakajo deskarje.*; na teh mestih pa lahko slišimo: *Z vami sem Igor E. Bergant v svetovni prestolnici deskanja na otoku Pen Gu. oz. Z nami sta Kelly in Rok. Hej Dejan, kakšni izzivi čakajo naše dskarje. V zadnjem primeru lahko opazimo neskladje, saj komentator pozdravlja Kellyja in Roka, nato pa se obrne k Dejanu, ki ga prej sploh ne omeni.*

¹⁶ V podnapisanem je glagol v pretekliku, v govorjenem pa v sedanjiku.

Razlike med podnapisanim in govorjenim so lahko posledica umeščanja dela filmskih dogajanj v slovenski prostor in s tem težnje po približevanju slovenskim naslovnikom, pri tem lahko gre tudi za ironiziranje aktualnih družbeno-političnih dogajanj, npr. v filmu *Divji valovi* lahko v izvirniku in podnapisih beremo: /.../ *here on Pen gu Island. oz. /.../ iz zaliva Pen gu*, to je sinhronizirano kot /.../ *iz penguanskega zaliva, nekateri mu rečejo tudi srfarska vala*.

Posledice razlik med podnapisanim in govorjenim so razlike v besedilnih nizih in nesovezno besedilo. Za ponazoritev razlik v besedilnih nizih navajam primer iz risanega filma *Divji valovi*. Tu v podnapisanem najdemo k nanašalnici *kit* sonanašalnici: *ta debeluh sesalski* in *Moby Dick*, v govorjenem pa *ta kepa špeha* in prav tako *Moby Dick*. V vseh primerih gre za parafrazo. Kot nesovezni del besedila lahko analiziramo primer neustrezne, nepričakovane reakcije na že izrečeno, ko se Lani z besedami *Res si me. odzove* na Codyjevo repliko *Premagal sem te.* (podnapisano) oz. *Zmagal sem.* (govorjeno).

Razlike med podnapisanim in govorjenim so posledice hotenega kršenja jezikovne norme kot značilnost ekscesnega sociolekta, npr. *Blo bo brutalno.* (*Divji valovi*), kot zavestno sledenje ustaljenega načina govorjenja ne glede na jezikovno normo, npr. *A mi lahko, lepo prosim, kdo razloži zakaj se gre?* (*Avtomobili*).

4 Sklep

Uspešnost sinhroniziranja izbranih animiranih filmov je odvisna od uspešnosti postavljanja tujejezičnega filma, tj. komunikacijskega stika, namenjenega neslovenskim naslovnikom, v slovenski prostor in slovenščino tako, da je film blizu slovenskim naslovnikom. Posledica tega »prilagajanja« besedilnega tipa in deloma tudi okoliščinskega tipa informacij – spremenijo se okoliščinske informacije, vezane na naslovnika – so razlike med izvirnikom, podnapisanim, ki praviloma bolj sledi izvirniku in upošteva slovensko jezikovno normo in predpis, ter govorjenim. Slednje se približuje načinu govorjenja »doma« oz. tvorjenju ožjeinteresnih dvogovorov, torej vključuje tako obrobne kot tudi ekscesne sociolekte, upošteva skladienske značilnosti govorjenih besedil. Večja ekspresivnost govorjenega ni posledica le že omenjenega, ampak tudi številnih aktualizacij frazemov, besedilnega in okoliščinskega namigovanja, znanega pretežno slovenskim naslovnikom.

Zbrano gradivo tako na eni strani kaže premišljenost in skrbnost pri izbiri slovenskih glasov ter pri posnemanju ožjeinteresnega komunikacijskega stika, na drugi strani pa se kot izraziti pomanjkljivosti kažeta neuskklajenost zvoka in slike ter enoličnost slovenskega glasu, ki lahko v istem animiranem filmu govori več likov.

LITERATURA

Tomo KOROŠEC, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

Irena KOVAČIČ, 1992: *Jezikovni pogled na podnaslovno prevajanje televizijskih oddaj*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

—, 1999: Podnaslovni prevod kot del polisemiotičnega besedila. *Uporabno jezikoslovje*. 7/8, 100–111.

Mira KRAJNC IVIČ, 2005: *Besedilne značilnosti javne govornje besede*. Maribor: Zora 35.

—, 2008: *Zasebni dvogovori*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

Peter von POLENZ, 1988: *Deutsche Satzsemantik*. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens. Druga, pregledana izdaja. Berlin, NewYork.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. *Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

A LINGUISTIC APPROACH TO THE SUCCESS OF SYNCHRONIZATION IN ANIMATED FILMS

As a linguist, I try to comprehend the success of synchronization in animated films from the perspective of pragmatics and interactional sociolinguistics: the speaker/writer, director of an animated film, as with writers and illustrators of picture books, is trying to communicate through characters, which in the originals often have voices provided by famous actors and actresses. By establishing a particular relation between two types of information – the linguistic and the contextual, which is considered a typical characteristic of spoken communication, an imaginative, and believable story is presented that is suitable for children. With such a story, he/she is trying to affect the recipients, the children, and the wider audience, so that they enjoy themselves and relax, or so that they find the moral of the story as motivation for solving their own problems. One could say that the function of animated films is poetic, and that's why it can be seen as partly comparable with the function of children's literature. For instance, the story of Peter Klepec, from F. Bevk, tells of a little child who gets supernatural powers to defeat the villains and to help those in need.

With synchronization, the contextual type of information remains unchanged, but the linguistic or textual type changes because the language code must change: instead of English, the Slovene language is used. The success of synchronization depends not only on the quality of translation from one language to another, but also on the quality of the interpreters, the Slovene actors, or speakers of the textual information.

For the purposes of analysis, I chose some recently produced foreign language animated movies, mostly in English: *Cars* (2006), *Ratatouille* (2007), *Surf's Up* (2007), *Teenage Mutant Ninja Turtles* (2007) and a compilation of the world's most beautiful tales: *Mythological Heroes of Fairy Tales*.

The material is divided into two groups, which show, on the one hand, the thoughtfulness and care taken in choosing Slovene voices and in imitating ordinary communication or

approximating ordinary communication tailored to the individual interests of particular participants in both: two-way and one-way discourse. This also includes marginal and excessive sociolects. On the other hand, the collected material shows at least two imperfections: the lack of synchronization between sound and picture, and the vocal monotony of the Slovene actor, an effect which is even more pronounced if such an actor reads the part of more than one character.

Examples of Constructions with the Simple Topological English Prepositions *in* and *at* Expressed in Selected Slavic Languages

DOROTA CHŁOPEK

Univerza v Bielskem-Biali, Fakulteta za humanistiko in družbene vede, Ul. Willova 2,
PL – 43-309 Bielsko-Biala, dorotach@ath.bielsko.pl

SCN II/1 [2009], 59–72

V razpravi so analizirane izbrane zgradbe značilnih angleških predlogov *in* ter *at*, ki so navzoči v slovanskih jezikih, kot so poljščina, češčina, slovenščina, srbsščina oziroma hrvaščina. Običajni odnosi, ki se v angleškem jeziku določajo z dvema predlogoma: (1) *in*, npr. *be in the/a restaurant*, (2) *at*, npr. *be at the restaurant*, so v posameznih slovanskih jezikih izraženi z eno obliko. Nerazlikovanje mesta teh predlogov pri prevodu iz angleščine lahko povzroča težave pri prevajanju v slovanske jezike.

The objects of study in this paper are selected English expressions with the simple topological prepositions *in* and *at* expressed in the following Slavic languages: Polish, Czech, Slovene, Serbian and Croatian. Simple locational, topological relations which the English language encodes through two separate prepositions *in* and *at* tend to be constructed by a single form in many Slavic languages. The concerns of the paper are selected English constructions expressing physical coincidence through *in* and functional coincidence through *at*, rendered into the five Slavic languages, where the scenes may not include the difference in dimensionality existing in the source expressions, which causes many translational problems.

Ključne besede: topološke zgradbe, predlogi, lokacije, funkcionalna skladnost, prevajanje

Key words: topological constructions, prepositions, locational, functional coincidence, translation

---

The objects of study in this paper are selected constructions with the verb *to be* and two simple topological English prepositions, the prepositions *in* and

at respectively, with *at* used only in its topological sense. These topological prepositions can precede the names of buildings in *coincidence relations*; moreover, they can occur before the names of institutions in *separation relations*. The situations denoted by the verb *to be* with the prepositions *in* and *at* respectively are expressed in the Polish, Czech, Slovene, Serbian and Croatian languages in this paper.

There are only two basic relations which are profiled by spatial prepositions in English, following Hawkins, *COINCIDENCE* and *SEPARATION*. Hawkins explains that *.../ the specifically relational content of any spatial preposition in English can be identified as either COINCIDENCE or SEPARATION* (Hawkins 1993: 329). Coventry and Garrod assert that *.../ whereas there are cases such as 'The man being at the piano', in which the man is both spatially localised at the piano and interacting with it, there are also cases, such as 'The man being at the window' or 'The woman at the supermarket', where located and reference objects do not have to coincide spatially* (2004: 118). In this paper, *at* and *in* respectively are referred to as *simple topological prepositions* denoting location. According to O'Keefe, the preposition *at* also belongs to the group of *omnidirectional prepositions* (1996: 299), which is demonstrated by usages like *be at the piano* or *be at the door*, etc. However, the preposition *at*, following Brala, expresses functional coincidence in the context presented here. This type of coincidence occurs in situations lexicalized by *at* with the following referents: *factory, theatre, cinema, church, prison, hospital, supermarket, hotel, restaurant, office*, etc. The paper does not relate the preposition *at* to its other realizations connected with the coincidence of being located with respect to a point-like object, which means that the paper does not deal with *simple locational coincidence, directional coincidence* or *temporal coincidence* (c.f. Brala 2000). It focuses exclusively on *functional coincidence* expressed by *at*.

The object of location preceded by *at* is perceived as a point-like "institution" serving a particular function in the further examples. The prepositions *in* and *at* often cause problems when it comes to translation practices. I concentrate on the usage of several referents which can be conceptualized either as three-dimensional buildings through the presence of *in*, or as point-like "institutions" due to the usage of the preposition *at*. Therefore, in this paper, the prepositions *in* and *at* respectively denote only one type of relation out of many possible configurations connected with their different senses.

For many speakers of Slavic languages, the conceptualization problem arises with different senses of English prepositions – called *distinct senses* (c.f. Tyler, Evans 2003) – which cannot be inferred from context or related to other senses of the particular lexical item. Distinct senses are encoded within the same lexical category, which confuses learners of English and to a significant degree complicates communicating spatial relations expressed by English prepositions to many users of Slavic languages. The basic condition to be fulfilled in order to comprehend the usage of English prepositions in all their senses, distinct and polysemous, is to understand the basic scenes they evoke, and the most common configurations they construct, which are called *proto-scenes* (c.f. Tyler,

Evans 2003) for the given prepositions. Each preposition has one proto-scene, the best example of all spatial configurations denoted by that preposition. The prototypical locational use of *in* and the *functional coincidence* encoded through *at* expressed in Polish, Czech, Slovene, Serbian and Croatian are the subjects of this paper. The relations constructed by these forms respectively (locational for *in* and functional for *at*) tend to be encoded through single lexical items in many Slavic languages. Therefore, these single lexical items can be confusing, particularly with English as the destination language in the translation process.

Spatial scenes are constructed in various ways across natural languages. The prepositions *in* and *at* limit the variety of spatial constructions to those without *factive motion* (c.f. Talmy 2000) prescribed to them, i.e. with no real motion encoded in their prototypical sense. The senses of the prepositions *in* and *at*, communicating containment *in* a building and location *at* an “institution” respectively, tend to have one equivalent form in the Slavic languages under consideration here: the preposition *w* in Polish, *v* in Czech, *v* in Slovene, *u* in Serbian, and *u* in Croatian. That is why the English prepositions *in* and *at* with reference to one object can very often confuse users of many Slavic languages. The objectives of the paper are to demonstrate certain regularities in using the senses of the English prepositions: *in* denoting location in buildings, and *at* implying function, activity or interaction with respect to particular “institutions”, and to relate these two prepositions respectively to the equivalent constructions encoded through prepositions in the destination Slavic languages. The paper gives a general outline of the spatial scenes created by *in* and *at* respectively in the source language and by *w*, *v*, and *u* in the destination languages.

Before analysing the proto-scenes for both prepositions (*in* and *at*), definitions for the senses under consideration in this paper are listed below from an Internet lexicon: www.thefreedictionary.com. Then, the particular scenes denoted by *in* and *at* respectively are contrasted intralinguistically, with reference to the English language. Subsequently, it is shown how they are conveyed in the Slavic languages under consideration here – this contrast is interlinguistic. The following situations are compared (intra and interlinguistically): (1) *in* the factory, *at* the factory, (2) *in* the theatre, *at* the theatre, (3) *in* the cinema, *at* the cinema, (4) *in* the church, *at* the church, (5) *in* the/a/ø¹ prison, *at* Trenton/the/a prison, (6) *in* the/a/ø hospital, *at* Harefield/the/a/ø hospital, (7) *in* the/a supermarket, *at* Tesco/the/a supermarket, (8) *in* the/a hotel, *at* the Hilton (hotel), (9) *in* the/a restaurant, *at* the/a/Moosewood restaurant, and (10) *in* the/an office, *at* the/his, my etc office.

In one of the Internet lexicons,² the prepositions: I. *in*, II. *at* are given the following definitions for the senses relating to buildings (the preposition *in*) and functions performed by analogical “institutions” (the preposition *at*), in

¹ The symbol “ø” is a technical term for “no article here”.

² Cf. [URL:<http://www.thefreedictionary.com/on>] The Internet dictionary provides the option to translate the entry item into the selected language. The equivalent is not italicised or underlined in the original version.

the following Slavic languages: a) Polish, b) Czech, c) Slovene/Slovenian, d) Serbian, e) Croatian:

I. prep *in* [in]

sense 1 describing the position of a thing etc which is surrounded by something else *My mother is in the house; in London; in bed.*

a) Polish: w; b) Czech: v(e); c) Slovene: v; d) Serbian: u; e) Croatian: u

II. prep *at* [æt]

sense 1 describing position *They are not at home; She lives at 33 Forest Road.*

a) Polish: w, przy; b) Czech: v(e); c) Slovene: v, na; d) Serbian: kod, u; e) Croatian: kod

sense 4 describing the state or occupation *The countries are at war; She is at work.*

a) Polish: w (stanie); b) Czech: v(e); c) Slovene: v, na; d) Serbian: u, na; e) Croatian: u, na

The prepositions *in* and *at* can be easily confused by many native users of Slavic languages because, as shown in the usages above, they may have the same equivalents – in this case w for Polish, v/e for Czech, v for Slovene and u for Serbian and Croatian respectively.

Using a preposition or spatial particle is connected with the *proto-scene* for the form in question. That claim follows a commitment of Tyler and Evans, according to whom */.../ the speakers attribute new meanings to a specific lexical item due to perceiving the new meaning to be related to a meaning already conventionally associated with the particular form, /.../* (Tyler, Evans 2003: 64). What we term *proto-scene* is an */.../ abstracted mental representation of the primary sense* (Tyler, Evans 2003: 65). According to a widely accepted cognitive assumption, the physical-spatial nature of a *proto-scene* is extended to nonspatial situations. Tyler and Evans present the opinion that */.../ there may be different construals of a scene that result in multiple motivations for an extended sense* (2003: 63).

The first preposition – *in* – *has one ideal meaning, it expresses the relation of INCLUSION, requiring its second argument to refer to a COMPLETELY BOUNDED THREE-DIMENSIONAL entity. Around this, all derived senses center by exploiting and transforming the ideal meaning in different ways* (Zelinsky-Wibbelt 1993: 364). The preposition *in* is connected with the concept CONTAINER, one of the three rudimentary concepts: CONTACT, CONTAINER and BALANCE (c.f. Johnson 1987). Mandler ([in:] Evans, Green 2007: 46) suggests that the CONTAINER image schema or concept */.../ is more than simply a spatio-geometric representation. It is a ‘theory’ about a particular kind of configuration in which one entity is supported by another entity that contains it. In other words, the CONTAINER schema is meaningful because containers are meaningful in our everyday experience.* Tyler and Evans define the containment function, which is involved in the spatial scene constructed by *in*, as encompassing *several consequences such as locating and limiting the activities of the contained entity* (2003: 63). Although for this reason the preposition *in* can denote scenes that are non-spatial in nature, e.g. *He is in trouble*, the subject of this paper puts the preposition *in* in real or factive situations. The

containment function of *in* is performed by physical entities – buildings – in these situations. While the prepositional expression *in the house*, where *house* is idealised as a *box*, expresses an ideal inclusion, in the prepositional expression *in London*, in the example from *thefreedictionary.com* shown above, the preposition *in* /.../ is semantically related to the prototypical relation: *London is idealized as a TWO-DIMENSIONAL AREA and thus can only provide a PARTIAL ENCLOSURE. Yet the relation of INCLUSION holds, although in a less typical way* (Zelinsky-Wibbelt 1993: 364). In this paper, the focus is put only on the prototypical sense associated with *in*, with a boundary, *which in part distinguishes between interior and exterior* (Tyler, Evans 2003: 196).

The second English preposition used in this paper for contrasting the entity's location by the purpose of the relational expression, *at*, as in the sentence *She lives at 33 Forest Road*, following Zelinsky-Wibbelt, *only indicates the COINCIDENCE of the position of her house with that of the road* (1993: 360).³ On the basis of Zelinsky-Wibbelt's comment, the preposition *at* instantiates the projection of the house to a ZERO-DIMENSIONAL point and that of the road to a ONE-DIMENSIONAL line respectively. *This sentence will not necessarily be uttered with a travelling event in mind, that is the speaker is not mentally near to the spatial scene* (1993: 361). Based on this statement and looking at other referents in the examples above, e. g. *home* in the expression *at home* and *work* in the expression *at work*, *at* is relatively vague about location, which is some physical place, and more specific about *activity* (Lindstromberg 1997: 168), like with e.g. the referents used in the prepositional expressions presented below. Cienki formulates the same idea in another way. *At is more common when the function rather than the material aspect of the institution is uppermost in the speaker's mind* (1989: 107). Following Lindkvist,⁴ Cienki adds that */.../ at is often used rather than in when the locality is referred to by its proper name rather than by a common noun, e.g. in the restaurant/at the Ritz /.../* (1989: 107). Cienki bases his research upon contrasting English with Polish and Russian. The latter Slavic language is not included in the examples here. Since this paper deals with three-dimensional objects, with reference to which the preposition *at* implies COINCIDENCE, quoting Cienki, in such contexts, *at /.../ usually corresponds to P na or w+L and R na or v+L. Na is common with L-rs schematized as two-dimensional /.../* (1989: 110). *P* stands for the Polish language, *R* symbolizes the Russian Language and *L* substitutes the parameter *Landmark* (*Landmarks = L-rs*). The notions *Landmark* and *Trajector* were used by Langacker (1987: 217–220). Those parameters constitute the configurational elements of a spatial scene. *Trajector (TR) /.../ is the locand (i.e., the element located) and is typically smaller and movable; a landmark (LM), which is the locator (i.e., the element with respect to which the TR is located) and is typi-*

³ Originally not a house but a gas station.

⁴ Karl-Gunnar Lindkvist, 1978: *AT versus ON, IN, BY: On the Early History of Spatial AT*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

cally larger and immovable /.../ (Tyler, Evans 2003: 50). Cienki states that /.../ *P w /R y* are of course also used with three dimensional L-rs: *at school: P w szkole: /.../* (1989: 110).

Although – according to Cienki – Slavic lacks a semantic counterpart for *at*, there is a tendency in Russian and particularly in Polish (and perhaps in other Slavic languages) to use *na* to indicate general direct location (1989: 111). He refers to Sysak-Borońska,⁵ who /.../ notes a tendency that has grown since the 1960's in colloquial Polish to use *na* to indicate general direct location. This is particularly the case with reference to places of work. This is understandable in reference to buildings and institutions /.../ (Cienki 1989: 111). However, as far as the first two examples quoted by Cienki to illustrate this opinion are concerned: *P Mój tata pracuje na fabryce/ na hucie/ /.../* ‘My dad works at/*⁶ literally: on the factory/ at/*literally: on the mills /.../’ (Cienki 1989: 111),⁷ we read in the *fabryka* entry of *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Part A-P: *Pracować w fabryce* (*nie*: na fabryce), ‘Work at/(literally: in) the factory (*not*: *literally: on/(at) the factory)’. *Ale: Kierownik jest teraz pot. na fabryce, lepiej: na terenie fabryki* (c.f. 2006: 252), *But*: ‘The manager is coll. at/(*literally: on) the factory now, *better*: on the premises of the factory.’ A similar issue can be noted in connection with the *huta* entry of the same lexicon, Part A-J: *Pracować w hucie* (*nie*: na hucie) (2006: 329), ‘Work at/(literally: in) the mills (*not*: *literally: on/(at) the mills)’. Corresponding comments concerning the above entry words were given in another dictionary of proper usage in Polish which was edited by Doroszewski and published in 1973.⁸ Nevertheless, it should also be pointed out that four years earlier, with Doroszewski on the editorial committee, Szober considered *być na fabryce*, ‘be at/(*literally: on) the factory’ = *w jakimś dziale*, ‘at some department’ appropriate formal Polish. He also indicated: *pracować w fabryce* [*nie*: na fabryce] (Szober 1969), ‘work at/literally: in the factory [*not*: *literally: on the factory]. The formal Polish language, however, uses the preposition *w* with reference to *factory* conceptualized both: as a three-dimensional location to “hide” (containment) and as a zero-dimensional place to “work” (activity) respectively. To justify this usage, one may speculate that the referents *factory*⁹ and *mills* (or: *ironworks*¹⁰) are

⁵ Maria Sysak-Borońska, 1980: *The Spatial System in English and Polish: Prepositions of Direct Location*. Ph. D. dissertation. Katowice, Poland: University of Silesia, p. 70.

⁶ an asterisk ‘*’ implies incorrect usage

⁷ Example (3.75)

⁸ *fabryka /.../ Pracować w fabryce* (*nie*: na fabryce). pot. Dyrektor jest w tej chwili na fabryce (lepiej: na terenie fabryki), p. 160 and *huta /.../ Pracować w hucie* (*nie*: na hucie) /.../, p. 207.

⁹ a. *A building or group of buildings in which goods are manufactured; a plant*. Cf. [URL: <http://www.thefreedictionary.com/factory>] (originally “A building” is not in bold)

¹⁰ *a building in which iron is smelted, cast, or wrought* Cf. [URL: <http://www.thefreedictionary.com/ironworks>] *Collins Essential English Dictionary* 2nd Edition 2006 © HarperCollins Publishers 2004, 2006

entrenched as three-dimensional objects in our minds, unlike another referent of a *place of work* – *quarry*¹¹ or *delf*¹², which implies an *open excavation*. Also, with reference to e.g. Polish *coal mines*, a *mine*¹³ involves all the coal processing stages which take place on the surface of that place of work. Therefore, perhaps, the third example provided by Cienki: *P Mój tata pracuje /.../ na kopalni* ‘My dad works /.../ at the mine’ (1989: 111) is considered correct among the mining community by *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Part A-P: *Pracować w kopalni*, *środ. górń. na kopalni* (2006: 430) ‘Work at/literally in the mine, the mining community: at the mine (literally *on the mine).

A similar issue concerning the referent *factory* can be observed in the case of formal Czech, Slovene, Serbian, and Croatian, where the prepositions correlating with the Polish $\underline{w}$ – $\underline{v}$ and $\underline{u}$ – are used. Moreover, the prepositions $\underline{v}$ and $\underline{u}$ correlate with the Polish preposition $\underline{w}$ in the situations from (1) to (10), and probably in many other ones. The Polish prepositional expressions $\underline{w}$ +loc (with loc = *fabryce* ‘factory’, *teatrze* ‘theatre’, *kinie* ‘cinema’, *kościół* ‘church’, *więzieniu* ‘prison’, *szpitalu* ‘hospital’, *supermarkecie* ‘supermarket’, *hotelu* ‘hotel’, *restauracji* ‘restaurant’, *biurze* ‘office’, etc) denote a subscheme parallel to the prototypical scheme, e.g. to the “best” example of using $\underline{w}$, which is – following Przybylska – a relation with the *Trajector* (an object) and the *Landmark* idealized as a three-dimensional *container*. The researcher notes that $\underline{w}$ +loc contrasts with the relations expressed by the other preposition $\underline{na}$ +loc, which she illustrates with the following examples: *Kredki są w pudełku* and *Kredki są na pudełku*, ‘There are crayons in the box’ and ‘There are crayons on the box’. The sentences bring out the semantic contrast connected with localization within the interior region of a *Landmark* and with localization in the exterior region of a *Landmark*. As far as the topological aspect is concerned, the Polish preposition $\underline{w}$ informs us that the spot of localization of the *Trajector* is the interior region of the *Landmark* (2002: 206). Przybylska notes that apart from a typical *box*, etc, also a *room*, a *house*, a *café*, a *store*, a *theatre*, a *cinema*, a *church*, a *car*, a *tram*, a *wagon*, that is to say different rooms, buildings, huge vehicles or parts of buildings are conceptualized as the central or main ones in relation to other parts (2002: 210). She also points to the fact that the speaker will use the preposition $\underline{w}$ when he wants to bring out the *Landmark* having the function of a container which protects the located object from the sight of a potential observer. However, if on the other hand, it is important that the *Landmark* be used as a support for the located *Trajector*, with the major part of the latter being visible to the exterior observer, then the preposition $\underline{na}$ is appropriate (2002: 210).

¹¹ *An open excavation or pit from which stone is obtained by digging, cutting, or blasting.* Cf. [URL: <http://www.thefreedictionary.com/quarry+>] (originally »a building« is not in bold)

¹² *A mine; a quarry; a pit dug; a ditch.* Cf. [URL: <http://www.thefreedictionary.com/delf>]

¹³ b. *The site of such an excavation, with its surface buildings, elevator shafts, and equipment.* Cf. [URL: <http://www.thefreedictionary.com/mine>]

On the basis of these observations, several *container* type referents – buildings from (1) to (10) – are associated with $\underline{w}+\text{loc}$, $\underline{v}+\text{loc}$, $\underline{u}+\text{loc}$ when they imply location in a container type object. The same prepositions, and in the majority of cases¹⁴ prepositional expressions ($\underline{w}+\text{loc}$, $\underline{v}+\text{loc}$, $\underline{u}+\text{loc}$), are used when the scene implies *functional coincidence*, *activity* or *social interaction*, which the English language encodes through the preposition *at*.

(1) <i>in</i> the factory	<i>at</i> the factory
Polish: <i>w</i> fabryce	<i>w</i> fabryce
Czech: <i>v</i> podniku / <i>v</i> továrně	<i>v</i> podniku / <i>v</i> továrně
Slovene: <i>v</i> tovarni	<i>v</i> tovarni
Serbian: <i>u</i> fabrici	<i>u</i> fabrici
Croatian: <i>u</i> tvornici	<i>u</i> tvornici

Looking at the further examples (2) – (10) one can notice a certain regularity in the five Slavic languages. The preposition *at* does not have a semantic counterpart in any of the Slavic examples. While English carries much spatial information not only through the prepositions themselves, *in* and *at* respectively, but also through the articles *a*, *the* or *zero*, many Slavic languages reduce the semantic value to a universal expression with the prepositions $\underline{w}$, $\underline{v}$, or $\underline{u}$. What information can be omitted this way is commented upon below.

The examples (2) and (3) include similar spatial scenes: on the left, there are three-dimensional buildings with a label ‘theatre’ and ‘cinema’ in (2) and (3) respectively, and on the right, there are zero-dimensional “institutions” functioning as ‘theatre’ and ‘cinema’. This distinction is conveyed by the prepositions *in* and *at* respectively. The Slavic versions may omit it and unify the event.

(2) <i>in</i> the theatre	<i>at</i> the theatre
Polish: <i>w</i> teatrze	<i>w</i> teatrze
Czech: <i>v</i> divadle (<i>v</i> budově)	<i>v</i> divadle
Slovene: <i>v</i> gledališču	<i>v</i> gledališču
Serbian: <i>u</i> pozorištu	<i>u</i> pozorištu
Croatian: <i>u</i> kazalištu	<i>u</i> kazalištu
(3) <i>in</i> the cinema	<i>at</i> the cinema
Polish: <i>w</i> kinie	<i>w</i> kinie
Czech: <i>v</i> kině (<i>v</i> budově)	<i>v</i> kině dávají / hrají zajímavý film
Slovene: <i>v</i> kinu	<i>v</i> kinu
Serbian: <i>u</i> bioskopu	<i>u</i> bioskopu
Croatian: <i>u</i> kinu	<i>u</i> kinu

Used as examples, several English prepositional expressions without the articles *a* and *the* preceding the noun phrase, e.g. *in prison* (=being in prison as a prisoner), *in hospital* (=being in hospital as a patient), and *at church* (=being there to pray), are more specific about *activity* (Lindstromberg 1997: 168). When the preposition *at*, followed by either of the two articles (*a* or *the*), precedes the

¹⁴ In the example (10) Slovene uses the same preposition *v* with different post-prepositional noun phrases – see (10) below.

notion *prison*, the location is conceptualized as a zero-dimensional ‘institution’ e.g. *to work for* as in extract 1) below, or to perform some other activity than ‘serve time’ e.g. *to riot* as in extract 2) below. Thus, *at Trenton/a/the prison* may imply some long term process or event (other than ‘being imprisoned’) taking place on the premises of a *prison* conceptualized as an area belonging to an institution labelled “prison”, as in the two examples: 1) *In August 1864 Major John H. Gee was appointed to the post as commandant and was the best known of all the commandants to serve at the Salisbury Prison. Although Gee’s stay at the prison was a short stay, he was the only commandant indicted and tried for alleged mistreatment of the prisoners. [...]*¹⁵ 2) *Dozens of criminals who rioted for two days at a high-security prison in Australia have been persuaded to surrender.*¹⁶

As far as another ‘institution’ is concerned, *church*, Lindstromberg indicates that [...] *being ‘in a/the church’ means being within the walls of the church, not outside in the church yard. As to activity, ‘in’ is wholly nonspecific. One might, for example, be participating in a service or just sightseeing. ‘At [a/the] church’, on the other hand, is relatively vague about location and (when the article is absent) more specific about activity. Thus, to be ‘at a/the church’ means that one is on church premises, perhaps inside the building, perhaps outside. There is a strong implication that one is participating in some kind of recognized church activity* (1997: 168). Lindstromberg recommends that we note that the prepositional expressions *at a/the church/office/school*, with *a* or *the* following *at*, the implication of ‘recognized church/office/school activity’ disappears. He adds that *at a/the church [...] is something one might say (instead of ‘in a/the church’) when it is not important to be precise whether someone is actually inside the church building or, for example, in the church yard* (1997: 169). Moreover, *at* is often used when the locality is referred to by its proper name (Cienki 1989), e.g. *at St Agnes (church)*.

None of the five Slavic languages under consideration here gives rise to such deliberations through using the preposition realised as *w*, *v*, and *u* to denote the scenes constructed by *in* and *at* respectively, without any articles following them. The noun phrase as the locativus does not appear to have the function of the English articles: *a, the, zero=∅*.

(4) <i>in</i> the/a church	<i>at St Agnes/the/a/ ∅</i> church
Polish: <i>w</i> kościele	<i>w</i> kościele
Czech: <i>v</i> kostele	<i>v</i> kostele
Slovene: <i>v</i> cerkvi	<i>v</i> cerkvi
Serbian: <i>u</i> crkvi	<i>u</i> crkvi
Croatian: <i>u</i> crkvi	<i>u</i> crkvi

¹⁵ [URL: <http://www.gorowan.com/salisburyprison/>]

¹⁶ [URL: <http://news.sky.com/skynews/Home/World-News/Riot-At-Port-Augusta-Prison-Inmates-Angry-At-Overcrowding-And-Poor-Conditions/Article/200810215117616?f=rss>]

(5) <i>in</i> the/a/ø prison	<i>at</i> Trenton/the/a prison
Polish: w więzieniu	w więzieniu
Czech: ve vězení	ve vězení
Slovene: v zaporu	v zaporu
Serbian: u zatvoru	u zatvoru
Croatian: u zatvoru	u zatvoru
(6) <i>in</i> the/a/ø hospital	<i>at</i> Harefield/the/a/ø hospital
Polish: w szpitalu	w szpitalu
Czech: v nemocnici	v nemocnici
Slovene: v bolnišnici	v bolnišnici
Serbian: u bolnici	u bolnici
Croatian: u bolnici	u bolnici

Yates enumerates several referents before which the preposition *at* can indicate location. The notions: *factory*, *hospital*, *store* or *mall* (here: *supermarket*), *hotel*, *restaurant*, *office*, and *theatre* are included in the list of nouns commonly used with the following pattern: *The women are at the supermarket* (1999: 20). The *Landmark* or object of reference *y* is *seen as a point* in this pattern (Hewings 1999: 208). Coventry and Garrod follow Miller and Johnson-Laird's approach. They note that *./.../ it is not necessary to be contiguous ./.../ or juxtaposed to something in order to be 'at' it. For a located object 'x' to be 'at' a reference object 'y' requires that the located object 'x' is included in a region of the reference object 'y' where it can "interact with 'y' socially, physically or in whatever way 'x's' normally interact with 'y's'" (2004: 118). This point of view stretches the contiguity statement referring to *at* commented upon at the beginning of the paper. None of the five Slavic languages seems to express the subtle differences between *containment* and "social interaction" in an equivalent way with the English constructions.*

(7) <i>in</i> the/a supermarket	<i>at</i> Tesco/the/a supermarket
Polish: w supermarkecie	w supermarkecie Tesco
Czech: v supermarketu	v supermarketu Tesco
Slovene: v veleblagovnici	v veleblagovnici Tesco
Serbian: u hipermarketu	u hipermarketu Tesco
Croatian: u supermarketu	u supermarketu Tesco
(8) <i>in</i> the/a hotel	<i>at</i> the/ø Hilton
Polish: w hotelu	w Hiltonie
Czech: v hotelu	v Hiltonu
Slovene: v hotelu	v Hiltonu
Serbian: u hotelu	u Hiltonu
Croatian: u hotelu	u Hiltonu
(9) <i>in</i> the/a restaurant	<i>at</i> the/a/Moosewood restaurant
Polish: w restauracji	w restauracji
Czech: v restauraci	v restauraci
Slovene: v restavraciji	v restavraciji
Serbian: u restoranu	u restoranu
Croatian: u restoranu	u restoranu

Similarly, *to be in one's office* – quoting Lindstromberg – means just that one is within its walls. As to activity, one might be working or doing a crossword puzzle. To say that someone is at the office is less precise about location. It can still be a true statement if the person concerned is wandering in and out of their office, to the photocopier and back, for example (1997: 169). However, when the article disappears and someone is *in* office, then the reading is different from the previous two, namely: in or out of office (of a government) in or out of power [Latin *officium* service, duty].¹⁷

(10) <i>in</i> the/an office	<i>at</i> the/my, your, his etc office ¹⁸
Polish: <i>w</i> biurze	<i>w</i> biurze
Czech: <i>v</i> kanceláři / <i>v</i> úřadě	<i>v</i> kanceláři / <i>v</i> úřadě
Slovene: <i>v</i> pisarinó	<i>v</i> službó
Serbian: <i>u</i> birou	<i>u</i> birou
Croatian: <i>u</i> birou	<i>u</i> birou

The last English example with the preposition *at* – (10) – is illustrated with sentences 3) to 6). The examples 1) to 6) contextualize the selected prepositional expressions with different readings, for which the Slavic versions make use of *w* + loc, *v* + loc, and *u* + loc.

- 3) George Worsley Adamson Working Late *at* the Office: /.../¹⁹
- 4) Appearance *at* immigration office” is similar to “surrender” in the criminal procedures. It means that foreign nationals that fall under the conditions as stated in Article 24 of the Immigration Control Act voluntarily appear *at* regional immigration bureau and declare their charges.²⁰
- 5) John Song called 911 at 1 p.m. Friday when his ex-wife appeared *at* his office, also in the 3600 block of 20th Street, and was causing a commotion with patients in the waiting room, according to the affidavits.²¹
- 6) Now, as he spends his last months *in* office trying to avert a global economic collapse, Mr. Bush has been telling people privately that it's a good thing he's in charge.²²

Apart from the distinction in the Slovene language between *v pisarinó* and *v službó*, where the same preposition *v* precedes a different noun phrase, all of the scenes which English encodes as the prepositional expressions with the heads *in* or *at*, with or without articles (*a*, *the*, $\emptyset$), may be expressed with a preposi-

¹⁷ Cf. [URL: <http://www.thefreedictionary.com/office>]

¹⁸ Also: *at* the/ $\emptyset$ box office (entertainment): *While the movie has received lukewarm response at the box office, on last count the film was available on over six different portals of which Businessofcinema.com is aware. /.../* Cf. [URL: <http://businessofcinema.com/news.php?newsid=10310>]

¹⁹ Cf. [URL: <http://ocmed.oxfordjournals.org/cgi/content/citation/58/7/456>]

²⁰ Cf. [URL: <http://www.immi-moj.go.jp/english/tetuduki/taikyo/ihan.html>]

²¹ Cf. [URL: <http://www.tcpalm.com/news/2008/oct/20/argument-medical-office-gets-vero-beach-doctor-ex-/>]

²² Cf. [URL: <http://www.nytimes.com/2008/10/11/business/11bush.html>]

tion implying one prototypical relation – the relation of *containment*. Thus, a conceptualiser of either scene – that denoted by *in* or that encoded through *at* – requires more data to construe the spatial relation, e.g. the situational context and some background knowledge about the given situation; also associating facts and logical thinking may be useful, which means that a lot of extralinguistic substance is applied to such conceptualizations. The distinction between *physical coincidence* related to *in* with reference to buildings and *functional coincidence* or ‘interaction’ connected with *at* with reference to ‘institutions’, together with the information included in the presence or absence of articles, disappears in the scenes expressed in the Slavic languages taken into consideration in this paper. The Slavic prepositional expressions (1) – (10) include general information, without specifying the physical nature or functional role of the whereabouts of the object, which may cause problems with expressing the function of the ‘institution’ in translations into English.

BIBLIOGRAPHY

- Marija M. BRALA, 2000: *Understanding and translating (spatial) prepositions: An exercise in cognitive semantics for lexicographic purposes*. [URL:<http://www.rceal.cam.ac.uk/Publications-/Working/Vol7/Brala.pdf>]
- Alan J. CIENKI, 1989: *Spatial Cognition and the Semantics of Prepositions in English, Polish, and Russian*. München: Verlag Otto Sagner.
- Kenny R. COVENTRY, Simon C. GARROD, 2004: *Saying, Seeing and Acting: The Psychological Semantics of Spatial Prepositions*. Hove, East Sussex: Psychology Press.
- Witold DOROSZEWSKI, Halina KURKOWSKA. Eds., 1973: *Słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: PWN.
- Vyvyan EVANS, Melanie GREEN, 2007 (2006): *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bruce W. HAWKINS, 1993: On universality and variability in the semantics of spatial adpositions. *The Semantics of Prepositions. From Mental Processing to Natural Language Processing*. Ed. Cornelia Zelinsky-Wibbelt. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 327–349.
- Martin HEWINGS, 1999: *Advanced Grammar in Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mark JOHNSON, 1987: *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago IL: Chicago University Press.
- Ronald W. LANGACKER, 1987: *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Seth LINDSTROMBERG, 1997: *English Prepositions Explained*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Andrzej MARKOWSKI, Ed., 2006: *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN. Volume A-P*. Warszawa: PWN.

John O'KEEFE, 1999 (1996): The Spatial Prepositions in English, Vector Grammar, and the Cognitive Map Theory. *Language and Space*. Ed. P. Bloom, M. A. Peterson, L. Nadel, M. F. Garrett. Cambridge, Massachusetts/London, England: The MIT Press. 277–316.

Renata PRZYBYLSKA, 2002: *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. Kraków: Universitas.

Stanisław SZOBER, 1969: *Słownik Poprawnej Polszczyzny. 7th edition*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Leonard TALMY, 2003 (2000): *Toward a Cognitive Semantics. Volume I. Concept Structuring Systems*. Cambridge, Massachusetts/London, England: The MIT Press.

Andrea TYLER, Vyvyan EVANS, 2003: *The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jean YATES, 1999: *The Ins and Outs of Prepositions*. New York: Barron's.

Cornelia ZELINSKY-WIBBELT, 1993: Interpreting and translating prepositions: A cognitively based formalization. *The Semantics of Prepositions. From Mental Processing to Natural Language Processing*. Ed. Cornelia Zelinsky-Wibbelt. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

ANGLEŠKA PREDLOGA *IN* TER *AT* – USTREZNICE V IZBRANIH SLOVANSKIH PREVODIH

Prispevek obravnava izbrane angleške besedne zveze z lokacijskima predlogoma *in* in *at* ter njune ustreznice v poljščini, češčini, slovenščini, srbsščini in hrvaščini. Preprosta topološka lokacijska razmerja, ki jih angleški jezik kodira s pomočjo dveh predlogov *in* in *at*, se lahko prevajajo v slovanske jezike kot ena oblika. Prispevek se osredotoča na konstrukcije, ki verbalizirajo lokacijo v stavbah, idealiziranih kot tridimenzionalni objekti, ter v njim ustreznih ustanovah, idealiziranih kot nedimenzionalni objekti, prevedene v poljščino, češčino, slovenščino, srbsščino in hrvaščino. V navedenih primerih v slovanskih jezikih ni razlikovanja med dimenzionalnostjo prostorskih prizorov.

Za angleščino značilno razlikovanje med izražanjem lokacije, ki se nanaša na tridimenzionalne objekte ali na nedimenzionalne entitete, se v primerjanih slovanskih jezikih izgubi, saj se obe razmerji v stavbi in v ustanovi v poljskem, češkem, slovenskem, srbskem in hrvaškem jeziku izražata le s predlogom *v* vsakem od navedenih jezikov (*w*, *v*, *u*). Zato prevodi besedil v angleščino, ki vsebujejo besedne zveze s predlogi *w*, *v*, *u*, lahko vsebujejo napake, povezane z napačno interpretacijo prostorskih relacij, ki jih v angleškem jeziku definirata predloga *in* in *at*. Predlog *in* pomeni vsebovanje in je neločljivo povezan s pojmom POSODA, ki je eden od treh osnovnih pojmov predstavitevnihi shem: STIK, POSODA, RAVNOTEŽJE. Po mnenju A. Tylerja in V. Evansa vsebovalna funkcija zajema lokaliziranje in omejevanje dejavnosti vsebovane enote. Zato raba predloga *in* v razmerju do samostalniških zvez, kot sta npr. *gledališče* ali *kino*, potegne za

seboj predstavitevno shemo POSODA. Čeprav obe obliki *in* in *at* denotirata preprosta prostorska rezmerja, predlog *at* ni vezan na shemo POSODA, saj pred samostalniškimi zvezami kot *gledališče* in *kino* tvori prostorsko relacijo, ki v ospredje postavlja delovanje. Predložna zveza z *at* skupaj z nedoločnim členom *a* ali določnim *the* pomeni, da se oseba nahaja na območju, npr. *gledališča*, znotraj ali zunaj stavbe. Če je oseba znotraj stavbe, je poudarjeno delovanje.

Fonemy *ś* i *ź* w procesie różnicowania sztokawskiego obszaru językowego

PRZEMYSŁAW BROM

*Univerza v Bielskem-Biali, Fakulteta za humanistiko in družbene vede, Ul. Willova 2,
PL – 43-309 Bielsko-Biala, pbrom@ath.bielsko.pl*

SCN II/1 [2009], 73–84

Na štokavskem dialektalnem območju še vedno potekajo procesi, ki povzročajo diferenciacijo posameznih jezikovnih standardov. Po razpadu Jugoslavije so se take aktivnosti povečale, ker so bili posamezni jeziki razglašeni za uradne jezike novonastalih držav. Fonema *ś* in *ź* sta pomemben primer diferenciacije črnogorskega jezika v razmerju do ostalih jezikov, ki slonijo na štokavski dialektalni osnovi. Pred prevlado unifikacijskih teženj sta dobila oba fonema status dialektizmov. Ker se pogosto pojavljata na črnogorskem jezikovnem območju, bi ju bilo potrebno kot pomembna elementa vključiti v normo črnogorskega jezika. Prispevek obravnava pomembnost fonemov *ś* in *ź* v procesu diferenciacije standardov štokavskega jezikovnega območja.

In the area of the Štokavian dialect there have been processes aiming at diversifying particular language standards. These activities have gathered pace ever since the South-Slavic national community disintegrated. The Montenegrin area is characterized by the occurrence of developed forms of the phonological process of iotization – including the Jekavian. The products of that process – the phonemes *ś* and *ź* – existed in all Montenegrin dialects to a significant degree. Nowadays it is possible to classify them as important elements of the norm of the Montenegrin language because of their frequent occurrence in the contemporary language standard.

Ključne besede: jezik, standard, Črna gora, fonemi

Key words: language, standard, Montenegro, phonemes

Przemiany społeczno-polityczne, do których doszło w Europie w ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci, doprowadziły do zmiany porządku ustalonego po zakończeniu II wojny światowej. Zmianom uległy dotychczasowe granice – wyznaczone nie w wyniku procesów etnicznych i kulturowych, lecz będące

efektem konfliktów i kompromisów między siłami polityczno-gospodarczymi. Powstał problem budowania struktur młodych państwowości w warunkach różnorodności etnicznych, nierównych warunków gospodarczych i całego szeregu innych utrudnień – od działań międzynarodowych korporacji do konfrontacji współczesnych ideologii. Upadek systemów totalitarnych, postępująca integracja w strukturach Unii Europejskiej, procesy globalizacyjne a nawet rozwój współczesnych środków komunikacji – wszystkie te elementy wpływały na wzbudzenie wśród społeczeństw europejskich potrzeby tożsamości narodowej. Proces ten przebiega w sposób niezwykle ciekawy na słowiańskim obszarze językowym. Większość Słowian znajdowała się w XX. wieku w strefie wpływów systemów totalitarnych. Niestety, pozostawanie pod wpływem wspólnej ideologii ograniczało możliwości rozwoju poszczególnych narodów, zawsze bowiem oznaczała ona dominację silniejszego – nawet w ramach wspólnych struktur państwowych. Szczególna sytuacja miała miejsce na sztokawskim obszarze językowym – tam bowiem jednym z kompromisów niezbędnych do funkcjonowania państwa była potrzeba zdefiniowania wspólnego języka służącego do codziennej komunikacji. Wynikające z tego nieuwzględnianie potrzeb tożsamości poszczególnych narodów musiało w efekcie doprowadzić do przemian, których efektem jest dzisiejszy obraz społeczno-polityczny Bałkanów.

Na tym tle niezwykle ciekawa wydaje się być sytuacja językowa w Czarnogórze. Kraj ten bowiem, po długim okresie pozostawania w stanie politycznej i gospodarczej zależności, znajduje się obecnie na etapie uzyskiwania rzeczywistej niezależności. Pozwolę sobie przedstawić kilka faktów z najnowszej historii: po kilku wiekach względnej autonomii, wiek XX to w historii Czarnogóry okres pozostawania w ramach wspólnego systemu państwowego – po II wojnie światowej w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii. Idea zjednoczenia Słowian trafiła w Czarnogórze na niezwykle podatny grunt. Tendencje panslawistyczne uczyniły Czarnogórców naturalnymi sojusznikami komunistów w procesie tworzenia Jugosławii. Funkcjonująca w nowym państwie struktura federalna spowodowała podniesienie Czarnogóry do rangi republiki. Stała się ona jednocześnie beneficjentem znaczącej pomocy finansowej, która spowodowała przyspieszenie rozwoju kraju i jego industrializację. Rozwój był jednakże nierównomierny. Dopiero w latach 80-tych XX wieku wybrzeże czarnogórskie stało się znanym regionem turystycznym. Rozpad federacji jugosłowiańskiej postawił kraj w trudnej sytuacji. Po wyborach w 1990 roku znaczną siłą polityczną Czarnogóry stała się partia komunistyczna, popierająca rozpad federacji. Jednakże w przeprowadzonym w 1992 referendum niepodległościowym, 95,96 % głosujących opowiedziało się za pozostaniem w związku z Serbią, z którą to Czarnogóra utworzyła wówczas nową Związkową Republikę Jugosławii. W 2003 Związkowa Republika Jugosławii przekształcona została w luźniejszy związek pod nazwą Serbia i Czarnogóra. Ustalono że po trzech latach każda z republik związkowych będzie miała prawo rozpisąć referendum w sprawie niepodległości.

21 maja 2006 odbyło się referendum niepodległościowe. Według Państwowej Komisji Wyborczej, 55,5 % głosujących opowiedziało się za niepodległością Czarnogóry. Liczba głosów za secesją spełniła tym samym podwyższone wymogi stawiane przez Unię Europejską, konieczne dla uznania niepodległości państwa (próg 55 %). Tak niewielka różnica (zaledwie 0,5 %) pokazuje jednakże jak złożona była sytuacja wewnętrzna kraju. 23 maja 2006 prezydent i premier Serbii uznali wynik referendum niepodległościowego. W kolejnych dniach akceptację deklaracji niepodległości ogłosiły w specjalnych oświadczeniach Unia Europejska oraz m. in. Albania, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Macedonia, Rosja i Stany Zjednoczone.

3 czerwca 2006 parlament kraju proklamował niepodległość. 28 czerwca 2006 Czarnogóra stała się 192 członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych. 17 października 2007 roku parlament uchwalił najnowszą, obowiązującą obecnie konstytucję Republiki Czarnogóry.

Uzyskanie przez Czarnogórę statusu podmiotu w stosunkach międzynarodowych nie rozwiązuje niestety problemu skomplikowanej sytuacji wewnętrznej kraju. Obecnie intensywnie podejmowane są próby sformułowania programu rozwoju świadomości narodowej Czarnogórców. Jest to bowiem proces najtrudniejszy w przypadku niewielkich narodów, które dodatkowo dłużej pozostawały elementem większego systemu państwowego i z tego powodu nie udało im się stworzyć systemu instytucji mających na celu kształtowanie tożsamości narodowej. Zagrożenie jest tym większe, im większą przewagę w strukturach państwa ma naród dominujący, dysponujący środkami prowadzącymi do narzucania swoich tradycji i polityki kulturowej. Bardzo często efektem tego jest asymilacja słabszego narodu, przy czym nierzadko odbywa się to przy wsparciu ze strony systemów oligarchicznych.

Na sztokawskim obszarze dialektalnym wciąż trwają bowiem procesy mające na celu różnicowanie poszczególnych standardów językowych. Działania te uległy znacznemu przyspieszeniu po rozpadzie południowosłowiańskiej wspólnoty państwowej, kiedy to poszczególne języki narodowe zostały ogłoszone językami urzędowymi. Wtedy to rozpoczęto powracanie do elementów charakterystycznych dla danego obszaru narodowego.

Jednym z najważniejszych elementów budowania wspólnoty narodowej jest istnienie jej języka literackiego. W przypadku bliskiego podobieństwa językowego sama jego nazwa odgrywa ważną rolę w procesie budowania więzi w grupie. Za niezwykle ważny uważa się psychologiczny aspekt wykorzystywania nazwy języka w szkołach, na ulicy, w domu i pracy, co kształtuje przekonanie o odmienności grupy. Podkreśla się również znaczenie symboli narodowych, flagi, godła, waluty, folkloru, wydarzeń sportowych i innych. Aby język stał się trwałym elementem zbiorowej świadomości, musi zostać spełniony szereg warunków. Jednym z nich jest istnienie publikacji potwierdzających jego proces standaryzacji. Do nich zaliczyć należy analizy historyczne, które w aspekcie diachronicznym i synchronicznym potwierdzają etnolingwistyczną odrębność języka, gramatykę, która stanowi naukową weryfikację jego stanu faktycznego, jak również publikacje regulujące zasady jego pisowni. Coraz częściej zwraca

się również uwagę, iż w procesie różnicowania językowego niezwykle istotną rolę odgrywa istnienie określonego systemu leksykalnego, stanowiącego o odrębności danego języka.

Na tym tle współczesna sytuacja językowa na sztokawskim obszarze językowym jest niezwykle skomplikowana. Mamy bowiem do czynienia z sytuacją, w której po blisko dwóch stuleciach funkcjonowania wspólnego standardu serbsko-chorwackiego/chorwacko-serbskiego doszło do upadku idei wspólnego języka. Poszczególne narody dawnej Jugosławii po upadku wspólnoty państwowej wracały do swojej odmiany języka, nadając mu nazwę narodową i czyniąc urzędowym. Istnieje zatem wspólny, ogólnosztokawski system językowy, w ramach którego funkcjonują poszczególne standardy: bośniacki, chorwacki, czarnogórski i serbski, pełniące w poszczególnych krajach funkcje języków urzędowych.

Aparat pojęciowy w dziedzinie południowosłowiańskich języków literackich jest zróżnicowany, terminy w poszczególnych językach nie zawsze się ze sobą pokrywają. Językoznawcy południowosłowiańscy często wprowadzają swoje typy klasyfikacji.¹ Charakterystyczne dla tego obszaru jest m.in. rozróżnienie pojęć *standardni jezik* (język standardowy) i *narodni jezik* (język narodowy). *Standardni jezik* to język neutralny, skodyfikowany, pozbawiony indywidualnych cech osobowych użytkownika. Ma charakter ogólny, jest w sposób selektywny przystosowany do wykorzystywania przez docelową grupę (społeczeństwo) i jako taki stanowi środek komunikacji. Natomiast *narodni jezik* jest silnie nacechowany stylistycznie, emocjonalnie, nieskodyfikowany – używany zarówno w mowie potocznej, jak i literaturze rozumianej jako sztuka słowa. Chociaż nie podlega bezpośrednio standaryzacji, nie oznacza to, że nie zawiera w sobie elementów normy językowej. Jest swego rodzaju syntezą elementów normatywnych i nienormatywnych, tworem bogatszym, bo nie poddawanym nieustannemu wpływowi czynników kodyfikacyjnych.

Struktura języka czarnogórskiego obejmuje przede wszystkim elementy strukturalne ogólnej, szerokiej, ponadnarodowej normy sztokawskiej, wspólnej dla języków: chorwackiego, serbskiego, bośniackiego i czarnogórskiego.² Dla tych narodów stanowią one element wspólny, łączący – nie będący przeszkodą w procesie wzajemnej komunikacji. Jednocześnie w systemie językowym istnieje norma szczególna, powstała spontanicznie podczas naturalnej standaryzacji – procesie o charakterze socjolingwistycznym. Stanowią ją liczne elementy o charakterze interdialektalnym lub ponaddialektalnym, a które zostały już częściowo skodyfikowane jako standardowe w publikacjach ostatnich kilkunastu lat.³ O ich dużym znaczeniu decyduje dyferencja – są one elementem charakterystycznym wyłącznie dla języka czarnogórskiego i odróżniającym go

¹ Por. D. Brozović: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, savremena zbilja*. Zagreb, 1970.

² Por. Nikčević 1997b.

³ Por. Nikčević 1993b: 8.

od pozostałych języków obszaru sztokawskiego i szerzej – od innych języków słowiańskich.

Trzecim elementem systemu języka czarnogórskiego – o najmniejszym zakresie występowania – jest grupa regionalnych zjawisk językowych, które nie weszły w skład szeroko rozumianej normy czarnogórskiej i pozostały elementem literatury i historii języka narodowego. Ich brak przynależności do współczesnego standardu czarnogórskiego nie oznacza jednak, że stanowią element obcy temu językowi. Przeciwnie, procesy normatywne w języku czarnogórskim nie zostały jeszcze zakończone i wiele elementów staje się częścią składową rozwijającej się normy językowej.

Znaczącym elementem trzeciej grupy zjawisk językowych są zasoby leksykalne należące do narodowego języka czarnogórskiego. To one stanowią najdobitniejsze potwierdzenie jego odrębności w stosunku do pozostałych standardów sztokawskich. Pomimo istnienia wszystkich podstawowych publikacji opisujących współczesny standard czarnogórski: historii języka, gramatyki i zasad pisowni, nie został jeszcze opublikowany słownik. Istnieje wiele przyczyn takiego stanu rzeczy. Język czarnogórski został ogłoszony urzędowym w najnowszej konstytucji proklamowanej 19 października 2007 roku, wcześniej funkcję tą pełnił język serbski wymowy ijekawskiej. Nie istniały więc warunki ku temu, by prace nad słownikiem języka czarnogórskiego zostały rozpoczęte. Wyjątkiem są pomniejsze publikacje poszczególnych badaczy, nie będące jednakże elementem większego wspólnego projektu. Obecnie prace nad słownikiem trwają, wydaje się jednakże, że sama jego publikacja jest kwestią stosunkowo odległą. Opracowanie wielotomowego słownika wymaga ogromnej pracy zespołowej, dużych nakładów finansowych i przede wszystkim jest procesem niezwykle czasochłonnym.

Czarnogórskie środowiska naukowe postulują więc rozpoczęcie w pierwszej kolejności prac nad opublikowaniem *Słownika charakterystycznej leksyki czarnogórskiej*. Miałby on zawierać zasoby leksykalne narażone obecnie na silne procesy archaizacji prowadzące w efekcie do ich całkowitego wyeliminowania z systemu języka. Publikacja ta stanowiłaby w istocie kompletną klasyfikację montenegryzmów, które definiują tożsamość językową i narodową Czarnogórców. Argumentem przemawiającym za realizacją tego projektu jest fakt rzeczywistego występowania narodowej leksyki na terytorium Czarnogóry. Wśród przeciwników pojawia się najczęściej teza o jej nieprzynależności do współczesnego standardu językowego. Tą argumentację warto zatem poddać krótkiej analizie. Każdy język standardowy jest obecnie poddawany wpływowi elementów pozanormatywnych. To właśnie otwartość języka na nowe elementy umożliwia jego rozwój. W tym przypadku przedmiotem sporu są czarnogórskie prowincjonalizmy i regionalizmy, które mogą wzbogacić system leksykalny nie naruszając jednocześnie jego podstawowej struktury. Kwestia, czy dany element należy do normy językowej, czy nie, musi być jednakże rozpatrywana w szerszej perspektywie. Współczesną normę stanowi bowiem wspomniany już ponaddialektalny, ogólnosztokawski system, wspólny dla języków chorwackiego, serbskiego, czarnogórskiego i bośniackiego. Jednakże elementy posiadające

status dialektalny w jednym ze standardów niekoniecznie muszą posiadać taki sam status w drugim. W świetle tego błędem jest analizowanie danego zjawiska językowego w ten sam sposób w ramach dwóch różnych struktur. Jeśli dany leksem poddać analizie poza czarnogórskim terytorium językowym, nie można mu przypisać niczego więcej, niż bycie elementem o charakterze dialektalnym. Natomiast w ramach struktury standardu czarnogórskiego będzie on po prostu elementem systemu leksykalnego.

Kwestią odmienną jest natomiast pytanie o źródła leksyki będącej treścią planowanej publikacji. Proponuje się, aby były nimi po pierwsze teksty czarnogórskie pochodzące z okresu sprzed wprowadzenia reformy Vuka Karadžicia, tj. z lat 1360–1830. Wtedy to bowiem język czarnogórski przeżywał okres swojego największego rozwoju. Elementy języka narodowego stanowiły wtedy istotną część twórczości (przekazywanej zarówno w formie ustnej jak i pisemnej), sam zaś język podlegał procesom utrwalania w świadomości swoich użytkowników. Późniejszy okres również bogaty był w dzieła mogące służyć jako doskonałe źródło leksyki czarnogórskiej. Jest to twórczość Petara II. Petrovicia Njegoša, Stefana Mitrova Ljubišy czy Marka Miljanova Popovicia, przede wszystkim zaś *Gorski vjenac* Njegoša – największe dzieło literatury czarnogórskiej zawierające niezliczoną ilość słownictwa charakterystycznego dla tego języka.⁴ Różnice w systemie leksykalnym na obszarze sztokawskim w XIX wieku udowadniał sam Vuk Karadžić w swoim *Srpskom rječniku* z 1818 i 1852 roku. Wyróżnia on w nim liczne formy rdzennie czarnogórskie, określając je jako elementy z „dialektu południowego”.

Na obszarze narodowego języka czarnogórskiego, zdominowanym przez wymowę ijekawską, szeroko występują elementy będące efektem procesów *jotowania*. Są nimi m.in. głoski *ś* i *ź* charakterystyczne dla wszystkich dialektów czarnogórskich. Fonemy te są elementem codziennej komunikacji na terenie Czarnogóry. Istnieje jednakże niewiele tekstów pisanych powstałych w ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci, w których one występują. Powodów takiego stanu rzeczy jest kilka. Za główny uznać można trwające przez cały wiek dwudziesty procesy asymilacyjne, których celem było jak największe ujednoczenie poszczególnych języków narodowych w ramach ówczesnego standardu *serbsko-chorwackiego* / *chorwacko-serbskiego*.

Od czasów reformy Vuka Karadžicia za właściwe uważane były wyłącznie formy należące do ogólnej, ponadnarodowej sztokawskiej normy językowej. W związku z tym elementy narodowej normy czarnogórskiej posiadały wyłącznie status dialektalny. W latach 90-tych XX. wieku, kiedy poszczególne narody post-jugosłowiańskie powracały do swoich wariantów językowych, w Czarnogórze – pozostającej w federacji politycznej z Serbią – językiem urzędowym wciąż pozostawał serbski wymowy ijekawskiej. Czarnogórcy pisarze i publicyści nie używali form pochodzących z języka narodowego, będąc zmuszonymi do poddania się zasadom pisowni wspólnej normy, czasami też z bardziej pro-

⁴ Ž. Đurović: *Narodni karakter Njegoševa jezika*. Lučindan, Cetinje 2001, 29–30.

zaicznych powodów – preferowane było wtedy tworzenie w dialekcie *ekawskim*, niedostosowanie się do tego uniemożliwiało niejednokrotnie uzyskanie zgody na publikację dzieła. Nie bez znaczenia był również dialektalny status form czarnogórskich – twórcy chcieli uniknąć wykorzystywania elementów spoza normy językowej i wynikającego z tego obniżenia statusu literackiego dzieła.

Dubravko Škiljan, opisując znaczenie fonemów *ś* i *ž* dla języka czarnogórskiego pisał: „Najbliższy temu, aby uznać go za odrębny język nie jest chorwacki, lecz czarnogórski – w momencie kiedy do standardu językowego wprowadzone zostaną miękkie *š* i *ž* jako osobne fonemy (...), zostanie dokonany bardziej zdecydowany krok niż wszystkie zmiany wprowadzone tutaj w celu różnicowania języka. Ponieważ jest to element zdecydowanie definiujący strukturę języka, liczba lub system fonemów” (Škiljan 1996: 41). Stanowisko przeciwne reprezentuje Drago Čupić, pisząc: „Upór niektórych intelektualistów przy języku czarnogórskim oparty jest nie na rzeczywistych cechach językowych, lecz na cechach różnicujących jeden językowy sposób wyrażania od drugiego w ramach języka serbskiego. Jeśli zostałyby zaprezentowane różnice lingwistyczne a nie dialektalne, ich stanowisko nie musiałyby być poddawane w wątpliwość, lecz takie różnice nie istnieją; nawet na poziomie język serbski : język w Czarnogórze. Różnice znajdują oni w dialektalnych głoskach *ś*, *ž* i *dz*, oraz w części leksyki. Jeśli chodzi o występowanie głosek *ś*, *ž* i *dz*, należy wspomnieć, iż te pierwsze występują we wszystkich dialektach *ijekawskich* obszaru *sztokawskiego*, tak więc zarówno u Muzułmanów jak i u *sztokawskich* Chorwatów i jako takie nie mogą stanowić powodu do tworzenia osobnego języka czarnogórskiego. Pojawiają się one wszędzie tam, gdzie występuje dialekt *ijekawski*, nie są jednakże fonemami, tzn. nie są nośnikami znaczenia ...” (Čupić 2002: 21). Obydwa te stanowiska stanowią doskonały przykład złożoności sytuacji językowej w Czarnogórze.

Jedna z tez postawionych przez Čupicia nie może zostać poddana w wątpliwość – głoski *ś* i *ž* rzeczywiście występują również poza terytorium dzisiejszej Czarnogóry. Najważniejsza jest jednakże kwestia statusu jaki posiadają one we współczesnych standardach sztokawskich. Poza czarnogórskim obszarem językowym fonemy te występują w niewielkim zakresie a ilość leksemów, w których są realizowane jest ograniczona. Dlatego we współczesnym języku bośniackim, chorwackim czy serbskim mają one wyłącznie charakter dialektalny. Za tak zdefiniowanym ich statusem przemawia również kwestia ich pochodzenia – ich pojawienie się na terytorium wyżej wymienionych języków spowodowane było migracjami ludności z terytorium Czarnogóry.⁵ Tymczasem w dialektach czarnogórskich występują one bardzo szeroko a w języku mówionym niezwykle rzadko zastępowane są przez *sj* i *zj*. Z tego właśnie powodu należy je traktować jako nierozłączny element systemu języka czarnogórskiego.

⁵ Por. Skerlić 1955: 87.

Najnowsze opracowania gramatyczne uznają fonemy *ś* i *ź* za trwałe elementy normy języka czarnogórskiego. Opiera się to na założeniu iż współczesne standardy bośniacki, chorwacki, czarnogórski oraz serbski tworzą wspólny *shtokawski* system językowy, jednakże elementy posiadające status dialektalny w jednym ze standardów niekoniecznie muszą posiadać taki sam status w drugim. W świetle tego błędem jest analizowanie danego zjawiska językowego w ten sam sposób w ramach dwóch różnych struktur. Jeśli wspomniane fonemy poddać analizie poza czarnogórskim terytorium językowym, nie można im przypisać niczego więcej, niż bycie elementem o charakterze dialektalnym. Natomiast w ramach struktury standardu czarnogórskiego są po prostu one dwoma spośród 33 elementów systemu fonetycznego.

Szerokie występowanie pozwala na zakwalifikowanie tych głosek jako część standardu czarnogórskiego, zaś analiza par leksemów pozwala przypisać im funkcję dystynktywną, jak np. w parach: *śenka* : *Senka*, *ženica* : *ženica*; *śeka* : *seka*; *Koža* : *koža* i inne. Jednocześnie nie ma możliwości zastąpienia fonemu *ś* w każdym przypadku przez *sj*, jak to sugerują niektórzy badacze. Czarnogórskie *ś* nie jest bowiem wyłącznie wynikiem procesu jotowania głoski *s* – dowodem są niektóre antroponimy: *Mašo*, *Vešo*, *Mušo*, *Daško*, *Pušo* i inne. Często zwraca się również uwagę na różnorodność występowania fonemów *ś* i *ź*; pojawiają się zarówno w nagłosie, np. *žena*, *ženica*, *Žagora*, *žato*, *žalo*, *žakati*, *šutra*, *šen*, *šenina*, *šenka*, *šever*, *ševerika*, *šenokos*, *šenčiti*, *šetiti*, *šesti*, *šeđeti*, *šajiti*, *šajan*, *šera*, *šaktati*, *šakćeti*, *šeme*, *šeci*, *šekira*, *šedište*, *šednik*, *šednica*, *šok* itd.; w śródgłosie: *oše*, *klaše*, *ošećaj*, *ušeđelica*, *ižesti*, *ižeden*, *koži*, *kožavina*, *prošek*, *priješek*, *prošed*, *paši*, *pašaluk*, *pošed*, *sušed*, *prošak*, *pošeći*, *kišelina*, *koščela*, *ušeka*, *ošeći*, *kišelica*, jak i w wygłosie: *muš*, *guš*, *iš*, *miš*, *galeš*, *jješ*, *maiš*, *poš*.

Częstotliwość występowania *ś* i *ź* udowadnia Vukić Pulević w swojej publikacji o czarnogórskiej toponimii.⁶ Wieloletnie badania i ilość zgromadzonych toponimów pokazują dużą frekwencywność tych głosek w systemie języka czarnogórskiego. Potwierdza ją również opublikowany w 2003 roku słownik nazw roślin i zwierząt.⁷ Znaczenie fonemów *ś* i *ź* w procesie różnicowania językowego współczesnych standardów *shtokawskich* jest więc ogromne – stanowią bowiem potwierdzenie odrębności standardu czarnogórskiego w stosunku do bośniackiego, chorwackiego i serbskiego.

Do niedawna przedmiotem dyskusji pozostawała kwestia zapisu *ś* i *ź* w języku czarnogórskim. Obowiązujące alfabety – zarówno *abeceda* jak i *azbuka* – nie posiadały grafemów odpowiadających tym głoskom. Dlatego też twórcy czarnogórcy używali różnorodnych odpowiedników na ich określenie: obok wspomnianych już grup *sj* i *zj* pojawiały się *šj* i *žj* a nawet *š* i *ž*. Przykładem mogą być chociażby Stefan Mitrov Ljubiša czy Vuk Vrčević, u których znajdujemy następujące leksemy: *šjela*, *šjednik*, *pašje*, *šjena*, *šjeta*, *šjen*, *pošjeći*,

⁶ Por. Pulević 2005.

⁷ Por. Pulević, Samardžić 2003.

šjeme, šjesti, šjajno, našjedne, pošjede, prošjela, šjenokos, sušjed, gušjenica, šjejati, kišjelica, glavošječni i inne. W tym przypadku grafem *šj* występuje w miejsce brakującego *ś*. Późniejsi redaktorzy dostosowujący dzieła do aktualnych ortografii często zamieniali *šj* na *sj*, ostatecznie wypaczając pierwotne znaczenie leksemów. Jednakże już pod koniec XIX. wieku pojawiły się propozycje, by wprowadzić do użycia wzorowany na polskim grafem *ś*. Ostatecznie do czarnogórskiego standardu grafemy te wprowadził Vojislav Nikčević. W swoim *Pravopisje* poświęcił on fonemom *ś* i *ž* osobny rozdział, podkreślając tym samym ich znaczenie w procesie standaryzacji języka czarnogórskiego. Obecnie nowe zasady zyskują coraz więcej zwolenników – powstają bowiem liczne teksty tworzone zgodnie z zasadami pisowni opracowanymi przez Nikčevicia.

Częstotliwość występowania i neutralność stylistyczna fonemów *ś* i *ž* są najważniejszymi argumentami za ich wprowadzeniem do współczesnej normy języka czarnogórskiego. Jako zjawisko typowe dla jednego języka, głoski te stanowią o odrębności czarnogórskiego w stosunku do pozostałych standardów post-serbo-chorwackich, potwierdzają bowiem istnienie między nimi strukturalnych różnic. Ich unormowanie we współczesnym standardzie czarnogórskim jest kolejnym krokiem w kierunku stabilizowania sytuacji na sztokawskim obszarze dialektalnym.

Naród czarnogórski, pomimo ponad tysiącletniej tradycji państwowej, wielowiekowych tradycjom i odrębności etnicznej, przez długi czas znajdował się pod naciskiem polityki asymilacyjnej. Równocześnie Czarnogóra przez wiele wieków z sukcesami prowadziła obronną walkę z obcymi siłami pod hasłami stworzenia wspólnego, wielkiego państwa na Bałkanach. Wokół tych ideałów powstała swego rodzaju wspólnota duchowa podparta wielką liczbą dzieł literackich powstałych w celu jej wspierania. Dominującą inspiracją było również wyznanie prawosławne. Powstał niezwykle silny mit narodowy, który został skonfrontowany z realiami politycznymi. Demograficznie i ekonomicznie silniejsi sąsiedzi przypisywali Czarnogórze i jej mieszkańcom rolę opozycyjną. Niewielki naród, przez wiele wieków walczący z większym i silniejszym wrogiem stał się ofiarą własnych ideałów.

Przez cały wiek XX Czarnogóra ze swoim przywiązaniem do Serbii pozostawała w swego rodzaju letargu. Obecnie, w dwa lata po zadeklarowaniu w referendum narodowym niepodległości, proklamowaniu jej przez parlament oraz uznaniu Czarnogóry za niepodległe państwo przez instytucje międzynarodowe, Czarnogórcy praktycznie realizują marzenie o powrocie do własnej państwowości. Kwestie języka, jego statusu prawnego i procesów normatywnych w nim zachodzących stanowią niezwykle ważny element tych działań. Publikacje opisujące narodową leksykę stanowią zatem kolejny krok na drodze do wzmacniania i kształtowania tożsamości językowej narodu czarnogórskiego.

BIBLIOGRAFIA

Przemysław BROM, 2007: *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo ATH.

Crnogorski jezik u javnoj upotrebi. Zbornik saopštenja s okruglog stola. Podgorica: Crnogorski PEN Centar. 2002.

Crnogorski jezik bio bi najbolje rješenje. *Pobjeda*, 21. 10. 2006.

Drago ĆUPIĆ, 2002: Ne postoji poseban crnogorski jezik. D. Ćupić, E. Fekete, B. Terzić: *Slovo o jeziku*, Jezički poučnik, knj. 2, Beograd.

Hanna DALEWSKA-GREŃ, 2002: *Języki słowiańskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Žarko ĐUROVIĆ, 2004: Crnogorski književni/standardni jezik u dijahroniji i sinhroniji. *Štokavski književni jezici u porodici slovenskih standardnih jezika*. Podgorica: Crnogorski PEN centar.

Jezici kao kulturni identiteti na području bivšega srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika. Cetinje: Crnogorski PEN centar. 1998.

Jezik kao domovina. Deklaracija Crnogorskog PEN centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika. Doclea, br. 3. Podgorica. 1994.

Miloš KOVAČEVIĆ, 2001: Jedan ili tri jezika? Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području. *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*. Sarajevo.

Halina KURKOWSKA, 1977: Polityka językowa a zróżnicowanie społeczne współczesnej polszczyzny. *Socjolingwistyka 1*. Katowice.

Jerzy MOLAS, 2005: Chorwacka dyskusja o statusie i nazwie języka. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* nr 40\2005. Warszawa.

Milorad NIKČEVIĆ, 2004: *Ogledi / studije / susreti. Apologetika crnogorskog jezika*. Osijek: HCDP Croatica-Montenegrina RH.

Vojislav NIKČEVIĆ, 1993a: *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. Cetinje: Tom I, Matica crnogorska.

—, 1993b: *Piši kao što zboriš. Glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika*. Podgorica: Crnogorsko društvo nezavisnih književnika.

—, 1997a: *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. Cetinje Tom II Od 1360 do 1995 godine, Matica crnogorska.

—, 1997b: *Crnogorski pravopis*. Cetinje: Crnogorski PEN centar.

—, 1994: *Status i problemi crnogorskog jezika*. Doclea, br. 2. Podgorica.

Norma i kodifikacija crnogorskog jezika. Zbornik radova. Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje. Cetinje. 2005.

Barbara OCZKOWA, 2002: Wpływ polityki językowej w Jugosławii na normę języka chorwackiego. *Bulletin de la société polonaise de linguistique*. Fasc LVIII 2002.

—, 1999: Zagadnienia sporne w językoznawstwie chorwackim i serbskim po rozpadzie języka serbsko-chorwackiego. *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*. Kraków.

Vuk Pulević, Novica Samardžić, 2003: *Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore*. Podgorica: Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje za književnost i jezik.

—, 2005: Glasovi š i ž u crnogorskoj toponimiji. *Zbornik radova sa naučnoga skupa Norma i kodifikacija crnogorskoga jezika*. Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje.

Ferdinand ROSI-LANDI, 1982: *Jezik kao rad i kao tržište*. „Rad” Beograd.

Jovan Skerlić, 1955: Istočno ili južno narečje. *Pisci i knjige, III*. Beograd: Prosveta.

Agnieszka SPAGIŃSKA-PRUSZAK, 2005: Język-naród-państwo (dylematy językowe narodów Jugosławii). *Riječ*, 11/1. Rijeka.

—, 1997: *Sytuacja językowa w bylej Jugosławii*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Dubravko ŠKILJAN, 1996: Moć jezika (wywiad). *Vreme*, br. 304, Beograd, 17. sierpnia 1996. 41.

Emil TOKARZ, 2002: Dynamika rozwoju języków słowiańskich końca XX w. *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*. Red. B. Zieliński. Poznań: Wyd. Naukowe PAN.

—, 1998: Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa porównawczego. *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*. Katowice.

—, 1992: Mit wspólnoty Słowian południowych i jego konsekwencje (na przykładzie narodów dawnej Jugosławii). *Rozpad mitu i języka?* Katowice.

—, 2001: Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich. *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*. Katowice.

FONEMA Š IN Ž – SPREMEMBE V ŠTOKAVSKEM JEZIKOVNEM PROSTORU

Na štokavskem dialektalnem območju se vedno potekajo procesi, ki povzročajo diferenciacijo posameznih jezikovnih standardov. Po razpadu Jugoslavije se je začelo vračanje k elementom, ki so značilni za posamezna narodna območja. Za črnogorsko območje (tudi jekavsko) je značilna jotacija. Rezultati so razvidni v vseh črnogorskih dialektih. Stanje se do danes ni spremenilo kljub številnim poskusom poenotenja od Vuka Karadžića do konca 20. stoletja. Jezikovna poenotenja so v 20. stoletju upoštevala samo oblike, ki so pripadale skupnemu štokavskemu standardu. Posledica tega je izločitev tipičnih elementov posameznih narodnih jezikov iz skupnega sistema. Obstaja le malo besedil 20. stoletja, ki vsebujejo omenjene oblike, saj je za uradni jezik Črne gore bila razglašena srbščina. Z neodvisnostjo so v Črni gori nastali pogoji, ki omogočajo kodifikacijo črnogorske norme in sprejetje splošno rabljenih črnogorskih oblik kot delov jezikovne norme. Fonema š in ž sta pomemben primer razlikovanja črnogorskega jezika v raz-

merju do ostalih jezikov, ki izhajajo iz štokavske dialektalne osnove. Med jezikovnim poenotenjem sta dobila oba fonema status dialektizmov – ker se pogosto pojavljata na črnogorskem jezikovnem območju, bi ju bilo potrebno kot pomembna elementa vključiti v normo črnogorskega jezika.

Proces adaptacji zapożyczeń językowych – czynniki socjo- i psycholingwistyczne wobec zróznicowania anglicyzmów w wybranych językach słowiańskich

MATEUSZ WARCHAŁ

*Univerza v Bielskem-Biali, Fakulteta za humanistiko in družbene vede, Ul. Willova 2,
PL – 43-309 Bielsko-Biala, mawarc@o2.pl*

SCN II/1 [2009], 85–94

Prilaganje prevzetih besed se med drugim uresničuje na didaktičnem, glotodidaktičnem in prevajalskem področju. Eden izmed praktičnih rezultatov jezikovne analize je ugotavljanje splošnojezikovnih pravil, načinov in mehanizmov adaptacije. Prispevek poskuša pokazati prevzemanje tujih besed na fonološki, morfološki in semantični ravni, in sicer s pomočjo izbranih angleških izposojenk v slovenskem, hrvaškem, srbskem in bosanskem jeziku.

The process of adapting language borrowings is realized in the following areas: didactic, glotto-didactic and translational, among other areas. A move towards establishing general language parameters concerning rules and the means and mechanisms of such adaptation is one of the practical aspects of the language analysis of borrowings. The objective of the paper is to present the processes of language borrowings, which take place on the following levels: phonological, morphological and semantic. The study has been done on the basis of selected English borrowings that are present in Slovenian, Croatian, Serbian and Bosnian.

Ključne besede: prevzete besede, psiholingvistika, sociolingvistika, internacionalizmi, interferenčni procesi, *lažni prijatelji*

Key words: borrowings, *psycholinguistics*, sociolinguistics, international words, interferential processes, “lexical trap”

Obecnie analizując poszczególne języki narodowe i ich role w kontekście wzajemnej interferencji i globalnego przenikania języków można odwołać się do stosowanego w lingwistyce pojęcia mocy języka (ang. *power of language*)

(por. W. F. Mackey 1976, W. Miodunka 1990, D. Crystal 2003). Przez moc języka rozumie się kilka zjawisk. W kontekście lingwistycznym jest to cecha języka pozwalająca na nazywanie wszelkich przedmiotów i doświadczeń poznawczych, ich porządkowanie i kreowanie na ich podstawie obrazu świata, a więc kategoria kognitywna. W procesie komunikacji jest to cecha języka, dzięki której możliwe jest werbalne oddziaływanie ludzi na siebie. Ta cecha wiąże się z funkcją pragmatyczną języka. W teorii socjolingwistycznej pojęcie mocy języka wiązać należy z kulturowym, ekonomicznym i gospodarczym prestiżem określonej wspólnoty komunikacyjnej, sprawiającym, iż posługujący się jej językiem uzyskują zawodową, społeczną i materialną przewagę nad osobami posługującymi się innymi językami (za: A. Pawłowski 2005). Wśród czynników determinujących tak rozumianą moc języka W. F. Mackey wymienia następujące: liczba mówiących pomnożona przez ich zamożność, dyspersja języka na świecie (im większe rozproszenie języka w świecie, tym większa jego moc), mobilność społeczna nosicieli języka (im większa mobilność nosicieli języka – tym większa jego moc), czynniki ideologiczne (przede wszystkim związki konfesyjne) oraz wartości kulturowe wytworzone przez daną wspólnotę komunikacyjną (zob. W. M. Mackey 1976, 203–214).

Najbardziej widocznym efektem takiej darwinistycznej rywalizacji języków jest intencjonalne lub nieświadome eliminowanie dialektów, niektórych języków etnicznych oraz języków standardowych przez języki międzynarodowe np.: język angielski. Jednym z jej ubocznych skutków jest natomiast reakcja obronna świadomych użytkowników języka polegająca na wspieraniu wielojęzyczności i wielokulturowości.

Z pojęciem bezpieczeństwa, w tym bezpieczeństwa kulturowo-cywilizacyjnego wiąże się nierozzerwalnie kategoria zagrożeń dotyczących również języka. Najważniejsze z nich to: procesy globalizacyjne zachodzące w sferze kultury, konflikty tożsamości narodowych oraz resentymenty nacjonalistyczne i ksenofobie. Na płaszczyźnie kulturowej globalizacja związana jest z natężeniem procesów dyfuzji kulturowej. Zjawisko to bywa różnie określane – od „mimikry kulturowej” przez „imperializm kulturowy” aż po „macdonaldyzację kulturową” (za: J. Olchowski 2004). Zagrożenia związane z dyfuzją kulturową dotyczą głównie jednostronnego kierunku przepływu wartości kulturowych tj. w obszarze *centrum – peryferie*. Za sprawą tworzącego się w tej sytuacji konfliktu między poszczególnymi kulturami narodowymi występuje zagrożenie utraty tożsamości narodowej (J. Czaputowicz 1998).

Języki poszczególnych państw byłej Jugosławii w przedstawionym kontekście są nie tylko kategorią historyczno-kulturową, ale przede wszystkim należy je uznać jako kategorię socjolingwistyczną, etnolingwistyczną i psycholingwistyczną (A. Spagińska-Pruszk 1997). Ten silny zwrot w kierunku badań synchronicznych nad nimi spowodowany jest zmianami makro i mikrojęzykowymi występującymi w tym obszarze. Zmianom wewnątrzjęzykowym i procesowi kodyfikacji nowych języków towarzyszą interferencje nabywane w procesie edukacyjnym, codziennej komunikacji czy zmianie kulturowej, mające często swoje źródło w zapożyczeniach angielskiego pochodzenia wytyczonych

przez tzw. kulturową ścieżkę globalizacji. Ponadto zagrożenia mają naturę wewnątrzjęzykową i pochodzą od samych użytkowników języka.

Język ciągle ewoluuje, niezależnie od dynamiki zmian pozajęzykowych, zmienia się w czasie, zarówno w idiolekcie użytkownika, jak i jego społecznym wymiarze. Konsekwencją tych zmian jest m. in. tworzenie uzusu językowego. Dużą rolę w tworzeniu uzusu odgrywa opinia i aprobata społeczna, ale na postawy wobec języka wpływa świadomość językowa każdego użytkownika języka. Czynniki psycholingwistyczne determinują między innymi takie postawy wobec języka, które w znacznym stopniu związane są z powstawaniem nawyków językowych. Użytkownicy, którzy wyznają postawę racjonalistyczną akceptują zmiany w języku oraz twierdzą, że zmiany te są konieczne. Liberaliści akceptują wielostylowość i wielopoziomowość języka. Postawa perfekcjonistyczna wypowiada walkę formom nieprecyzyjnym i wyjątkowym, innowacyjnym oraz dawniejszym. Twierdzi się tu, że język powinien być precyzyjny i zgodny z systemem językowym. Postawa naturalna (zwana też spontaniczną) dotyczy użytkowników odbierających język w sposób naturalny. Zgodnie z postawą logiczną użytkownik twierdzi, iż język powinien być precyzyjny, jednoznaczny i przede wszystkim logiczny. Leseferysta będzie unikał ingerowania w język. Konserwatyści za to pragną odwołania do przeszłości i zachowania form językowych właściwych dla okresu, w którym sami przyswajali język. Najbardziej krzywdzącą postawą wobec języka jest abnegatyzm. Z kolei puryzm egocentryczny przejawia się w akceptowaniu tylko takich form, jakie użytkownik uważa za poprawne. Puryzm nacjonalistyczny to postawa nie akceptująca obcych form w języku powstałych najczęściej w wyniku zewnątrz i wewnątrzjęzykowych interferencji. Należy podkreślić, że według teorii psychologicznej postawy są rezultatem emocji oraz zachowań. Podobnie stosunek do języka w zakresie zgodności z normą językową lub innowacyjności związany jest z innymi czynnikami o charakterze psychologicznym: stereotypami, uprzedzeniami czy konfliktami. Przytoczone powyżej przykłady postaw, a szczególnie te, na które składają się komponenty purystyczne odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu relacji *rodzimy – obcy* wśród wielu narodów południowosłowiańskich.

W badaniach psycholingwistycznych podkreśla się obecność procesów poznawczych: tj. uwagi, pamięci, elementów kategoryzacji i percepcji obecnych w procesie transferu językowego. Podkreśla się również, że warunkiem przeniesienia konstrukcji z jednego języka do drugiego jest jej psycholingwistyczne nacechowanie. Twierdzi się ponadto, że trudności w rozszyfrowaniu danego elementu tj.: ciągu dźwięków, nieokreślonego desygnatu itp., mogą doprowadzić do zakwestionowania poprawności danej konstrukcji (J. Berko Gleason, N. Bernstein Ratner 2005). O transferabilności danego elementu językowego stanowią częstotliwość oraz stopień nacechowania konstrukcji. W teorii psycholingwistycznej nie rozróżnia się również procesów przyswajania i uczenia się języka, wobec czego traktowane są one tożsamo. Można zatem zadać pytanie, czym użytkownik języka będzie kierował się przy wprowadzaniu do własnego leksykonu umysłowego obcego słowa i w jaki sposób określi jego poprawność.

Kwestia ta dotyczy również różnic i podobieństw między procesami uczenia się oraz przyswajania języka od zapożyczania i adaptacji obcych słów.

W wyjaśnieniu tego zjawiska pomocna jest psycholingwistyczna analiza błędów językowych. Jeden z najczęściej widocznych błędów związany jest z niewłaściwą kategoryzacją i powstaje wskutek niedokładnego odwzorowania (J. Berko Gleason, N. Bernstein Ratner 2005). Dotyczy on przenoszenia błędnego znaczenia całego słowa ze względu na jego dokładne podobieństwo do słowa dostępnego w słowniku użytkownika języka pierwszego. W ten sposób powstają słowa uznane powszechnie za neologizmy lub zapożyczenia ukryte w postaci tzw. kalek językowych.

Być może hipoteza niedokładnego odwzorowania tłumaczy ilość zapożyczeń stanowiących niepoprawne formy językowe, ale realne i prawdopodobne występowanie interferencji mogą wyjaśnić jedynie badania glottodydaktyczne. W tym kontekście ciekawymi byłyby badania podłużne, prowadzone na obszarze południowej słowiańszczyzny, który cechują z jednej strony silna odrębność języków narodowych i szybkie zmiany językowe, a z drugiej strony duża podatność użytkowników na nowe formy zapożyczane.

Jednym z praktycznych przejawów językowej analizy zapożyczeń jest dążenie do ustalenia pewnych prawidłowości dotyczących m.in. ogólnosłowiańskich cech obecnych w procesie adaptacji. Obecnie wyraża się akceptację dla tezy podnoszącej rozwój i obecność procesów zapożyczania na trzech płaszczyznach: fonologicznej, morfologicznej i semantycznej (por. M. Czerwiński 2000). Warstwą, w której wpływy są najbardziej odczuwalne, jest niewątpliwie leksyka (zapożyczenia, internacjonalizmy i/lub wspólne rdzenie słów szczególnie angielskiego pochodzenia). Mówi się także o istnieniu europejskiej ligi językowej (Sprachbund), określanej niekiedy jako SAE (Standard Average European), charakteryzującej się wspólnymi cechami strukturalnymi określanymi jako europeizmy (por. M. Haspelmath, 1998 i 2001, A. Majewicz 1989: 170–171).

Z punktu widzenia praktyki glottodydaktycznej ważne jest rozróżnienie pomiędzy internacjonalizmem (tu: anglicyzmem), a aproksymatem, który w procesie akwizycji językowej jest najczęściej efektem błędnej asocjacji. Przyjmuje się, że choć znaczenia internacjonalizmów nie zawsze są identyczne, to znaczenia podstawowe powinny się pokrywać. Gdy intensja, czyli znaczenie w rozumowaniu kognitywnym, w języku docelowym będzie tożsama choć z jednym znaczeniem języka, z którego użytkownik zapożycza, dany leksem zostanie zaliczony do klasy wyrazów międzynarodowych. Często jednak trudno określić granicę pomiędzy niewielkimi różnicami semantycznymi dzielącymi internacjonalizmy od pseudointernacjonalizmów. J. Volmert przedstawia w tym zakresie koncepcję opartą na dziesięciu tezach definiujących przynależność słowa do grupy internacjonalizmów. Szczególną uwagę zwracają dwie z nich. Pierwsza podkreśla, że wyłącznie funkcja leksemów w aspekcie synchronicznym jest kryterium decydującym o przynależności do interleksemów, a nie ich pokrewieństwo genetyczne. Druga ustala minimalny warunek uznania danego słowa za internacjonalizm tylko wtedy, gdy przynajmniej jeden wspólny semem występuje w danych językach. Wyróżnia się także internacjonalizmy w znacze-

niu wąskim obecne jako międzynarodowe wyrazy oraz internacjonalizmy w znaczeniu szerokim tj. inne elementy językowe o międzynarodowym zasięgu np.: morfem słotwórczy *-anty* (por. J. Maćkiewicz)

Błędy spowodowane aproksymatami najłatwiej zauważyć podczas analizy kontrastywnej par słów tj.: słowa zapożyczonego i jego odpowiednika (tu: słowa pochodzenia angielskiego oraz słów rodzimych w wybranych językach słowiańskich). Wyróżnia się więc kolejno:

- aproksymaty związane z błędnymi kolokacjami – dwukierunkowe, np.: *hr. elastičan plan* – *ang. elastic + plan > elastic plan**, *słow. fleksibilni plan**; *hr. hamburger sa sirom/riblji hamburger** – *ang. hamburger*; *hr. kriminalistički romani* – *ang. detective romani* – *hr. detektivski romani**
- aproksymaty o zupełnie odmiennych znaczeniach, np.: *ang. affirm* – *hr. afirmirati se** – *ang. asert oneself*; *ang. eventual* – *hr. eventualan**
- aproksymaty, w których słowo zapożyczane ma szersze znaczenie od użytego w języku docelowym, np.: *hr. profesor* – *ang. professor*
- aproksymaty, w których słowo zapożyczane ma węższe znaczenie lub w ogóle go nie posiada, np.: *hr. najlon* – *ang. nylon*; *hr. miting* – *ang. meeting*
- aproksymaty obejmujące błędne użycia poprzez niewłaściwe formy sufiksalne i prefiksalne, np.: *hr. anorganski* – *ang. inorganic*; *hr. anormalan** – *ang. anomalous* – *hr. abnormalan* – *ang. abnormal*; *hr. informatika* – *ang. informatics*.

Szczególnie ciekawą grupę stanowią aproksymaty eliptyczne, które najczęściej tworzone są przez formy obojętne źródłowym morfemem. Ta grupa wyraźnie podkreśla ekonomikę poznawczą użytkownika języka np.:

hr. buking – *ang. booking (office)*; *hr. koktel* – *ang. cocktail (party)*; *hr. konzalting* – *ang. consulting (company, office)*; *hr. dancng* – *ang. dancing (hall)*; *hr. duty.free* – *ang. duty free (shop)*; *hr. grejp* – *ang. grape (fruit)*; *hr. air condition* – *ang. air condition (ing / er)*; *hr. aerobic* – *ang. aerobic(s)*; *hr. boks* – *ang. box (ing)*; *hr. viktimolog* – *ang. victimolog (ist)*; *hr. pidžama* – *ang. pyjama(s)*; *hr. traveler ček* – *ang. traveler's check*.

Adaptacja zapożyczeń, szczególnie z języka angielskiego, w językach: słoweńskim, chorwackim, serbskim, czarnogórski czy bośniackim przejawia się tendencjami mającymi często pozajęzykowe źródła. Najbardziej widoczne zapożyczenia obecne w płaszczyźnie leksykalnej korelują z transferem językowym, który wpływa, przede wszystkim, na leksykę danego języka. W zakresie przyczyn wprowadzania pożyczek odróżnia się przyczyny zewnątrzjęzykowe i wewnątrzjęzykowe (E. Mańczak-Wohlfeld 1995: 18). Mówiąc o zewnątrzjęzykowych przyczynach zapożyczania wyrazów należy wspomnieć o konieczności nazywania nowych desygnatów, prestiżu języka (por. wprowadzone wcześniej pojęcie mocy języka) oraz potrzebie utożsamiania się z użytkownikami języka – źródła. Do najważniejszych przyczyn wewnątrzjęzykowych można zaliczyć:

- niską frekwencję pewnych wyrazów i konieczność wprowadzania w ich miejsce pożyczek,

- występowanie par homonimicznych, co prowadzi do zastępowania jednego z homonimów przez obce jednostki leksykalne,
- utratę ekspresywności przez niektóre rodzime wyrazy, co przyczynia się do zapożyczania nowych wyrazów bardziej nacechowanych,
- niekorzystne asocjacje rodzimych leksemów (za: G. A. Kleparski 2001)

Proces zapożyczania ma charakter dynamiczny i polega na przenikaniu, adaptacji oraz rozszerzaniu się nowego elementu aż po zaniknięcie poczucia obcości jednostki leksykalnej (za: G. A. Kleparski 2001). Formy odbierane jako obce mogą być przeniesione bez zmian i wtedy mamy do czynienia z tzw. importacją lub też mogą zostać zastąpione formami rodzimymi, co określa się jako substytucję (por. J. Fisiak 1961). Klasyfikacje zapożyczeń oparte są ponadto na kryteriach: przedmiotu zapożyczenia oraz stopnia pochodzenia. Zapozyczenia właściwe obejmują grupy wyrazów, które przyjmują fonetyczną asymilację. Zapozyczenia strukturalne polegają na zastąpieniu obcego morfemu lub całej obcej struktury rodzimym odpowiednikiem w wyniku czego otrzymuje się wierne tłumaczenie danej konstrukcji obcej. Powstają wtedy tzw. kalki (repliki) wśród których rozróżnia się kalki słowotwórcze, kalki frazeologiczne oraz kalki znaczeniowe. Kolejną grupę stanowią zapożyczenia semantyczne polegające na rozszerzaniu znaczenia wyrazów rodzimych, gdy do istniejącej już w systemie leksykalnym konstrukcji zapożyczane jest nowe znaczenie. Ciekawe formy tworzone są przez zapożyczenia sztuczne z pierwiastków obcych zgodnie z zasadami języka zapożyczającego. Wyrazy powstałe tym sposobem tzw. hybrydy oparte są na elementach pochodzących tylko z jednego języka lub z różnych języków.

W poszczególnych językach narodów byłej Jugosławii obserwuje się zarówno podobne jak i odmienne formy adaptacji zapożyczeń angielskich.

W języku serbskim obserwuje się zapożyczenia bezpośrednie z języka angielskiego np.: *monitoring* oraz wyrazy adaptowane pod wpływem internacjonalizmów za pomocą morfemów słowotwórczych np.: *edukacija*, *evaluacija*. Te wyrazy są z czasem włączane w system językowy, a konkretnie podsystem semantyczny języka serbskiego (T. Prčić 2004). Formy graficzna niektórych zapożyczeń często odwzorowuje formę źródłową, np.: *e-mail*, *air bag*. Pojawiają się też formy łączone, np.: *online šoping* oraz hybrydowe, np.: *brend konferencja*, *spa centar*, *wireless mreža*. Drugą grupę zapożyczeń stanowią elementy leksykalne oraz syntaktyczne, które „zanurzone są” w pewnych formach językowych np.: *kopija knjige*. Powstają w ten sposób ukryte zapożyczenia językowe tzw. kalki językowe. Codzienna praktyka językowa (widoczna m.in. w języku środków masowego przekazu) dostarcza wielu przykładów użycia anglojęzycznych odpowiedników rodzimych wyrazów, np.: *pozorište – teatar*, *činjenica – fakat* itp. Frekwencja używania form obocznych zależy w głównej mierze od czynników pozajęzykowych np.: mody językowej.

Synonimiczne relacje pomiędzy anglicyzmami a zadomowionymi lub niezadomowionymi ich formami występującymi w języku serbskim można podzielić na trzy grupy. Pierwsza obejmuje anglicyzmy zachowane w formie oryginalnej,

które w praktyce językowej wypierają formy rodzime, np.: *menedżment* – *poslovodstvo, uprava*; *start* – *početak*. Druga grupa obejmuje anglicyzmy, które adaptowane są na płaszczyźnie fonologicznej, np.: *imejl* – *elektronska pošta*, *bičvolej* – *odbojka na pesku*. Źródłem fonologicznej adaptacji tych wyrazów jest ekonomia językowa widoczna w wyrażaniu w rodzimym języku słów, które wymagałyby dłuższego tłumaczenia poprzez opis. Trzecia grupa obejmuje wyrazy obecne w języku, który zapożycza (tu: serbskim), przyjmujące znaczenia hiponimiczne, np.: *kompjutor* – *laptop*.

Analiza obserwowanych w praktyce językowej tendencji do wypierania form rodzimych przez formy zapożyczone wskazuje na kilka przyczyn. Tkwia one często w źródłach o charakterze psycholingwistycznym i socjolingwistycznym. Z grupy synonimów użytkownik języka wybiera najczęściej formy, które są nowe, „lepiej” brzmiące, krótsze oraz modniejsze. Podświadomie wypierane są również formy postrzegane jako archaiczne, np.: *akt* – *čin*, *finalan* – *krajni*. Efektem zapożyczeń językowych jest również pojawianie się pleonazmów, np.: *fastfood hrana*, *widescreen ekran*.

W języku chorwackim w zakresie zapożyczeń na płaszczyźnie fonologicznej obserwuje się tendencje do zachowania form oryginalnych (szczególnie w pisowni), np.: *coming out*. Pojawiają się często związki syntagmatyczne w formie hybrydowej takie jak: *break lopta*, *hip-hop kultura*, *street odjeća*, *web poduzetnik*, *e-djevojka*, *on-line naručivanje*. Bardzo często pożyczki widoczne są w klasie wyrazów obejmujących nazwy zawodów np.: *broker*, *menadžer*. Język chorwacki, w odróżnieniu od języka serbskiego, wprowadza tu jednak paralelny dla podobnej klasy wyrazów zakorzenionych w języku sufiks *-ač*, przy pomocy którego tworzone są nazwy niektórych zawodów, np.: *boksač*, *tenisač*. Rzeczowniki rodzaju żeńskiego podczas adaptacji form angielskich otrzymują w języku chorwackim końcówkę *-ica*. W odróżnieniu od języka chorwackiego w języku serbskim obserwujemy tworzenie rzeczowników rodzaju żeńskiego poprzez morfemy *-ka*, *-kinja*.

Adaptacja morfologiczna obejmuje także w języku chorwackim grupy czasowników pochodzenia angielskiego np.: *šoping*, *holding*, *trening*. Zarówno w języku chorwackim, jak i serbskim, można zaobserwować tendencje słowotwórcze motywowane komunikacyjnymi potrzebami ich użytkowników. W ten sposób powstają nowe słowa np.: *head* – *hunterica*, *frendica* oraz *blogerka*. Podobnie wtórna adaptacja występuje przy tworzeniu form deminutywnych, np.: *pornić*. Procesy słowotwórcze obejmują również grupę przymiotników, które w języku serbskim i chorwackim derywowane są od podstaw angielskiego pochodzenia np.: *marketing* – *marketinški*, *softver* – *sovferski*, *partner* – *partnerski*.

Semantyczna adaptacja we wspomnianych językach odbywa się poprzez wprowadzenie słów pochodzenia angielskiego i używanie ich w innych funkcjach niż pierwotnie występowały w języku, z którego zostały zapożyczone. W ten sposób w zdaniach pojawiają się rzeczowniki, które spełniają funkcję przymiotnika, np.: *odpjevati „best off”*, *beba „on board”*. Proces ten widoczny jest szczególnie w polach semantycznych słów związanych z ekonomią, filmem, muzyką, modą, polityką czy informatyką.

Zmiany pojawiające się w korpusie leksykalnym wspomnianych języków za sprawą procesów adaptacyjnych, szczególnie o charakterze semantycznym, wpływają zarówno na uproszczenia, jak i rozszerzenia znaczeń słów zapożyczonych. W aspekcie psycholingwistycznym symplifikacja znaczenia spowodowana jest potrzebą użytkownika języka rodzimego do określania rzeczywistości pozajęzykowej w sposób jednoznaczny, w konkretnym użyciu i kontekście. Rozszerzenie znaczenia jest natomiast procesem, który cechują silne i błędne asocjacje, będące źródłem interferencji występujących zarówno wewnątrz języka, jak i na zewnątrz języka. Procesy interferencyjne widoczne są szczególnie w obrębie akwizycji języka, kiedy użytkownik tworząc wypowiedzi transformuje słowo z własnego języka (L1), obecne w nim jako anglicyzm, na język drugi (L2) lub dokonuje transformacji w obrębie samego języka (L2). Przykładem może być w obu wspomnianych językach morfologiczna adaptacja czasowników przy pomocy sufiksów *-ati*, *-irati*, *-ovati*, np.: *kidnapirati*, *blefirati*, *skenirati* (w języku chorwackim) czy *bukirati*, *boksovati*, *dizajnirati* (w języku serbskim). W procesie akwizycji na poziomie tworzenia czasowników może dochodzić do powstawania form niepoprawnych poprzez nadgeneralizację sufiksów. Błędy wynikające z interlingwalnych oraz intralingwalnych różnic semantycznych są niebezpieczne szczególnie w źle zaplanowanym programie glottodydaktycznym. Powstawanie replik spowodowanych utwierdzonymi błędnymi nawykami może prowadzić do utrudnień w komunikacji, szczególnie, gdy wyraz ma inne znaczenie w źródłowym i docelowym języku lub znaczenia pokrywają się tylko częściowo.

W procesie standaryzacyjnym języka czarnogórskiego obserwuje się również wpływy języka angielskiego oraz angloamerykańskiej kultury, szczególnie na leksykę tego języka. Silnie zaznacza się w badaniach nad aglicyzmami występującymi w języku czarnogórskim kryterium celowości zapożyczania słów, które w języku mają swoje rdzenne odpowiedniki, np.: *stejdž* – *scena*, *pozornica*; *ofis* – *kancelarija*. Podobnie jak w językach chorwackim i serbskim część wyrazów źródłowych jest symplifikowana poprzez używanie replik tylko w jednym znaczeniu np.: *oficir* – w odniesieniu wyłącznie do stopnia oficerskiego.

Po ogłoszeniu niepodległości i decyzji uznającej język bośniacki za równoprawny, zaistniała konieczność wprowadzenia oficjalnej terminologii w tym języku. Nowe wzory i nowe nazwy przechodzą obecnie proces ciągłego utrwalania się, a wielokrotnie użytkownicy języka wahają się przy wyborze odpowiedniego leksemu w języku bośniackim (A. Hofman-Pianka 2000). Najwięcej wpływów języka angielskiego obserwuje się w terminologii politycznej, której adaptację w znacznym stopniu utrwalają środki masowego przekazu. W tłumaczeniu Porozumienia Pokojowego z Dayton znajdujemy następujące zapożyczenia, co ciekawe, kontrastujące z rodzimymi formami ich chorwackich odpowiedników:

Por:

(bos.) *centralni registar*

(bos.) *front*

(bos.) *implementacija*

(hr.) *središnji registar*

(hr.) *bojište*

(hr.) *provedba*

(bos.) <i>komandant</i>	(hr.) <i>zapovjednik</i>
(bos.) <i>ofanzivna operacija</i>	(hr.) <i>napadačka djelovanja</i>
(bos.) <i>rezerve</i>	(hr.) <i>pričuve</i>

Wydaje się, że w kontekście analizy psycho- i socjolingwistycznych mechanizmów adaptacji internacjonalizmów (szczególnie anglicyzmów) potrzebne byłyby podłużne badania w grupie języków podobnych (tu. słowiańskich). Rezultaty bowiem mogłyby się znacznie przyczynić do usprawnienia metodyki nauczania języków i tym samym unikania powstawania błędnych nawyków językowych. Ponadto analiza procesów interferencyjnych w obszarze południowej słowiańszczyzny jest szczególnie istotna w dobie zarówno tendencji globalistycznych jak i separatystycznych, które cechują ten obszar językowy.

WYKAZ SKRÓTÓW

hr. – leksem chorwacki; serb. – leksem serbski; bos. – leksem bośniacki; slow. – leksem słoweński; * – forma niepoprawna

BIBLIOGRAFIA

- J. BERKO GLEASON, N. BERNSTEIN RATNER (red.), 2005: *Psycholingwistyka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- D. CRYSTAL, 2003: *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- J. CZAPUTOWICZ, 1998: *System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku*. Warszawa: PWN.
- M. CZERWIŃSKI, 2000: Usporedba adaptacije nekih anglicizama u hrvatskom i poljskom jeziku. *Fluminensia*, br 1–2.
- J. FISIĄK, 1961: *Zapożyczenia angielskie w języku polskim. Analiza interferencji leksykalnej*. Rozprawa doktorska.
- M. HASPELMATH, 1998: How young is Standard Average European? *Language Sciences* 20, 271–287.
- A. HOFMAN-PIANKA, 2000: *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*. Kraków: Wydawnictwo Radamsa.
- G. A. KLEPARSKI, 2001: Angielskie zapożyczenia leksykalne w języku polskim i niektóre problemy ich adaptacji. *Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie* 42.
- W. F. MACKEY, 1976: *Bilinguisme et contact des langues*. Paris: Klincksieck.

J. MAĆKIEWICZ, 2001: Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim. *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Lublin.

A. F. MAJEWICZ, 1989: *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Warszawa: PWN.

E. MAŃCZAK-WOHLFELD, 1994: *Angielskie elementy leksykalne w języku polskim*. Kraków: Wydawnictwo Platan.

—, 1995: *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków.

W. MIODUNKA, 1990: Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych. *Język polski w świecie*. Red. W. Miodunka. Warszawa: PWN. 39–49.

A. PAWŁOWSKI, 2004: Język w konstytucjach wybranych państw europejskich. *Poradnik Językowy* 4/613, 10–25.

—, 2005: Język polski w Unii Europejskiej: szanse i zagrożenia. *Poradnik Językowy* 10, 3–27.

T. PRĆIĆ, 2004: O anglicizmima iz četiri različita ali međupovezana ugla. *Zbornik Matice Srpske za folologiju i lingvistiku*, XLVII/1–2. Novi Sad.

A. SPAGIŃSKA-PRUSZAK, 1997: *Sytuacja językowa w bylej Jugostawii*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

PRILAGAJANJE PREVZETIH BESED – SOCIO- IN PSIHOLINGVISTIČNI DEJAVNIKI RAZLIČENJA ANGLICIZMOV V IZBRANIH SLOVANSKIH JEZIKIH

Avtor predstavlja sociolingvistične in psiholingvistične kriterije, ki odločajo o »sprejemljivosti« novih jezikovnih oblik. Internacionalizmi so pomemben problem za raziskovalce in uporabnike jezika, ker se kot posledica interferenčnih procesov veliko hitreje pojavijo v idiolektu kot v knjižnem jeziku. Zaradi njihove narave metodologija opisovanja zahteva uporabo sinhronih kriterijev. Analiza v jezikovni praksi prisotnih tendenc po nadomeščanju domačih oblik s prevzetimi kaže na zunajjezikovne razloge. Predstavljene so tudi hipoteze v zvezi z vlogo jezikovnega prenosa kot posledica napačnih asociacij prevzetih besed v besedotvornih procesih. Cilj prispevka je v didaktičnem kontekstu usmeriti pozornost na pomen primerjalnih raziskav prevzetih besed v slovanskih jezikovnih sistemih.

Mezi folklorem a uměním, mezi zeměmi a existencí

LIBOR PAVERA

*Univerza v Bielskem-Biali, Fakulteta za humanistiko in družbene vede, Ul. Willova 2,
PL – 43-309 Bielsko-Biala, lpavera@ath.bielsko.pl*

SCN II/1 [2009], 95–105

Prispevek obravnava avtorico, ki je živila in ustvarjala na geografsko-jezikovno-kulturni meji, kar se kaže v njenih delih, umeščenih med leposlovje in folkloro. Avtor opozarja tudi na uporabo zglede, čas in prostor ter topiko prostora.

The author deals with a writer who lived and wrote on a geographical borderline, as well as on linguistic and cultural borderlines, which is reflected in her work. It is placed between artistic literature and folklore. The author also considers several special motifs, e.g., the use of exemplum, time and space and the topic of place.

Ključne besede: folklor, leposlovje, odnosi med folkloro in umetnostjo, pripovedništvo, topos

Key words: artistic literature, folklore, relationship between folklore and art, narration, topoi

---

1 Hledání a poznávání tranzitivních zón

Obecně lze říci, že z vnějšího pohledu v Evropské unii probíhají především sjednocující, unifikační tendence. Ale tyto unifikační tendence vyvolávají rovněž síly protichůdné, různé intenzity, jež navíc ve výsledku mají určitá pozitiva i negativa. Jedním z pozitiv je vytváření tzv. euroregionů a to, že se ve vědě začal klást důraz na poznávání míst na hranici, tranzitivních zón: v podstatě se propagují regiony, „malé vlasti“, „kresy“, cosi „okrajového“ a „hraničního“, co dříve bylo vulgárně a nesprávně nazýváno periferií. Mění se vztah mezi centrem a okrajem, zejména pod vlivem žánrů elektronické komunikace, jež vlastně v pozici výrazného informačního prostředníka umožňuje stírání rozdílů mezi centrem a periferií a jejich zrovnoprávňování, neboť i z místa na periferii lze ovládat a ovlivňovat centrum; uvažování v kategoriích centrum a periferie

se tak jeví nejen jako značně problematické, ale již i nepatřičné. Vůbec s ním pak již nelze pracovat v oblasti axiologické (např. při hodnocení textů v kritice literatury nebo v literární historii). Zájem je tak nejen o artistní tvorbu (umělou či uměleckou literaturu), ale i o projevy folkloru. „Ostatnio rośnie zainteresowanie przeszłością kulturową Europy, szukamy wspólnych korzeni, tego co nas łączy, wspólnych systemów odniesienia, wspólnych tradycji. Coraz więcej powstaje prac na temat cywilizacji i tożsamości Europy. Osobom nie zajmującym się folklorem trudno uwierzyć, iż najwięcej materiałów do europejskiej tożsamości znajduje się w opowiadaniach ludowych” (Simonides 2006: 55).

Mohutný a ve vědě výrazný návrat k místům na hranici a k místům „mezi” se ukazuje být nesmírně plodný, neboť ve výsledku poukazuje na jevy neprávem zapomínané, opomíjené a mylně interpretované. Ve vědě o literatuře tak objevujeme množství nesmírně zajímavých původních autorů, ale i sběratelů folkloru, kteří byli mylně považováni za „okrajové”, „málo nosné”, „regionální”, „zatížené folklorem” apod. Současná proměna v chápání míst na okraji nebo míst „mezi” je zároveň výzvou nejen pro literární historii, ale i pro literární teorii a metody literárněvědné práce.

2 Autorka žijící „mezi”, „na hranici” světů

K autorkám, které nejen fyzicky, ale i ve světě představovém žily v neustálém časoprostoru „mezi”, jako by rovnou „na hranici” několika světů, patřila Ludmila Hořká (narozena 26. 4. 1892, Štítina /osada Dvořisko, dnes Kravaře-Dvořisko u Opavy/, zemřela 4. 10. 1966, Opava). Byla nejen prozaičkou, ale daleko dříve, než začala psát umělou, artistní tvorbu, sbírala folklor v celém spektru jeho žánrů (pořekadla, písně, tance), psala básně (zprvu pod silným vlivem poetiky folkloru) a sama byla rovněž lidovou vypravěčkou – narátorkou.

Původně se jmenovala Marie Šindelářová, pseudonym si zvolila podle svého osudu – ten byl hořký, tedy pojmenovala se „hořká”. Po celý svůj život, s výjimkou několika cest, které vykonala nejčastěji do Prahy (zejména do rozhlasu) nebo do větších měst, žila v oblasti Hlučínska. Byl to kraj a dodnes je to kraj poněkud zvláštních osudů. Hlučínsko patřilo kdysi Habsburkům. Náleželo do Slezska, což byla od 16. století jedna z nejbohatších habsburských zemí. Zejména se zde zpracovávaly látky, textilie, které se odsud vyvážely do Holandska a jiných západních zemí. Když císařovna Marie Terezie prohrála část habsburských držav ve slezských válkách, ztratila roku 1742 v tzv. vratislavském míru celé toto území, resp. došlo k jeho dělení. Malou část Slezska panovnice sice ještě získala zpět, avšak většinu území získal pruský král. Zisk pak Prusko potvrdilo ještě ve válce sedmileté (1756–1763). Došlo k dělení území, ale na rty se přímo tlačí sugestivní otázka: mohl být při politickém a správním dělení rozdělen také člověk se svými myšlenkami a pocitovým světem, rodiny, určité společnosti? Mohly být válečnou smlouvou rozděleny také tradice, kultura, folklor? Je jednoduché scelovat, unifikovat, ale daleko složitější je rozdělovat ... Existuje zde právě tradice, cosi společného jedincům žijícím v jistém prostoru a čase,

např. právě folklor, který zpravidla bývá nejtypičtějším znakem, signifikantem určité oblasti a jejich obyvatel. Tradice vytváří spolu s jinými znaky společnou *paměť místa*, která se jen tak snadno nevytrácí z lidského vědomí; užít lze v této souvislosti rovněž termínů *kolektivní paměť* nebo *sociální paměť*. Kontinuuje v lidských dějinách – a často po velice dlouhý časový úsek – poselství určité society. Společná *paměť místa* je ponorná řeka: dokáže zmizet ze scény, ale stejně rychle svede v jistém okamžiku vytrysknout na povrch a přinést na světlo prvky již zdánlivě odumřelé, a i když se na prvý pohled jeví, že místo není živou bytostí a nemá paměť, zpravidla tomu tak nebývá (vzpomeňme na to, jak se některé příběhy původně z umělé tvorby dostaly do folkloru a pak již jako folklorní vrstva zůstaly – dokonce v cizojazyčném prostředí – přítomným fermentem kultury po dlouhý časový úsek a po létech byly zapsány jako rezidua ústní lidové kultury a znovu se staly součástí artistní, umělé literatury).

Autorka, o jejichž textech se stručně zmíníme, žila tedy v oblasti „hraniční“, „mezi“ dvěma císařstvími, rakouským a německým (pruským). V oblasti, kde si ruce podávaly různé národnosti, různé kultury, kde docházelo k vzájemnému dialogu, o němž samozřejmě obecně platí, že nemusí fungovat jako skutečný hlasitý dialog, ale může mít i podobu mlčení – vždy podle konkrétního dobového kontextu.

Co víme o Hořké z její biografie? Hořká byla dcerou hostinského. Veliké vzdělání neměla, chodila do dvoutřídní obecné školy, nejdříve německé v Kravařích, pak do české ve Štítině. Krátce navštěvovala také rodinnou školu. V devíti letech jí zemřela matka a po otcově novém sňatku vyrůstala u tety v Kravařích a již tehdy pomáhala v otcově hostinci, který později po smrti otce rovněž po několik desítek let vedla (1915–1958). Na počátku dvacátých let se stala členkou a pak i vedoucí pobočky národopisného sdružení Sedlišťané v Kravařích za přispění etnografů Jana Vyhliďala a Františka Myslivce sběratelkou písňového a slovesného folkloru (srov. Satke 1968, 1972, 1986, 1993 aj.).

Prožila dvě světové války, dvakrát se provdala, její manžel zedník byl často bez zaměstnání (zejména po r. 1929 v době hospodářské krize) a rodina s jedenácti dětmi často trpěla bídou (Hořká vedla sice hostinec, ale německy smýšlející obyvatelstvo Dvořiska její hostinec bojkotovalo, neboť bylo obecněji známo, že Hořká přispívala do českých novin). Po záboru pohraničí v říjnu 1938 se uchýlila do Kostelce na Hané, po deseti měsících se vrátila do Dvořiska. V souvislosti se svou předválečnou činností byla krátce vězněna v Opavě a mnohokrát vyslýchána – někdy lidmi, kteří ji udávali v době první světové války nebo v době mezi válkami ...

Nejprve začala Hořká ve dvacátých letech 20. století uveřejňovat sběry lidové slovesnosti: písně a pohádky; později pak přibývá i vlastní lyrika, spíše ohlasová (vydal ji posmrtně Antonín Satke, srov. Hořká 1992). Její tvorbou lze listovat v časopisech *Moravec* (Hlučín), *České slovo*, *Náš domov* (Opava), *Radostná země* (Opava) aj. V rukopise zůstala její sbírka více než stovky lidových písní z Kravař a Dvořiska a kronika osady Dvořisko.

Její romány tvoří svěbytné, přesto vzájemně se prostupující celky: Doma klade na piedestal rodinu i zvyky a život slezské vesnice před vypuknutím první

světové války, román rozšiřuje později knihou *Dolina*, kde si všimá nezájmu centra o periferii a postupného poněmčování oblasti „na hranici“, v *Řece* vypovídá o vesnici „na hranici“ a „mezi“ císařstvími, opět z vesnického prostředí je vybrán hlavní hrdina, německý voják, jehož životní osudy sleduje v románu *Bílé punčochy*. Mnoho autobiografických prvků je zachováno v jejích drobnějších prózách; právě u těch literární historikové poukazovali na četné spojnice s prózami Boženy Němcové, klasické autorky české literatury 19. století.

3 Hořká v odborné literatuře

O autorce již zasvěceně a informovaně psalo několik literárních badatelů: Antonín Satke (srov. zde oddíl literatura) se zaměřil zejména na práci Hořké s folklorem a na Hořkou jako vypravěčku a básnířku, prózám Hořké se věnovali Drahomír Šajtar a Jiří Svoboda, zatím naposledy o Hořké vznikla syntetizující monografie Drahomíry Vlašínové (2008), přesto zůstává několik teoretických otázek, ke kterým je potřeba se vrátit v následujících poznámkách.

4 Vztah folkloru a umělé literatury u Hořké

Především nás musí zajímat vztah folkloru a umělé literatury. Předěl mezi folklorem a umělou literaturou není u Hořké výrazný natolik, že by bylo možno hovořit jednou o autorce Hořké-folklorní a podruhé Hořké-artistní. Zejména v jejích básních přechod takřka nepostřehneme. Ona sama nejprve zapisovala folklor, pak na základě folkloru začala tvořit básně – literární teorie říká takové tvorbě „ohlasy“; začaly vznikat v době, kdy J. G. Herder pobízel ke sběru a výkladům lidové písně, v níž spatřoval výraz národní duše – básníci pak tam, kde takovou lidovou píseň nenacházeli, přirozeně zaplňovali mezery pěstováním „prostonárodní tvorby“, v české literatuře je najdeme nejvýrazněji zastoupeny u F. L. Čelakovského (*Ohlas písní ruských*, 1829; *Ohlas písní českých*, 1839), K. S. Šnajdra, J. V. Kamarýta, J. K. Chmelenského nebo V. J. Picka-Podsvijanského, kteří byli v podstatě epigony ohlasové tvorby Čelakovského.

V této souvislosti je velice zajímavá korespondence Vladimíra Holana (1905–1980) naší autorce. Přední český básník Holan, známý v překladech rovněž v zahraničí, se s tvorbou Hořké seznámil teprve na konci padesátých let 20. století, v době, kdy to byl autor již evropsky oceňovaný. Není vůbec náhodné, že o knihy Hořké projevil zájem: méně se v literární historii píše o tom, že právě Holan s Františkem Halasem, dva představitelé nejartističtější ze své generace, sestavili z folkloru antologii *Láska a smrt* (vyšla v červnu 1938). Prostředníkem seznámení Holana s tvorbou Hořké byl Josef Vašica (1884–1968), kněz a profesor staroslověnského jazyka a písemnictví. Pocházel ze Štítiny ve Slezsku a k rodnému kraji se po celý život navracel – ve vědecké práci i fyzickými návštěvami. I tím, že autory spjaté s krajem propagoval mezi svými přáteli a blízkými. Měl kontakty na mnoho duchovně orientovaných spisovatelů (J. Čep,

J. Durych, J. Zahradníček aj.), svědčí o tom bohatá korespondence (uložená v PNP v Praze), obraceli se na něj rovněž vědci a spisovatelé s prosbami o radu či duchovní útěchu. Jeho prostřednictvím se s Hořkou seznamuje Holan a v jednom z dopisů Vašicovi píše, že její knihy zůstanou „už proto, že nejsou literaturou!“ Zastavme se u tohoto vyjádření: „Nejsou literaturou“? Čím jiným tedy jsou než literaturou? Co myslí Holan v obdobné souvislosti „démony“?

Ani jedno z tázání nemá jednoduchou odpověď; stěží na ně odpoví jiný Holanův dopis, který se v pozůstalosti Hořké zachoval. Přesto musíme vyjít z mála nápovědí, jež zůstaly uloženy v korespondenci, a ze znalosti teorie folkloru a vztahů mezi folklorem a artistní tvorbou. Tou se zabývali v rovině praktické právě Holan s Halasem, když připravovali již uvedenou antologii *Láska a smrt*, v rovině teoretické pak zejména představitelé strukturalisticky orientované vědy Roman Jakobson a Petr Bogatyrev (srov. Bogatyrev 1971). Protože oba byli především lingvisty, využívali de Saussurovy terminologie (terminologie ženevské školy) a termíny *langue* a *parole* uplatnili analogicky na vztah literatury a folkloru. Zatímco pro folklor je podle jmenovaných teoretiků typický kolektiv a zaměření na *langue* (na existující normu), pro literaturu je specifické zaměření na *parole*, na individuální výpověď.

langue	parole
folklor (norma)	literatura (individuální výpověď)

Ale z textů jednotlivých knih Hořké je patrné, že se autorka zaměřuje spíše na *langue*. Svědčí o tom nejen splynutí cenzury a díla, což je jeden ze závažných znaků folkloru, ale její text bývá zpravidla i nadosobní, navíc u ní nejednou dochází k variacím na obdobné téma (Vlašínová v monografii o Hořké upozorňuje, že bereme-li „do rukou kteroukoliv z autorčiných knih, ... obíráme se jen jednou částí, řekněme kapitolou, oddílem jedné velké knihy, knihy-cyklu ...“, Vlašínová 2008: 77). Podobně jako zpěvák, jak poznamenal slavista Matija Murko, nedeklamuje jen pevný, ustálený text, ale vždy znovu a znovu tvoří text nový. Hořká tvoří vlastně vždy obměnu, mutaci, variantu, nikoliv nový text. Chová se více a častěji jako tvůrce folklorní ...

Problematika vztahu mezi *artistním x folklorním* je však u Hořké ještě složitější, než aby bylo jednoznačně rozhodnuta jedna nebo druhá varianta, protože u ní z hlediska intertextuálního vidíme text rozložen do několika vrstev: jednak je to vrstva folklorních projevů (1), jednak vlivů folkloru na literární projevy (2) a konečně literární projevy adaptované folklorem (3). Tyto tři roviny se u ní střídají, některá z nich vždy v určitý okamžik vystupuje do popředí a stává se plánem vůdčím. Bude tedy v budoucnu nutno u každého jejího jednotlivého textu rozlišit, který plán převažuje nad ostatními. Z analýzy takto vytvořené může být kontrastivním studiem pěkně a plasticky ukázáno, jak se autorka folkloru vzdalovala či se k jeho kořenům navracela zpátky.

Nicméně z hlediska existence literárního a folklorního textu lze tu mluvit v obecné rovině o literatuře, tj. o zapsaných textech s intencionálním záměrem

být textem artistním. Představme si situaci asi následovně: sopečný vulkán, chrlicí žhavou lávu – folklor, kterou někdo v jistou chvíli ochlazením zastaví a petrifikuje do materializované podoby – textu.

5 Problematika návratů

Problém návratů – tak lze lakonicky pojmenovat další z látek, na kterou v tvorbě Hořké při podrobnější četbě jejích textů narážíme. Návraty a *locus amoenus*. Autorčina paměť se neustále navrácí do minulosti a selektuje. Vybírá ze své osobní paměti určité okamžiky, selektuje z celého korpusu podstatné a hodné zápisu – nejčastěji vzpomínky na dětství. Dětství, i když nebylo zcela šťastné a idylické, je pro ni dobou šťastných návratů, které se v její tvorbě neustále varíují. Vrací se neustále k loukám kolem vody, vzpomíná na chvíle, kdy jako malá dívka pásala husy nebo si hrála s ostatními dětmi. A očima dětskýma, leckdy naivníma, pohlíží na tehdejší svět. Samozřejmě paměť lidská není paměť počítače – leccos se z ní vytrácí, leccos naopak s časem a přibývajícímí léty v ní přibývá. Nejčastějším topoi je u ní nicméně *locus amoenus*. Tak vlastně – jako líbezné a šťastné místo – vykresluje prostor, oblast, krajinu, ve které se jako dítě ve svých návratech snadno pohybuje a z níž (povětšinou jako statista) pohlíží na okolní svět.

V době, kdy autorka píše své knihy (prvotinu vydává 1943), má už medievalista E. R. Curtius hotovou svoji koncepci knihy *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, kterou vydal po skončení 2. světové války a v níž má mimo jiné rozsáhlou kapitolu věnovanou loci communes – pojednání o tzv. topice. (V současnosti bývá zaměňována nesprávně s tzv. tematologií. Ale „vězení“, „kostel“, „hora“ atd. nejsou typickými topoi v curtiovském pojetí, to jsou tematizovaná místa, „místa s tajemstvím“, řečeno titulem známého spisu teoreticky Daniely Hodrové; spolu s Paulem Van Tieghemem je tu opravdu případnější hovořit o tematologii.)

„Místo líbezné“ – to není u Hořké jen místo v geografickém smyslu, je to u ní rovněž místo či status v psychice, je to stav psychického rozpoložení, momentální stav její duše. Místo líbezné je u ní schopné žít nezávisle na reálném, skutečném prostoru a čase; k němu se utíká v časech strádání nebo vnějšího ohrožení. Zůstává v její paměti a odtud se obměňováno dostává do jejích textů v různých variantách a variacích. Pochopitelně mechanismus návratů k „místu líbeznému“ se spouští povětšinou ve chvílích vnějšího ohrožení. Text se tak stává místem terapie z utržených traumat a je citlivým seismografem časoprostoru, v němž se autorka právě ocitá.

Curtius, jak známo, byl klasický filolog, držel se historicity, sledoval, jak pozdně antické příběhy nebo motivy přecházely do literatury středověké a odtud se v literatuře udržovaly po staletí. Je to rovněž případ toposu *locus amoenus*, který v modifikované podobě nalézáme u Hořké. Motivika *locus amoenus* zaznívá také z české státní hymny („Kde domov můj, kde domov můj, voda hučí po lučinách ...“; srov. *Locus amoenus* 1994), lze jej vlastně charakterizovat

jako archetypální toužení člověka po něčem čistém, bezstarostném, po ráji, který člověk kdysi v hříchu ztratil. Svým způsobem nemusí být toužení po ráji (zejména v prostředí křesťanském) chápáno za toužení po líbezném místě, *locus amoenus*, ale za obecný křesťanský pocit spojený s návratem do ráje, se snahou každého křesťana být očištěn.

Odkud se člověk dovídal o ráji? Odkud se o *locus amoenus* dověděla Hořká? Nebyla renesančně sčtělým a vzdělaným intelektuálem, ale přesto k podobě „líbezného místa“ ve svých textech dospěla. Jednak je potřeba uvažovat o tom, že vesnice v její době měla ještě tradiční, křesťanský (přesněji pozdně barokní) charakter života; důležitou roli v ní měl starosta, duchovní (kněz) a učitel. Dlouho se ve vesnickém prostředí a v jeho paměti udržovalo vše to, co s sebou přinášela škola a kostel. Zejména barokní zbožnost a její rezidua zanechala ve vesnickém prostředí výraznou stopu. Někteří badatelé dokonce soudí, že baroko vlastně vytvořilo obraz krajiny, jaký v podstatě známe podnes. Lidská paměť pak udržovala po desítky, ba stovky let příběhy, s nimiž se lidé začali seznamovat prostřednictvím kancionálových písní a kazatelských projevů. V kázáních byla užívána tzv. exempla, příklady, které měly za cíl oživit kázání a přiblížit některou obecnou pravdu běžnému člověku, zživotnit ji a pragmatizovat. Tyto příběhy nebyly dlouhé, často to byl skutečný příklad bez nějaké promyšlené narativní strategie. Nicméně tyto příběhy se v lidovém prostředí dlouho pamatovaly a ústním podáním se udržovaly. Paměť navíc ve folklorním prostředí tyto příběhy rozšiřovala – amplifikovala. (O „narůstání“ ve folkloru píše kupř. Mukařovský 1942/1966; situaci si můžeme představit jako by šlo o navlékání korálků, kdy se na nit za jeden korálek přidávají další a další.)

Tyto příběhy pak často opakovali v rozšířené podobě někteří vypravěči ze Slezska ještě ve 20. století. Je nepochybné, že tyto příběhy znala rovněž Hořká; zaznamenala tak ve svých knihách vlastně rezidua baroka a příp. ještě starších kulturněhistorických epoch. Sama navíc byla vypravěčkou – měla narátorský talent, používala výrazné mimiky a originálních gest při vyprávění – tím se zabýval ve folkloru ve Slezsku hodně A. Satke, který od tamějších vypravěčů získal celou kolekci příběhů – z hlediska žánrového šlo většinou o povídky, pohádky nebo humorky (srov. Satke 1984).

6 Snadný čas a prostor u Hořké

Již v úvaze o návratech a paměti u Hořké jsme si povšimli tzv. snadného času a prostoru, s nímž se střetáváme zejména v pohádkách. Pohádkám se teoreticky věnovala zejména ruská věda, např. V. J. Propp nebo D. S. Lichačov, který ve své Poetice staroruské literatury se zabývá, mimo jiné, některými strategiemi užívanými v pohádce. Je to zejména zmíněný tzv. snadný čas a prostor pohádky. S těmito strategiemi se zpravidla setkáváme v prózách Hořké: snadno se ona v pozici vypravěčky nebo její postavy přemísťují z jednoho prostoru do jiného, z jednoho času do druhého. Na pozadí pohádkoslovné tradice je třeba chápat její knihy, jinak se nám samozřejmě mohou začít jevit jako nedokonalé

– nedokonalé z hlediska optiky dnešního čtenáře a badatele. (Je tu třeba více než jinde pracovat s historickou poetikou. Můžeme uvést příklady z její prózy *Mezivodky*, která už názvem vypovídá, že děj se odehrává *na pomezí, někde na hranici, mezi dvěma různými světy*. Světy rozdílnými národnostně, etnicky, jazykově, sociálně, demograficky atd. atd. Ale také mezi světem skutečným a fikčním, mezi dobrem a zlem, mezi životem a smrtí ... Příklady jejího jakéhosi bezčasí či „snadného“ času (citace z Hořká 1975):

Dnes už *dávno* té veliké čtverhranné kaluže ... (s. 10)

Ano, tak tomu *tenkrát* bylo.

Dávno je tomu, *dávno* ...

Tenkrát nebyla ještě kolem něho zahrádka.

Kolik jí bylo let, *nikdo* nevěděl, ona také ne. (s. 11)

7 Na hranici druhů a žánrů

Pokud již byl zmíněn žánr, je patřičné v této souvislosti připodotknout, že Hořká sice využívá určitých strategií příznačných pro pohádku, ale píše zejména v žánru, který lze pojmenovat jako *balada v próze* nebo *prozaická balada*. Balada podle definice má kořeny již ve středověké taneční písni, ballare znamená tančit, později se stává vyprávěním ve verších o nějaké tragédii, od 20. století ztrácí veršovanou formu a častěji se již s baladou setkáváme v próze (srov. Nejedlá 1973). Posiluje se v jejím ustrojení epická složka, avšak lyrické pasáže i dialogická forma zůstávají přítomny. Zbývá zde ještě kontextově Hořkou zařadit – mezi ostatní autory, kteří psali rovněž baladické příběhy, a ukázat na odstíněné typy balady v próze. Je to žánrová varianta oblíbená mezi českými spisovateli od přelomu 19. a 20. století (Šlejhar, Mrštík aj.) i ve 20. století (Vančura, Čapek, Olbracht, Glazarová, Majerová, Nový aj.) až podnes (Sládková, Körner, Drozd aj.).

8 Existencialismus sui generis

Konečně nelze si nepovšimnout, že Hořká podává v textech své variace na téma domova, jeho obhajoby ve smyslu nenahraditelnosti v lidském životě. Je to přímo svého druhu imperativ, který ve svých textech nabízí svým čtenářům. Přítom je zvláštní, že nedorostla až k autorům, kteří se kategorií domova, samoty, vytržení, absurdnosti života apod. zabývali speciálně. Byla přece vrstevnicí autorů tzv. *existencialistů* (srov. o české podobě existencialismu zejména práci V. Černého 1992 – Druhý sešit o existencialismu). Ale právě tím, že Hořká byla v přímém působení a v blízkosti folkloru, zůstávala mimo dosah všech evropských literárních i filozofických směrů a proudů a jimi v zásadě nedotčena. Jde u ní o totální identifikaci s prostředím, o jeho svojské vnímání i interpretaci. Duchovně se identifikovala s prostředím, v němž žila; svými texty se vlastně do tohoto prostředí vepsala a tento prostor nikdy už nebude myslitelný bez ní a jejích textů.

I po mnoha studiích a monografiích věnovaných textům Hořké zůstává ještě hodně nezodpovězených otázek. Některé ještě nebyly ani artikulovány, jiné formuluje sama proměněná optika v době unifikačních tendencí. Jejich šíři stačil jen naznačit stručný příspěvek.

LITERATURA

Petr BOGATYREV, 1971: Souvislosti tvorby. *Cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Ed. Jaroslav Kolár a Bohuslav Beneš. Praha: Odeon.

Václav ČERNÝ, 1992: *První a druhý sešit o existencialismu*. Ed. Jarmila Višková. Praha: Mladá fronta.

Locus amoenus – Místo líbezného, 1994. Praha: KLP.

Lumila HOŘKÁ, pozůstalostní fond, Památník Petra Bezruče. Opava (zde korespondence s básníkem V. Holanem).

– –, 1975: Trnité cesty. *Mezivodky, Bejatka, Hanyš Bejamin*. Ed. Jiří Svoboda. Ostrava: Profil. 246.

– –, 1992: *Tesknice*. Ed. Antonín Satke. Karviná: Gramma.

František HALAS – Vladimír HOLAN, 1984: *Láska a smrt. Výbor lidové poezie*. Ed. J. Opelík. Praha: Odeon.

Dmitrij Sergejevič LICHÁČOV, 1971: *Poetika staroruské literatury*. Přel. Ladislav Zadražil, doslov Světa Mathauserová. Praha: Odeon.

Jan MUKAŘOVSKÝ, 1942/1966: Detail jako základní sémantická jednotka v lidovém umění. *Studie z estetiky*. Ed. Květoslav Chvatík. Praha: Odeon. 209–222.

Jaromíra NEJEDLÁ, 1973: *K problematice baladické tvorby třicátých let*. Praha: Univerzita Karlova.

Libor PAVERA, František VŠETIČKA, 2002: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Antonín SATKE, 2002: Prozaická ústní slovesnost. *Těšínsko. 4 díl*. Uspořádal Jaroslav Štika. Šenov u Ostravy: Tilia. 121–218. [Společně s G. Sokolovou.]

– –, 1968: Poezie Ludmily Hořké (K nedožitým 75. narozeninám spisovatelky). *Slezský sborník* 66, 342–359.

– –, 1972: L. Hořká, spisovatelka bolestí a nadějí hlučínského lidu. *Slezsko* 4/ 1–2, 16–19.

– – (ed.), 1984: *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*. Studii o lidových pohádkách a jejich vypravěčích napsal, texty shromáždil, k vydání připravil a slovníčkem i poznámkami a přílohami opatřil A. Satke. Ostrava: Profil.

– –, 1988: Ludmila Hořká a národopis jejího kraje. *Vlastivědné listy* 14/1, 31–32.

– –, 1990: Z kolední tvorby Ludmily Hořké. *Vlastivědné listy* 16/ 2, 32–37.

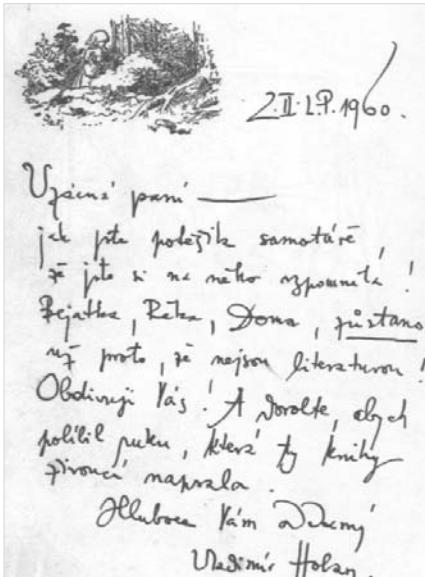
– –, 1993: Spisovatelka mezi dvěma kulturami. (K 100. výročí narození Ludmily Hořké). *Česká literatura 1948–1956. Sborník materiálů z literárněvědné konference 35. Bezručovy Opavy*. Red. Vladimír Pfeffer. Opava: SZM–Památník Petra Bezruče a PPF SU. 127–136.

Dorota SIMONIDES, 2006: Europejski kontekst slowackich opowiadań ludowych. *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru I–II*. Ed. Hana Hlůšková a Anna Zelenková. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brně, Česká asociace slavistů, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. 55–65.

Jiří SVOBODA, 1975: *Doslov, in Hořká*. 241–246.

– –, 1974: *Tvorba a region. Sedm kapitol o literatuře na Ostravsku*. Ostrava: Profil. *Teória literatúry, Výber z „formálnej metódy“*, 1971. Ed. Mikuláš Bakoš. Bratislava: Pravda.

Drahomíra VLAŠÍNOVÁ, 2008: *Ludmila Hořká. „Hořký život – hořké jméno“*. *Portrét spisovatelky Ludmily Hořké*. Opava: Matice slezská.

Dopis básníka Vladimíra Holana autorce (uloženo ve fondech Památníku Petra Bezruče, Opava). / The letter of the poet Vladimír Holan to the author (in the collection of Památník Petra Bezruče, Opava). / Pismo pesnika Vladimírja Holana avtorici (zbirka: Památník Petra Bezruče, Opava).

Ludmila Hořká při vyprávění (u narátorů jsou důležité rovněž mimika a gesta). / Ludmila Hořká in the process of narration (narrators value mimicry and gestures). / Ludmila Hořká v času pripovedi (pri pripovedniku je pomemben tudi izraz obraza in kretnje).

MED FOLKLORO IN UMETNIŠTVOM, MED DRŽAVAMI IN EKSISTENCO

Pisateljica, organizatorica ljudskih prireditev, zbirateljica folklore in pripovedovalka ljudskih zgodb Ludmila Hořká (1892–1966) je svoje življenje preživela na Hlučinskem. To je v regiji, ki leži na območju dveh nekdanjih cesarstev: pruskega in avstro-ogrskega in se je skozi celo 20. stoletje narodnostno, politično in demografsko pa tudi drugače preoblikovala. Pisateljica je doživela politične prevrate, družinske in naravne tragedije, zelo dobro je spoznala izkušnje malih, a zanimivih ljudi, od katerih se je učila. Svoj dolg je povrnila s shranjevanjem metaforično poimenovane *razbeljene lave* (kot bi lahko opredelili folkloro). V njeni ustvarjalnosti lahko najdemo elemente lirike, epike in dramatike (svoja besedila – razen poezije – je pisala v žanru *balada v prozi*), folklore in drugih poskusov umetniške literature. Raziskovalca je zanimal tudi problem *locus amoenus* v ustvarjalnosti Hořke, njenega avtoliterarnega odnosa do folklore in leposlovja ter motiv za vrnitev.

Literarnozgodovinska in književnokritična refleksija madžarske književnosti po letu 1980 v slovenščini

MIRAN ŠTUHEC

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, miran.stuhec@uni-mb.si*

SCN II/1 [2009], 106–118

Članek se ukvarja s problemom poznavanja sosednje književnosti oziroma sledi literarnozgodovinskemu in književnokritičnemu spisu, ki slovenskemu bralcu približuje madžarsko književnost. Glavne ugotovitve so tri: prvič, Slovenci so se z madžarsko književnostjo seznanjali že od začetka 20. stol. naprej; drugič, teh uvidov je manj kot bi glede na bližino obeh narodov, njuno povezanost in pomen same literature pričakovali, in tretjič, porast »slovenskega« interesa je opazen v zadnjih letih.

The article considers the problem of the familiarity of the neighbouring literature and traces the literary-historical and the literary-critical writing that introduced Hungarian literature to the Slovene reader. There are three main findings: firstly, the Slovenes have been acquainted with Hungarian literature since the beginning of the 20th Century; secondly, there is less comprehension of it than could be expected, given the proximity of the nations, their connections and the importance of the literature, and thirdly, an increase in "Slovene" interest is noticeable in recent years.

Ključne besede: madžarska književnost, recepcijski horizont, razpršenost literarnega interesa, literarna kompetenca

Key words: Hungarian literature, reception horizon, dispersion of the literary interest, literary competence

---

1 Leta 2003 mi je moja magistrantka podarila antologijo sodobne madžarske kratke proze z naslovom *Vzvalovano Blatno jezero*. To je bil pravzaprav moj prvi resnejši stik s književnostjo sosednjega naroda. In takoj že tudi začudenje, kako blizu in daleč je lahko literarna praksa, ki nastaja v moji neposredni sosesčini. V tem prispevku se ne bom ukvarjal z besedili, ki jih je urednik uvrstil

v reprezentativno zbirko, ki naj tujcu pokaže, kaj se dogaja v sodobni kratki madžarski pripovedni prozi, ampak bo moj interes namenjen literarnozgodovinskim in literarnokritičnim uvidom v madžarsko književnost v slovenščini. Povedano z drugimi besedami, zanimalo me bo, v kakšen recepcijski horizont je prišel omenjeni izbor. Ob tem se zavedam, da imajo o tem prvo besedo moji cenjeni kolegi z Oddelka za madžarski jezik in književnost mariborske Filozofske fakultete, a si kljub temu dovoljujem pogled literarnega zgodovinarja, čigar delo je sicer v veliki meri vezano zgolj na slovensko književnost, njegov interes pa sega tudi čez njene meje.

2 Izhodišče razprave je naslednje: o madžarski književnosti je bilo glede na njen obseg in bližino napisanega malo. Upoštevajmo pri tem, da gre za narod, ki se je s svojim več kot tisočletnim življenjem v srednji Evropi močno zasidral v zavesti svojih sosedov, zaradi prekmurske zgodovinske izkušnje še posebej pri Slovencih; gre za narod, ki ima bogato kulturno tradicijo in literarno izročilo ter ne nazadnje tudi Nobelovega nagrajenca za literaturo. Trditev o skopih vesteh posebej velja za prvo polovico prejšnjega stoletja. Seveda pa to ne pomeni, da Slovenci tudi v preteklosti nismo sledili temu, kar se je dogajalo pri vzhodnih sosedih. Prvi resnejši literarnozgodovinski zapisi so z začetka prejšnjega stoletja, ko je predvsem v Sombotelu živeči slovenski pesnik, jezikoslovec, urednik in prevajalec Avgust Pavel pisal o madžarski literaturi ter o kulturnih stikih med obema narodoma. Ob njem je potrebno omeniti še vsaj Vilka Novaka in Tineta Debeljaka, ki sta leta 1940 prevedla poetično dramo pomembnega madžarskega pisca Imreta Madácha *Tragedija človeka* (1861). Jože Filo v svoji študiji¹ navaja tudi prevajalce Alojza Benkoviča, Branka Rudolfa, Cvetka Golarja, Franceta Bevka idr., ki da so vzdrževali stike s sosednjo književnostjo.

Po 2. svetovni vojni so se zapisi o madžarskem slovstvu nadaljevali s približno enakim tempom. To velja vsaj za čas do leta 1980. V tem obdobju je bil za slovenski literarni in širši duhovni prostor zanimiv, denimo, veliki pesnik Sándor Petöfi; ob tem ni presenetljivo, da ga je takratni kulturno-politični in predvsem ideološki kontekst želel videti predvsem kot pesnika madžarske revolucije. Res je, da se s takimi pogledi slovenski kritiki niso močno oddaljevali od dejanskega stanja, a je hkrati res tudi, da bi si veliki Madžar zaslužil še celovitejšo podobo, ki bi upoštevala tiste plasti njegovega opusa, katerih diskurz ga je približeval nekaterim velikim evropskim sodobnikom.² Konec šestdesetih let in v sedemdesetih letih smo Slovenci dobili ob nekaterih krajših zapisih vsaj tri dobre uvide v madžarsko književnost – najprej, leta 1969 sta urednik Jože Hradil in pisec spremne študije Mihály Czine pripravila izbor petindvajsetih

---

¹ Jože Filo je leta 1992 v Zborniku slavističnega društva objavil dve *razpravi Slovenci in madžarska književnost* in *Kratek oris madžarske književnosti* ter z njima pripravil zanesljiv uvid v imenovano problematiko.

² Delno se je od konceptov, ki so veljali v slovenski literarni zgodovini v desetletjih po drugi svetovni vojni, leta 1974 v spisu *150-letnica Petöfijevega rojstva* oddaljil Štefan Barbarič.

pripovednikov z naslovom *Ljubezen, Izbor iz sodobne madžarske proze*, nato je leta 1974 Orsolya Gállos v *Sodobnosti* objavila razpravo *Madžarska lirika 60-ih let*, tri leta kasneje pa sta urednika Kajetan Kovič in Jože Hradil, slednji je napisal tudi spremno študijo, pripravila reprezentativno knjigo *Madžarska lirika 20. stoletja*.³

Zadnja dobra tri desetletja, torej obdobje literature, natančneje pripovedne proze, ki jo je v literarnozgodovinskem smislu zajela na začetku imenovana antologija madžarske kratke proze, se od pravkar shematično opisane situacije iz prvih sedmih desetletij 20. stoletja pravzaprav bistveno ne razlikujejo. Informacij je sicer več, tudi njihova vsebina je popolnejša in objave razpršene po več časopisih, revijah in kot spremne besede v knjižnih izdajah.⁴ Ni pa se zgodilo nič posebno novega v vsebinskem smislu; kljub nekaterim odličnim študijam, zanimivim intervjujem ali poučnim opisom gre v glavnem za fragmentarne vpogleds – poročila, kratke ocene in kritike. Ta ugotovitev je še očitnejša, če pomislimo, da so bili madžarski ustvarjalci petkrat med dobitniki nagrade vilenica in kristala vilenica (Péter Eszterházy, 1988; Lajos Grendel, 1991; Endre Kukorelly, 1992; Péter Nádas, 1998; Vörös Istvan, 2000 in Pál Závada, 2002)⁵ ter je leta 2002 Nobelovo nagrado za literaturo prejel Imre Kertész. Celovite literarnozgodovinske razprave, recimo monografije o madžarski književnosti, tega, kar bi bilo bistveno za relevanten uvid v madžarsko slovstvo, Slovenci žal še vedno nimamo. To trditev pa moram vendarle vsaj nekoliko omiliti: uspehi madžarske književnosti na vileniških srečanjih in, seveda, Nobelova nagrada so zanimanje predvsem za pripovedno prozo in poezijo vzhodnih sosedov povečali. Poglejmo, kaj se je v tem pogledu zgodilo v zadnjih dveh desetletjih.

Prevajalka in poznavalka madžarske književnosti Marjanca Mihelič je za revijo *Literatura* oziroma za njeno rubriko *Blitzkrieg* leta 1994 pripravila članek *Madžarska proza devetdesetih*. V njem je poučno in deskriptivno, manj pa analitično pisala o t. i. novi madžarski prozi, katere glavna značilnost je na eni strani upor zoper politično-literarne direktive in na drugi subjektivizacija, uvajanje novih narativnih postopkov ter funkcionalizacija forme. Avtorica se sprašuje o razliki med *novo* in *najnovejšo* prozo in pokaže, da sta madžarska kritika ter literarna zgodovina opazili predvsem fragmentarizacijo, minimalizem, širok fantazijski horizont, esteticizem, dalje primanjkljaj na ravni zgodbe (Endre Kukorelly, Gábor Németh) pa spet njeno potenciranje (Parti Nagy, László Darvasi), medbesedilnost ter interes za različne subkulturne prakse (Attila Hazai). Po uvodnem delu Miheličeva opozori na pomen literarne periodike, ki je socializirala nove književne tokove in njihove predstavnike, ter na izbiro književne uspešnice pri reviji *Magyar Napló*. Tu sta bila leta 1992 in

³ Več o navedenih delih v *Slovenci in madžarska književnost* Jožeta Fila.

⁴ K povedanemu je treba dodati, da so leta po 1980 pomenila opazen zagon slovenskega zanimanja za tuje književnosti nasploh (revije *Sodobnost*, *Literatura* in *Nova revija*) ter se je interes za madžarsko slovstvo realiziral znotraj teh tendenc.

⁵ Nagrada vilenica: Péter Eszterházy in Péter Nádas, kristal vilenice: Endre Kukorelly, Vörös Istvan in Pál Závada.

1993 nagrajena klasika madžarske povojne književnosti Géza Ottlik in Adám Bodor. Avtorica še na kratko povzame glavne značilnosti nagrajenih romanov *Buda* in *Rajon Sinistra*. V prvem delu članka spregovori prav tako o Miklósu Mészölyju, ki da je v 60-ih in 70-ih letih 20. stoletja v madžarsko literaturo uvajal obliko novega romana, eksistencializem, prvine nadrealizma in absurda. Kritiko in literarno znanost je po avtorici »osupnil« László Krasznahorkai, pripovedovalec zla, ničevosti sveta in človeka ter skrivnostnega kozmosa in ustvarjalec specifičnega jezika ter stroge tektonike. Miheličeva ob bok Krasznahorkaiju postavi Lászla Mártona, pisca obsežnega potopisnega romana *Prehod skozi steklo*, »hermetične umetnine«, kjer se prekrivata dve resničnosti, recepcijo pa otežujejo postmodernistični triki, denimo eklektične zveze, persiflaža, kopičenje citatov, mitologizacija, medbesedilnost, mnogopomenskost ipd. Miheličeva na koncu nekaj besed nameni še Attilu Hazaiju, Lászlu Garacziju in Gáboru Némethu.

Zanimiv članek o socialnem in sociološkem vidiku madžarske književnosti, o tujih vplivih, prevajalski politiki in o založništvu, katerega avtor je ameriški profesor Robert Murray Davis, je leta 2001 pod naslovom *Položaj madžarske literature devetdesetih* izšel v ugledni slovenski reviji Sodobnost. Prispevek ob madžarskem primeru pokaže na resne probleme, s katerimi se soočajo literarne sfere v nekdanjih socialističnih državah.

V Sodobnosti, ta je pravzaprav ves čas svojega izhajanja tujim slovstvom namenjala vidno pozornost, je istega leta izšla daljša razprava Zsolta Farkasa *Sodobna madžarska proza*. Avtor je za potrebe revijalne rubrike Predstavljamo pripravil pregled dogajanja v madžarski pripovedni prozi po letu 1980. Njegovo izhodišče je ugotovitev, da je madžarska književnost sredi osmega desetletja doživela globoke spremembe. To se je zgodilo, ko se je glavni tok literarne dinamike od etičnega diskurza preusmeril k estetskemu, s tem prekinil politično-ideološke pritiske in evociral tendence, ki so bile dolgo časa potisnjene ob rob dogajanja. Ključnega avtorja vidi v tudi pri nas dobro znanem in nagrajenem Pétru Eszterházyju. Širše literarnozgodovinsko ozadje pa najde v tradiciji Nyugata in Újholda, ki je že na začetku 20. stoletja na konceptu apolitične države zagovarjala elitistično in k esteticizmu usmerjeno umetnost. Ta literarna ustvarjalnost je pomenila živo in plodno prevzemanje evropskih modernizmov ter njihovih kasnejših neomodernističnih variant in je bila pravzaprav res lahko naravna zveza med tradicijo ter sodobnostjo. Farkas potem navaja spodbude, prihajajoče iz ljudske književnosti, ki da se je s svojim izrazito nacionalno-narodnostnim sporočilom vključila v kulturno in socialno prenavo Madžarov, ter vplive sočrealizma – ta je tako kot v drugih socialističnih državah pomenil ideološko, za samo umetnost neproduktivno vsiljevanje posebnih in z estetskega vidika nesprejemljivih kriterijev. Za razumevanje dinamike obravnavanega slovstva je pomembno, da Farkas vsaj nekoliko podrobneje razloži t. i. ljudsko gibanje, ki se je v tridesetih letih 20. stol. cepilo v več tokov, njihova dejavnost pa je variirala od poudarjanja socialnih tem, simpatiziranja s kasnejšo socialistično oblastjo, neposrednega nasprotovanja aktualni politiki do odkritega antisemitizma in etnocentrizma. Nastanek t. i. »Pétrove paradigme« (Péter

Esterházy, Péter Nádas, Péter Hajnóczy idr.) je pomenil po avtorjevem mnenju pomemben vpliv ne le zato, ker je promoviral novo generacijo, ampak tudi, ker je reaktiviral nekatere starejše književnike (János Pilinszky, Iván Mándy idr.). Po prvem sintetično-uvajalnem delu se Farkas posveti posameznim pripovednikom, rojenim v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Najprej predstavi pesnika in pripovednika Andreja Kukorelyja. Označi ga kot ustvarjalca z dobrim občutkom za jezikovnoslogovne možnosti, za pesnika in pripovednika, ki je s specifično poetiko svojih zgodnjih del, kjer se namenoma približuje profanemu, celo prostaškemu, degradiral takratni esetski kanon. Tudi kasneje, ko je njegov jezik izgubil izzivalni naboj, je Kukorely zanimiv za madžarsko književno kritiko – po Farkasevem mnenju iz treh razlogov: prvič zato, ker so njegova dela interpretativno bogata, drugič zaradi sposobnosti resne teme subtilno nadgraditi s humorjem. Tretji vzrok je pisanje esejev in kritik o umetnosti, ženskah, o jeziku, nogometu itn., s čimer pisec uveljavlja svojevrstno problemsko in jezikovno ter slogovno prekrivanje različnih žanrov, poezije, proze in eseja. Drugi v avtorjevem izboru je pesnik, pisatelj in dramatik Parti Nagy, ki je jezikovno bogato in slogovno inventivno pisal o sobivanju različnih kultur, socialnih slojev, o komercializaciji in ekonomski logiki ter s tem reflektiral aktualno madžarsko problematiko 80-ih let. Avtor vidi v Partiju Nagyju ustvarjalca subtilne poetike in zgoščenega izraza, bogate metaforike in prefinjene ironije. Pisec se nato ustavi še pri estetiki fingiranega diletantizma in ob socialnem čutu ter humanizmu. László Garaczi, pripovednik in pesnik, prav tako sodi v generacijo, ki ji avtor po eni strani pripisuje poseben občutek, s katerim evocira zelo različne in nasprotne plasti madžarskega jezika, po drugi strani pa izpostavi radikalno nasprotje vsemu, kar bi omejevalo svobodno ustvarjalnost. László Garaczi je avtorju Zsoltu Farkasu književnik z občutkom za človeka, ustvarjalec distance in bližine, odsotnosti ter prisotnosti, domačnosti in transcendence. Zadnji je Gábor Németh, pisatelj, ki posebno pozornost posveča tehniki pripovedovanja. Farkas pravi, da je ta pisatelj sposoben prefinjene, čutne in rafinirane deskripcije na videz nepomembnih, a vendarle ključnih dogodkov, ti po sistemu fragmentarne strukture tvorijo vtis, da se v zgodbi ne dogaja nič senzacionalnega, kljub temu pa bralec sledi diskurzu nenehne napetosti med urejenim, domačim in svetim na eni strani ter relativnim, grozavim in brezbrzižnim na drugi. V prepadu med obema skrajnostma nastaja diskurz o človekovem zavedanju samega sebe. Zsolt Farkas študijo zaključuje z ugotovitvijo, da imajo obravnavani avtorji na mlajše pisce celo močnejši vpliv kot obe slavni imeni madžarske literature Péter Eszterházy in Péter Nádas.

Revija Apokalipsa je leta 2004 objavila članek v Parizu delujočega madžarskega literarnega zgodovinarja in kritika Andreja Karátsona *Komu pišemo?* Avtor v njem razpravlja o možnostih, pomenu in interesih prevajanja madžarske književnosti v tuje jezike, o promociji ter morebitnih medkulturnih in medliterarnih stikih. Še posebej ga zanima dostopnost književnosti v tujem okolju, težav ne vidi le v ustreznosti prevodov oziroma prevajanja, ampak predvsem v različnosti kulturnih, zgodovinskih in civilizacijskih kontekstov.

V časopisu Delo pa je leto kasneje z dobitnikom najvišjega madžarskega priznanja za prevajanje Pro Cultura Hungaricis Jožetom Hradilom izšel kratek intervju *Tudi med manj znanimi so odlični pisatelji*. V njem je poudarjeno dvoje: da je v slovenščino prevedenih razmeroma malo književnih del in drugič, da sosednja literatura ob svetovno znanih piscih premore več sicer manj vidnih, a vendarle odličnih ustvarjalcev. Izpraševanec na kratko predstavi nekatere med njimi: Sándorju Máraiju (*Dnevniki; Zemlja, zemlja*) pripiše enciklopedično znanje in sposobnost odličnega povezovanja različnih usod v vznemirljivo zgodbo, István Örkény (*Tatovi; Mačja igra*) je avtor duhovitih nadrealističnih pripovedi in satir na komunistični režim. Magda Szabó v *Vratih* ustvari prepričljivo pripoved o naravni modrosti in izkušeni sicer čisto neizobražene ženske, Péter Nádas in Péter Esterházy pa sta po Hradilovem mnenju »ponovno zablestela«, prvi s *Knjigo spominov*, drugi s *Harmonio Caelestis in Popravljeno izdajo*. Med navedenimi madžarskimi literati je intervjuvanca najbolj vznemiril Sándor Tar s *Počasnim tovorom*, izpovedjo, ki je »bogat, večplasten, socialno pretresljiv skupek občutij«.

3 Drugi del mojega prispevka, ki naj pojasni, koliko in kakšne sledi je pustila madžarska literatura v slovenskem prostoru, namenjam vprašanju, kaj se je z obravnavanega vidika dogajalo s posameznimi madžarskimi književniki oziroma koliko so bili prisotni v zadnjih letih. Natančneje rečeno, zanimalo me bo, kdaj, ob katerih priložnostih je bilo o njih kot posameznikih napisanega največ in kateri med njimi so bili najpogosteje omenjeni. Seveda prevelikih špekulacij tu ne more biti, vendarle je treba upoštevati vsaj dve dejstvi: prvo je Vilenica in nagrade, ki so jih tam prejeli madžarski pisci, drugo Nobelova nagrada, ki jo je leta 2002 dobil Imre Kertész. Že bežen pregled pove, da so Slovenci največkrat pisali o Pétru Esterházyju, Imretu Kertészu, Enreju Kukorellyju in Pétru Nádasu oziroma o tistih književnikih, ki so se še posebej odlikovali v slovenskem in evropskem prostoru. Najpomembnejši posredovalci madžarske književnosti v Slovenijo so Marjanca Mihelič, Jože Hradil in Mladen Pavičić, v zadnjih letih pa v slovenskem tisku o madžarski književnosti največ piše Jutka Rudaš.

Marjanca Mihelič je v Novi reviji leta 1992 poleg prevoda odlomkov *Hrabalove knjige* objavila tudi pogovor s piscem romana Péтром Esterházyjem. Članek nosi naslov *Vodnik po Esterházyju*. Avtorica pisatelja sprašuje po morebitnem globljem pomenu kompozicije in ga skuša navesti na funkcionalno zvezo med formalnimi in vsebinskimi poudarki *Hrabalove knjige*. On pa ji odgovarja, da tektonska zgradba⁶ nima globljega pomena, in poudarja, da mu je šlo predvsem za pripovedovanje, kjer je prek združevanja fakta in fikcije želel razkriti aktualne politične razmere na eni strani in pisateljsko vizionarstvo na drugi. Istega leta je v Delu Jože Hradil objavil intervju z Endrejem Kukorellyjem *Pesnik kot*

⁶ Roman je razdeljen na tri dele, tudi vsako poglavje je iz treh enot, srednje tudi razpade na tri dele; opazna je še tridelna struktura dneva.

pesnik in državljani. Pogovor je potekal po koncu mednarodnega pisateljskega srečanja Vilenica, kjer je Kukorelly za pesem *Izhod*⁷ prejel kristal vilenice. Na vprašanje o zvezi med pesnjenjem in politiko je madžarski pesnik odgovoril, da politiko sicer redno spremlja, a ostaja njegovo pesniško delo zunaj nje. Kukorelly sicer ne izključuje možnosti, da je lahko družbeno dogajanje predloga umetniškemu ustvarjanju, a istočasno pove, da utegne biti za umetnika nevarno, če se obe področji prekrivata. Intervjuvanec izpostavi še to, da je po spremembi političnega sistema za kulturo denarja manj, a je ustvarjalno ozračje zaradi sproščenosti in svobode boljše. To sta po njegovem pridobitvi, ki zadevata človeka v ontološkem smislu, ne samo v umetniško-ustvarjalnem.

Naslednji pogovor s pomembnim madžarskim ustvarjalcem je objavila Gabriela Gaal leta 1996 v Delu. To je bil intervju s Péтром Nádasem z naslovom *Ali ima svet svojo konstrukcijo ali je kaos?* Iz njega bralec izve, da si madžarski književnik prizadeva svet videti kot celoto, ne kot fragmentarizirani kaos, da želi ujeti, kar je na robu zavesti, in ga zanima, kaj se nahaja v preseku razuma, izkustva in domišljije, kaj je s preteklostjo in kakšna je njena podoba z vidika aktualnega trenutka. V smislu distance do zgodovine Nádas spregovori o svoji vzgoji, starših, politični diktaturi in se zaveda, da bi bilo njegovo pisanje drugačno, če bi živel v demokratičnem svetu. Tako razloži tudi svoja zadnja dela, v katerih prek zgodovinske in politične perspektive odsevajo povezave med antropološkimi, filozofskimi, psihološkimi, političnimi in zgodovinskimi pojavi. Druga tema, ob kateri se ustavi Gaalova, je vloga telesnosti, spolnosti in homoseksualnosti. Na vprašanje o morebitni provokaciji Nádas odgovori, da je madžarska poezija nasploh erotična, proza pa iz ideoloških razlogov usmerjena k družbeno-političnim temam. Intervju vključuje še nekatere premisleke o slogu in jeziku ter o razmeroma pogostem motivu smrti.

Leta 1999 je Marjanca Mihelič k prevodu romana Pétra Nádas *Konec družinskega romana* napisala spremno besedo. V njej Madžara umesti med pisatelje »nove proze«, ki jo zanimajo urbani pojavi in ignorira politično mišljenje v književnosti, pisateljevo delo *Knjiga spominov* pa postavi v vrh te proze. Avtorica podrobno predstavi Nádasovo življenje in opozori, da so židovstvo, komunistična pripadnost staršev pa njihov spor z madžarsko oblastjo, špijonaža, materina smrt in očetov samomor globoko zaznamovali ustvarjalčevo življenje in delo. Potem razloži različne odzive na pripoved *Konec družinskega romana*, na negativne ocene madžarskih kritikov in politikov ter na velik uspeh v tujini. Miheličeva ugotavlja, da so vzroki za tako situacijo v delu samem, ki jasno pokaže, kako sistematično se je politični sistem zajedal v vse pore javnega in zasebnega življenja in povzročal osebne tragedije, zgodnja spoznanja in neizbrisljiva občutja že v otroku. Dalje izpostavi pester simbolni svet romana, v katerem najde mitske zgodbe, legende, parabole, biblijske slike in simboliko krščansko-židovskega sveta ter ugotovi, da ima našeto izjemno interpretativno vrednost in omogoča večplastnost pomenov. Miheličeva izpostavi še pripovedni

⁷ Pesem je bila izbrana za najboljši literarni prispevek v zborniku *Vilenica* 92.

način, ki da je svoboden niz asociacij, stavek pa slogovno subtilna in ritmizirana struktura semantičnih zvez. Končno se avtorica ustavi pri romanu *Knjiga spominov* (1986). Tudi zdaj ugotavlja sintezo antropoloških in zgodovinskih tem ter pisateljve osebne izkušnje, ki razkrivajo več generacij židovske družine na Madžarskem. Spremna beseda Marjance Mihelič je brez življenjepisnega dela z naslovom *Roman lanskoletnega vileniškega lavreata v slovenščini* istega leta izšla tudi v Delu.

V tem časopisu je leta 2000 Jutka Rudaš objavila *prispevek Slovenija v Nebeški harmoniji Esterházyjevih* in v njem predstavila Esterházyjev roman *Harmonia Caelestis*. Po nekaj biografskih podatkih avtorica pove, da je roman nastal na presečišču zgodovine in fikcije, kjer se križata pogled v preteklost in zazrtost v prihodnost, ustavi se ob pripovedni tehniki in njenih slogovnih učinkih ter namigne na postmodernističnost njegove poetike.

V letu, ko je Imre Kertész prejel Nobelovo nagrado za književnost, torej 2002, je Aleksander Zorn v Delu objavil članek z naslovom *Slavni madžarski pisatelj* in v njem na kratko opisal življenje madžarskega nobelovca. Zorn Kertésza uvršča med najbolj presunljive pričevalce o holokavstu. Tema se avtorju najpregledneje kaže v »trilogiji o brezusodnosti«, ki jo sestavljajo romani *Brezusodnost*, *Molitev za nerojenega otroka* in *Fiasko*. Pisec v nadaljevanju predstavi tuje poglede na nagrajeni roman in svoje razumevanje Kertészovega besedila ter poudari, da gre v njem za krhko razmerje med posameznikom in zgodovino ter za dilemo, ali je mogoče delovati ter misliti individualno v času, ko so ljudje popolnoma podrejeni barbarski politični moči. Zorn Kertészu dodeli mesto med pisci pričevanjske literature, ki estetsko dognano spregovori o popolnem ponižanju človeka – ne le v totalitarističnih političnih sistemih, ampak tudi sicer. Tudi v sodobnem svetu, ki po padcu starih ideologij ostaja prazen, brez kulturnih vrednot in etosa. Nekaj dni za Zornom je v Delu objavil članek o nagrajencu tudi Jože Hradil. V *prispevku Imre Kertész ne priznava usode, prisega na svobodo* je najprej opozoril na to, da je bil Kertész na Madžarskem slabo poznan, necenjen, strokovno ignoriran, celo zavržen in namenoma prešlišan. Tudi roman *Brezusodnost* so ob izidu zavrnil. Drugače, pravi Hradil, je bilo po Evropi, kjer so to pripoved prevajali, še preden je bila nagrajena. V nadaljevanju popiše Kertészova glavna dela in premisli nagrajeno. Tu opozori, da ne gre toliko za tematiziranje nacističnih grozot, ki jih doživlja židovski deček, ampak za doživljanje trpljenja kot takega; za obsodbo ter predvsem za opozorilo, da zgodovine ni mogoče spregledati in je zato soočenje z njo nujno. Presejanje antisemitizma, nacionalizma in vseh drugih ideoloških zablod pa je lahko le posledica dialoga s preteklostjo. Na koncu Hradil pojasni, da Kertészova univerzalnost nastaja iz pisateljve organske povezanosti z židovstvom na eni strani ter integracije v madžarski kulturni prostor na drugi.

Leta 2003 je Bernard Nežmah v Mladini, v članku *Madžarski nobelovec židovskega rodu o svoji izkušnji Auschwitza in Buchenwalda* pisal o *Brezusodnosti* Imreta Kertésza. V romanu je našel grozo počasnega, zanesljivega umiranja ter vdanost v usodo, ki ne zmore niti sovraštva niti žalosti in ne prošnje. Tega leta je Jože Hradil k prevodu romana Imreta Kertésza *Kadiš za nerojenega*

otroka napisal spremno besedo in v njej povzel pisateljeve glavne romane o holokavstu. Najprej je pojasnil recepcijo romana *Brezusodnost* na Madžarskem in po svetu ter opozoril, da so ob njegovem izidu leta 1975 madžarski literarni kritiki delo prezrli zaradi avtorjevega židovstva, odnos do romana pa se je po Hradilovem mnenju spremenil šele z Nobelovo nagrado. V delu se mu zdi pomembno dvoje: prvič, sporočilo, da grozote ne prihajajo le od znanega sovražnika, v tem primeru od nacistov, ampak tudi od sojetnika, in drugič, da pripovedovalca ne zanima verističen opis dogodkov, ki bi delovali s svojo neposredno grobostjo, ampak je učinek drugje – v intimnih in celo liriziranih detajlih. Tudi roman *Kadiš za nerojenega otroka* je avtobiografski, pravi Hradil, ker poleg tematike holokavsta zajema še pripovedovalčeve spomine na družino in šolsko vzgojo, ki da se je mnogokrat usodno sprevačala v dresuro. Delo se od *Brezusodnosti* slogovno močno loči, saj pripoved v dolgih povedih, te se včasih nadaljujejo skozi več strani, sledi toku zavesti. Istega leta je o *Brezusodnosti* pisal še Dražen Dragojević, in sicer v spremni besedi Hradilovega prevoda. Pojasnil je, da je pri razumevanju Kertészovih del nujno potrebno upoštevati družbene razmere na Madžarskem. Roman pa po njegovem ne govori o žrtvah in zločincih, ampak o človeku, ne gre za Nemce, naciste, za koncentracijska taborišča, prav tako ne za Žide, za jetnike, ampak za zlo, ki je del sveta. Vprašanje torej niso vojni zločini, ampak, kako se izogniti zlu, v *Brezusodnosti* namreč ne vidi slike preteklosti, ampak sporočilo sedanjosti.

Jutka Rudaš je leta 2004 ponovno pisala o madžarskem pisatelju Esterházyju; za znanstveno revijo *Jezik in slovstvo* je pripravila članek z naslovom *Esterházy pri nas*. Delo madžarskega pisca ji pomeni pomemben idejni in problemski premik v dinamiki madžarske pripovedne proze in korpus, ki je svoj presežek dal s »stilistično revolucijo«⁸ jezika. Za avtorico je nov način pisanja⁸ najbolj izčiščen v *Proizvodnem romanu*. Rudaševa Esterházyja uvršča v sam vrh madžarske in evropske literature, kar utemeljuje z dejstvom, da njegova dela prevajajo v številne tuje jezike, za literarno ustvarjanje pa je prejel kar petnajst prestižnih nagrad. V nadaljevanju se Rudaševa ukvarja z romanom *Harmonia Caelestis*. Označi ga kot zgodovinsko-družinski roman in pojasni njegovo dvodelno zgradbo: prvi del je fragmentarna pripoved z radikalnim jezikom, kar deluje dekonstruktivno in nadosebno, drugi je enotnejši, epski, jezikovno tradicionalnejši in evocira osebni vidik. Avtorica v romanu najde ubrano strukturo fiktivnega in imaginarnega ter dejanskega in historičnega. Esterházyjev referenčni horizont po njenem mnenju zahteva od bralca solidno poznavanje madžarske zgodovine in kulture, pisateljeve asociacije, številni citati in filozofske interpretacije pa prevajalcu postavljajo resno oviro.

Intervju z Esterházyjem je leta 2005 pripravil tudi Mladen Pavičić, in sicer z naslovom *Prilesti iz brezna, ki se mu pravi jaz*. Objavljen je bil v reviji *Emzin*. Pavičić v pogovoru izpostavi pisateljev vpliv na spremembo paradigme

⁸ Esterházyjev slog je po mnenju Jutke Rudaš »poln citatov, polcitatov, samocitatov, intertekstov, izpustov, zamolkov, nedokončanih povedi z močno kulturno tradicijo«. Esterházy po njenem dosega humor in ironijo z različnimi besednimi kombinacijami.

madžarske proze okoli leta 1980. Poudari, da avtor pri pisanju izhaja iz jezika in s tem evocira estetsko plast literature, kar je povzročilo negativen odziv madžarskih kritikov, ki so v smislu sorealistične estetike pričakovali jasno in k didaktičnemu koncu zasnovano zgodbo. Dalje pri Esterházyju prepozna poudarjeno parodijo, interes za zgodovino, naslanjanje na biografske podatke. Pronicljiva je ugotovitev, da je Esterházyjev *Uvod v leposlovje* začetek realizacije pisateljevega specifičnega, rekli bi skoraj ontološkega pogleda na svet, literaturo in jezik. Bralec izve tudi, da je pisatelj v romanu *Harmonia Caelestis* upovedil večstoletno zgodovino svoje družine in si pri tem prizadeval za simbiotično zvezo zgodovinsko preverljivih dejstev s fikcijo. Končno Pavičić v Esterházyjevih delih prepozna številne citate, ki da prek koncepta medbesedilnosti namigujejo na postmodernizem.

Naslednje leto je Jože Hradil v Delu objavil prispevek z Imretom Kertészom *Lov za nobelovcem in zgrešena poanta*. Avtor po svojem kratkem srečanju z nagrajencem zapiše, da v romanu ni pomembna židovska problematika niti ne nacizem in fašizem, prav tako pisatelja ne zanimata ta ali ona politična opcija ali ideološki koncept, narodna pripadnost v pomenu ujetosti, ampak gre za globlje in usodnejše ugotovitve: za problem zla kot takega.

Leta 2006 je Jutka Rudaš v časniku Dnevnik pisala o Pétru Nádasu. V članku z naslovom *Vzporedna življenja* je v pisateljevem romanu *Vzporedne zgodbe* ugotovila, da Nádasev literarni svet tvorijo zgodovinske refleksije in subtilna ter večplastna analiza odtujenega človeka. Avtorice tako ne preseneča, da v pisateljevem svetu ni dialoga, ni ljubezni, erotika pa se spremeni v orgiastično divjanje brez užitka.

Leta 2008 je k slovenskemu prevodu Nádasevih besedil *Lastna smrt* in *Skrbna opredelitev kraja* Mladen Pavičić napisal spremno študijo in predstavil umetnikovo literarno ustvarjanje. Interpretacija posameznih del pisca privede do spoznanja o tem, da je pomembna motivno-tematska struktura, ki v različnih variantah (lastna smrt, nasprotje posameznika in družbe, stalinizem na Madžarskem, holokavst, homoseksualnost, konflikt telesnosti ter duševnosti) utripa v mnogih umetnikovih besedilih, smrt. Razloge za to in za Nádasev izrazito pesimističen odnos do sveta prepozna v pisateljevih spominih, kamor spadajo eksplozija bombe nad domačo hišo, montirani proces proti očetu, očetov samomor, materina smrt, bolezen, politične napetosti, ki leta 1956 prerastejo v ostre spopade, življenje v internatu itd. Problemski sklopi, o katerih piše Péter Nádas, po Pavičićevem mnenju pustijo opazne posledice na področju jezika in sloga, tu je mogoče najti vulgarizme, ki močno destruirajo njuno estetsko podobo. Istega leta je o Nádasu pisala tudi Jutka Rudaš, in sicer v časopisu Dnevnik. V kratkem poročilu je opozorila, da se omenjeni madžarski pisatelj odlikuje po drzni literarizaciji spolnosti in telesnosti. Nekaj dni za tem je ista avtorica v Dnevniku objavila tudi obsežen intervju s Péтром Nádasem. Njegov naslov je *Zakaj je pravzaprav treba končati roman?* Pisateljica je predstavila kot ustvarjalca, ki je s *Knjigo spominov* leta 1986 »postavil mejnik v zgodovini madžarske proze«. Intervju odgovori na nekatera bistvena vprašanja o Nádasovi ustvarjalnosti. Tako bralec spozna pisateljev odnos do judovstva, fašizma in

rasizma, zve, zakaj ga vznemirjajo seksualnost, pornografija in erotika, seznanj pa se tudi z njegovimi pogledi na samo umetniško ustvarjanje, na problem uspeha ter na etične vrednote in moralne zakonitosti. Konec leta 2008 je Jutka Rudaš v Delu pod naslovom *Življenje kot histerični molk* objavila še kratek članek o zbirki novel *Okraj Sinistra* Ádáma Bodorja in med drugim zapisala, da človek v Bodorjevih novelah preživlja odtujenost in čutno ter čustveno krizo, ki onemogočajo zagone v smeri perspektive.

4 Kot bralec literarnozgodovinskih razprav, kritik in ocen ter poročil o madžarski literaturi, ki se zaveda, da je vsak od upoštevanih spisov tudi rezultat subjektivnih presoj in so nekateri ustvarjalci ali dela iz različnih razlogov lahko spregledani, ugotavljam, da so pisci sosednjo literaturo slovenskemu bralcu kljub mojim začetnim pomislekom vendarle približali; in reči je treba, da posebej v zadnjih letih stvari potekajo bolj dosledno, kot je to bilo včasih. Ne nazadnje med opisanimi ustvarjalci in njihovimi deli niso le lavreati in nagrajena dela, refleksija madžarske književnosti upošteva tudi mlajše in manj znane avtorje. Bistveno pa se mi zdi to, da uvidi v slovstvo sosednjega naroda učijo, da je ta književnost, podobno kot nekatere druge postsocialistične, po letu 1980 doživela temeljite premike. Verjetno ni pretirana ocena, da je šlo za določeno osvobajanje znotraj ustvarjalnega polja. Kakor koli, literarna kritika in literarna zgodovina sta v madžarski književnosti opazili, da:

- problemska plast tega slovstva kaže literarizacijo bivanjskih vprašanj, katerih osnova je prej ali slej odtujenost;
- narativni vidik opozarja na posebno razmerje med pripovedovalcem in upovedovano snovjo, tu mislim na sproščenost, ki brez strahu zaradi odsotnosti pozitivne ideje lahko posega tudi po cinizmu ali preigrava različne absurde situacije;
- slogovno področje kaže uspešno realizacijo postopkov, kjer prihajajo do izraza tako poetična, emotivna, referencialna in metajezikovna funkcija jezika⁹ kot tudi različne destruktivne variante, dehierarhizacija ter »inteligentna«
destrukcija.

Povedano gotovo pomeni tisto vsebinsko podlago, ki ob siceršnji literarni kompetenci omogoča kolikor toliko celovito sledenje temu korpusu.

Tudi če sprejemanje književnega dela poteka v pogojih, kjer informacij, ki prihajajo od umetnine, ni mogoče povezati z nobenimi kulturnimi, zgodovinskimi ali civilizacijskimi ter literarnimi podatki o okoliščinah nastanka, in, seveda če ne obstaja jezikovna ovira, bo komunikacija med besedilom in bralcem stekla. Vendar ne mislim na to, ampak na nekaj drugega. Prvi aspekt, ki sem ga omenil, je literarni, saj gre za vprašanje bralčevega vedenja o drugem slovstvu, za njegova pričakovanja in predvidevanja; ne nazadnje za stopnjo

⁹ Terminologijo povzeman po razpravi Romana Jakobsona iz leta 1960 *Linguistics and poetics*.

njegove literarne vključenosti. Drugi, po moje celo pomembnejši, pa prek medsebojnega književnega poznavanja dveh narodov opozarja na problem stikov in vzajemnosti, spoštovanja ter enakovrednosti. Če združena Evropa ni zgolj projekt altruističnih zanesenjakov ter ob misli, da so prava globinska evropska stičišča tam, kjer prihajajo pred nas narodne, na stari celini zgodovinsko močno ukoreninjene ter občutljive zadeve, vezane na duhovne in kulturne ter jezikovne potenciale, potem so prav podatki, o katerih sem pisal, odličen pokazatelj, do katere stopnje v približevanju smo prišli.

LITERATURA

Davis Robert MURAY, 2001: Položaj madžarske literature v devetdesetih. *Sodobnost* 65/7–8, 935–951.

Dragan DRAGOJEVIČ, 2003: Spremna beseda. *Brezusodnost*. Ljubljana: Študentska založba.

Zsolt FARKAS, 2001: Sodobna madžarska proza. *Sodobnost* 65/7–8, 891–902.

Jože FILO, 1992: Kratek oris madžarske književnosti. *Zbornik slavističnega društva*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport. 238–252.

—, 1992: Slovenci in madžarska književnosti. *Zbornik slavističnega društva*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport. 223–235.

Gabriela GAAL, 1998: Ima svet konstrukcijo? *Razgledi* 18/1121, 6–8.

Jože HORVAT, 1992: Pesnik kot državljan. *Slovenec* 76/225, 21.

—, 2002: Imre Kertesz ne prizna usode, prisega na svobodo. *Delo* 44/249, 4.

—, 2003: Spremna beseda. *Kadiš za nerojenega otroka*. Radovljica: Didakta.

—, 2005: Tudi med manj znanimi so odlični pisatelji. *Delo* 47/32, 11.

—, 2006: Lov za nobelovcem in zgoščena poanta. *Delo* 48/121, 23.

Endre KARÁTSON, 2004: Komu pišemo? *Apokalipsa* 86, 156–165.

Marjanca MIHELIČ, 1994: Vodnik po Esterházyu. *Nova revija* 11/121, 552–557.

—, 1992: Madžarska proza devetdesetih. *Literatura* 4/34, 80–88.

—, 1999: Spremna beseda. *Konec družinskega romana*. Murska Sobota: Pomurska založba.

—, 1999: Roman lanskoletnega vileniškega lavreata v slovenščini. *Delo* 41/209, 19.

—, 2007: Bolj kot estetika izgrajevanja nas določa estetika uničevanja. *Delo* 49/228, 19.

Mladen PAVIČIĆ, 2002: Je letošnji nobelovec sploh madžarski pisatelj? *Delo* 44/249, 3.

—, 2005: Prilesti iz brezna, ki se mu pravi jaz. *Emzin* 15/1, 28–31.

—, 2008: Ta knjiga je nevarna! *Lastna smrt / Skrbna opredelitev kraja*. Ljubljana: Študentska založba.

Jutka RUDAŠ, 2000: Slovenija v Nebeški harmoniji Esterházyevih. *Delo* 42/107, 18.

—, 2004: Esterházy pri nas. *Jezik in slovstvo* 49/1, 17–27.

—, 2006: Vzoredna življenja. *Dnevnik* 56/246, 7.

—, 2008: Tuji gosti na Festivalu zgodbe – Fabula. *Dnevnik* 58/16, III.

—, 2008: Življenje kot histerični molk. *Delo* 50/235, 26.

—, 2008: Zakaj je pravzaprav treba končati roman? *Dnevnik* 58/20, 17.

Aleksander ZORN, 2002: Slavni madžarski pisatelj. *Delo* 44/235, 1.

LITERARY-HISTORICAL AND LITERARY-CRITICAL REFLECTION OF HUNGARIAN LITERATURE IN THE SLOVENE LANGUAGE AFTER THE YEAR 1980

The acceptance of literary works inevitably follows from the extent of previous knowledge, which directs the degree and the amount of the reader's readiness for reception. Theories claiming that "previous knowledge", in the sense of agreed forms of meaning, contaminates the recognition of information offered by the literary work, cannot be of essential importance; it is, however, important to acknowledge that the acceptance of the literary work is more total if the reader knows some of the circumstances of its origin and is acquainted with at least some of the most important features of the literature to which the text belongs to.

The research results from the literary-historical and literary-critical reflection on Hungarian literature in the Slovene environment and the question of the kind of the knowledge horizon accompanying translations of Hungarian literary works and the literary competence of the readership, confirm the hypothesis that Slovenes do not know much about the neighbouring literature. According to this finding, we must take into consideration that the literature in question is not among the major literatures; we must also consider the fact that a relatively small number of Slovenes speak Hungarian. It is also true, however, that the Hungarians are a nation to which we are historically connected; we have to consider both the minorities and the fact that Hungarian literature is important not only because of the Nobel Prize winner, but also as a corpus with many authors deserving of literary recognition. In judging the situation, we can also depend on the good organization of minority education and such matters. In accordance with this information, the discovery that there exist only a few writers who systematically acquaint Slovene readers with the most important events in Hungarian literature is really surprising. The material reviewed has also shown that the first contacts of Slovenes with Hungarian literature took place in the 20th century, that they were more frequent after the Second World War and that in recent years they have been mostly improving.

Metafizika bede

(Attila József, A. B. Šimić, Srečko Kosovel)

ISTVÁN LUKÁCS

Univerza Loránda Eötvösa, Filozofska fakulteta, ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék,
Múzeum krt. 4/D, HU – 1088 Budapest, slovenika@freemail.hu

SCN II/1 [2009], 119–128

Ekspresionizem je bil najmočnejša smer srednjeevropskih avantgardnih literarnih gibanj. V madžarski, hrvaški in slovenski književnosti se je razvijal skoraj istočasno pod neposrednim nemškimi vplivom, na osnovi koncepta »hibridne poetike«. Že to dejstvo bi upravičevalo primerjalno analizo književnosti tega prostora, kar pa se vse do zdaj ni zgodilo.

Expressionism was the most influential artistic movement among the Central-European Avantgarde. It developed at almost the same time as it did in Hungarian, Croatian, and Slovenian literature and was based on “hybrid-poetical construction” with German inspiration. This fact in itself might have formed a reason for analysis of the region’s literatures; however, this has not yet been completed.

Ključne besede: ekspresionizem, avantgarda, pesmi o siromakih, madžarska književnost, Attila József, hrvaška književnost, Antun Branko Šimić, slovenska književnost, Srečko Kosovel

Key words: Expressionsm, Avantgarde, pauper-poems, Hungarian literature, Attila József, Croatian literature, Antun Branko Šimić, Slovenian literature, Srečko Kosovel

Attila József (1905–1937) je bil najpomembnejši pesnik madžarske književnosti med dvema vojnama preteklega stoletja. Njegovo pesništvo je sinteza najpomembnejših poetoloških teženj, od jasno prepoznavnih arhaičnih (narodnih/ljudskih) do modernističnih tokov in smeri. S svojim lirskim govorom in pesništvom je položil temelje nove objektivne lirike, ki pa se je razmahnila v povojnem obdobju. Objavil je sedem pesniških zbirk: *Szépség koldusa* (Berač lepote, 1922), *Nem én kiáltok* (Ne vpijem jaz, 1925), *Nincsen apám, se anyám* (Nimam očeta, ne matere, 1929), *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* (Ruši kapital, ne tarnaj, 1931), *Külvárosi éj* (Noč v predmestju, 1932), *Medvetánc* (Medvedji

ples, 1934), *Nagyon fáj* (Zelo boli, 1936). Kot sin revne, proletarske družine v Budimpešti je v svojem pesništvu z elementarno močjo spregovoril tudi o bedi mestnih siromakov. Omagal je pod neprestanimi eksistencialnimi in duševnimi pritiski, ob koncu svojega življenja je zgubil tudi duševno ravnotežje. Ni našel izhoda iz lastne globoke krize, zato je skočil pod vlak.

V bogatem lirskem opusu Attile Józsefa zavzemajo pomembno mesto pesmi, ki so nastale v dokaj kratkem času, in sicer od leta 1924 do 1925, strokovna literatura pa jih uvršča med t. i. »szegényember-versek« (pesmi o siromakih). Pesmi o siromakih Attile Józsefa razlagajo na različne načine. Najbolj znan raziskovalec njegovega življenjskega dela Miklós Szabolcsi to pesnikovo obdobje imenuje »madžarsko narodno« (magyar népi). Te pesmi so enakovredne z ekspresionističnimi in grotesknimi, napisanimi v tem obdobju, toda njihov nastanek je odločilno vplival na madžarsko literarno narodnjaštvo in madžarsko folkloro (Szabolcsi 1977: 311–312). István Fried v svoji študiji, v kateri poskuša določiti mesto Attile Józsefa v srednjevzhodni Evropi, meni, da ne smemo iskati neposredne zveze med njegovimi relativno zgodnjimi pesmimi o siromakih in kasnejšimi baladami, ki so prepredene z »villonizmom« (Fried 1989: 212–222). Fried ugotavlja, da je v pesmih o siromakih Attile Józsefa čutiti vpliv narodnjaške lirike Józsefa Erdélyija (1896–1978), mogoče pa je dokazati tudi neposredno zvezo med priljubljenostjo znanstvenega in umetniškega uspeha, ki sta ga na začetku 20. stoletja dosegla v svetu najbolj znana madžarska skladatelja Béla Bartók (1881–1945) in Zoltán Kodály (1882–1967) na področju zbiranja ljudskih pesmi in s čimer sta v sodobno glasbo vnesla veliko nemira. Vsekakor je treba omeniti tudi pozne pesmi najbolj znanega madžarskega lirika Endreja Adyja (1877–1919) o krucih, ki so – jezikovno in tematsko – prav tako blizu plebejskemu duhu. Avtor študije meni, da so Adyjeve pesmi o krucih ».../ s pomočjo narodnega duha, blage arhaizacije in dialoških rešitev utrle pot pesmim o siromakih Attile Józsefa« (Fried 1989: 215). Ob razumevanju te problematike je treba vsekakor omeniti – o tem govori tudi Fried – da seveda obstajajo tudi drugačna razmišljanja o tem, npr. Imreta Borija, ki trdi, da pesmi Attile Józsefa o siromakih ne spadajo v krog tradicionalnega narodnjaštva, ampak gre pravzaprav za »ekspresionistične tragedije«, ki izvirajo iz ekspresionistične in konstruktivistične estetike. Analiza »poetičnega okolja« pesmi Attile Józsefa bi dokazala pravilnost Borijeve teze. Pesmi Antuna Branka Šimića o siromakih namreč v celoti potrjujejo Borijevo tezo. Béla N. Horváth v svoji monografiji o povezavi pesnika in folklorne meni, da so njegove pesmi svojevrstno povzemanje težkih življenjskih izkušenj in spreminjanje lirskih zgledov v takratnem madžarskem pesništvu, torej gre za iskanje lastnega glasu. Siromak kot »glavni lik«, lirski subjekt teh pesmi je pravzaprav stilizacija raznih oblik obnašanja, v katerem se skozi brezosebno izraža kolektivno (N. Horváth 1992: 95).

Hrvaški ekspresionizem istovetijo s pesništvom A. B. Šimića. Njegova rodna Hercegovina je pustila globoke sledi v njegovem pesništvu. Svojo pesniško kariero je začel tako kot številni drugi literati v senci A. G. Matoša. V njegovem zgodnjem pesništvu je čutiti močan vpliv Matoševnega simbolizma in impresionizma ter izrazito imitacijo Matoševih sonetov. Privrženost k temu t. i.

harmoničnemu tipu lirike je bila kratkotrajna. Šimić je že v prvih samostojnih časopisih v ekspresionističnih programskih člankih predstavil tudi lastna, zrela stališča o novem lirskem govoru in novem lirskem konceptu. Empirijski svet je mogoče na osnovi pesniške izpovedi transponirati le skozi notranje vizije lirskega subjekta. Njegov protest proti dotedanjim razlagam lirskega razmišljanja velja tudi za pesniški jezik. Meni namreč, da jezik ni le predmet opisovanja, ampak je nujna alternativa razumevanja notranjih dogajanj. Prav zaradi tega je treba pesem osvoboditi jezikovnega okovja in jo podvreči novim pesniškim izkustvom. Lirski subjekt se nenehno bori za več harmonije – kar izhaja iz osnovnega koncepta in usmeritve ekspresionizma, toda nezmožnost tega in poraz kot končni izid se manifestira v vsaki pesniški zbirki. Postajališča te brezupne borbe tudi grafično odlično ovekovečuje z urejenimi stihii (brez ločil) – kar prav tako tvori posebno napetost in z njo posnema absurdnost sveta: kot da bi bilo mogoče ta svet razumeti le s pomočjo originalno konstruiranega, zapletenega, fabriciranega besedila. Šimić skuša mehanizem novega ritma pesmi razložiti z novo estetiko. Govori o notranjem utripanju, notranjem ritmu, ki ga ni mogoče več graditi s pomočjo za vse sprejemljivimi vezanimi oblikami, ampak s pomočjo monološkega in individualnega diskurza lirskega subjekta. V njegovem zrelem obdobju prav zaradi tega ne najdemo dveh enakih pesmi.

Pesniška zbirka *Preobraženja* iz leta 1920 pomeni novo poglavje v razvoju hrvaške lirike, in sicer zaradi svobodnejšega, bolj odprtega in bolj naravnega lirskega govora, z njo pa se konča tudi eno obdobje pesnikovega ustvarjanja. V časopisu *Kritika* (1922) je objavil sedem pesmi, ki jih je združil pod skupnim naslovom *Siromasi*. V ta ciklus je uvrstil naslednje pesmi: *Siromasi*, *Sunce siromaha*, *Pogled siromaha*, *Ručak siromaha*, *Siromasi koji jedu od podne do podne*, *Siromahu*, *Post scriptum*. Za samostojni ciklus so značilne nove pesniške težnje in tudi določen poetični preobrat, ki ima v literarnem ustvarjanju pesnika svojo »predzgodovino« in »pozgodovino«. Gre za dve vrsti besedil – za biografsko in poetsko –, s pomočjo katerih lahko razložimo tudi nastanek Šimićevih pesmi o siromakih. Prozno besedilo *Pjesma gladi* je objavil leta 1916 v zagrebškem časopisu *Novine*. Gre pravzaprav za nekrolog, ki ga je Šimić napisal ob smrti prijatelja in rojaka Ilije Glavote. Pesnik se spominja skupnega otroštva, obuja boleče spomine na lepote domovine, na kratko predstavi življenjsko pot zgodaj preminulega prijatelja, ki je živel v revščini in siromaštvu. Šimić njegovo usodo interpretira simbolično: vsak Hrvat, ki želi usvojiti zahodno kulturo, se mora soočiti z lakoto in revščino. Zaključni del nekrologa je spremenil v svobodni verz: »Uništila ga je glad, okrutna, crna glad, jača od poezije, jača od života, jaka kao smrt. Njezina je pjesma gromorna i jaka, i mnogi je mora čuti, tko se hoće da dovine sunca kulture i znanja. Mnoge je već ona zaglušila, umorila svojim strašnim zviždukom. Ilija je Glavota jedan zvuk te pjesme, pjesme gladi, okrutne gladi ...« (Šimić 1960: 342–343). Za Šimića sta bila lakota in revščina prav tako vsakdanja izkušnja. Pesnik je v Zagreb prispel iz oddaljene Hercegovine in se ubadal z materialnimi težavami, medtem pa je skušal samotarsko ustvariti lasten literarni program. Po objavi pesmi o siromakih je v lastnem časopisu *Književnik* leta 1924 natisnil kratko besedilo z

naslovom *Pjesnici i prosjaci*. Glede na to, da gre za kratko besedilo, ki je zelo pomembno za razumevanje njegovih pesmi o siromakih, ga navajam v celoti:

Poslao mi, valjda, neki mladić, da objavim ove stihove:

Dva su me prosjaka susrela:
 Njihove ruke mole me.
 Što da im dam?
 Po licima im plove plave sjenke voćaka,
 U očima: suncem nasmijani svijet,
 Pod nogama: miris i cvijet.
 Mogu li im išta ja još dati,
 Kad sve im darova Bog?

Bogataši su izmislili da sunce jednako grije i bogata i siromašna. Ali ta je laž razumljivija nego kad jedan pjesnik tako dekorira svijet i veli da je prosjacima Bog sve darovao jer im »po licu plove plave sjenke voćaka, u očima: suncem nasmijani svijet, pod nogama: miris i cvijet«. Nije začudo što oni koji tako doživljuju siromaštvo, vele također: 'Mogu li im išta ja još dati?' I ja im često nemam šta dati, ali osjećam da sam i ja donekle kriv što ima uopće stvorova kojima se dariva milostinja. Bog i pjesnici ovakim frazama ne pomogoše im (Šimić 1960: 60).

Šimićeve pesmi o siromakih lahko preučujemo tudi na podlagi teh dveh publicističnih besedil. V prvem ob smrti prijatelja in tudi na osnovi lastne usode ugotavlja, da je lakota »jača od poezije, jača od života, jaka kao smrt«; s tem dobiva metafizične dimenzije in postane najpomembnejša tema pesništva samega. V njegovo prvo in edino zbirko (1920) niso bile uvrščene pesmi o revščini, pa čeprav je tudi sam imel jasno podobo o družbeni dimenziji te problematike, in sicer zato ker je bil poetski preobrat, ki je temeljil na svobodnem verzu, možen izključno le s postavitvijo lirskega subjekta v prvi plan. Opazovanje sveta iz te okrepljene in poudarjene pozicije jaza pa je verjetno povsem izključilo opazovanje sveta od zunaj, integracijo in vpletanje vsakodnevnih dogodkov v pesništvo. Po objavi svojih pesmi o siromakih (1922) v komentarju pesmi o beraču anonimnega čečkarja ugotavlja pravzaprav tisto, kar je v zadnji pesmi od sedmih pesmi o siromakih z naslovom *Post scriptum* tudi sam povzel in povedal: da pesništvo ne zna točno opisati neskončne bede. V svojih pesmih o siromakih, v katerih je »viden preobrat k družbeni tematiki in stvarnosti« (Milanja 2000: 49), se je lotil kar se da najbolj verodostojnega pesniškega opisa socialne bede, siromaštva in degradiranega vsakodnevnega življenja. V skladu s tem je njegov lirski govor enostaven, gol, pesniške oblike pa homogenizirane. Ivan Goran Kovačić je ob analizi tega obdobja Šimićevega pesništva ugotovil, da od tega trenutka vedno bolj pogosto uporablja rimo, njegove pesmi so vedno bolj popolne in zaprte, imajo manj prelomov, da bi bil ritem še bolj razigran, način izražanja bolj zbit in bolj elastičen, pesnik v nekaterih primeri pride do same meje poezije, toda nikoli ne preseže meja nerazumljivosti (Kovačić 1975: 209–217). V šestih pesmih o siromakih obravnava življenjske ravni in odnose v teh eksistencialnih stanjih: bližino smrti, vsakdanjik siromaštva, telo in hrano in na koncu nezmožnost kakršnega koli odpora. Sedma pesem je pravi zaključek, iskreno priznanje pesniškega poraza.

Ko govorimo o Šimićevih pesmih o siromakih ponavadi omenjamo teh sedem pesmi in verjetno zato, ker so nastale istočasno in jih je tudi sam pesnik združil v celoto, objavil v istem časopisu. S tem pa tematika o siromakih v Šimićevem pesništvu ni sklenjena. To nedvomno potrjujejo tri pesmi, ki jih je objavil še v svojem življenju, in pesem v rokopisu: *Okna na kućama siromaha*, *Napitnica*, *Konac*, *Ljubav siromaha*. Od štirih pesmi, ki so ostale zunaj tematike o siromakih, lahko pesmi *Okna na kućama siromaha*, *Ljubav siromaha* nedvomno uvrstimo v samostojen ciklus, pesmi *Napitnica*, *Konac* pa resnično zaključujejo ta ciklus. Pesem *Ljubav siromaha*, ki je ostala v rokopisu, pa je pravzaprav ljubezenska pesem, toda na podlagi naslova jo je mogoče vendarle uvrstiti v tematiko o siromakih. Pesem *Napitnica* je izrazito pravilno sestavljena vinska pesem, zdravica: prve tri kitice so tradicionalno sestavljene iz dveh simetričnih osmercev in enega šesterca. Zadnjo kitico tvorijo trije simetrični osmerci in en dvožložni verz. To je vsekakor enkratna pesem v vsej Šimićevi liriki, v njegovem zrelem obdobju ni podobne. Glede na tematiko vsekakor sodi med pesmi o siromakih. Pesem *Post scriptum* v duhu svobodnega verza na prvi pogled zaključuje ciklus pesmi o siromakih, toda *Napitnica* s svojim počasnim, ironičnim tonom in močno vezano obliko odpira nove perspektive. Prava sklepna pesem tega ciklusa pa je pesem *Konac*. Pesnik se je spet vrnil k resnejši obravnavi te teme in jo s svojstveno groteskno opozicijo dvignil na univerzalno raven. Vse to doseže s pesniško-tehničnimi postopki in jezikom, ki pa je svojo zrelo podobo dobil v zbirki *Preobraženja*.

Pesmi o siromakih A. B. Šimića na prvi pogled odpirajo novo poglavje v njegovem pesniškem razvoju, toda po soočenju z možnostmi, ovirami in mejami poetskega preobrata pesnik ne more brez lastnega, izvirnega in priljubljenega pesniškega instrumentarija. V genezi pesmi o siromakih ne smemo iskati le zunanjih inspiracij (npr. estetika in poetika ekspresionizma) – »pad u stvarnost«, lastno doživetje in beda so igrali odločilno vlogo pri ustvarjanju verzov, prav tako kot tudi pri madžarskem pesniku Attili Józsefu, točno v istem času – neodvisno drug od drugega.

Tako kot pesništva Antuna Branka Šimića tudi Kosovelove lirike ni mogoče razvrstiti v zaporedne faze razvoja kot so impresionizem, ekspresionizem, konstruktivizem, saj se njegove »pesmi takšnemu strogo teleološkem pogledu izmikajo« (Kos 1997: 152). Odgovor na to je treba iskati v preprostem dejstvu, da je večji del njegovega življenjskega dela nastal v kratkem času med leti 1923 in 1926. Anton Ocvirk, urednik kritične izdaje Kosovelovega življenjskega dela, je prav zaradi tega Kosovelovo liriko razdelil v štiri motivno-tematske skupine: 1. impresionistični kraški cikeli, 2. reflektivni soneti, 3. socialnoborbene in idejne pesmi, 4. osebno-izpovedna lirika (Kosovel 1864: 428). Ta razdelitev na motivno-tematske skupine, vključno s kasneje objavljenimi *Integrali* (1967), je določila smer interpretacije Kosovelovega življenjskega dela (Zadravec 1986). Novejše raziskave Kosovelove lirike poskušajo življenjsko delo preusmeriti in ga imajo za celostno, sintetično celoto, ki je nastala na osnovi logike »hibridne poetike« (Juvan 2003: 106–122).

Socialne, humanistične, krščanske, proletkultovske, delavske, revolucionarne pesmi Kosovelovega življenjskega dela, ki so jih vedno interpretirali v aktualnem političnem kontekstu, nedvomno pričajo o tem, da so etične vrednote dvignjene nad estetske vrednote (Juvan 2003: 111). Kar seveda ne pomeni, da *nova literarna dovzetnost do stvarnosti* (!) odpravi, reducira ali degradira literarno estetiko. Gledano iz zornega kota poetike modernizma gre za to, da približevanje poetiki nove stvarnosti prestrukturira celoten lirski jezik, občasno oplazi njegove meje ter uveljavlja in sledi konstrukcijskim načelom, ki kažejo v smeri objektivne lirike.

Boris A. Novak v študiji *Kosovel, velik pesnik in slab verzifikator* piše tudi o pesnikovih rimah (Novak 2005: 7–17). V nekaterih Kosovelovih besedilih (Vas za bori, Ne, jaz nočem še umreti, Daj mi, Bog, Žene s polja) zasledimo ponavljanje besed kot najbolj preprosto vrsto rime:

*V oklepu zelenih borovih rok
bela, zaprašena vas,
poldremajoča vas,
kot ptica v varnem gnezdru rok.
(Vas za bori)*

V smislu strožje, pravilne poetike bi to lahko bila napaka, toda dosledno ponavljanje postane sistem in poetično sprejemljivo. Boris A. Novak o tem piše: »Ponovljena napaka ni več napaka; je že sistem. Na začetku svoje pesniške avanture je Kosovel intuitivno sledil prav tej umetniški strategiji: ponoviti napako! Iz formalne napake narediti umetniško resnico!« (Novak 2005: 7). Boris A. Novak je z vidika poetične funkcionalnosti natančno razkril Kosovelovo logiko »zavestnega in plodnega postopka«. Isti depoetizacijski postopek srečamo tudi v pravilnih pesmih o siromakih Attila Józsefa. Postopek depoetizacije je v nekaterih pesmih prisoten le delno in ne dosledno skozi celo pesem, so pa tudi take pesmi, v katerih je ponavljajoča se rima shema za organizacijo besedila (Szegényember szeretője, Szegényember balladája):

Szegényember balladája

– Szegényember, hogy adod a bölcsőt?
– Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?
– Király vagyok, bírok nagy erővel,
Ha nem adod, elveszem erővel.

Szegényember, hejh, csak egyet szólna –
A király már katonákért szólna.
De a bölcsőt a tóba hajtja,
Csöpp gyereket utána hajtja.

Szegényember sír-rí a börtönben.
Szegényember nevet a börtönben.
Nincs a gyerek már a rossz világban,
Jobb sora lesz, hajh, vízi-világban!

Balada o siromaku

– Siromak, ali mi prodaš zibelko?
– Moj otrok potrebuje zibelko.
– Kralj sem, obdarjen z veliko močjo,
Če je ne daš, jo vzamem z močjo.

Ko bi siromak milost prosil –
Kralj bi hitro vojsko prosil.
Zibelko on v jezero vrže,
Za njo šibkega otroka vrže.

Siromak joka v zaporu.
Siromak smeje se v zaporu.
Otrok ni več na hudem svetu.
Naj bo, hoj, v vodnem svetu.

Tematika o siromakih se pri Antunu Branku Šimiću v glavnem realizira v svobodnem verzu, toda tudi pri njem zasledimo ponavljanje besed na koncu besedila kot najpreprostejšo obliko rime:

*Siromasi nestalno lebde
između života i smrti
i svaki čas može da pretegne
nevidljivi uteg smrti.
(Siromasi)*

Pesem z naslovom *Napitnica* je izjema tudi v tem pogledu, kot sem to že prej omenil, saj je v celoti pravilna. Ob pravilnosti števila zlogov je ponavljanje besednih zvez in besed v prvih vrsticah prvih treh pravilnih verzov prav tako pomemben element organizacije in strukturiranja besedila:

Napitnica

Mi smo siti. Mi smo siti.
A za druge nek se stara
Onaj tko ih stvara!

Sad hajdemo piti, piti!
Plod sve tuđe muke
dolazi u naše ruke!

Opijmo se, opijmo se!
Za bol drugih nijemi,
Za krik drugih gluhi!

I bez nas se zemlja vrti!
Tko se muči i tko trpi
sam će naći mir u smrti!
Pijmo!

V omenjeni študiji Borisa A. Novaka ob nepravilnosti, »napačnosti« zasledimo še eno ugotovitev, ki je novost v strokovni literaturi o Kosovelu in ki je morda odločilna glede pozicioniranja Kosovelovih socialnih, humanističnih, krščanskih, proletkultovskih, delavskih, revolucionarnih pesmi:

Mnoge Kosovelove zgodnje pesmi so v zvrstnem in formalnem smislu modernizirane balade. Zanimivo je, da z oznako *Balada* Kosovel naslovi drobno in preprosto pesem, ki je ena izmed njegovih najbolj priljubljenih /.../ V tej pesmi Kosovel kombinira pripovedne in lirске prvine. Ta zvrstni vidik in tragični konec sta najbrž razloga, zakaj je pesnik naslovil to besedilo kot *Balado*. Po drugi strani najdemo pri Kosovelu mnoge pesmi, kjer – zavestno in podzavestno – poleg zvrstnih in sporočilnih razsežnosti upošteva tudi formalne značilnosti balade, kakor jo poznamo iz slovenskega ljudskega slovstva (Novak 2005: 13).

Toda pesniški instrumentarij, ki ga poznamo iz ljudskih pesmi, se ne pojavlja le v baladah in baladam podobnim pesmih, ampak tudi v številnih drugih. Sklepní verzi kitic deskriptivne, zelo kratke in enostavne pesmi z naslovom *Jesen* so skoraj obvezni, skoraj nujni refreni v ljudski pesmi (»*Sivo je zgodnje jutro*«). Ponavljanje zadnje besede prejšnje vrstice v velelni obliki v sklepnem

verzu kitice v ljubezenski pesmi *Romanca* je prav tako kliše, ki ga poznamo iz ljudske pesmi (*oj sam, oj srca, oj kam?*). V drugi kitici kratke pesmi *Melanholija gladu*, ki sodi med pesmi s socialno tematiko, sta prav tako prisotna za ljudske pesmi značilno paralelno konstruiranje s ponavljanjem in monotonija rim:

*Padaj, padaj, hladni dež,
hladni dež jesenski,
padaj, padaj, tihi dež,
padaj na gomile.*

Iz zgoraj navedenega je razvidno, da v Kosovelovi liriki najdemo identične ali sorodne zvrsti (balade), identične ali skoraj identične poetične elemente, vzete iz ljudskega slovstva, kot v pesmih o siromakih Attile Józsefa in A. B. Šimića.

Franc Zadavec o Kosovelovih pesmih *Večerja*, *Žene s polja*, *Starka za vasjo*, *Melanholija gladu*, ki izrazito sodijo v tematiko o siromakih, piše, da je pesnik pri predstavitvi socialne realistične vsebine uporabil sredstvo impresionističnega punktualizma, torej »pesem noče izpovedati predvsem pesnikovega osebnega občutja, ampak le punktualistično naslika delček stvarnega življenja kraške vasi« (Zadavec 1986: 51). Še zlasti po primerjavi s sorodnimi pesmimi s socialno tematiko A. B. Šimića (*Ručak siromaha*, *Siromasi koji jedu od podne do podne*) postane jasno, da v tem primeru ne gre za impresionistični punktualizem, ampak za ekspresionizem značilno tehniko montaže, predhodnico objektivne lirike, ki kaže v smeri sodobne vizualnosti (film). Torej sploh ni slučajno, da se ta novi način pesniškega izražanja pri Kosovelu najbolj izrazito pojavlja prav v pesmih s socialno tematiko. V duhu »hibridne poetike« se je v slovenski književnosti odprl nov kanal, ki pelje do objektivne lirike, prav tako kot v hrvaškem in madžarskem pesništvu. Tehnika montaže, ki se je razvila v pesmih o siromakih, prav zaradi tega igra pomembno vlogo in zavzema svoje mesto v zgodovini lirike.

Pojmovno novo pozicioniranje socialnih, humanističnih, krščanskih, proletkultovskih, delavskih in revolucionarnih pesmi, ki jih je slovenska literarna zgodovina v Kosovelovem življenjskem delu poudarila zaradi tematskega vidika, bo odpravilo ideološko polje, ki je omejilo interpretacijske možnosti teh besedil. Ponuja se možnost sprejetja terminus tehnikusa pesmi o siromakih, kakor sta pesmi s sorodno tematiko imenovala madžarski pesnik Attila József in hrvaški pesnik Antun Branko Šimić. Na podlagi pojmovno novega pozicioniranja teh pesmi in poznavanja besedil dveh pesnikov z identično tematiko se jasno kaže, da se k proletkultovskim besedilom z močno ideološko dispozicijo pridružujejo novejša besedila, kot so *Kraška vas I, II, III*, *Žene s polja*, *Večerja*, *Predkosilni sonet*, *Iz cikla: Peto nadstropje*, *Mati*, *poljubljam tvoj kruh*, *Obrazi brez sanj*, *Pesem ponižanih*, *Bedno življenje I, II, III, IV*, *Melanholija gladu*, *Starka za vasjo*, *Trudni od dela*. Njihova skupna značilnost je, da tako kot v pesmih o siromakih Attile Józsefa in A. B. Šimića, ki so nastale v glavnem v istem času, sploh ni prisotna politika in ideologija ali pa le v skromni meri. Drugače rečeno: najpomembnejši pesniki madžarskega, hrvaškega in slovenskega ekspresionizma so v istem času spoznali, da je beda metafizične narave

in je nad ideologijo, ter so jo s točnimi sredstvi tehnike montaže detektirali na depoetiziran način.

LITERATURA

István FRIED, 1989: József Attila kelet-közép-európai helye. *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 212–222.

Béla N. HORVÁTH, 1992: »Egy kis márványból rak falut ...«. *József Attila és a folklór*. Budapest: Babits Kiadó.

Marko JUVAN, 2003: Srečko Kosovel med moderno, avantgardo in modernizmom. *Literarni izzivi*. Maribor: SAZU. Univerza Maribor – Pedagoška fakulteta. 106–122.

Matevž KOS, 1997: Kako brati Kosovela. *Srečko Kosovel: Izbrane pesmi*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga. 129–165.

Srečko KOSOVEL, 1964: *Zbrano delo I.* (2. izdaja). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Ivan Goran KOVAČIĆ, 1975: *Pjesnik tijela i siromaha. Novele, pjesme, eseji, kritike i feljtoni*. Zagreb: Zora. Matica hrvatska. (Pet stoljeća hrvatske književnosti 135).

Cvjetko MILANJA, 2000: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*. Zagreb: Matica hrvatska.

Boris A. NOVAK, 2005: Kosovel, velik pesnik in slab verzifikator. *Primerjalna književnost* (posebna številka), 7–17.

Miklós SZABOLCSI, 1977: *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 311–312.

Antun Branko ŠIMIĆ, 1960: *Sabrana djela. Knjiga III. Proza II*. Zagreb: Znanje.

Franc ZADRAVEC, 1986: *Srečko Kosovel (1904–1926)*. Koper, Trst: Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.

METAPHYSIC OF MISERY (ATTILA JÓZSEF, A. B. ŠIMIĆ, SREČKO KOSOVEL)

In my study, I emphasize three notable poets who are partly expressionists and who were born in the early twentieth century. I focusing on poems having a specific agenda – poverty – which I designate as ‘pauper-poems’ according to Attila József in Hungarian Literary history. The Hungarian poet Attila József wrote such poems between 1924 and 1925. Hungarian Literary history has not found any unified explanation for the literary origins of these poems, since these were sometimes connected with art-folklore poetry, and sometimes with the ballads of Villon, but it is also reasonable to see them as expressionist tragedies based on a constructionist aesthetic. In 1922, the Croatian, Antun Branko Šimić, spontaneously brought out several pauper-poems, which tend to

show a shift to the representative volume of the Avantgarde: an intensive turn to reality. Throughout the short poetic career of the Slovenian, Srečko Kosovel, he created his own pauper-poems, simultaneously with the other two poets. The writing of Slovenian literary history is mostly realistic, discoursing on social issues such as the working class. Literary-critical articles have paid little attention to the fact that, as in the case of this two poets, the concrete agenda is combined with a visible poetical shift: the culmination of the balladic tone, the gradual monotony of lyrical language and the decline of the folk-song tone.

Zgodnje obdobje slovenske ekspresionistične kratke proze in njene slogovne prvine

JOŽICA ČEH STEGER

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, jozica.ceh@uni-mb.si*

SCN II/1 [2009], 129–143

Novejše raziskave potrjujejo, da je začetek slovenske ekspresionistične kratke proze sovpadel z začetkom prve svetovne vojne, ko je v reviji *Dom in svet* ob Cankarjevih »podobah iz sanj« začel objavljati distorzične psihološke črtice z etično obsodbo vojne tudi mladi rod pisateljev (France Bevk, Stanko Majcen, Ivan Dornik, Narte Velikonja idr.). Ob raznovrstnosti stilnih postopkov se razprava osredinja na model temnih sanj v Cankarjevih simbolno-alegoričnih in metaforičnih »podobah« ter na Bevkovo vojno črtico, za katero so značilni parabolični postopki, pisatelj vstop v ekspresionistično stilno paradigmo pa je potekel ob disharmoniji zvoka, grotesknih podobah, barvni abstrakciji in retoričnem govoru.

Recent studies have shown that the beginnings of Slovene expressionist short prose overlap with the beginning of the First World War, when alongside Cankar's "podobe iz sanj (images from dreams)", a younger generation of writers (France Bevk, Stanko Majcen, Ivan Dornik, Narte Velikonja, etc.) began publishing distorted psychological short stories in the Journal *Dom in svet* (Home and World) containing ethical judgments of war. The present contribution focuses on various stylistic procedures and especially on the model of ominous dreams associated with Cankar's symbolic-allegorical and metaphoric "images", and on Bevk's war short story involving characteristic parabolic procedures, while its entry into the expressionist stylistic paradigm is evident in dissonance, grotesque images, abstract use of colours, and rhetorical speech.

Ključne besede: ekspresionizem, kratka proza, stil, Ivan Cankar, France Bevk

Key words: expressionism, short prose, style, Ivan Cankar, France Bevk

---

1 Stanje raziskav

Od osemdesetih let prejšnjega stoletja je v evropskem kulturnem prostoru (Scheffer, 1982, Krull, 1984, Jens, 1997, Fähnders, 2001, Nemeč, 2002) zaznati intenzivno raziskovanje ekspresionistične pripovedne proze. Pogosta teza, da se ekspresionistična stilna paradigma zaradi poudarjene nemimetičnosti ni mogla uveljaviti v pripovedni prozi, je lahko veljavna za roman, ne pa tudi za kratko prozo, saj je bila ta že od konca 19. stoletja, v ekspresionizmu pa še prav posebej, močno odprta za neepične stile in dispartatne modele.

Walter Fähnders (2001) ugotavlja, da sta se v nemški književnosti ekspresionistična poezija in kratka proza razvijali vzporedno. Na pomembnost in dobre primere slednje je v uvodu k zbirki *Glosse, Aphorismus, Anekdote* (1913) opozoril že Kurt Pinthus, sicer bolj poznan kot urednik antologije nemške ekspresionistične poezije (*Menscheitsdämmerung*, 1920). Leta 1914 je med drugim izdal knjigo filmskih sinopsisov (*Kinobuch*, 1914) in opozoril na simultani stil in vrsto hibridnih zvrsti in žanrov, kot so manifesti, potopisi, filmski sinopsisi, eseji, aforizmi, ki jih je zaradi narativnih vložkov mogoče uvrstiti na obrobje fikijske kratke proze. Ob upoštevanju žanrskih hibridov postane slika ekspresionistične kratke proze še zapletenejša, obenem so posamezne prvine, kot so redukcija epskih prvin, preseganje žanrskih mej, refleksivnost in metabesedilnost, kar v največji meri zaznamovale tudi povsem fikijsko ekspresionistično kratko prozo. Bernd Sheffer (cit. po Fähnders 2000: 13) je med drugim prepričan, da je pripovedna proza za ekspresionistično poetiko celo primernejša od poezije, saj je ta že po svojih formalnih določilnicah nujno bolj zaprta in manj variabilna. Krešimir Nemeč (2002: 87) pa je ugotovil, da so se v hrvaški kratki prozi ekspresionistične značilnosti povečevale sorazmerno s kratkostjo in z neepičnostjo te pripovedne forme.

V zadnjih desetletjih se je raziskovalni interes za ekspresionistično prozo tako v nemškem (Fähnders 2001: 13) kot hrvaškem (Nemeč 2002: 85) kulturnem prostoru sicer povečal, vendar ostaja ta kljub obsežni tekstualni bazi še zmeraj premalo raziskana. Podobno lahko zapišemo tudi za raziskave slovenske ekspresionistične proze. Literarna zgodovina se je z njo najizraziteje ukvarjala v osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, pri čemer mislimo na raziskave Franca Zadravca, Helge Glušič, Lada Kralja, na zbornik *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (1984) in monografske razprave o posameznih avtorjih (o Kosovelu, Preglju, Jarcu idr.). V zborniku *Slovenska kratka pripovedna proza* (2006) so kratki prozi omenjene smeri posvečene le štiri razprave, nekoliko več pozornosti pa je v zadnjih letih tej tematiki namenila *Slavistična revija*.¹

¹ V omenjenem zborniku mislimo na razprave Katje Mihurko Poniž (2006: 73–86), Alenke Jensterle Doležal (2006: 97–110), Lada Kralja (2006: 319–338) in Jožice Čeh (2006: 569–580), v *Slavistični reviji* pa predvsem na razprave Bojane Stojanović Pantović (2006: 33–40), Lada Kralja (2006: 205–220) in Gregorja Kocijana (2006: 329–348).

Doslej edino monografijo o slovenski ekspresionistični prozi (*Morfologija ekspresionistične proze*, 2003), ki pomembno vključuje tudi kratko prozo, je napisala Bojana Stojanović Pantović. Upoštevajoč samostojne zbirke in periodični tisk je v primerjavi s Kraljem (1986) ugotovila obsežen in raznovrsten korpus slovenske ekspresionistične kratke proze ter se na podlagi zvrstnih in motivno-tematskih kriterijev osredinila na reprezentativna besedila posameznih avtorjev. Med drugim je opozarjala na rabo telegrafskega in simbolično-alegoričnega postopka, drugim stilnim vprašanjem pa se ni podrobneje posvečala.

2 Struktura sanj kot model ekspresionistične podobe

Ekspresionistična proza je nastajala po različnih avtorskih poetikah. Kot razpoznavne značilnosti te literature se pogosto navajajo kar značilni tematski sklopi oziroma toposi, poudarjena nemimetičnost in težnja po abstraktnosti, intenziteta subjekta, aktiviteta misli in čustev, izenačevanje estetike lepega in grdega, vizije, izrazito vizualne, hiperbolične in groteskne podobe, patetičnost, retoričnost, abstraktna barvna metaforika, kinematografski in simbolno-alegorični postopki, žanrska hibridnost, metabesedilnost itd. Zaradi precej ohlapnih določitev si teoretiki pogosto zastavljajo vprašanje o njeni poglavitni značilnosti.² Lado Kralj je sicer leta 1986 menil, da je zgodovinska distanca za raziskovanje slovenske ekspresionistične proze še premajhna, vendar je obenem predlagal, da bi jo bilo mogoče zasilno fiksirati s Soklovim pojmovanjem kinematografskega in simbolično-paraboličnega stila, v nadaljevanju pa razglasil notranji monolog za temeljno značilnost ekspresionistične proze, čeprav je obenem priznal, da se s tem približuje modernemu romanu, romanu toka zavesti ali celo »novemu romanu« (1986: 168).

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je Walter Sokel v svoji monografiji *Literarischer Expressionismus* (1970) za temeljno določilnico ekspresionističnega jezika razglasil model sanj, kakor ga je že leta 1901 razložil August Strindberg. V uvodu svoje *Sanjske igre* (Ein Traumspiel, 1901) je zapisal, da je poskušal posnemati nepovezano, vendar na videz logično obliko sanj, kakor jih reflektira sanjska zavest zunaj realnega časa in prostora. Sanje so po Strindbergu nekakšna kristalizacija duha oziroma sanjske zavesti. Iz rahle izhodiščne pripetosti na drobce iz resničnosti se v njih nato razmahne domišljija in plete nove modele, sestavljene iz spominov, dogodkov, svobodnih domislic, nepovezanosti in improvizacij. Vrnitev v resničnost se zgodi največkrat v trenutku najhujše more, zato je za sanjajočega to v nekem smislu tudi odrešitev (Strindberg 1917: 9). Tak model temnih sanj, je prepričan Sokel (1970), uporablja ekspresionistični jezik za slikovito izražanje nezavednih plasti duše. Ob zabrisani meji med subjektovo notranjostjo in zunanjim svetom se temna

---

² Silvio Vietta (1990: 19) je za temeljno določilnico ekspresionizma razglasil radikalno disociacijo subjekta, na podlagi katere se je lahko po njegovem mnenju razmahnila tudi ekspresionistična tema novega človeka, značilna zlasti za mesijanski tip ekspresionizma.

podzavest, veliki strahovi in grozljive slutnje zvrstijo kot v sanjah ter oblikujejo v izrazito vizualne podobe. Težnja po abstraktnosti, duhovnosti in fantastiki ekspresionističnega jezika je poudarjena tudi s simboliko čistih barv.

3 Začetki slovenske ekspresionistične kratke proze

Zgodnje obdobje slovenske ekspresionistične kratke proze je Bojana Stojanović Pantović (2003) zamejila z letnicama 1914 in 1919, in sicer na osnovi najopaznejše spremembe v tematski paradigmi, to je ob toposu prve svetovne vojne, ki je narekovala tudi opazne stilne inovacije. Ta kratka proza se je oblikovala v krogu dominsvetovcev pod mentorstvom Izidorja Cankarja. Iz njegovih kritiških zapisov so se že v prvem desetletju prejšnjega stoletja oglašale težnje po novem razmerju do sveta in umetnosti. Leta 1908 je bil ob oceni 19. zvezka *Zabavne knjižnice* kritičen do Cankarjevih novelističnih posnemovalcev, ki da nevede hodijo za žalostnim pogrebom njegovega Jakoba Nesreče, in obenem prepričan, da se »doba potepuške romantike in samovoljne lirike v prozi« (Iz. Cankar 1968: 274) že izteka. V isti kritiki je zaznal prehodno stanje med iztekajočo se subjektivistično prozo in napovedujočim se tokom realistične umetnosti.³ Ko je leta 1914 postal urednik *Doma in sveta*, je k sodelovanju ponovno pritegnil Ivana Cankarja ter vzgojil mladi rod poimpresionističnih pesnikov in pisateljev, med katerimi so France Bevk, Ivan Dornik, Stanko Majcen in Narte Velikonja ustvarili zametke slovenske ekspresionistične kratke proze.⁴ Ta je nastajala deloma še pod vplivom Cankarjeve lirsko razpoloženjske črtice, obenem se je iz nje tudi krčevito izvijala ter ustvarila novemu času in razmeram primernejši distorzični slogovni izraz, še zlasti ob tematizaciji prve svetovne vojne, njene etične obsodbe, razčlovečenja, groze in smrti.

3.1 Cankarjeve *Podobe iz sanj*

Cankarjeve protivojne črtice, objavljene v letih med 1914 in 1917 v *Domu in svetu* in nato izdane v zbirki *Podobe iz sanj* (1917), predstavljajo začetek slovenske ekspresionistične kratke proze tako po tematizaciji vojne in njene groze kakor tudi po nekaterih stilnih postopkih. Že naslovna kazalka zbirke opozarja na

³ V omenjeni kritiki je Izidor Cankar pohvalil Finžgarjev smisel za realizem v upanju, da mu bo sledila tudi mlada generacija ter tako prebrodila obstoječo krizo romana (1968: 276).

⁴ Izidor Cankar nad kratko prozo teh avtorjev ni bil posebej navdušen. Stanku Majcnu je celo potožil, da kot urednik dobiva sam drobiž, vendar Majcen s Cankarjem ni soglašal, saj je moč mladega rodu videl prav v drobižu in se je sredi leta 1914 razglasil za povestičarja: »Povestičar sem, po božji milosti najtanjem, najrevnejšem žarku, in to kljub vsem tistim, ki jim mojih malih, formalno še dokaj strogih in nič, pa nič črevastih povestic konca ni!« (Majcen 2000: 24).

sanje, temu sledi pisateljovo pojasnilo o nastanku in strukturi črtic, iz katerega razberemo, da te podobe v marsičem ustrezajo opisanemu Strindbergovemu modelu sanj, njihova poetika pa se dovolj opazno razbira tudi v metabesedilnih delih posameznih črtic, kot so *Gospod stotnik*, *Iz dna*, *Tretja ura*, *Ogledalo* idr. Prvoosebni pripovedovalec večkrat navaja, da se mu porajajo podobe, ko je utrujen, na meji med budnostjo in spanjem ali ob nagli prebuditvi iz sanj. V črtici *Ranjenci* celo nedvoumno pravi, da vidi kot v sanjah, čeprav ne sanja:

Ali ko sem se oziral, se je pripetilo mojim očem nekaj čudnega, kar se pripeti časih edinole v sanjah, sanjalo pa se mi ni, bdeč sem stal ob svetlem in jasnem večeru na pragu tega prostranega vrta in kar sem videl, je bilo tako resnično in telesno, da bi lahko s prstom otipal (Cankar 1975: 58).

Cankarjeve temne podobe in vizije so povečana in iz ravnovesja premaknjena slika vojnih grozot. V opisanih stanjih se pripovedovalcu prikazuje resničnost kot v konkavnem ogledalu, segajočem od neba do zemlje (*Ogledalo*), drugje gleda skozi umazano šipo (*Gospod stotnik*) ali temno zagrinjalo (*Pobratimi*). Včasih si celo zaželi, da bi ne videl ničesar več, a obenem ve, da nastajajo podobe iz ponotranjenega pogleda:

Tudi jaz sem si želel marsikatero uro, da bi zatisnil oči za dolgo spanje brez sanj; in iztaknil bi si jih brez strahu in bolečine, če bi zares ne videl ničesar več; ali vem, da bi že v tistem trenutku ugledal grozoto s tisočeriimi očmi, potisočerjeno (*Kadet Milavec*, 105).

Ker so grozljive, povečane in pokvečene podobe izraz notranje resničnosti, pripovedovalec ne potrebuje zunanjega očesa in se mu celo odpoveduje. Večkrat navaja, da so njegove oči utrujene, razbolele, motne, okamnele od strahu in groze ali da v določenem trenutku sploh ničesar ne vidijo več. V črtici *Pobratimi* beremo:

Razbolele so moje oči, vsaka podoba se jim prikaže prevelika, prenasilna, morda celo popačena: ali če jih zatisnem, vidim toliko jasnejše, kar je: srce gleda z očmi, ki nikoli ne lažejo (Cankar 1975: 99).

Misel o sanjski strukturi Cankarjevih črtic, zapisani tudi v naslovu in uvodnem pojasnilu h knjigi, je najobširneje razložena v metabesedilnem delu črtice *Gospod stotnik*:

Dokaj časa je že, da so zadobile moje sanje in pač sanje vsakega človeka čisto novo, prav posebno lice. Nič več niso puste blodnje, bežne megle, ki se brez smisla in vzroka prelivajo druga v drugo ter se nazadnje razpuhte v nič. Niso več tiste sanje, ki jih človek zjutraj strmeč ugleda z zaspanimi očmi ter napol smehljaje, napol jezen zamahne z roko.

Sanje, ki jih sanjam zdaj jaz in ki jih sanjaš zdaj ti, so senca prave resnice; pač so oblike strahotno povečane, nadvse čudno pokvečene in skrivenčene, toda resnica le ostane, spoznaš jo koj in srce ti je žalostno (Cankar 1975: 18).

V Cankarjevih *Podobah iz sanj* prevladujejo simbolno-alegorični in metaforični stilni postopki. Ker smo o tem pisali že na več mestih (Čeh 2001: 205–250; 2006: 569–580), se bomo v nadaljevanju omejili predvsem na Bevkove vojne

črtice, objavljene v *Domu in svetu*. Med prvo svetovno vojno je bil ob Cankarju prav France Bevk najizrazitejši avtor črtic z vojno tematiko, z manjšim delom tovrstnih besedil sta mu sledila tudi Ivan Dornik⁵ in Stanko Majcen.⁶

3.2 Bevkove vojne črtice

Pisateljska pot Franceta Bevka se je pričela v krogu mladega roda dominsvetovcev pod intenzivnim mentorstvom Izidorja Cankarja.⁷ Pesmi, ki jih je pisal še pod vplivom Župančiča in Gradnika, je objavljajal v *Domu in svetu* že od leta 1911, na večer prve svetovne vojne pa je začel objavljati tudi kratko prozo in postal po Cankarju eden najbolj čustveno prizadetih izpovedovalcev vojnih grozot in posledic, ki jih je ta pustila v človekovi duševnosti. Pred bralcem se v Bevkovih črticah zvrstijo mračne podobe, umirajoči vojaki na fronti in v zaledju, vojni begunci, dezertjerji, ranjenci, duševni bolniki, blazneži, osamljena dekleta in žene, razpadle družine in intimne vezi med možem in ženo, porušene in zapuščene domačije. Vojaki se spreminjajo v rablje, doživljajo izjemne čustvene stiske in izbruhe, nepremostljivo osamljenost, apokaliptična videnja. V grozljivem času razpadlih etičnih in duhovnih vrednot Bevk zakliče tudi po novem človeku in se tako umesti med ustvarjalce mesijanskega tipa ekspresionistične kratke proze.

Na začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja je Bevk večino črtic in novel, nastalih v letih od 1914 do 1922, izdal v knjižnih zbirkah *Faraon*⁸ (1922) in

⁵ Tudi v Dornikovih vojnih črticah (*Brez oči* (DS 1917), *Obtožnica* (DS 1917), *Pogovor s psom* (DS 1918)) je v ospredju etični protest zoper ponižanje človeka. Mlad človek v njegovih črticah obsoja vojno, je vojni invalid, umira v svetu razpadlih etičnih vrednot, doživlja popolno socialno izolacijo, kriči po novem človeku itd. Stilno različne črtice temeljijo na monologih in kratkih dialogih pa tudi na simbolnih, zlasti živalskih podobah, vizijah ter hiperboličnih in vizualno učinkovitih metaforah. V zbirki z naslovom *Brez oči* so Dornikove vojne črtice in novele izšle šele leta 1930.

⁶ Osrednji del Majcnovih črtic oziroma »povestic« do leta 1923 je nastal iz duhovne in literarne atmosfere dunajske moderne s prepoznavnimi elementi secesije (Čeh 2006: 389). Tema prve svetovne vojne je v Majcnovih črticah manj izrazita, pojavlja se v črticah *Dnevnik* (1921), *Kvartir št. 8* (1916), *Hči* (1915) in *Nevernik* (1915). Stilno so prepoznavne po grotesknih podobah, zgoščenih dialogih, monologu in notranjem monologu. Ekspresionistična stilna paradigma je pri Majcnu najbolj opazna ob temi človekove eksistencialne krize, ta je zajela tudi vojaka na fronti (*Nevernik*), ki pravi o sebi, da ne more živeti niti umreti za domovino, nato pa je najizraziteje ubesedena v notranjem monologu zasutega rudarja v črtici *Trenutek življenja* (1917).

⁷ Izidor Cankar je imel v letih med 1911 in 1917 intenzivno korespondenco s Francetom Bevkom, ki priča, da je tedaj mladega pesnika in pisatelja zelo spodbujal. V zvezi s prozo mu je svetoval branje literature in znanosti, ob Čehovu in Dostojevskem poglobljanje v psihološko oblikovanje individualnih značajev ter jasnost in konkretnost v izražanju (Iz. Cankar 1969: 360).

⁸ V zbirki *Faraon* je zbranih petnajst črtic. Tri (*Otrok*, *Begunec*, *Avditor*) so bile leta 1919 objavljene v *Slovincu*, preostalih dvanajst v *Domu in svetu* med letoma 1914 in 1917:

*Rablji*⁹ (1923). Prva je izšla pri Novi založbi v Trstu z likovno opremo Toneta Kralja, druga, katere temna vsebina je dodatno poudarjena še z linorezi Lojzeta Špacapana, v Gorici. Ker zbirki ob izidu nista bili več povsem aktualni, jima je kritika pripisala le še dokumentarno vrednost (Koblar 1951: 430). Tematsko in stilno mračne črtice iz zbirke *Rablji* so narativno še manj razvite kot v prvi zbirki, zato so se Koblarju zdele še najbližje slikarskim ali kiparskim stvaritvam. Imenoval jih je knjiga »temne poezije« in »nekakšen zapisnik sodobnih grehov« (1924: 256). Kritika je opozarjala tudi na očitno zgledovanje pri Ivanu Cankarju. Miran Jarc je v zbirki *Rablji* zaznal tudi opazne ruske literarne predloge, med katerimi je posebej navedel roman *Jarem vojne* Leonida Andrejeva, v povezavi s Cankarjevimi *Podobami iz sanj* pa je opozoril tudi na pomembne idejne in slogovne razlike:

./.../ vendar je med »Podobami iz sanj« in med Bevkovim ogledalom velika razlika. Cankar je zrastle iz brezna v metaforičnost sanj in odtod v zarje, ki jih že obliva godba sfer in njegova beseda poje kot blagovest, kot tolažba na tretje kraljestvo, ki utegne vzkliti kot roža v breznu. Bevk se le redkokdaj sprosti v metaforičnost (Jarc 1924: 699).

Čeprav so Bevkove zgodnje črtice nastale iz različnih pobud evropske psihološke proze (Dostojevski, Čehov, Andrejev), je bil Cankarjev zgled zagotovo najmočnejši. V besedilnem svetu nekaterih Bevkovih črtic je sklic na Cankarjevo predlogo več kot očitno, naj gre za tematizacijo matere, umetnika, etične problematike, človekove odtujenosti in seveda vojne groze. V stilu je ta navezava najopaznejša ob rabi grotesknh podob in paraboličnih stilnih postopkov.

3.2.1 Zvočna razglašenosť

Leta 1914 je Bevk v *Domu in svetu* objavil prve črtice (*Grešnik*, *Most samomorilcev*, *Iz leta 1914*). Še posebej zadnja kaže na pisateljev premik v ekspresionistično stilno paradigmo, ki se mu je torej zgodil, še preden so bile v omenjeni reviji objavljene Cankarjeve »podobe iz sanj«. V črtici *Iz leta 1914*, sestavljeni iz ponavljajočih se pripovednih scen, je z grotesknim likom in zvočno razglašenosťjo ubesedena močna intenziteta kolektivne psihoze tik pred prvo svetovno vojno. V zgodnjem jutru lomasti po vasi neznan blaznež, trka na vrata hiš, kliče na vojsko in je nekakšna alegorija groze. Grozljivo učinkuje že s svojo

---

Faraon (1917), *Klic žene* (1915), *Praznota* (1916), *Kako je bilo?* (1915), *Vrnitev* (1918), *Sovka* (1915), *Črni piščanec* (1915), *Anuška pred poroto* (1915), *Most samomorilcev* (1915), *Podobni obrazi* (1915), *Grešnik* (1914), *Na četrti galeriji* (1917).

⁹ Zbirka *Rablji* šteje 22 črtic. V *Domu in svetu* je bilo objavljenih štirinajst črtic (*Rablji* (1915), *V kritju* (1919), *Kralj Asram* (1919), *Bajka* (1919), *Nasmeh* (1916), *Štirje vinarji* (1915), *Zmagovalec* (1915), *V parku* (1915), *Prepovedan vhod* (1915), *Gospod Golob* (1922), *Pismo* (1919), *Odprto okno* (1915), *Oporoka* (1916), *Zlo* (1915)), v *Mentorju* sedem (*Mrlič* (1917/18), *Besede* (1918/19), *Tri suhe hruške* (1917/18), *Tancaj*, *Marko* (1917/18), *Mati* (1916/17), *Črna vest* (1916/17), *Povodna roža* (1916/17)) in v *Edinosti* ena (*Nedolžnost* (1921)).

pojavnostjo, še bolj pa z razglašeno pesmijo sredi jutranje tišine (»*Krepko grlo je pelo prečudno melodijo s prečudnimi besedami*«). Njegova hreščeča pesem se v obliki vodilnega motiva stopnjuje v krik, celo v neartikulirane glasove ter preroško oznanjanje strašne obsodbe (»*Hooo-hoooj! Vsi bomo poginili!*«).

Napeto duševno stanje se od neznanca prenaša tudi na vaščane (ob njegovem kričanju planejo iz spanja, mrzlično trepetajo, jokajo, kolnejo, molijo, stiskajo pesti idr.) in v pokrajino, katere jutranjo tišino s stopnjevanim ponavljanjem razbijejo razglašeni in vizualizirani zvočni pojavi (pesem, klici, retorični vzkliki, neartikulirani glasovi). Epiteti (močan, hreščeč glas, prečudna melodija, glas, temen, votel) in primere poudarjajo intenziteto in razglašenost zvoka, s konkretizacijskimi in sinestezijskimi glagolskimi metaforami pa se zvok utelesi tudi v neznosno in grozljivo vidno-slušno moč (besede ali pesem žgejo, udarjajo, tolčejo) sredi narave, v grozo samo:

Kakor da bi glas donel iz neznanske globine, tako temen, strašen je bil. V majhnih presledkih se je oglašal krik in odmeval od hiš kot mrtvaška pesem (Bevk 1951: 168);

Pri slednji hiši je udaril s pestjo na vrata in kričal z glasom, kakor da bi pel psalm. Pre-roške besede so žgale huje kot ogenj, udarjale huje kot volovska žila (Bevk 1951: 168);

Njegova pesem se je gubila iz vasi in se vračala, tolkla na vrata in žvenketala na šipah (Bevk 1951: 169).

Grozljiva vizualizacija zvočne moči v pokrajini (v črtici *Iz leta 1914*) kaže na Bevkov vstop v ekspresionizem, vendar je pisatelj ohranjal še impresionistično razpoloženski opis pokrajine, kakor je razvidno iz uvodnega dela iste črtice:

Jutro je. Nebo je od vzhoda pobledelo, dobilo zlat sijaj, ki se je bolj in bolj prelival v srebrno bleščavo, in zadnja zvezda je hitela, da zatone. Griči so dvignili svoje prsi v bujni zrak, poln življenja, in globoko zasopli, zganile so se trave in drevesa (Bevk 1951: 167).

Pisateljeva odločitev za novo stilno paradigmo je bila postopna in je tematizirana tudi v avtopoetski črtici *Odprto okno* (DS 1915).¹⁰

3.2.2 Razčlovečenje in animalizacijska metafora

Bevkove vojne črtice so osredinjene na etično in psihološko obsodbo vojne, na kar je opozorila že sočasna kritika. Juš Kozak (1923: 387) je denimo ob črticah iz prve Bevkove zbirke zapisal, da so izraz lirične duše in na papir izlito resnično vojno gorje. Črtice (*Iz leta 1914*, *Zlo*, *Tri suhe hruške*, *Begunec*) razkrivajo duševno in etično izmaličeno podobo človeka kot najhujše zlo. Vojna

¹⁰ Prvoosebni pripovedovalec oziroma salonski umetnik dvomi o izrazni moči besede, navdušuje se nad večno lepoto trenutka, ugledano v slikarjevi potezi, gibu plesalca ali akordu, toda obenem spozna, da v novih razmerah lepotni izraz ni več aktualen (»*Gorje mu, kdor bi se objemal s tistimi, ki capljajo, se bratil z onimi, ki gredo, in ne dirjal poleg velikega, breztelesnega jezdeca, kateri ima sam nesmrtnost in življenje v očeh – čas*«; Bevk 1923: 96).

je naplavila duševne bolnike, morilce, rablje, samomorilce, blazneže, razdrla družine, uničila zaupanje med možem in ženo, prebudila najnižje strasti v človeku. Na fronti in po domovih je vse polno poblaznelih ljudi, vojaki živijo v predsmrtni grozi, doživljajo čustvene izbruhe (*Klic žene*), celo močne halucinacije (*Zlo, Tri suhe hruške*), blaznijo tudi dekleta in žene (*Pismo*). Duševno stisko doživlja celo ostarel človek. Starca brez las in zob je vojna pregnala v begunsko zatočišče, tam govori zmedeno in očitajoče, njegov govor je »*nejasen in lajajoč*« (*Begunec*). Vojna je povzročila popolno razčlovečenje človeka, kar ponazarja tudi animalizacijska metaforika, temelječa na konceptualni metafori ČLOVEK JE ŽIVAL. Med živalskimi izhodišči se pojavljajo živali (pes, volk, jastreb, miš, hijena), ki preslikujejo na človeka in v pokrajino pomenke, kot so zverinsko, divje, nagonsko, nasilno, pobesnelo, pritlehno in grdo. Izrazit primer razčlovečenja je v grotesknem prizoru črtice *Tri suhe hruške*. Skupina pobesnelih vojakov plane na enega od tovarišev, ker ima ta kos kruha, ki ga ne želi z nikomer deliti. Vojaki so naenkrat podobni volkovom:

Postali so grozni in grdi, stiskali so pesti, kleli in se rezali s strčečimi belimi zobmi ... Nekdo je stegnil roko kot blisk in mu izvil krajec iz rok ter krohotaje pobegnil. Planili so za njim drugi kot volcje (Bevk 1923: 23).

V nadaljevanju so vojaki poimenovani z zverjo in primerjani z jastrebom (»*Zver se je pomirila in se zasmilila vase kot ponosen jastreb v kletki*« (Bevk 1923: 24)).

V vlogi animalizacije so tudi epiteti (»lajajoč govor«, »volčji blesk«, »strčeči zobjek«), žarišča glagolskih metafor (»ga je grizlo v duši«, »se pase popačeno gorjek«, »Svetloba dneva se mu je čudno plazila po gubah obraza«) in primere (»Bal se je (kralj), da ljudje padejo ta hip nanj kot hijene« (*Bajka*), »me gleda z rdečimi in izbuljenimi očmi kot strta miš« (*Zlo*)).

3.2.3 Metaforika in žanrska hibridnost

Že Miran Jarc (1924: 699) je v kritiki *Rabljev* opozoril, da metaforični postopki v Bevkovih črticah – te je imenoval »kriki prebujene vesti« – razen v posameznih primerih nimajo pomembnejše vloge. Še najizrazitejša je metaforizacija zvočnih pojavov, ponekod se opazneje zapisujejo tudi čustveni in barvni pridevki. Zaradi politične cenzure je začel Bevk kmalu po prvih objavljenih črticah protivojne ideje nekoliko zakrivati in izražati v modificiranih paraboličnih in pravljичnih žanrih ter z ustreznimi stilnimi postopki,¹¹ kar se dovolj očitno pokaže že v besedilih, kot so *Črni piščanec* (DS 1915), *Faraon* (DS 1917), *Bajka*, *Kralj Asram* (DS 1919), v katere so vključene zgodbe z živalskimi, svetopisem-

¹¹ Bolj posredno izražanje je Bevku svetoval tudi Ivan Cankar (»Prehud izraz imaš, prejasen. Zavij ga, zakrij ga, saj so tepci in ne razumejo kmalu. Ideja naj bo močna in ne izraz, ta naj udari. Ideja naj udari, ne izraz«, *Mladika* 1922, 29, cit. po Koblar 1951: 16).

skimi, pravljničnimi, bajeslovnimi in orientalskimi motivi, ki slednjič prerastejo v parabole za človekovo bivanjsko stisko in zmaličenost medčloveških odnosov.

V žanrsko hibridnih črticah¹² je Bevk najpogosteje posegal po folklornih pripovednih žanrih. Ti so s seboj prinesli ne le posebno motiviko, ampak tudi svoje jezikovnostilne značilnosti, kot so antitetično uporabljeni stalni okrasni pridevki (mlada kraljična, star kralj, trpeče ljudstvo, trdosrčen kralj), hiperbolizacija, klišejska metafora, personifikacija kot strukturni element ljudskega žanra itd. Ker navedeni diskurzi ne prenesejo izvirne metafore ali pa se metafora kot stilna figura v njih celo ukinja,¹³ je to dejstvo potrebno upoštevati tudi pri določitvi avtorjevega stila. Poglejmo si to na primeru žanrsko hibridne pripovedi *Faraon*, po kateri je naslovljena tudi prva zbirka Bevkovih črtic. S tematizacijo krika po novem človeku in s himničnim nagovorom na ženo, ki bo nekoč v prihodnosti rodila novega človeka, je primer Bevkovega mesijanskega ekspresionizma. Toda med uvodni in sklepni himnični nagovor ženi je vložena tudi pretrgana zgodba o krutem faraonu in trpečem ljudstvu. Pripoveduje jo ljudski pripovedovalec, metabesedilno se do nje ves čas opredeljuje in jo napove kot pravljico o bridki resničnosti, o grozi, ki je ni mogoče opisati. Pri tem posega po nekaterih značilnostih pravljničnega žanra (literarni liki, moralna polarizacija oseb, trojnost motiva – možje, matere in otroci stopijo pred okamnelega faraona in ga zaman prosijo milosti). Zgodba ljudskega pripovedovalca se obenem medbesedilno navezuje na predlogo o suženjskem trpljenju izraelskega ljudstva v Egiptu. Tudi v *Faraonu* faraonovi služabniki tlačeno ljudstvo neusmiljeno pretepajo, vklenejo v verige, ob Nilu gradi to ljudstvo faraonu višjo piramido, kot jo je imel Keops, faraon da pomoriti vse prvorojence v deželi, starec, ki mu v veliki žalosti prisluhne trpeče ljudstvo, spominja na Mojzesa itd. Navezave na pravljnično in svetopisemsko predlogo poudarjajo odmik od enkratne in konkretne pripovedi k splošni veljavnosti, parabolni o trpljenju ljudstva in tiraniji oblastnikov. Obenem pa skupaj z ljudskim pripovedovalcem narekujejo tudi jezikovni izraz, težnjo po neposrednem govoru, ljudskem hiperboliziranju, tipiziranem in kontrastnem označevanju oseb. Epiteti za trdoto in kamen s ponavljanjem poudarjajo faraonovo trdosrčnost in prehajajo v funkcijo stalnega okrasnega pridevka (kamenit obraz, kamenit pogled, mrtvo oko, mrtev pogled).

Črni piščanec je primer žanrsko hibridne črtice s preprosto parabolično zgodbo iz živalskega sveta. Mladenič, ki je prestal zaporno kazen, se v poštnem vozu zaplete v pogovor z napol neznanim človekom, avtorskim pripovedovalcem, in mu pove tudi zgodbo o koklji, ki med rumenimi piščanci ni marala

¹² Žanrsko hibridno črtico razumemo kot primer literarnega diskurza, za katerega je značilno, da sprejema vase tudi druge žanre in diskurze, tako da se ti žanru, v katerega vstopajo, bolj ali manj prilagodijo, obenem pa ne izgubijo svojih osnovnih žanrskih značilnosti.

¹³ Tipičen primer, kako folklorni pripovedni žanr ukinja metaforo kot stilno figuro, je denimo personifikacija v pravljici, saj je antropomorfizacija narave, živali in rastlin strukturni element pravljničnega žanra kot takega, zato je personifikacija v njem razumljena kot temeljni način izražanja in ne kot stilna figura.

črnega, čeprav se je ta izvalil iz njenega jajca. Preprosta vložna zgodba temelji na modifikaciji frazeološke živalske metafore (*biti črna ovca v biti črn piščanec*) in je seveda parabola za fantovo bivanjsko stisko, za njegovo izločenost in zavrženost. Po prestani zaporni kazni se nima več kam vrniti, v mrzli zimski noči izstopi iz poštnega voza v noč, povsem izločen in zavržen.

3.2.4 Pisemske črtice

V okviru žanrsko odprtih črtic pa tudi z vidika metaforike predstavljajo posebno skupino štiri pisemske črtice (*V kritju*, *Klic žene*, *Praznota* in *Pismo*). Seveda gre za simulacijo tega neliterarnega žanra oziroma za tako imenovano fiktivno pismo, ki pa vendarle želi učinkovati kot dokument realnega življenja oziroma neliterarni žanr (Kralj 2006: 205), zaradi česar ohranja tudi svoje žanrsko prepoznavne stilne značilnosti (npr. klišejski začetek in konec pisma). Zapisovalke Bevkovih pisem so osamljene, čustveno razbolele, na smrt obupane žene in dekleta, obenem pa se razkrivajo tudi kot izrazito čutna bitja, ki želijo s svojim fantom ali z možem izživeti tudi erotično strast. Toda med njimi so »jeklene gore«, on jih ne more prebiti in ona ne more do njega (*Klic žene*).

Žene in dekleta izpovedujejo navale strasti, tudi nezaupljivost, ljubosumje, občutke odtujenosti in še zlasti bojazen, da bodo postale nezveste ali ostale za zmerom same, osramočene in zaničevane. Čeprav se ženska opredeljuje kot izrazito čutno bitje in zase pravi, da se lahko uresniči le z moškim kot njegova »nerazdružna«, »neločljiva«, bi o kakšni izraziti čutno/duhovni polarizaciji spolov težko govorili, saj ju ločuje in medsebojno oddaljuje zunanja sila, vojna, obenem pa je v teh črticah trpeče bitje tudi moški. Za zapisovalko pisem je vsaka beseda solza (*Klic žene*), moški naslovnik pa toži, da v vojski nihče ne vidi »rane na srcu« (*Klic žene*). Tako moški (*Klic žene*, *V kritju*) kot ženska (*Pismo*) razrešujeta svojo čustveno stisko celo s samomorom. Bolj kot nasprotje spolov v smislu čutno/razumske polarizacije moškega in ženskega elementa prihaja v teh črticah v ospredje podrejena vloga ženske v patriarhalni družbi. Ženske se bojijo za svojo moralno podobo v smislu zveste zakonske žene in matere. Brez moža ali fanta so šibke kot otrok (*V kritju*), nerodovitne, zapostavljene (*Praznota*), ogrožena je njihova zvestoba (*Klic žene*, *V kritju*), bojazen pred očitki nezakonske nosečnosti jih vodi celo v samomor (*Pismo*). Noseče dekletke hoče obdržati svojega nekdanjega fanta tudi z obljubo, da bo njegova dekla (*Pismo*). Vse to ponazarjajo tudi primere in identifikacije za žensko:

Na vrtu je nekdo vzel kol, ki je podpiral rožo. Sneg je padel nanjo in se je zlomila. Ali boš hud? (Bevk 195: 172);

Kako sem šibka, zaničevana, brez moči, ko sem sama! Poljana sem – ni dežja – suha ležim, rjava, izpremenjena v prah. Cvetica sem – sonca ni – brez vonja in barve ginem v noči, požgana od slane. Glas sem – gluh se je odbil v daljavo (Bevk 1951: 192);

Jaz še najšibkejši otrok ne morem več biti --- (Bevk 1951: 204).

Osebnioizpovedna in največkrat intimna vsebina pisem je zapisana z izrazito čustveno besedo, veliko je retoričnega govora, nagovorov, vprašanj, vzklikov, stopnjevanja in ponavljanja, bolj kot drugje pa je prisotna tudi čustvena metaforika. Vizualizacijo in intenziteto duševnih ter miselnih pojavov ponazarjajo primere in metafore z najopaznejšimi izhodiščnimi območji krvi in ognja (besede, misli, čustva gorijo, krvavijo, pečejo):

./../ je ležala vznemirjenost zapisanih besed, gorečih kot srce, še v prstih blede roke so ji trepetale (Bevk 1951: 191);

Kolikokrat krvavijo vaše misli (Bevk 1951: 204);

Tako mi je, kot da bi mi kdo spuščal žareče oglje v dušo (Bevk 1951: 176);

Pisma so ga žgala na prsih (Bevk 1951: 176);

Strašno me peče, ta ogenj moramo pogasiti (Bevk 1923: 90).

3.2.5 Barvna simbolika

Bevkove vojne črtice so dogajalno postavljene v majhne prostore (vlak, poštni voz, lesena baraka, strelski jarek, soba idr.) in v mračno, deževno ali zasneženo pokrajino, v kateri je polno razglašanih glasov, krikov, prepadov, neprijetnega šumenja vode. V takšnih prostorih se nahajajo na smrt prestrašeni vojaki, duševni bolniki, pogosti blazneži in samomorilci. Odtod so izginile tudi svetle barve kot tradicionalni simboli življenja,¹⁴ nad vsemi je zavladala črna s simbolnimi pomeni smrti in žalosti (*črna kri, črna vest, črna zaveza, obupan kot črna noč*). Ob tej se zapisuje tudi rdeča, in sicer kot barva krvi s simbolnimi pomeni bolečine in umiranja (*rdeče rane, rdeče izbuljene oči, krvav nagelj, žareče oglje*). Na bližino smrti in predsmrtno prestrašenost prav tako opozarjajo pogosti epiteti za bledost (*bledikast fant, mlad vojak, lice mlečno, blede roke, obraz, bled kot namizni prt, obrazi pobledeli, bled obraz*), blaznost (*blazen vojak, blazna misel*) pa tudi črno-blede (*»bled obraz s črnimi brki«, Klic žene*) in črno-rdeče kombinacije (*»Črno bom oblečena, krvav nagelj bom nosila na prsih«, Pismo*). Z vidika abstraktnih barvnih metafor je posebej zanimiva črtica *Tri suhe hruške*¹⁵ (*Mentor* 1917/1918), nekakšen nekrolog, kakor pravi prvoosebni pripovedovalec, vsem tistim, ki v vojni niso umrli od krogle ali jetike, ampak od *»mrzle vročine črnih in zelenih sonc«*, torej od blaznosti.

¹⁴ Barve so ohranila le še osamljena dekleta, svoja pisma pišejo na zelen (*V kritju*), rdečkast papir (*Praznota*) ali z vijoličastim črnilom (*Klic žene*). Nekaj barvne pisanosti prinašajo tudi žanrsko hibridne črtice z modificiranimi ljudskimi žanri.

¹⁵ Črtica *Tri suhe hruške* je ena redkih, ki izpoveduje upanje, da je človek kljub vojni moriji v svoji notranjosti še ohranil kanček človečnosti. V tem smislu spominja na Cankarjevo *Mojo kamrico*. Blaznež v Bevkovi črtici po navalu pobesnele množice vendarle ponudi košček kruha vojnemu tovarišu, ker si je *»zaklenil v srce«*, da je ta nekoč delil z njim suhe hruške.

Med blaznimi vojaki so postale halucinacije že nekaj povsem vsakdanjega, kar ponazarja že zgoraj omenjena abstraktna barvna metafora črnih in zelenih sonc.

4 Sklep

Novejše raziskave potrjujejo, da je začetek slovenske ekspresionistične kratke proze sovpadel z začetkom prve svetovne vojne, ko je začela objavljati ob Ivanu Cankarju tudi skupina mladih avtorjev (France Bevk, Stanko Majcen, Ivan Dornik, Narte Velikonja idr.) v reviji *Dom in svet* distorzične psihološke črtice s protivojno tematiko. Na model sanj, ki je po Soklovmu prepričanju odločilnega pomena za izražanje ekspresionističnih duhovnih in podzavestnih duševnih stanj, zlasti kar zadeva nejasne prehode med realnim in irealnim svetom, nepovezane, a vizualno učinkovite simbolne podobe, kaže že naslov Cankarjevih *Podob iz sanj*, najdemo pa ga tudi v primerih Dornikove kratke proze (*Konji*). Pri Bevku prihajata najmočneje do izraza groteskna podoba in parabolizacija. Fragmentarne zgodbe njegovih vojnih črtic imajo pogoste metabesedilne prekinitve in so nekakšne monološke ter dialoške psihološke skice, polne obupnih klicev in v dogodke zgoščenih bolečin. Po notranjem stilu so največkrat dramatične in patetične, kot njihova opazna značilnost pa se pokaže tudi žanrska hibridnost. Pisatelj je rad posegal po izpovedni, zlasti pisemski obliki, zapisoval monološke pripovedne scene, dramske dialoge ter modifikacije folklornih žanrov. V jezikovnem stilu imajo mestoma osrednjo vlogo ogovorne figure, zapisani so himnični nagovori, retorični vzkliki, kriki, ki ponazarjajo napeta duševna stanja, medtem ko je metafora razen v nekaterih primerih manj izrazita.

Novembra lani so potekala slavja ob devetdesetletnici konca prve svetovne vojne. To je bila vojna, ki je zahtevala deset milijonov smrtnih žrtev in dvakrat toliko ranjencev, vojna, ki je usodno potekala tudi na naših tleh in na novo zarisala podobo Evrope, vojna, o kateri so tedaj mislili, da je ne bo nikoli več. Slovenska zgodnja ekspresionistična kratka proza je nastala kot idejni in stilni protest zoper to vojno morijo. Z nadnacionalnimi, etično poglobljenimi temi in novo slogovno izraznostjo je pomemben del evropske ekspresionistične literature. V današnjem času, ko so etične vrednote na vseh področjih človekovega delovanja prezrte bolj kot kdaj koli poprej, je ekspresionistični klic po novem človeku oziroma po etičnem humanizmu, kar je bila pomembna tema te proze, več kot aktualen.

LITERATURA

- France BEVK, 1922: *Faraon*. Trst: Naša založba.
—, 1923: *Rablji*. Gorica: Narodna knjigarna.

– –, 1951: *Izbrani spisi*. Prva knjiga. Ur. France Bevk in France Koblar. Ljubljana: DZS.

Ivan CANKAR, 1975: *Zbrano delo*, 23. Ljubljana: DZS.

Izidor CANKAR, 1968: *Leposlovje – eseji – kritika*. Prva knjiga. Ljubljana: Slovenska matica.

Jožica ČEH, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora, 13).

– –, 2006: Majcnova kratka proza v kontekstu moderne in njene slogovne značilnosti. *Slavistična revija* 54/3, 379–389.

– –, 2006a: Metaforika v Cankarjevih Podobah iz sanj. *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Obdobja, 23). 569–580.

Marjan DOLGAN, 1996: *Tri ekspresionistične podobe sveta*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Walter FÄHNDERS (ur.), 2001: *Expressionistische Prosa*. Bielefeld: Aisthesis Verlag.

Helga GLUŠIČ: Slovenska ekspresionistična kratka proza. *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Franc Zadravec. Ljubljana: FF. (Obdobja, 5). 117–122.

Miran JARC, 1924: France Bevk: Rablji. *Ljubljanski zvon* 34, 688–699.

Inge JENS, 1997: *Die expressionistische Novelle*. Tübingen: Atempto V.

Alenka JENSTERLE DOLEŽAL, 2006: Splet norosti in erotičnih obsesij v Grumovi prozi (subjektivizem Grumove proze). *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Obdobja, 23). 97–110.

Hans-Georg KEMPER in Silvio VIETTA, 1990: *Expressionismus*. München: Wilhelm Fink Verlag.

France KOBLAR, 1924: France Bevk: Rablji. *Ljubljanski zvon* 34/6, 256–257.

– –, 1951: Delo Franceta Bevka. France Bevk: *Izbrani spisi*. Prva knjiga. Ur. France Bevk in France Koblar. Ljubljana: DZS. 5–64.

Gregor KOCIJAN, 2006: Slovensko kratko pripovedništvo 1922–1924 (starejših generacij). *Slavistična revija* 54/3, 329–348.

Juš KOZAK, 1923: France Bevk: Faraon. *Ljubljanski zvon* 33, 378.

Lado KRALJ, 1986: *Ekspresionizem*. Ljubljana: DZS. (Literarni leksikon, 30).

– –, 2006: Dnevnik in pismo kot modela kratke proze med vojnama. *Slavistična revija* 54/2, 205–220.

Wilhelm KRULL, 1984: *Prosa des Expressionismus*. Stuttgart: Metzler.

Stanko MAJCEN, 2000: *Zbrano delo*, 8. Ur. Goran Schmidt. Ljubljana: DZS.

Katja MIHURKO PONIŽ: Kratka pripovedna proza Marije Kmet. *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Obdobja, 23). 73–86.

Krešimir NEMEC, 2002. Hrvatska ekspresionistička proza. *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*. Ur. Branimir Bošnjak, Cvetko Milanja idr. Zagreb. 85–96.

Bernd SCHEFFER, 1982: Expressionistische Prosa. *Deutsche Literatur. Eine Sozialgeschichte*. Ur. Horst Albert Glaser. Reinbek: Rowohlt. 297–312.

Walter H. SOKEL, 1970: *Der literarische Expressionismus*. München.

Bojana STOJANOVIĆ PANTOVIĆ, 2003: *Morfologija ekspresionističke proze*. Beograd: Artist.

—, 2006: Strukturne razsežnosti slovenske kratke ekspresionistične proze. *Slavistična revija* 54/1, 33–40.

August STRINDBERG, 1917: Märchenspiele. Ein Traumspiel. Prev. Emil Schering. München, Leipzig.

Slovenska ekspresionistična literatura. Murska Sobota, Ljubljana: Pomurska založba, Znanstveni inštitut FF.

EARLY SLOVENE EXPRESSIONIST SHORT NARRATIVE PROSE AND ITS STYLISTIC FEATURES

Earlier studies of expressionist literature somewhat stereotypically see expressionist prose as weak and insignificant. However, since the 1980s, the German as well as the south Slavic cultural space has witnessed an intense interest in expressionist prose. As the basic principle of expressionist poetics, intensity defined the image of this literature in terms of ideas and themes as well as structure and style, ousting from it particularly its epic character. From this point of view, the frequently mentioned thesis that the expressionist stylistic paradigm could not assert itself (successfully) in narrative prose is quite understandable, but this can only hold for novels and not for short narrative prose, which since the end of the 19th century has found strong support in non-epic styles and models. From this point of view, one can agree with the thesis of Bernd Scheffer (1982), who claims that expressionist features have developed more in short narrative prose than in lyrical verse because of the open and variable models in prose.

Slovene literary history, too, paid less attention to expressionist prose, i.e. short narrative prose, than to drama and lyrical writing. It was Bojana Stojanović Pantović and her monograph *Morfologija ekspresionističke proze* (Beograd, 2003) who managed to draw greater attention towards it. Research has shown that the beginnings of Slovene expressionist narrative prose were shaped by the group of authors who during World War I published in *Dom in svet* (Ivan Cankar, France Bevk, Stanko Majcen, Ivan Dornik and Narte Velikonja). According to Walter Sokel, expressionist literature expressed the subject's spiritual and frequently subconscious mental states by making use of the structure of dreams, of blurred transitions between the real and unreal and of disconnected, but visually effective symbolic images. This stylistic device can be observed particularly in Cankar's *Podobe iz sanj* (Images from Dreams) as well as in Dornik's short prose, while early Bevk is a case of parabolic stylistic procedures and modifications of the fairy-tale genre.

Egy Gogol-szöveghely Puskin-hivatkozásáról (*A démon* című költemény szerepe *Az arcképben*)

KATALIN KROÓ

Univerza Loránd Eötvös, Filozofika fakulteta, ELTE BTK Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Múzeum krt. 4/D, HU – 1088 Budapest, krookatalin@freemail.hu

---

SCN II/1 [2009], 144–157

Študija obravnava vlogo Puškinove pesmi *Demon* v Gogoljevi pripovedki *Portret*. Njena intertekstualna analiza ne temelji na temah in metodah, ampak na odkrivanju misli, ki omogočajo vpogled v Gogoljevo razmišljanje o umetniškem upodabljanju in o odnosu med življenjem/stvarnostjo in umetnostjo. Gogoljevo razmišljanje o umetnosti je značilno tudi za samo besedilo *Portret*, tako se medbesedilna analiza v študiji osredotoča predvsem na metapoetično razumevanje pripovedke. Hkrati pa je to le del razumevanja, ki želi metabesedilnost pripovedke razkriti s pomočjo analize besedila, povezanega z motivom demona v *Portretu*. Pristop, predstavljen v študiji, je prispevek k ponovni oceni gogoljevskega razmišljanja o *hudičevskem/demonskem*.

This article examines the function of an allusion to Pushkin's poem *The Demon* in Gogol's *The Portrait*. It reveals that the Pushkin intertext shows special features in Gogol's short story, since it is not primarily alongside thematic definitions or motif formulations that the intertext evolves, but much more significantly, at a metatextual level. This meaning layer is fairly complex, as it develops the sense of a kind of art definition in two major directions: taking into account the relationship of life to art, and the ever developing artistic language which never ceases to recreate itself. As a result of a survey of the semantic processes constructing the metapoetic reading of Gogol's *The Portrait*, the conclusion is drawn that Pushkin's *The Demon* and Gogol's demon(s) semantically incorporate a similarly wide range of meaning, which can be regarded as the semantic code of the genesis of certain texts of Pushkin and Gogol.

Ključne besede: Puškin: *Demon*, Gogolj: *Portret*, metapoetično razumevanje, medbesedilnost, literarno upodabljanje, odnos življenja in umetnosti, literarno ustvarjanje jezika

Key words: Pushkin's *The Demon*, Gogol's *The Portrait*, intertextuality, metapoetic reading, life–art relation, literary language creation

---

Tanulmányomban¹ az irodalomtörténet egy kivételesen érdekes pillanatát veszem szemügyre. Egy olyan esetet, melynek különös értékét az adja, hogy Gogol egyik szépirodalmi alkotásának, *Az arckép* (a továbbiakban: *Portré*) című elbeszélésének a poétikai anyagába beleszövi Puskin nevét, méghozzá úgy, hogy ezzel az olvasatot nyomatékosan egy konkrét Puskin-műhöz, *A démon* című költeményhez (1823) vezeti. Nem is akárhogyan. Gogol nem egyszerűen egy költői világra hivatkozik Puskin életművéből, hanem e hivatkozást az *értelmezés metaszövegévé* terebélyesíti. Másképp fogalmazva: a Puskinra történő utalás köré olyan jelentéstér szerveződik, amely *magát a puskinai értelmezési mechanizmust értelmezi*. A *Portré*ban felderítendő intertextus ily módon nem elsősorban egy megidézett témát vagy jelentésalakzatot interpretál.² Gogol e művében különleges módon méri a puskinai értelmezési folyamatokhoz saját szövegbelső interpretációs eljárásait, és mindezt önnön alkotására, a *Portré* szövegére vonatkoztatja. Annak is köszönhető ez, hogy a *Portré*ban hivatkozott és így a mű olvasatában feltétlenül felelevenítendő Puskin-vers szövegközi szerepének az a megértési szükséglete, mely az elbeszélésben érlelődik meg, előszólító jellegű. Mivel a hivatkozás mint témaközvetítés igen rejtélyesnek tűnik fel (első látásra ellentétes tartalmakat kapcsol össze), így meglehetősen intenzíven „írja elő” az értelmezés szükségességét, ezen keresztül pedig szinte természetyszerűen hívja elő magából a Puskin-életműből is *A démon* interpretációjának rokon poétikai megnyilatkozásait. Az olvasó tehát emlékezik *A démon* puskinai *önértelmezéseire* is, és összegzi azok jelentését.

Előrebocsátom az utalás és a köré fonódó intertextus funkciójának később tisztázandó komponenseit:

- a tematikus allúziókon kívül (démon és jellemző jegyei), magának a démonhoz kapcsolódó *értelmezésnek* mint motívumnak a kidomborítása;
- a puskinai értelmezésnek mint *kettős szemantikai perspektívának* (jelentés-aspektusnak) az interpretációja;
- a puskinai értelmezés szemantikai folyamatának újraformálása a Gogol-műben;
- a *puskinai értelmezési folyamatnak* mint jelentésnek a Gogol-szövegre való vonatkoztatása → a szöveg önreflexív dimenziójának a megnyílása: metatextuális olvasási sík képződése.

Lássuk elsőként *A démon*-hivatkozás konkrét megjelenését és az *értelmezés* szemantikai motívum bevezetését, valamint a benne gyökeredző jelentésmotiváció megformálódását! Ez Csartkov tehetetlen dühöngésének és pusztításának a leírásában ölt testet, lényegileg annak bemutatásával indul, hogyan ébred rá a festő arra, hogy tehetségét eltékozolta.

¹ E tanulmány szóbeli változata elhangzott a 2009. június 19-i, Szombathelyen megrendezett tudományos konferencián („Международная славистическая конференция, посвященная юбилею А. С. Пушкина и Н. В. Гоголя”). A konferencia kötete orosz nyelven fogja tartalmazni az előadást.

² A *démon* motívumáról a lírai frazeológia elemeként ld.: Григорьева 1969: 110.

Хула на мир и отрицание изображалось само собой в чертах его. Казалось, в нем олицетворился тот страшный демон, которого идеально изобразил Пушкин. Кроме ядовитого слова и вечногo порицанья, ничего не произносили его уста (Гоголь 1984: 94; itt és a további összes idézetben a kiemelés tőlem – K. K.).

Az *ábrázolás / értelmezés* (téma-)motívumának jelentéskettőző kódja így határozható meg az eredeti orosz kifejezések szellemében: „*страшный демон*” у Пушкина ↔ „*идеальное изображение*” *страшного демона* у Пушкина.

A gogoli narrátor felismerteti az olvasóval Puskin démonját annak jegyében, hogy a csartkovi démon ugyanaz, mint amelyikkel Puskin költeményében találkozhatunk: *rettenetes, félelmetes* démon. E démont ugyanakkor Puskin *ideálisan* ábrázolta. Az elbeszélői szövegrészlet úgy jeleníti meg a puskini démon-ábrázoláshoz kötött kettős szemantikai perspektívát (annak mintegy megfejtett értelmét feltárva), hogy e kettősséget, magának Puskinnak tulajdonítja (megközelítőleg ilyen logikát követve: tartalma szerint *rettenetes, de e retteneteket / félelmeteket „ideálisan” is lehet ábrázolni, nem feledkezve meg arról, hogy ami az ideális mögött rejlik, valójában: „rettenetes”*). Ebben a kontextusban adja meg Gogol a démon *rettenetességének / szörnyűségének* összes motívumát, melyeket alább a rövidített, de nagyobb lélegzetű leírásból emelek ki, címként feljegyezve a *démon–ördög–pokol* ekvivalenciasort.

Демон: Бес (Ад)

[...] почти **бешенство** готово было ворваться к нему в душу. [...] он узнал ту ужасную муку [...]; ту муку, которая [...] обращается в бесплодную жажду; ту страшную муку, которая делает человека способным на ужасные злодеяния. Им овладела ужасная зависть, зависть до бешенства. Желчь проступала у него на лице [...]. Он скрежетал зубами и пожирал его взором василиска. В душе его возродилось самое адское намерение, какое когда-либо питал человек, и с бешеною силою бросился он приводить его в исполнение. [...] Кутивши картину [...] с бешеным томом тигра на нее кидался, рвал, разрывал ее, изрезывал в куски и топтал ногами, сопровождая смехом наслажденья. Бесчисленные собранные им богатства доставляли ему все средства удовлетворять этому адскому желанию. [...] Никогда ни одно чудовище невежества не истребило столько прекрасных произведений, сколько истребил этот свирепый мститель. [...] как будто разгневанное небо нарочно послало в мир этот ужасный бич, желая отнять у него всю его гармонию. Эта ужасная страсть набросила какой-то страшный колорит на него: вечная желчь присутствовала на лице его. [...] отравить потом весь день [...] безнадежного сумасшествия [...] бешенство его было ужасно (Гоголь 1984: 93–94).

A megtekintett szövegrész nem csak annak a „szörnyű démon”-nak („страшный демон”) a jegyeit gyűjti egybe, melyet a narrátor megítélése szerint Puskin hajdan ideálisan ábrázolt. Egy igen fontos szemantikai művelet is végbemegy itt: mindezek a Csartkov tulajdonságaiként elősorolt jegyek egybekötődnek a szöveggel mint jelentéssel. Megformálódik tehát a *szöveg* szemantikai motívuma. Annak eredménye ez, hogy maga Csartkov, jelentésbeli meghatározottsága szerint, *szöveg-minőség*ként tűnik fel. Egy ábrázolás testesül meg benne: „в нем олицетворился тот страшный демон, которого

идеально изобразил Пушкин”, tulajdonképpen ő reprezentálja Puskin szörnyű démonjának az *ábrázolását* (az „ideális” minősítés is magára az *ábrázolásra* vonatkozik); alakja kiiktat és felerősít egy jelölési aspektust; vonásai együttesen úgy ábrázolnak (metaforikus értelemben: vizuálisan, a szöveg motívumára való vonatkozásban pedig, mondhatjuk: képletesen), hogy szemantikai tartalmat hordoznak: „Хула на мир и отрицание изображалось само собой в чертах его” (itt lehető fel az ábrázolás tartalmának összegző meghatározása). Ezeknek az elemeknek a szemléleti egységében Csartkov alakja az *ábrázoló szöveg* jelentésében mutatkozik meg, amelynek értelme: a *szörnyű démon* (Csartkov tehát *szöveg*-mivoltában tárul elénk, amely a szörnyű demont úgy ábrázolja, hogy azt szemantikailag reprezentálja). E gondolat sajátos módon szilárdul meg. A leírás következő szakaszában annak a Csartkovnak a különös tapasztalatáról kapunk hírt, akinek tulajdonságait az elbeszélés a portré ábrázolási tárgyának (modelljének, az „ördögi” uzsorásnak) a vonásaival azonosítja. E tapasztalat szerint Csartkov szöveggként más szövegekkel érintkezik, azok keretében fogadva be a világot: „Все люди, окружавшие его постель, казались ему ужасными портретами.” (Félreérthetetlen, hogy a *страшный / ужасный демон* motívumánál járunk).

Érdeemes valamivel részletesebben is idézni az adott leírást:

Ему начали чудиться давно забытые, живые глаза необыкновенного портрета, и тогда бешенство его было ужасно. Все люди, окружавшие его постель, казались ему ужасными портретами. Он двоился, четверился в его глазах; все стены казались увешаны портретами, вперившими в него свои неподвижные, живые глаза. Страшные портреты глядели с потолка, с полу, комната расширялась и продолжалась бесконечно, чтобы более вместить этих неподвижных глаз (Гоголь 1984: 95).

Csartkov nem más tehát, mint *ábrázolás / szöveg: portré: szörnyű démon*, amely maga is portrékat lát, és így *az életet ábrázolásként / szöveggként olvassa*. A kibontakozó motívumrend felől értelmezve, az utóbbi sem egyéb, mint *szörnyű démon*. Ennek fényében mondható, hogy a Gogol-elbeszélésben egynemű, tagolatlan szemantikai egységbe rendeződik az ábrázolt tárgynak a művészettől független léte (az élet, az empirikus létélmény: az ördögi uzsorás), mely ábrázolási tárgy jegye a *szörnyű démon*, valamint Csartkov, aki a létélmény művészetén keresztül befogadjaként megörökli e jegyeket. Itt leljük meg szemantikai motivációját annak, hogy Csartkov, vonásai szerint, lényegileg eggyé válik a műalkotással, a művészetté átlényegült étellel (a portrénak nem adatik meg, hogy elkülönítsék a művészetén kívüli létezés tapasztalatától). E gondolat csendül fel abban a megfogalmazásban, hogy Csartkov maga sem más, mint művészi portré (ábrázoló szöveg), amely helytelenül olvassa az életet művészetként (portréként). A portré befogadása úgy megy végbe, hogy Csartkov személyes *történetté* változtatja át a portrét: „[...] вспомнил он всю странную его историю, как вспомнил, что некоторым образом он, этот странный портрет, был причиной его превращения” (Гоголь 1984: 93).

Csartkov, mint a művészet befogadója, egyéni történetébe transzformálva recepcióját, e befogadást kiinduló pontjához, az élethez és nem a művészethez vezet vissza. Az életet és a művészetet így egybefogó tagolatlan egység adja ki azt a *szörnyű démon* meghatározásban rejlő komplex motivációs sort, amely mögött már egy igen összetett jelentéssor tapintható ki: *'az empirikus tapasztalat (élet) → a művészet → a művészet személyes befogadása és annak az élethez való inadekvát visszakötése'*. A *szörnyű démon* értelme korántsem csupaszítható le egy egyszerű motívumjelentésre. Az elbeszélés egészének a keretein belül egy olyan szüzsés kifejtési sort fed le, amely, motivációs összefüggést hozva felszínre, egy *gondolatilag zárlatos, a helyes értelem-konstituálást ellehetlenítő művészet- és élettapasztalási módról* ad hírt.

A nem adekvát szövegértést létrehozó olvasás, amely nem megfelelő befogadási / olvasási módozaton alapul, a Gogol-elbeszélésben megjelenő tematizáció értelmében azért válik szemantikailag eggyé a *szörnyű démonnal*, mert Csartkov „hangtalan” marad: „Наконец жизнь его прервалась в последнем, уже безгласном, порыве страдания. Труп его был страшен.” (Гоголь 1984: 95). Ez a korábbi szidalmazást és gúnyolódást („Кроме ядовитого слова и вечного порицания, ничего не произносили его уста.”) leváltó *hangtalan-ság* (ami a *бес* motívumát nemcsak a „страшен” jelző révén, hanem az *ördög* újra és újra „felhangzó” fonikus jegyén [бес] keresztül is hordozza), a gogoli jelentésvilágban az *erőtlenség* egy fajtáját jelenti. Azt, amelyikben az erőlködés túlnövi az erőt, a tehetségtelenség a tehetséget, ami tematikusan a következő megfogalmazásban tárul fel: „размер страстей был слишком неправилен и колоссален для слабых сил ее” (Гоголь 1984: 94). E gondolathoz a következő leírás társul:

он узнал ту ужасную муку, которая, как поразительное исключение, является иногда в природе, когда талант слабый силится выказаться в превышающем его размере и не может выказаться; ту муку, которая в юноше рождает великое, но в перешедшем за грань мечтаний обращается в бесплодную жажду (Гоголь 1984: 93–94).

A „страшный демон” eszerint nem egyéb, mint az *alkotói terméketlenség* (ezért is vonatkozik az alkotás produktumaként érthető *szövegre*), amelynek egyszersmind oka és eredménye az, hogy az élet és a művészet között – visszatérve előző kifejezésemhez: – rossz áramkör zárul. A csartkovi szövegvilág (metaforikus jelentésében: a félelmes démon-szöveg) félelmes démon-szöveget olvas és olvastat. Vonatkozik ez az élet és a művészet pólusainak nem megfelelő összekötésére, de mindenekelőtt arra az *erőtlenségre*, amelyet egy másik *Pétervári elbeszélés*, a *Nyevszkij Proszpekt* is meghatároz. Ott eme erőtlenség legfőbb jellemzője annak modellálásán keresztül körvonalazódik, hogy a lényegi művészet kizárólag a létélménynek olyan kreatív átültetésében születhet meg, amelynek teremtő hordozója a valóságot (és annak nyelvét) átlényegítő, újraalakító művészi kifejezés. Ennek a művészi újratereztési aktusnak a motívuma lesz a *непенесту* (egyszerre két jelentésével: *átvinni* – ez vonatkozik az említett átültetésre, valamint: *kibírni* – ez kapcsolódik az *erő* problémájához). A

перенести témakörnyezetében nem véletlenül merül fel itt is az *erő*: „О, какое небо! какой рай! дай силы, создатель, перенести это! жизнь не вместит его, он разрушит и унесет душу!” (Гоголь 1984: 20). A *Nyevszkij Proszpekt* megidézett helyén az *átvitel* már az életbe bele nem férő, tehát azon keresztül azonosíthatatlan gondolati formációnak a minősítőjegye – Piszkarev álmába sem tud már beleférni az eszményi valóságról szóló elképzelés. Egy másik létszférában lehet azt csak megjeleníteni: a művészetben. A perzsa ópiumárus kérése ilyen értelemben dekódoló funkciót tölt be, noha a szavak kimondója szintén idealizáló művészetet kíván életre hívni: „нарисуй мне красавицу” (ld. a folytatást: „Чтобы хорошая была красавица! чтобы [...] и я сама чтобы лежала возле нее [...] чтобы хорошая была! чтобы была красавица!”), Gоголь 1984: 23) Piszkarevnek hiányzik az ereje a szépség műalkotásba való átfordításához. Ez az *erőtlenység* (a Csartkov alakjához kötött *kifejezés hiánya*, s még mélyebben visszaolvasva a gondolatot a *Portréba*, illetve onnan vissza a *Nyevszkij Proszpektbe*: a *hangtalanság*) vezet el Piszkarev halálához: „О, это уже слишком! этого нет сил перенести” (Гоголь 1984: 23). Nem születik meg az a típusú kreatív újrajelölés, amelynek hiányát a *Portréban* Gogol a *szörnyű démonhoz* és a benne rejlő történéssorhoz kapcsolja, a jelöletlenséget *hangtalanságként*, illetve, még azt megelőzően, *terméketlen, inadekvát (pusztító gúnyt és szidalmazást reprezentáló) beszédmódként* jellemezve. A *Nyevszkij proszpektben* szembeszökik *erőtlenység hiánya* oly módon nyer két irányban értelmezést, hogy mindkettő az élet és a művészet relációjának a problémáját fejt fel. Az első idézett megfogalmazás szerint Piszkarev az élet idealizált vonásokkal való telítettségét sem viselheti már el („О, какое небо! какой рай! дай силы, создатель, перенести это!), hiszen ez túlfut az élet természetes valóságán („жизнь не вместит его, он разрушит и унесет душу!). Ehhez hasonlóan a hős a tökéletlen valóval sem képes szembesülni, amikor a szépség mögött alantasság rejlik („Боже! в этих словах выразилась вся низкая, вся презренная жизнь, — жизнь, исполненная пустоты и праздности, верных спутников разврата”, Гоголь 1984: 26).

A *Nyevszkij proszpekt* narrátora – félrevezető módon – az eszmény és a valóság közötti ellentmondást hangsúlyozza, ami azt sugallja, hogy Piszkarevnek az ideál életbeli megvalósulatlansága okán kell végigjárnia a művész tragikus sorsát (ennek egyik sokatmondó témamotívuma a „раздор мечт с существенностью”, Гоголь 1984: 24). A narrátor értelmezésével szemben viszont az elbeszélés kompozíciójának egészében szemlélt motívumkifejtés – mely részben a *szila* (az *erő*) és a *перенести* (*átvinni*) fent bemutatott változatait tartalmazza – ennél sokkal gazdagabban üzen az olvasónak.³ A túlfutó eszmény-jelenlét pontosan azt a hatást váltja ki Piszkarevből, mint annak alulmaradása a valóságban, az élet által kínált, az eszményvalóságra gyalázatot mérő létformációkban. Mindegyik „túl sok” („слишком”) ahhoz, hogy elviselhető

³ P. M. Waszink e gondolkör kidolgozásához közvetve a terek semlegesülésének a poétikai megoldását köti, amelybe beletartozik az *Olaszország vs. Oroszország* ellentmondás feloldása is. Waszink 1988: 214, *passim*.

(a motívumrend értelmében egyben: egy másik létszféra átültethető) legyen. Gogol arról is szól, hogy miért. Egyiknek sincs harmonikus helye – nem olyan helye, mely az életben vagy a művészetben létesült, hanem olyan, amely az élet és a művészet relációját megtestesítő térben létesítendő. A túl „paradicsomit” az élet maga sem tudja befogadni („жизнь не вместит его”). Az alantas szépségnek pedig, amelyben Gogol megítélése szerint az élet bővelkedik, Csartkov nem tud teret adni a művészetben. Álmodásokba menekül, amelyek minősítésénél Gogol az ideál elviselhetetlen túlcsoportulásának a művészre tett hatását egy újabb módon is az erőhöz méri: „Долго боролся он с бессонницею, наконец пересилил ее” (Гоголь 1984: 22). Látszólag Csartkov ereje demonstrálódik itt, amennyiben ezzel az erővel képes legyőzni álmatlanságát. Az álmatlanság, a бессонница ugyanakkor egy szélesebben vehető irodalmi korszak jelentősen egybetartozó corpusában (gondolhatunk itt Puskin művei közül például a *Mozart és Salierre* [1830], valamint a „Стихи, сочиненные ночью во время бессонницы” [1830] című költeményre, de csakígy Dosztojevszkij e műveknél későbbi regényére, a *Fehér éjszakákra* [1849], mely szövegközi poétikájában egyszerre működött a *Nyevszkij Proszpektre* és a megnevezett Puskin-költeményre vonatkozó utalásokat), a tanulmányozott kontextusban, szinte már toposz-jelentéssel kötődik a művészi alkotás problémaköréhez (többek között az alkotóerőhöz), mely Gogolt oly súlyosan foglalkoztatja mind a *Nyevszkij Proszpektben*, mind a *Portréban*. A *бессонница* motívumával összefűzhető a *határátlépésnek* az az egész kérdésköre, amelyben, az említett művek tanúsága szerint, az élet és a művészet egymásba való átfordíthatóságának igen bonyolult vonatkozásai rejlenek. Ennek fényében az „álmatlanság” mesterséges legyőzése korántsem Pizskarev erejét bizonyítja. Épp ellenkezőleg, valójában a hősnek sem ahhoz nincs ereje, hogy az eszményből kiüresedő, sem ahhoz, hogy az eszménytől túlradó valóságot művészi nyelvbe transzformált alkotásba lényegítse. Az álmatlanságot leváltó álom itt csupán *helyettesítőjévé* tud válni az életnek („сновидения сделались его жизнью”, Гоголь 1984: 23), és ezért Gogol nem hitelesíti ezeket az álmokat az élet és a művészet viszonya kreatív megvalósítójának a szerepkörében. Az álmokat még át kellene vinni (перенести) a művészi alkotás egy új típusú létformájába. E művészet megszületéséhez szükség van az adott jelentésvilágban értelmeződő démonra (a puskin *гений* értelmében), melynek elviselésére azonban sem Pizskarev, sem Csartkov nem képes. Az ártatlanságában naiv Pizskarev a *démon*ba belepusztul (vö. „какой-то демон искрошил весь мир”, Гоголь 1984: 19), míg a *Portré* hőse, Csartkov maga válik *szörnyű démon*ná. Mindkét esetben rossz azonosításokat leplez le az elbeszélés, amelyeknek lényege, szemantikai síkra átfordítva az értelmezést: az egyneműsítés. Egyformán működésképtelen az eszménytől megfosztódó *élet(szöveg): művészi szöveg* ekvivalencia mint gondolkodási alakzat (ld. a *Portré*ből jelen írásban tanulmányozott jelentéssávot), valamint az eszménytől túlcsoportuló, az élet helyére lépő, *az élet szövegét átíró álomszöveg* (ld. még egyszer: „сновидения сделались его жизнью”). Ez utóbbi olyan azonosítást fed le (*élet: álom*), amely egy már eleve torzított életvalóságot olvas, hiszen valójában az életbe nem fér bele mindaz, ami az álomba befér („жизнь не

вместит ero”). Gogol minden érintett esetben az *élet megjelölhetőségének*, tehát tágabb értelemben: ábrázolhatóságának a formáira kérdez rá, és ezeket a formákat a gondolkodásalakzatok kontextusában kezeli. A tét: az az értelmező gondolkodás, amelynek a művészet formájában kell létesülnie, és annak közegében realizálódnia. A *démon* motívuma a gondolkodásalakzatok szemantikai modellálásában vesz részt mind a *Nyevszkij Proszpektben*, mind a *Portréban*. Az eszmény témája is ebben a gondolatkörben bomlik ki. Gogol az ábrázolás, *a jelölés ideálisságának* (vö: „идеально изобразил”) az esélyeit kutatja. S úgy tűnik, a kritérium nem egy konkrét formanyelv, hanem egy gondolatalakzat (az élet és valóság összefüggését szabályozó felfogás) művészi megtestesülése. Ez pedig konkrétan nem mást takar, mint az élet és a valóság tagoló szétválasztásának, illetve ismételt és ismételt újradefiniálásának az igényét.

Ebben játszik nélkülözhetetlen szerepet a „злбный гений”, aki arra is képes, amit Puskin *A démon* című versében – a gogoli narrátor értelmezése szerint – „ideálisan” ábrázolt. E szörnyű démonnak, a csartkovi szövegteremtés vonásától eltérő jegye az a fajta átlényegítés, mely az alkotó szubjektum (mind Puskin, mind Gogol értelmezése szerint metapoétikai olvasatban: a költő) nyelvének állandó megújulásában áll. *A démon* című költeményből legalább három helyen egyértelmű ön-reminiscenciával élő *Anyegin* motívumkezelésnek, valamint Gogol *Portré* című elbeszélésének a motívumrendje értelmében ez a démon, a művészi ábrázolás motívumaként, tartalma szerint két, alább körülírandó fontos tekintetben mondható „ideális”-nak a szörnyű démon üres pusztításával (dekonstrukciójával, darabokra szedésével) szemben. Mindkét esetre jellemző lesz, hogy a tagolás, a szétszedés, a darabokra bontás az értelemkeresés eredményével, vagyis értelemteremtéssel zárul. Ennek végpontja pedig semmiképpen sem jelentheti az élet és a valóság ismételt vagy új típusú tagolatlan egybeszervezését. A lét és a művészet ilyen egyneműsége természetlennek bizonyul – akár, ha olyan ismétlés formájában jelentkezik, mely mögött a élethez való rossz visszakapcsolás rejlik (ld. a korábban említett *'élet* → *művészet* → *befogadó* → *élet*' önmagába visszatérő, „zárlatos”-nak nevezett körfolyamatát); akár, ha annak a rossz értelmű végtelenségnek a formájában tűnik fel, mely az idő valós szegmentálásának a lehetőségétől foszt meg (vö.: „**Страшные портреты** глядели с потолка, с полу, комната расширялась и продолжалась **бесконечно**, чтобы более вместить этих неподвижных глаз”). Ez utóbbi éppen azt a jelenséget rejti magában, amelyről Dosztojevskij majd mint *rossz végtelenségről* fog beszélni az *Ördögökben* (Крoо 2005: 236, *passim*). Gogolnál e rossz végtelenség megfelel az olyan befejezetlenségnek, amely abból adódik, hogy az alkotó gondolkodás nem tud eleget tenni az élet–művészet reláció folyamatos reflektálásának, kreatív újragondolásának, mely e viszonyt mindig újratagolja. Ugyanis ez az, ami összhangban állna a művészet állandó önmegújításának az igényével és ars poetica követelményével, és ennek megvalósulása rajzolja ki azt a két szempontot, amelynek érvényessége alapján Puskin démon-ábrázolása „ideális”-nak mondható.

Az érdemben megvalósuló befejezés hiánya, tehát a *befejezetlenség* (a megadott hivatkozási rendszerben ld.: Gogol), illetve a *rossz végtelenség* (a fenti

hivatkozás mentén ld.: Dosztojevszkij), vagy akár *a rossz vég* (ld. pl. az életbe való rossz visszazárulást, illetve az *Ördögökben* a szövegek „rövidre zárását” [az idő gondolatkörének a fényében erről ld.: Kpoo 2005: 239]) az „ideális”-sal szemben azt az állapotot jelöli, amikor a művészet a fent elmondottakra nem képes, mert *nem tökéletes* (Puskin szavaival szólva: *nem „ideális”*). Ezért hozza el Csartkovnak a portré a rossz véget (még egyszer: „Груп его был страшен”), miközben magának a portrénak a vonása a tökéletesség mellé rendelt *befejezettség*. Ez a kompozíció segítségével közvetített gondolat. A Leonardo-portréra való emlékezésnek a mű elején adott leírása domborítja ugyanis ki a *befejezettség–befejezetlenség* oximoron-alakzatot, amely egyértelműen a Csartkov tulajdonába jutó portrét is minősíti. Arról a Gioconda-portréről van itt szó, amelyen a szerző sok éven át dolgozott, mégis befejezetlennek ítélte („и все еще почитал его неоконченным”, Гоголь 1984: 69), de amelyről a művész-műtész Vasari sokakkal egyetemben mégis úgy nyilatkozott, hogy az a tökéletesség értelmében a legbefejezettebb alkotás („который, по словам Вазари, был, однако же, почтен от всех за **совершеннейшее и окончательнейшее** произведение искусства”, Гоголь 1984: 69). Noha a narráció, mintegy Csartkov gondolatát közvetítve, ezután a Leonardo-portréval éppen hogy szembeállítja a hős birtokában lévő portrét (pontosan ezen a kontraszton keresztül fejtve ki a természet betű szerinti utánzása és a természet igazi műalkotássá való átlényegítése közötti feszültség témáját), ugyanerről a portréről a későbbiekben mégis kiderül majd, hogy alkotójának egyik remekműve. Eszerint érvényesnek kell lennie rá a *tökéletesség* értelmében megnyilatkozó *befejezettség*nek. Amikor a művész el akarja égetni a portrét, a következő intés–közlés hangzik el: „Помилуй, это одно из **самых лучших** твоих произведений. Это ростовщик, который недавно умер; да это **совершеннейшая вещь**. Ты [...] в самые глаза залез. **Так в жизнь никогда не глядели глаза, как они глядят у тебя**” (Гоголь 1984: 108). Kiderül tehát, hogy a narrátor által korábban sugallt megítéléssel egészen ellentétes minősítése is létezik a portrénak. Eszerint éppen a szem ábrázolásában sikerült a művésznak a legmagasabb fokon túlemelkednie a valóság másolásán, vagyis megalkotnia a valósághoz való viszonynak azt a művészet számára legértékesebb formáját, amelynek jellemzése Gogol adott művében így hangzik: a természettől eltávolodva létrehozni a természettel egyenrangú alkotást („художник [...] уже отдаляется от нее и производит ей равное создание”, Гоголь 1984: 84). A lényeg ebben áll: a szöveglét az élet *mellett* megnyíló létszféra („равное создание”), szemben azzal az álommal, amely az élet *helyére* lép. A portré mint műalkotás Gogol fikciós világában ebben az értelemben *tökéletes* és *befejezett*. A kérdés inentől kezdve a befogadás folyamatait illeti. A rossz vég nem a portréra vonatkozik, hanem a műalkotás befogadói közül mindazokra, akik majd összekeverik az életet a művészettel.

Visszatérve a Gogolnál alapvetően a gondolatalakzat problémájaként megnyíló ábrázolásra, mely az élet és a művészet kapcsolatára kérdez, és belső szükséglete, hogy folyamatosan erre kérdezzen, érdemes a *Nyevszkij Prospekt*ből idézve aláhúzni: a rettenet („ужас”, vö.: „страшный демон”) ott jelenik meg, ahol a démon úgy szaggatja darabokra a világot, hogy e

világ értelmét veszti: „какой-то демон искрошил весь мир на множество разных кусков и все эти куски **без смысла, без толку** смешал вместе” (Гоголь 1984: 19). A motívumszomszédság azt sugallja, hogy ez az állapot az *ужасный, страшный демон* szemantikai megtestesülése, amikor is a szét-szedés után nem következik kreatívan (a művészetben) újratagolt új állapot, amely a termékeny értelemtalálás aktusának az ideiglenes végpontja lehetne. Az idézetben megjelölt állapot egyelőre *rettenesen / félelmesen ördögi* (*без смысла, без толку*), mely utóbbi megfelel a *Portréban* a *hangtalanságnak* (*безгласность*), vagyis a jelöletlenségnek (a teremtő, értelemképző új szöveglét hiányának). Természetesen a megújuló szöveglétben megtestesülő produktív jelöltség problémájával már réges-régen a Gogol-szövegek önreflexív gondolkodásának a tartományában járunk.

Mindezek után tekintsük meg, mennyire motivált a *Portré* jelentésvilágában *A démon* olyan megidézése, mely „ideális”-nak minősíti a szörnyű démon puskinsi ábrázolását! Ha *A démont* csak önmagában szemléljük is, az *Anyegin*-beli releváns önreminiszcencia-kör bevonása nélkül, melynek mindegyik eleme a puskinsi költői énszöveg önértelmező megnyilatkozását alkotja, akkor is megfigyelhető, hogy Puskin alkotásában mindkét fent említett vonatkozásban feltárul a Gogol-műben „ideális”-nak nevezett ábrázolás. Mindkettő tartalma szerint fogható: egyfelől a lét és a művészi szöveg (vö.: életvalóság vs. szövegvalóság) összefüggésének, másfelől az előrehaladó művészi újrajelölés új típusú folyamatának a szemantizálásában rejlik a megfejtés kulcsa.

A vers első kilenc sora arról a kiinduló állapotról beszél, amikor a létélmény és a művészi ihlet a lírai alany részéről tapasztalatlanul (reflektálatlanul), distanciáló tagolás nélkül egybefonódik (Alfred Bem a *telítettség* állapotát emeli ki elemzésében, ld. Bem 1937: 104).

*В те дни, когда мне были новы
Все впечатленья бытия —
И взоры дев, и шум дубровы,
И ночью пенье соловья, —
Когда возвышенные чувства,
Свобода, слава и любовь
И вдохновенные искусства
Так сильно волновали кровь, —
Часы надежд и наслаждений
Тоской внезапной осень,
Тогда какой-то злобный гений
Стал тайно навещать меня.*

(Пушкин 1977: 144)

A „Все впечатленья бытия” és a „вдохновенные искусства”-hoz tartozó átélési szférákat (a témameghatározásokat ld.: „бытие” vs. „искусство”) a „пенье соловья” köti össze annak révén, hogy az egyszerre a természeti lét és a szerelmi líra metaforájaként is olvasható. E kiinduló állapot azt az egybefüggő élet- és művészettapasztalási létmódot rögzíti, amelyet Bocsarov *Anyegin*-értelmezése szerint (ld. az I. 57. strófára vonatkozóan) a puskinsi verses

regény az *élet* és a *szerелеm* azonosságaként határoz meg (Бочаров 1974: 51). Ehhez Puskin szinte emblémaértékűen rendeli Petrarca szerelmi lírájának a témáját. A szerелеm és a költészet szétválása (vö.: Бочаров 1974: 51) rajzolja ki az élet és a művészi reflexió új típusú relációját. E gondolatkör *Anyegin*-beli kifejtéséhez most csupán emlékeztetek a jól ismert sorokra az első fejezet 59. strófájából: „Прошла любовь, явилась муза / И прояснился темный ум” (Пушкин 1999: 45). Meg sem lepődhetünk, hogy e strófa nemcsak a lét és a szöveg relációjának újratagolásáról beszél, hanem annak mindig előrehaladó megvalósulásáról („Свободен вновь ищущего союза”) – ez az, ami lehetővé teszi az értelmetlen, értelmet nem konstituáló befejezetlenség kiiktatását: „перо не рисует, / [...] Близ неоконченных стихов” (Пушкин 1999: 45; ugyanazt a gondolatsort követhetjük itt nyomon, mint Gogolnál, csak fordított irányból.) Bocсарov az említett versszakot, a *прояснение* értelmét tisztázandó, a *ясный* motívumvezetésére figyelemmel összeköti *A démon* című költemény első változatával, illetve a 1823 körüli, az *Anyegin* megkezdése és *A démon* írása idején született versek motívumvilágával. Ebből számára az derül ki, hogy Puskin e bizonyos első fejezetbeli *Anyegin*-versszakban nemcsak korábbi „tudatlanságától” lép távol (mely *tudatlanság* megfelel *A démon* első kilenc sorában az értelmezésben megjelölt kiinduló állapotnak, vagy Bocсарov hivatkozása szerint: Lenszkij életet és szerelmet egybemosó költészete „tisztaságának”), hanem magán a démon által hozott tudáson is túlemelkedik (Бочаров 1974: 48). E gondolatlan csak akkor lehet egyetérteni, ha figyelmen kívül hagyjuk *A démon* című költeménynek azt a szemantikai fejleményét, hogy az a szövegletben megtestesülő [D]éмонnal zárul, vagyis azzal a verssel mint lírai megnyilatkozási formával, amelyet a cím jelöl meg, és ami a démon-génius megkísértésének az eredménye. Ebben fejeződik ki az az új költői látás- és beszédmód, amelyet a lírai alany a démon látogatásának köszönhet. Alább nyomon követhető a versből kiemelt motívumvariánsokban a *látás* és *beszéd* négyszer előforduló együttes megjelenítése:

*Печальны были наши встречи:
Его улыбка, чудный взгляд,
Его язвительные речи
Вливали в душу холодный яд.
Неостойчивой клеветой
Он провиденье искушал;
Он звал прекрасное мечтою;
Он вдохновенье презирал;
Не верил он любви, свободе;
На жизнь насмешливо глядел —
И ничего во всей природе
Благословить он не хотел.*

Igen tanulságos ebből a szempontból *A démon* és az *Anyegin* kéziratának az összevetése, amelyről úgy Brodskij, mint Lotman is beszél (Бродский 1964: 107–109; Лотман 1983: 168–169).

Демон (черновики)

[...]

Я видел мир его глазами

[...]

Я стал взирать его глазами

С его неясными словами

Моя душа звучала в лад.

Наброски из черновиков I главы
Евгения Онегина

[...]

Я стал взирать его глазами,

С его печальными речами

Мои слова звучали в лад...

[...]

Я стал взирать его глазами

(Бродский 1964: 108)

A puskinii „страшный демон” „ideális” ábrázolását így az különbözteti meg a Gogol által „ideális”-nak nem minősített démontól, hogy maga az a szöveglét, amelynek a démon szemantikai hordozója, „ideális”. E vonása pedig abban testesül meg, hogy mindig megújuló termékenységgel – Gogol szavaival élve, mondhatnánk: a jelölés megalkotásának intellektuális erejével, mely etikai nézőpontból egyben erkölcsi erőt is jelent (vö. a „злодеяние” témamotívumot) – új és új reflexiós és művészi kifejezési formákba rendezi a létélményt. A jelöletlenség metaforájául szolgáló *erőtlen hangtalanságnak* olyan szemantikai feloldása zajlik tehát le a *Portréban* a Puskin-hivatkozáson keresztül, amelyet az erőteljes értelem-konstituálás aktusaként határoz meg az elbeszélés. A *démon* puskinii ön-reminiscenciáinak a tanulmányozása az *Anyeginben* minden esetre vonatkozóan ezt támasztja alá. Kivétel nélkül olyan szöveghelyekről van szó az *Anyegin* eme pontjain, ahol a jelölési megnyilatkozási formák válnak sokirányú szemantikai kifejtés tárgyává. Tematikus síkon ez jelentheti Anyegin vagy a narrátor művészi kifejezésformái megtalálásának az útját, de jelentheti az ítélet és minősítés témájának a kidomborítását is, ami a reflexió gondolkörének szerves alkotóeleme (vö. pl. a 8. fejezet 12. strófájában: „Предметом став суждений шумных, / Несочно [...] Прослыть притворным чудачком [...] Иль сатаническим уродом, / Иль даже демоном моим”, Пушкин 1999: 236). Ami azonban a legfontosabb: a szóban forgó szöveghelyek mindmind a puskinii alkotás kontextusában válnak elevenné, vagyis kivétel nélkül metapoétikai vonatkozásúak. Így Anyeginnek az a démonisága, melyet Lotman is hangsúlyoz (Лотман 1983: 169), Anyegin alkotószellemének a szemantikai tükre. Mindez Anyegint mint hőst úgy avatja a verses regény címévé, mint ahogy *A démon* szolgál az 1823-as Puskin-költemény megnevezéséül. Eme műalkotások önreflexivitásának a keretében viszont a démon és Anyegin démonisága nem más, mint a puskinii szövegek geneziséét leleplező metapoétikai kód (Нерпомнюясчй *A démont* az *Anyegin* genetikus kódjának tekinti, ld.: Непомнящий 1982: 136). Gogol elbeszélésének címe, a *Portré*, olyan művet jelöl melyről egyfelől, abban a dimenzióban, amelybe e tanulmányban is beléptünk, kiderül, hogy nem más, mint *nem-ideálisan megnyilatkozó démon-szöveg*. Ugyanakkor nem kerülheti el a figyelmünket az a tény, hogy a Gogol-elbeszélés nem merül ki a *tiszta pusztítás* szemantikai modellezésében, a csartkovi félelelmetes démon meghatározásában. Épp ellenkezőleg. A Puskin-hivatkozás arra az állandó értelmezési előrehaladási útra, arra az újratagoló, mindig termékenyen megújuló értelemalkotásra irányítja a figyelmet, mely Puskin *A démon*

című versében oly összetetten fejeződik ki és realizálódik. Ennek megfelelően hangsúlyozza Gogol az *ideális és nem-ideális szörnyű démon* jelentős különbözőségét, amivel valójában a puskinai szemantikai perspektivakettőzést emeli át elbeszélésébe. De csak azért, hogy saját démon-szövege genezisének a kódját Puskinnal definiálja. Mert tudjuk, a *Portré* szemantikai világa messze több, mint ami a csartkovi szörnyű démoniségben testesül meg. Mindez összerendeződik a jelentésvilág többi komponensével. Elég itt ismét arra emlékeznünk, hogy a *Portré* nem ér rossz véget. Igaz, a cselekményvilágból eltűnik, de visszatér Gogol szövegeként, egy irodalmi művé átlényegült portré minőségében.

Ezzel Gogol igen magas tudatossági szinten fogalmazza újra lét és szöveg kapcsolatának elbeszélésében Puskinhoz visszavezetett komplex problémakörét. A Puskin-hivatkozásról ebben a mélyebb értelemben mondható jogosan, hogy szerepe elsődlegesen nem abban áll, hogy témákat vagy motívumokat nyisson meg, hanem abban, hogy költői gondolkodásmódot modelláljon, illetve tegyen a metapoétikai önkifejezés síkján fontos referenciaponttá és önjelölési formává. A Gogol Puskin-hivatkozása körül kibomló jelentéstér így válik egyben az értelmezés metaszövegévé is, de csak akkor és annyiban, amennyiben megítéljük jelentéselválasztó, szemantikai differenciáló szerepét. E differenciáló szerepe éppen annak a kétféle démon-értelmezésnek az elkülönítésében tárul fel, amelyen keresztül Gogol meghatározza saját értelmező eljárásait.

IRODALOM

- A. Л. БЕМ, 1937: Разбор стихотворения »Демон«. *О Пушкине. Статьи*. Ужгород: Издательство Письмема. 104–109.
- С. Г. БОЧАРОВ, 1974: *Поэтика Пушкина. Очерки*. Москва: Наука.
- В. Н. БРОДСКИЙ, 1964: »Евгений Онегин«. *Роман А. С. Пушкина*, изд. 5. Москва: Просвещение.
- Н. В. ГОГОЛЬ, 1984: *Собрание сочинений в семи томах. Том III. Повести*. Москва: Художественная литература.
- А. Д. ГРИГОРЬЕВА, 1969: Поэтическая фразеология Пушкина. Ред. В. Д. Левин. *Поэтическая фразеология Пушкина*. Москва. 105–261.
- К. КРОО, 2005: »Творческое слово« Ф. М. Достоевского — герой, текст, интертекст. Санкт-Петербург: Академический проект.
- Ю. М. ЛОТМАН, 1983: *Роман А. С. Пушкина »Евгений Онегин«*. Комментарий. Ленинград: Просвещение. Ленинградское отделение.
- В. С. НЕПОМНЯЩИЙ, 1982: Начало большого стихотворения. »Евгений Онегин« в творческой биографии Пушкина. Опыт анализа первой главы. *Вопросы литературы* 6, 127–170.
- А. С. ПУШКИН, 1977: *Полное собрание сочинений в 10 томах. Т. 2. Стихотворения 1820–1826*. Ленинград: Наука.

A. С. ПУШКИН, 1999: *Евгений Онегин*. Москва: Эксмо-Пресс.

P. M. WASZINK, 1988: 'Such Thing Happen in the World': *Deixis in Three Short Stories by N. G. Gogol*' (Studies in Slavic Literature and Poetics 12). Amsterdam: Rodopi.

VLOGA PESMI DEMON V PORTRITU

Analiza besedila se začne pri tistem delu pripovedke *Portret*, v katerem Gogolj s pomočjo misli »idealne upodobitve demona« priključuje Puškinovo pesem *Demon*. Puškinovo medbesedilo ima v Gogoljevem delu posebne lastnosti: pomen interteksta je mogoče dosledno spremljati na ravni metapoetike in ne na ravni določanja tem ter motivov. Metapoetična raven razumevanja je zelo abstraktna in zapletena, njeno oblikovanje pa je vseskozi vezano na motiv demona oziroma podobe razumevanja, ki se razvijajo s pomočjo motiva. Med temi je najpomembnejša plat, ki poizveduje po možnih oblikah vezi med stvarnostjo in umetnostjo v umetniškem (literarnem, likovnem) upodabljanju. Gogolj to misel razvija tako, da razcepi pomen demona (in variante motiva), torej podvoji pomensko perspektivo. Loči demonsko, ki se pojavlja kot rušilna, uničujoča dekonstrukcija, ter identificira demona (in demonsko) oziroma pripadajoče procese razmišljanja, kar se pojavlja kot predpogoj iskanja in odkrivanja pomena. Gogolj vse to jasno poveže s problemom ustvarjanja umetnosti in kreativnim ustvarjanjem jezika. Demon postane prav preko te povezave motiv metabesedila in se vgradi v zapletene procese oblikovanja samorefleksivnega razumevanja pripovedke. Gogolj razmišlja zelo niansirano, ko pomen motiva demona in z njim povezane semantične dogodke ne porine v polarno razvrstljive vrednostne kategorije, ampak jih določa v krogu obnove življenja in umetnosti, razumevanja in umetniškega izražanja (določene metode upodabljanja). V *Portretu* predstavljene semantične povezave potrjujejo miselne in poetične rešitve, ki jih je mogoče zaslediti v *Nevskem prospektu*, in temu podobno vsa Puškinova samorazumevanja Puškinove pesmi *Demon* (glej: *Jevgenij Onjegin*), na katere bralce spominja Gogoljeva pripovedka *Portret*.

Podoba Primoža Trubarja v slovenski esejistiki

KATJA BERGLES

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SLO – 2000 Maribor, katja.bergles@gmail.com*

SCN II/1 [2009], 158–165

Prispevek ponuja pregled nad izbranim esejističnim korpusom Ivana Cankarja, Tarasa Kermaunerja, Ferda Kozaka, Denisa Poniža, Ivana Prijatelja, Alojza Rebule in Jožeta Snoja. V njihovih besedilih sem iskala potrditev teze Ivana Prijatelja, ki pravi, da sta tako Primož Trubar kot slovenska reformacija odločilno sooblikovala zavest o nas samih in da je slovenska kultura ter z njo slovenska narodna bit nastajala v razmeroma tesnem in pozitivnem stiku z nemško kulturo.

This paper presents an overview of the selected essay corpus of Ivan Cankar, Taras Kermauner, Ferdo Kozak, Denis Poniž, Ivan Prijatelj, Alojz Rebula, and Jože Snój. In their texts I attempted to find confirmation of the thesis of Ivan Prijatelj that the consciousness of our selves, and of the fact that Slovene culture and the Slovene national essence took shape in relatively close and positive connection with German culture, was decisively formed by Trubar and by the Slovene Reformation.

Ključne besede: Trubar, protestantizem, esejistika, Cankar

Key words: Trubar, Protestantism, the Essay, Cankar

---

0 Slovenska znanost o književnosti visoko ceni delo slovenskih protestantskih piscev – v smislu slovenskih literarnih začetkov, a tudi z vidika splošnega kulturnega pomena, ki so ga Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič in Sebastijan Krelj udejanjali z uvajanjem slovenščine v javno rabo. Pričakujemo lahko, da se tudi sočasna esejistika ni mogla prav dosti oddaljiti od vrednotenja Mirka Rupla, Franceta Kidriča, Ivana Grafenauerja in kasneje Jožeta Pogačnika ter Igorja Grdine. Kljub tej predpostavki pa je zaradi poudarjeno subjektivnega odnosa, prek katerega esejist svoje videnje vključuje v različne kontekstualne zveze, treba pogledati, kaj se je na tem področju v resnici dogajalo. Za to, da bi ugotovila, kako so posamezni pisci v preteklem stoletju videli kulturni

pomen reformacije, sem izbrala korpus treh Cankarjevih predavanj ter šestih esejev priznanih slovenskih avtorjev: Tarasa Kermaunerja, Ferda Kozaka, Denisa Poniža, Ivana Prijatelja, Alojza Rebule in Jožeta Snoja. Izbrani teksti se obračajo k istim ali vsaj zelo podobnim vprašanjem, ta pa so: kje so začetki slovenske kulture, kdaj se je slovenstvo uzavestilo kot daljnosežni projekt, kako se je zamisel realizirala v stoletjih po reformaciji, kakšne so zveze med Primožem Trubarjem, drugimi protestantskimi pisci in slovensko književnostjo ter slovenskim jezikom itn. Gre za spise, ki potrjujejo moje izhodišče, da vidnejši slovenski ustvarjalci reformaciji in Trubarju priznavajo zelo pomembno vlogo pri postopnem oblikovanju Slovencev v narod. Naj navedeno na kratko utemeljim. Ivan Cankar je v svojih predavanjih *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, *Ob Trubarjevi štiristoletnici* ter *Trubar in Trubarjeve slavnosti* v reformatorjevih prizadevanjih opazal začetek akcije, ki ni obetala le verske avtonomije, temveč tudi jezikovno in kulturno avtonomijo. Taras Kermauner v eseju *Pomen slovenske književnost za slovenski narod* razmišlja o Primožu Trubarju kot o začetniku »suverenizacije Slovencev v novodobnem kulturnem in družbenem pomenu« (Kermauner 1989: 216). Ferdo Kozak v eseju *V temi* Trubarjevo vrednost vidi predvsem v nacionalnem smislu. Pravi, da je prva knjiga pomenila revolucijski prevrat v zavesti človeka, občutek manjvrednosti in podrejenosti nas je začel zapuščati, stopili smo na pot jasnih ciljev. Alojz Rebula v eseju *Izviri slovenske duhovnosti* loči med pojmom slovenske kulture in slovenstva. Medtem ko nastanek prve vidi v tisočletnem postopnem razvoju, ki se je začel z Brižinskimi spomeniki, slovenstvo povezuje z nastankom zavesti o drugačnosti, ki je zagon dobila s Primožem Trubarjem. Esejist poseben pomen daje Trubarjevi odločitvi za slovenščino, za dejanje integrativnega značaja. Status začetnika kulture je Trubarju v svojih predavanjih *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, *Ob Trubarjevi štiristoletnici* ter *Trubar in Trubarjeve slavnosti* jasno dodeljeval Ivan Cankar. Kot začetniku slovenske literature mu je priznal temeljni pomen v kulturnem smislu, podeljeval mu je vlogo pri prerodu vsega slovenstva. Nekatera stališča slovenskega modernista je kasneje v eseju *Ivan Cankar in moralni problem(i) našega časa* potrdil Denis Poniž. Jože Snoj pa je v prispevku *Podvojena izročnost jeziku* Trubarjevo pomembnost za narod videl v tem, da smo se Slovenci vse od Trubarja naprej zavedali svojega jezika in se mu nismo želeli več odreči. Najkompleksnejše je o pomenu slovenskih protestantov za kulturni in narodnostni razvoj Slovencev pisal Ivan Prijatelj v eseju *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*. V njem sta zanimivi predvsem dve tezi, in sicer, da je slovenska reformacija odločilno sooblikovala zavest o nas samih ter da sta slovenska kultura in z njo povezana slovenska narodna bit nastajali v razmeroma tesnem in pozitivnem stiku z nemško kulturo oziroma z demokratičnimi pridobitvami sicer tujega in zato nevarnega, a vendarle koristnega sveta.

1 Kljub temu da se je Slovenec »naselil prvenstveno tja, kjer je našel že za kulturo pridobljeno zemljo, odprt, močno iztrebljen ali pa z gozdom le slabo porasel svet /.../« (Rebula 1987: 38), da »smo se tako rekoč usedli v prazno

hišo, ki nam je ponudila sprejetje» (Rebula 1987: 39), je bil Trubar tisti, ki je naši kulturi dal ime. Vendar pa premik k vsesplošno kulturnemu narodu, če se za takšnega lahko imamo, ni bil nenaden. Ivan Prijatelj je v eseju *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* ugotavljal, da v tistih časih kultura izven meja vere ni obstajala. Da ni bilo na začetku dvajsetega stoletja nič drugače in da se kulture še vedno ni primerno cenilo, je v svojem predavanju *Ob Trubarjevi štiristoletnici* pokazal tudi Ivan Cankar. Ostro je zavrnil hinavščino t. i. »narodnjakov«, ki v slavnostih ob raznih obletnicah vidijo le možnost za lastno promocijo, v resnici pa Prešernovega ali Trubarjevega dela sploh ne poznajo. V predavanju *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*¹ je podobno zapisal, da so ljudje o Prešernu vedeli le to, da je popival, živel v divjem zakonu ter pisal ljubezenske pesmi (Cankar 1976: 164). S tem je poudaril, da se zaradi prevladujoče katoliško-moralistične optike slovenske umetnosti ni ocenjevalo po njenih literarno-estetskih komponentah, ampak predvsem skozi prizmo ozkih vzgojnih interesov katoliške cerkve.

Kot je na začetku prejšnjega stoletja poudaril Ivan Prijatelj, je katoliška cerkev nastala na temeljih razvalin rimske države, sicer v njenem okviru, a kot njeno nasprotje. Ideal in merilo vsega je postala Biblija, ki je zatajila razum in zmernost ter se obrnila k popolnemu asketizmu. Posledice teh previsoko zastavljenih idealov, ki so velikokrat nasprotovali naravnim nagnjenjem in nagonom, so se kazale v idejnem in moralnem razkroju Cerkve. Le-ta se je obrnila proti svojim prvotno postavljenim načelom, začela je bogateti in izkoriščati ljudstvo. Cankar v svojem predavanju *Trubar in Trubarjeve slavnosti* k temu dodaja še izkoriščanje ljudi s strani duhovne in posvetne gospode. Pravi, da so jih izželi do kosti in jih obsodili na še komaj človeško življenje (Cankar 1976: 191).

Razmere, ki so izzvale reformacijo, so bile izraz splošne prakse povsod po Evropi; vzbujale so neugodje in upor pri bolj razgledanih posameznikih, željnih prej duhovnih kot materialnih dobrin. Ivan Prijatelj je zelo neposredno zapisal, da je s kulturnega stališča reformacija pomenila klic po odpravi anahronizmov in laži ter podala zahtevo po upoštevanju lastnega individualnega mišljenja (Prijatelj 1908: 13).

Posebne spodbude, morda celo paradoksalno situacijo, ki je interes za novosti v cerkvenem življenju močno povečala, je predstavljal tudi odpor cerkvene in politične oblasti do reformacijskih prizadevanj. Ivan Prijatelj v svojem eseju *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* piše, da je le preganjana veroizpoved

¹ V govoru *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* iz leta 1907 je Ivan Cankar ugotavljal nasprotje med dejanskimi kulturnimi in posredno narodnostnimi potrebami Slovencev na eni strani ter prizadevanji takratnih politikov na drugi. Ob tem je problematiziral egoistične osebne in strankarske cilje. Pisec predavanja za tisk sam ni pripravil. Zaradi svojega sporočila, le-to je presegalo zgolj interese tržaškega delavstva, je bilo predavanje leta 1921 objavljeno v *Domu in svetu*.

Cankarjevo predavanje skupaj z intervjujem Matjaža Kmecla *Smo pač mečkači že od nekdaj*, ki je bil objavljen leta 2008, posamezna esejistična razmišljanja dopolnjuje s stališči dveh pomembnih, za slovenstvo tako rekoč neobhodnih piscev.

lahko ostala nepokvarjena. Skupaj z državo je Cerkev zmeraj znova iskali sredstva, s katerimi bi zatrli ali vsaj omejili nov nauk in preprečili njegovo širjenje med ljudmi. Lep dokaz za to so bili Trubarjevi umiki na Nemško, katerih posledica je bila, da je bila tiskana beseda pogosto edini stik med verniki in novim naukom. Kljub neugodnim razmeram in kljub temu da se protestantsko bogoslužje ni gojilo z ljudstvu privlačnimi ceremonijami, si je vendarle pridobilo dovolj privržencev. Simpatiziranje z reformacijo je bilo pravzaprav nekakšen »slovenski« upor, ki ga je Ivan Cankar v svojem govoru *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* v enaki meri kot Trubarjevo prizadevanje razumel v smislu kulturnega in političnega gibanja. Pomenil mu je željo po svobodi, svobodi kot pogoju kulturne rasti. V omenjenem predavanju je tako zatrdil, da sta si Trubar in Dalmatin postavila spomenik svojega slavnega dela s knjigo, puntarski kmetje pa so ga zapisali v kamnito zemljo s svojo krvjo (Cankar 1976: 167).

2 Reformacija je bistveno prenovila ne le takratno Cerkev, temveč tudi splošno mišljenje in zavedanje slovenskega ljudstva, prebudila zavest o lastni vrednosti ter Slovence prerodila v kulturni narod. Protestantizem je začel priznavati narodne posebnosti, zavračal je centralizem in iskal individualizem. Ivan Prijatelj je v eseju *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* zapisal, da smo mali narodi z reformacijo začeli šele živeti, in nadaljeval z ugotovitvijo, da protestanti niso le prebudili upora proti pokvarjenosti znotraj rimskokatoliške cerkve, izpostavili željo po svobodi, niso spodbudili samo védenje in zavedanje o vrednosti jezika, ampak je šlo preprosto za to, da so procesi 16. stoletja Slovence dejansko opozorili na njihovo individualnost, posebnost in vrednost. Ivan Prijatelj je prvi slovenski esejist, ki je jasno povedal, da je reduciranje Trubarjevega pomena zgolj na dogodke, povezane z versko-etično prenovo rimskokatoliške cerkve, nepošteno in zgodovinsko neutemeljeno. Njegovo stališče, da se je Primoža Trubarja, Jurija Dalmatina, Adama Bohoriča in Sebastijana Krelja prevečkrat prikazovalo izključno kot reformatorje in se jih sodilo samo z verskega oziroma protiverskega stališča, medtem ko je bila njihova kulturna vloga potisnjena v ozadje, je pomenilo odločilen premik v razumevanju reformacije. Tej oceni je potrebno dodati še že omenjena predavanja *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, *Ob Trubarjevi štiristoletnici* ter *Trubar in Trubarjeve slavnosti*, v katerih je tudi Ivan Cankar Primožu Trubarju enoznačno pripisal pionirstvo na področju kulture in hkrati ugotovil, da gre za izjemnega človeka, katerega duhovnih dimenzij še vedno ni mogoče do konca izmeriti. Pri zadnjem je pisec gotovo ciljaj na meščansko brezbriznost, malomeščanski oportunitizem in kapitalistično priseganje na zgolj ozko ekonomske interese. Tako je Ivan Cankar pravzaprav že pred Prijateljem opozoril, da se je v reformacijski dobi pokazalo prvo znamenje novo vzkliše kulture, ki je pomenilo spremembo stanja zavesti in spodbudilo Slovence, da se je odločil upreti svoji podrejeni vlogi. V novem gibanju je videl hrepenenje ljudstva po svobodi, verske reformatorje pa kot nosilce, buditelje in voditelje, ki so se v boju proti suženjstvu »poslužili orožja literature in tako napisali prvi dokument kulture slovenske« (Cankar 1976: 166). V predavanju *Trubar in Trubarjeve slavnosti* je ob njegovi štiristoletnici celo

zapisal, da Trubar ni bil le stvarnik slovenskega pisemskega jezika, ampak je bil celo eden največjih ljudi, »kar jih pozna tako prazna in tako žalostna zgodovina slovenskega naroda« (Cankar 1976: 191).

Kasnejša slovenska esejistika je sledila tem ocenam. Veliko piscev Trubarja razume kot začetnika slovenske literature in mu spoštljivo priznava temeljni pomen v kulturnem smislu. Cankar je v svojem predavanju z naslovom *Trubar in Trubarjeve slavnosti* zapisal, da je bil naš jezik v Trubarjevem času povzdignjen med književne jezike (Cankar 1976: 201). Tako za slovensko esejistiko njegov nauk ni pomenil le razčiščevanja situacije v Cerkvii, temveč tudi prerod vsega slovenstva, rojstvo zavesti o enakopravnosti našega jezika. Njegovo mnenje je skoraj devet desetletij kasneje potrdil Denis Poniž, in sicer v svojem prispevku z naslovom *Ivan Cankar in moralni problem(i) našega časa*. Z njima se strinja tudi Taras Kermauner, ki v eseju *Pomen slovenske književnosti za slovenski narod* iz leta 1989 pravi, da je Trubarjeva vloga začetnika kulture nesporna in da ti teksti kažejo bistvene poteze narodnega duha. Kermauner se v spisu zaveda, da bi se proces lahko obrnil tudi v smer ponemčevanja, a je prav zaradi Trubarjeve zavestne književno-jezikovne akcije dobil značaj in vsebino generatorja slovenskih kulturnih in narodnostnih ambicij. Kermaunerjev esej je eden ključnih dokumentov, ki opozarjajo, da se je slovenska narodna bit konceptualizirala zavestno in suvereno. Ferdo Kozak je v eseju *V temi* leta 1971 zapisal, da je Trubar s svojim knjižnim prvencem Slovence spodbudil h kolektivni rasti. Avtor je prepričan, da je bila pred Trubarjem le »tema« in da je bil slovenski protestant prinašalec luči v našo kulturo. Narodotvorni in kulturni pomen Trubarju priznavata tudi Alojz Rebula in Jože Snoj. Prvi v eseju *Izviri slovenske duhovnosti* iz 1987. leta v naši siceršnji politični nepomembnosti in malopoteznosti ugotavlja izjemno daljnosežnost protestantovega predvsem jezikovno-kulturnega koncepta; Jože Snoj pa leto kasneje v prispevku *Podvojena izročena jeziku* zapiše, da se slovenski pesniki in pisatelji od Trubarja naprej niso več želeli odreči pisanju v slovenskem jeziku. Slovenski jezik je po mnenju obeh navedenih avtorjev ravno v času reformacije prvič dobil veljavo, zalet in pogoje za enakopravnost drugim evropskim jezikom, s tem pa so bili ustvarjeni ključni pogoji za to, da se začne proces integracije, ki bo razpršen občutek pripadnosti ljudstvu prestrukturiral v celovito zavest naroda. Rebula je v eseju tako zaneseno zapisal, da lahko v polnosti duše naroda živimo le, če v polnosti živimo jezik (Rebula 1987: 36–37).

Reformacija je pomenila rojstvo prve knjige, zato ni presenetljivo, da ključne misli v eseju *V temi* Ferda Kozaka ciljajo na totalno marginalno pozicijo Slovencev v 16. stoletju (Kozak 1971: 203). K navedenemu lahko dodamo še v reviji *7 dni* objavljen intervju *Smo pač mečkači že od nekdaj* (2008)² enega bolj znanih slovenskih esejistov Matjaža Kmecla, v katerem je zatrdil, da šele od Trubarja naprej obstajamo oziroma se šele z reformacijo začenja novodobna slovenska zgodovina, in sicer zato, ker je pisec prve knjige v slovenščini spoznal,

² Glej opombo 1.

da je slovenski svet bogastvo, ki se ga ne sme zavreči. Krog visokih ocen o slovenski reformaciji je mogoče skleniti z ugotovitvijo, da so izbrani slovenski esejisti 20. stoletja ob različnih priložnostih utemeljeno ugotovili, da bi bil brez prodornih in preroških misli slovenskih protestantov s Primož Trubarjem na čelu v zgodovini Slovencev opazen primanjkljaj.

3 V eseju *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* Ivan Prijatelj med drugim tudi zapiše, da je v preteklosti katoliška kritika pogosto poudarjala kvaren vpliv protestantizma, ki naj bi Slovincem omogočil nevaren stik z nemštvom. Sam zagovarja nasprotno tezo in nemštvu priznava spodbuden vpliv na naš razvoj. Ta izzivalna, v času, ko je bila zapisana, morda celo zelo smela trditev, ni mogla biti posledica sumljivih narodnoetičnih presoj, saj vemo, da je Ivan Prijatelj svojo profesionalno kariero namesto na stari Karlovi univerzi v Pragi, kjer so mu ponujali mesto profesorja ruske književnosti, začel na novoustanovljeni slovenski univerzi v Ljubljani, s čimer je svojo naklonjenost domovini in slovenstvu izpričal na najboljši možni način. Prijateljstvo pa je bilo tudi drugače skladno z dejanskim stanjem in posledica temeljitega študija virov ter doslednega upoštevanja zgodovinske dinamike. Očitati Trubarju učenja pri sosedih ni na mestu, saj je naravno, da se človek zgleduje tam, kjer to lahko stori. Tako so tudi Nemci iskali spodbude v drugih kulturnih okoljih. Esezist je prepričan, da je treba neutemeljene očitke o škodljivem nemškem vplivu zavreči, saj je reformacija ravno prek germanskega sveta k nam vpeljala nov duhovni tok, katerega vsebina je bila demokratičnost. Enako misel najdemo tudi v prispevku z naslovom *Izviri slovenske duhovnosti*, v katerem Alojz Rebula zagotovi, da je reformacija v opazni meri tudi po nemški zaslugi Slovincem prinesla knjigo in s tem Evropo Gutenberga, Erazma Rotterdamskega ter Martina Lutra in nas tako usodno zaznamovala. Esezist celo zapiše, da za Štrekljevimi *Slovenskimi narodnimi pesmimi*, za Pleteršnikovim *Nemško-slovenskim slovarjem* in Doklerjevim *Grško-slovenskim slovarjem* stojita nemška resnoba in organizacijska temeljitost (Rebula 1987: 41). O zmeraj občutljivem odnosu slovenstvo – nemštvo v 16. stoletju je pisal tudi Taras Kermauner v eseju *Pomen slovenske književnosti za slovenski narod* in poudaril, da je ob začetkih formiranja slovenske zavesti nedvomno obstajala tudi resna nevarnost ponemčenja, a da se slednja preprosto ni zgodila ter je bila za to pot očitno prava.

Povedano lahko zaključimo s Prijateljevimi besedami:

Res je, da so pričeli z osvoboditvijo individua od rimske univerzalnosti Nemci, a ravnotako je res, da tega niso izvršili samo v svoje nacionalne namene. Bili so takrat Nemci /.../ nositelji splošnokulturne nove, mlade ideje, ki je postala obča posest in podlaga vse nove kulture in njenega glavnega decentralizujočega in zato podrobno delujočega činitelja – individualizma (Prijatelj 1908: 52).

4 Za slovensko esejistiko obravnavanega obdobja je torej neovrgljivo dejstvo, da je reformacija položila trdne temelje naši literaturi, naši kulturi, kljub temu da se sama ni obdržala. Že Ivan Prijatelj priča, da lahko dodaten dokaz za

tako trditev najdemo v dejstvu, da sta se v času protireformacije slovensko izobraževanje in napredek ustavila za dve desetletji. Protestantizem je bil nasilno zadušen, sežgali so njegovo dediščino in narod ponovno izključili iz kulture. Vendar pa nasilna protireformacija, ki jo Matjaž Kmecl v omenjenem intervjuju imenuje kar »surova, barbarska prekinitve nečesa, kar se je razvijalo Slovincem v prid« (Kmecl 2008: 15), reformacijske dediščine vseeno ni popolnoma izničilo. Ostala je zavest o in želja po narodnem jeziku, ohranili so tudi Dalmatinov prevod Biblije. Z njim se je ohranjalo protestantsko izročilo, povzročil pa je tudi nesporen napredek slovenskega jezika. Slovenski protestanti so s svojim delom uzavestili slovenstvo, s tem afirmirali slovenščino in omogočili postopen razvoj posvetne kulture, versko življenje pa so organizirali v okviru slovenske cerkvene organizacije. Zaradi teh daljnosežnih narodnih odločitev imajo reformacija in njeni predstavniki tudi danes posebno mesto v slovenskem zgodovinskem spominu.

Po premisleku esejističnega korpusa, ki je razpravljal o različnih vidikih slovenstva v kontekstu reformacije, lahko zaključim:

1. Posebno mesto iz razumljivih razlogov zaseda Primož Trubar.
2. Književnost in slovenščina sta v veliki meri nadomestilo manjkajočim, a v nacionalnem smislu zelo pomembnim institucijam.
3. Narodni diskurz je v glavnem utemeljen na kulturi, literaturi in jeziku ter izpostavlja razvojno pomembnost reformacijskega gibanja.
4. Tako starejši kot mlajši esejisti, pisci različnih nazorskih izhodišč, zamejski ustvarjalci in domači avtorji so si edini, da bi bil brez Trubarjevih jasnih in odmevnih jezikovnih in kulturnih stališč ter brez njegovega slovstvenega dela v zgodovini Slovencev opazen primanjkljaj.

LITERATURA

Ivan CANKAR, 1976: Slovensko ljudstvo in slovenska kultura. *Zbrano delo. Petindvajseta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 158–183.

Ivan CANKAR, 1976: [Ob Trubarjevi štiristoletnici]. *Zbrano delo. Petindvajseta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 188–190.

Ivan CANKAR, 1976: Trubar in Trubarjeve slavnosti. *Zbrano delo. Petindvajseta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 191–206.

Taras KERMAUNER, 1989: Pomen slovenske književnosti za slovenski narod. *Dom in svet. Zbornik 1989*. Maribor: Slomškova založba. 214–225.

Matjaž KMECL, 2008: Smo pač mečkači že od nekdaj. *7 dni*, letnik 57. 14–16.

Ferdo KOZAK, 1971: V temi. *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Denis PONIŽ, 1993: Ivan Cankar in moralni problem(i) našega časa. *Črtomirovo slovenstvo*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 47–68.

Ivan PRIJATELJ, 1908: *O kulturnem pomenu reformacije*. Ljubljana: L. Schwentner.

Alojz REBULA, 1987: Izviri slovenske duhovnosti. *Na pragu tretjega tisočletja*. Celje: Mohorjeva družba. 29–42

Jože SNOJ, 1988: Podvojena izroččenost jeziku. *Nova revija*, št. 77. 1393–1397.

PRIMOŽ TRUBAR'S IMAGE IN SLOVENE ESSAYISTIC

The purpose of my paper was to trace the significance of Trubar's cultural work in the Slovene essay of the 20th century. As we know from the earliest medieval written record, Slovene literary studies treasured the work of the Slovene Protestant writers Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič and Sebastijan Krelj till the beginning of the 19th century. We can presume that contemporary studies of the essay would not disagree with assessments by Mirko Rupel, France Kidrič, Ivan Grafenauer, and later Jože Pogačnik and Igor Grdina. However, because the study of the essay is more subjective and in that sense also more provocative than literary history, my intention was to find out what was really going on in this domain. For this purpose I selected a corpus of seven Slovene writers: Ivan Cankar, Taras Kermauner, Ferdo Kozak, Denis Poniž, Ivan Prijatelj, Alojz Rebula, and Jože Snoj. Their works are interesting because each of them in his own way appeals to the same question: to the matter of Slovene culture from the historical point of view. In the selected writings I tried to confirm the thesis by Ivan Prijatelj which states that the Slovene Reformation as well as Trubar significantly co-formed Slovene self-concepts. Furthermore, Slovene culture and the Slovene national essence took shape in relatively close and positive contact with German culture, or with democratic acquisitions from an otherwise foreign, and thus threatening, but nevertheless useful world. After consideration of this corpus of essays reflecting varied viewpoints on Slovene culture and language in the framework of the Reformation, we can reach the following conclusions:

1. For judicious reasons, the important place is reserved for Primož Trubar.
2. To a great extent Slovene literature and language are a substitute for institutions that are non-existent but, in the national sense, of great importance.
3. The national discourse is mostly founded on culture, literature, and language and is receptive to the developmental importance of the Reformation movements.
4. Older and younger essayists, writers of varying principles, foreign writers, and national authors are of the same opinion: without Trubar's clear and audible linguistic and cultural viewpoints and without his literary work, there would be a discernible deficiency in the history of the Slovene nation.

MEDKULTURNA GERMANISTIKA – PROGRAM NA STIČIŠČU TREH DEŽEL – Poročilo o programu in njegovi pripravi

Dvopredmetni program druge stopnje z imenom Medkultura germanistika smo pripravili na Oddelku za germanistiko Filozofske fakultete v Mariboru in v precej pogledih odstopa od tradicionalnega študija nemškega jezika in književnosti. Kako povezujemo in razumemo pojem medkulturnosti v povezavi z germanističnim študijem? V znanosti uveljavljen pojem medkulturne germanistike je strokovni in krovní termin. Označuje interdisciplinarno germanistično kulturno znanost, ki sobivanja in stikov med kulturami ter jeziki ne razume kot oviro, ampak kot prednost, saj pomaga pri razvoju dialoga med kulturami in pri mednarodnem delovanju (prim. npr. Wierlacher 2003: 1–47). Tako gledanje na pojave v jeziku in kulturi odpira nova področja in nove perspektive obravnavanja jezika, kulture in literature, pa tudi jezikovnih stikov. Novi pogledi na germanistične študije pa morajo biti seveda prilagojeni okolju, za katerega študij izobrazuje. Tako je pripravljen program specifično orientiran na regionalne prostore obmejnega življenja v Sloveniji, Avstriji in deloma tudi na Madžarskem.

Program v veliki meri upošteva stičnost jezikov in kultur ter regionalnost, kar je usklajeno s kompetencami in poklicnimi profili. Tako program sledi najnovejšim trendom v oblikovanju germanističnih MA programov, ki upoštevajo medkulturno ter jezikovnostično komponento, prav tako sledi izpolnjevanju ciljev jezikovne in regionalne politike EU ter senzibilizira za jezikovne in kulturne podobnosti ter razlike med obmejnimi regijami v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem.

Program sledi smernicam evropske jezikovne politike, saj težišče programa spodbuja razvijanje medkulturnih, medsosedskih odnosov in povezovanja v regijah. Nadalje program spodbuja oblikovanje medjezične podobe Evrope in upošteva sodobno razumevanje funkcionalne večjezičnosti. Razen tega program spodbuja učenje in uporabo manj razširjenih jezikov in jezikov manjšin, saj v omenjenih avstrijskih in slovenskih regijah najdemo avtohtone manjšine, v zadnjih obdobjih tudi priseljence, ki so dnevno soočeni z medjezikovnimi in medkulturnimi stiki med slovensko in nemško govorečim okoljem.

Program Medkulturna germanistika sledi tudi Resoluciji o nacionalnem programu visokega šolstva 2007–2010 v Sloveniji, saj je bistveni sestavni del programa regionalno povezovanje pri izvedbi (praksa in določeni seminarji se izvajajo na Centru za medkulturne študije v Fürstenfeldu v Avstriji), sam študij tujega jezika pa tudi predvideva medpodročne povezave in povezovanje kulture nemškega (predvsem avstrijskega) govornega prostora z uporabnimi kulturološkimi in organizacijskimi znanji, kar omogoča zaposlovanje v gospodarstvu, storitvenih dejavnostih in turizmu.

Omeniti je potrebno še, da program sledi tudi Lizbonski strategiji Evropske unije, saj struktura programa omogoča povezovanje z ustanovami s področij, na katerih se odlične sporazumevalne zmožnosti v tujem jeziku (nemščini) povezujejo z drugimi znanji in zmožnostmi.

Program je Oddelek za germanistiko pripravljaval tako, da so bili najprej določeni poklicni profili, nato kompetence, ki jih diplomanti za opravljanje določenih poklicev morajo imeti, šele nato pa so bile določene vsebine mo-

dulov in predmetov v okviru modulov, ki omogočajo pridobivanje teh kompetenc. S tem pristopom smo se izognili morebitnemu ponavljanju vsebin tekom študija, s tem ponujamo koherentnost samih modulov, nadgrajevanje vsebin in s tem predvsem ciljno izobražujemo za bodoče poklice. Torej se v veliki meri povezujemo s prakso in stremimo za tem, da bodo diplomanti pripravljene na svojo poklicno pot.

Zaposljivost bodočih diplomantov je možna na naslednjih področjih, ki jih tukaj ne navajam po verjetnosti možnosti zaposlovanja, ampak naključno: gospodarstvo, storitvene dejavnosti, ustanove z medregionalnim in mednarodnim povezovanjem in sodelovanjem na področju kulture, politike, znanosti, gospodarstva, kulturne ustanove, turizem, medijske hiše, znanstvene ustanove. Z znanjem, razumevanjem in senzibilizacijo za medkulturne razlike, obenem pa z odličnim poznavanjem nemškega jezika, kulture in literature bodo diplomanti lahko sodelovali v stičnem prostoru kot eksperti za podobnosti in razlike v njem.

Posebnost programa je tudi opravljanje prakse v Avstriji v regijah Vzhodna Štajerska in Gradiščanska, in sicer v medijskih hišah, podjetjih, turizmu, kulturnih in upravnih ustanovah. Organizacijo prakse je prevzel Center za medkulturne študije iz Fürstenfelda na avstrijskem Štajerskem, ki je raziskovalna in izobraževalna ustanova.

Za sam predmetnik programa je značilna modularna zasnovanost, pri čemer so moduli razumljeni kot zaključene enote, v katerih se vsebine ne ponavljajo in ki so integrirane. Predvideno je zaporedno izvajanje modulov, ki ima gotovo dober učinek na doseganje boljših študijskih rezultatov in ki je logično utemeljena s samimi vsebinami modulov.

V programu je več kot deset odstotkov izbirnosti, pri čemer ponujamo tudi tako imenovane dopolnilne vsebine, kot so madžarski jezik na začetni stopnji in določene vsebine iz slovenskega jezika in kulture ter literature.

Ne glede na to, da so programi medkulturne germanistike novost, jih najdemo v različnih evropskih državah, kar je pokazala mednarodna primerjava predlaganega programa, ki smo jo pripravili v okviru priprave. Pokazalo se je, da je program v celoti mednarodno primerljiv, kar kaže primerjava s podobnimi programi iz Bayreutha (*Interkulturelle Germanistik, Sprach- und Literaturwissenschaftliche Fakultät*), Göttingena (*Interkulturelle Germanistik, Deutsch als Fremdsprache, Philosophische Fakultät*) in Tübingena (*Interkulturelle deutsch französische Studien, Neuphilologische Fakultät v sodelovanju z Université de Provence*) v Nemčiji.

Kot že rečeno, ima program modularno zasnovano. Moduli so naslednji: osnove medkulturne germanistike, nemški jezik v praksi, književnost v medkulturnem dialogu, jeziki v stiki, praksa, dopolnilne študije (izbira med predmeti s področja slovenskega jezika in literature ali učenjem madžarskega jezika ter spoznavanjem madžarske kulture), magistrsko delo. Nekaj vsebin iz posameznih modulov: jezik in literatura v popularni kulturi, kontrastivna tekstologija, tvorjenje pisnih/ustnih besedil, regionalno v nemški literaturi stičnih prostorov, veljezičnost in jezikovni stiki, slovaropisje kot kulturna praksa, medkulturnost v strokovni komunikaciji ...

Program študente pripravlja tudi na samostojno znanstveno in raziskovalno ter projektno delo, kar jim omogoča, da bodo študij po želji lahko nadaljevali na

stopnji doktorskega študija, na primer na doktorskem programu Germanistične študije na isti fakulteti.

Sklep

Poročilo predstavlja dvopredmetni program druge stopnje z imenom Medkulturna germanistika, pripravljen na Oddelku za germanistiko Filozofske fakultete v Mariboru. Program v precej pogledih odstopa od tradicionalnega študija nemškega jezika in književnosti, med drugim tudi zaradi tega, ker v veliki meri upošteva stičnost jezikov in kultur ter regionalnost, kar je usklajeno s kompetencami in poklicnimi profili. V poročilu so natančneje orisani naslednji elementi: vzroki in povod za pripravljane takšnega programa, cilji, ki jih s programom želimo doseči, kompetence, ki si jih bodo študentke in študenti pridobili, možnosti zaposlovanja ter umestitev programa v širši družbeni

okvir. Predstavljena je tudi modularna zasnova programa; tako značilnosti in razumevanje modularnosti kot tudi moduli sami. Na kratko so predstavljeni še mednarodna primerljivost programa, opravljanje prakse tekom študija in možnosti nadaljevanja študija na nivoju doktorskega programa s področja germanističnih študij, ki je v pripravi na isti fakulteti.

Literatura

Vida JESENŠEK, Alja LIPAVIC OŠTIR idr, 2008: *Akreditacija programa Medkulturna germanistika*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Alois WIERLACHER, Andrea BOGNER (ur.), 2003: *Handbuch interkulturelle Germanistik*. Stuttgart/Weimar: Metzler.

Alja Lipavic Oštir,

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
alja.lipavic@uni-mb.si*

***A CSEH SZAK 50 ÉVE (1955–2005)*
(50 years of the Czech Department
1955–2005). Ed. Heé Veronika, Oleg
Fedorsov. Budapest: ELTE BTK,
Szláv Filológiai Tanszék, 2007. 207
pp.**

The book *A cseh szak 50 éve (1955–2005)* (50 Years of the Czech Department 1955–2005) contains the proceedings from a conference held on the 14th and 15th of November, 2005. The conference was organized to celebrate the 50th anniversary of the founding of the Czech Department in the Department of Slavic Philology at Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary. Scholars from four European countries took part, including Professor František Čermák from Charles University in Prague, the head of the Institute of the Czech National Corpus, Professor Richard Pražák, translator, diplomat and literary scholar from Masaryk University, who has devoted his life to building close relations between the Czech Republic and Hungary for over 50 years, scholars from the University of Ostrava, the University of Vienna, the University of Kiev, as well as academics from the Hungarian universities of Szeged, Piliscaba, and of course scholars from Eötvös Loránd University in Budapest.

Because of the broad variety of topics, research methods and points of view presented at the conference, it would be difficult to analyze in detail all the contributions. Thus I will discuss only a few of them in depth and merely touch upon others. Besides the gain in scholarship, one of the biggest benefits issuing from the conference was that the scholars were given an opportunity to present their opinions to a broader, international audience and discuss questions of Czech culture and literature. Such

meetings always encourage the expression of new ideas and inspire original interpretations and reinterpretations of texts and cultural phenomena.

The book is divided into three parts according to subject.

1. The first part presents the history of Czech studies at three universities located in Budapest, Vienna and Kiev.

The introductory study by Veronika Heé familiarizes the reader with the development of Czech Studies in Budapest. Even though mutual interest in Czech and Hungarian history and culture existed previously, it was not until the end of the Second World War that this process acquired concrete form in Hungarian translations of Czech literary classics by authors such as Božena Němcová and Karel Čapek. In 1955 the Czech Department in the Department of Slavic Philology was established. The Study of Slavic Languages has existed at Eötvös Loránd University since the second half of the 19th century, and between 1879 and 1919 the first Hungarian Slavist, Oszkár Asbóth, worked there. Aszbóth was the first scholar to research Hungarian words borrowed from Slavic languages. In the 19th century the Department of Croatian and Slovak Studies was founded; Czech and Bulgar Studies had to wait until the 1950s and Polish Studies until the 1970s. Veronika Heé claims László Dobossy is the most influential Hungarian Slavist. He worked to develop the Czech Department and is the author of several volumes devoted to Czech literature, for example a monograph on Karel Čapek, publications on Jaroslav Hašek, and above all, his *Czech-Hungarian Dictionary*, which, although published nearly 50 years ago, is still in use and has assisted generations of translators, teachers and students in their study of

Czech language and literature. Upon professor Dobossy's retirement, his student Veronika Heé, along with Ludmila Hankó, took over the teaching of Czech literature. Together they wrote *The History of Czech Literature* (2003) – a much needed reference work for students of Czech language and literature. The other scholar at the department, a linguist, is Oleg Fedoszov, a native Russian, who graduated from Charles University. The author of the study goes on to mention Czech lecturers and graduates of the Czech Department who have worked as translators, teachers and diplomats and have participated in the consolidation of Hungarian-Czech relations in culture and many other fields.

The next study, *The Beginnings of Viennese Czech Studies in the 18th Century and their Relations to Hungarian Studies (For the 50th Anniversary of the Establishment of Czech Studies in Budapest)*, written by Stefan Michael Newerkla from the University of Vienna, primarily treats the work of Jan Václav Pohl, one of the first professional teachers of Czech in the Hapsburg Monarchy and the author of a handbook of Czech grammar. He worked in the Collegium Theresianum, a military academy, and was the teacher of the emperor's family. Pohl tried to create new rules for Czech orthography and translated a Jesuit catechism. Pohl's friend János Farkas translated the book into Hungarian. It is highly probable that he was inspired by Pohl's conceptions while writing his own Hungarian grammar textbook. Pohl's efforts were not clearly understood by his contemporaries, and it was due to the indirect efforts of Josef Dobrovský that Pohl's voluminous German-Czech-Latin dictionary never saw publication. The study draws attention to lesser-known

aspects of the Czech National Revival and spells out the significance of private sympathies in the development of science and culture by examining the connections between Pohl and Farkas and Pohl and Dobrovský.

In her contribution, Olga Palamarčuk, head of the Department of Czech Studies at the University of Kiev, writes about her home department, which was established in 1842. The institution played an important role in the enrichment of Ukrainian-Czech intercultural and academic contacts. She also addresses events during an exceedingly tragic period of Ukrainian scholarship in the 20s and the 30s when Stalin sent nearly all Ukrainian Slavists to concentration camps. After the Second World War, Slavic Studies underwent major reorganization, initiated primarily by L. Bulachovský. Pomarčuk describes the entire structure of the Department of Czech Studies and the system of education. The importance of the study lies especially in its collocation with the study on Hungarian Slavic Studies.

All three studies are valuable from a historic point of view. They demonstrate three ways of developing Slavic studies in three different regions – Central Europe (Budapest), the West (Vienna) and the East (Kiev). By pointing to the most influential scholars, they show how young academics should work and demonstrate the need for continual cooperation between nations. On the other hand, all three studies remind us of nearly forgotten figures, enabling us to see the issue of Czech Studies in a wider context. Naturally, an even broader context would have been welcome, and perhaps in the future a similar yet more encompassing conference could be organized.

2. The second part of the collection, *Language and Linguistics*, contains four studies concerning linguistic topics from several points of view. It provides a general overview of the modern Czech language. Especially helpful is the demonstration of the variety of research methods and the discussion of the matter of language, which is shown as a social entity. Research methods, language and linguistic questions are demonstrated from the point of view of prominent individuals and presented using comparative aspects.

Anna Benešová presents the general context of the Czech language in her study *The Czech Language in the European Union*. František Čermák focuses on modern methods of language research in *The Czech National Corpus* (<http://UCNK.FF.CUNI.CZ> *The Current Situation* (2005)), which deals with the project's evolution beginning in 1994. In his study, *Vladimír Skalička and Hungarian Grammar* Oleg Fedoszov reminds us of an admirer of Hungarian culture and an extremely influential figure in the development of Czech-Hungarian relations. Skalička was one of the most prominent Czech scholars in the field of Hungarian Studies at Charles University and an important practitioner of Prague structuralism. Fedoszov focuses on his academic contributions, for example those on Hungarian grammar, and briefly sums up his achievements, which are still influential in the field of linguistics. In the final study in this section, *Comparative Analysis of Czech and Hungarian Linguistic Associations*, Gábor Szelmeczi examines materials from two language experiments that took place in 1983 (Hungarian) and in 1988 (Czech). By comparing the results of the reactions to 56 pairs of words, he demonstrates common tendencies in the

usage of antonyms, synonyms and other language elements.

3. The third and final section, *Literature and Cultural History*, is the longest and most heterogeneous. It comprises ten studies, which suggests that questions of culture and literature are still perhaps the most attractive for researchers. The first group of studies treats significant figures responsible for the constant evolution in relations between the two nations. The study *In Memory of László Dobossy and Scholarship on Czech-Hungarian Relations* by István Fried is devoted to the life and work of this prominent Hungarian scholar. Although he worked for almost 25 years as a professor of Czech literature, his horizon of interests was exceedingly broad – he began his academic career researching French literature, but in the 50s turned to Slavic Studies, especially Czech literature. At the centre of the interests of this extremely influential pedagogue was primarily the literary heritage of Karel Čapek and Jaroslav Hašek. Secondly, Dobossy examined general questions of Czech-Hungarian cultural relations. He is also the author of an excellent Hungarian translation of Komenský's *Labyrinth of the World and Paradise of the Heart* and an expert on Komenský's literary production in general. Fried's study is significant from a historical point of view and presents many facts that were previously not well known. The second study from this area is *The Contribution of the Translational Works of František Brábek and the Collection of World Poetry to an Acquaintance with Hungarian Poetry of the Second Half of the 19th Century* by Petr Hora. The "Collection of World Poetry" played an important role in the evolution of Czech poetry and familiarized the Czechs with new directions in

world poetry. Brábek, who spent his childhood in Hungary, was an expert in Hungarian language and culture and thus translated original texts himself, which was extremely rare in the case of a Hungarian. He worked with Jaroslav Vrchlický, and the results of this partnership were three books of Hungarian poetry in Czech, among them the literary works of Hungary's national poet Sándor Petőfi. The purpose of the collection was to acquaint readers with new ideas and international culture and what Brábek achieved for Hungarian poetry. Hora analyses Brábek's translations and points out the most distinctive features of the poetics of the Lumír School.

The next section is devoted to questions of modern Czech literature and culture. Iva Málková in her study *Czech Poetry at the Beginning of the 21st Century* examines the modern poetry scene, especially in Ostrava. She also notes new cultural tendencies such as poems published on the Internet. In his study devoted to Czech cinematography, *The Preservation of Values and Renewal*, László Kovács also surveys new tendencies in Czech culture. He tries to explain how Czech cinematography successfully dealt with political changes during and after 1989 and offers a brief overview of the most important films from the beginning of the 21st century until today. In her study, *The Meaning of Literature for Children*, Andrea Balázs compares the results of research in the field of literature written for children in Czech and Hungarian scholarship. Ludmila B. Hankó, in her contribution, *Collateral Fatelessness (Imre Kertész and Arnošt Lustig: A Comparison of Their Books "Fatelessness" and "From the Diary of Seventeen-Year-Old Perla Ch.")* focuses on the metaphorical

and philosophical significance of the term *fatefulness*, the primary topic of Kertész's novel and one that also appears in Lustig's book. This term can be understood as the destiny of the entire war generation, not only Jews, whose lives and fates were forcibly and permanently altered. A related term, *fatelessness*, connotes the inability to decide one's own life and the loss of individuality. Both texts are filled with parallels – both heroes prematurely grow up, and they are conscious of their tragic situations. The texts are also similar in their autobiographical backgrounds – both Kertész and Lustig themselves were prisoners in Nazi concentration camps. The study shows and emphasizes the similarity of the cruel experiences of the generation that lived in Central Europe during the Second World War. These tragic times recall Efraim Israel's text *The Nation That Does Not Want to Belong to Itself*, an article devoted to Eduard Beneš and his status in the history of Czechoslovakia.

The next study, *Hungarian Aspects of The Czech National Revival* by Richard Pražák, concentrates on the cultural and political aspects of Czech-Hungarian relations in the 19th century. The author highlights the mutual influence between these two nations and draws attention to the similar character of Jungmann's and Kazinczy's revivalist conceptions. Hungarian influence was present in all phases of the Czech National Revival, and Pražák follows the transformations of this influence. The next study, *From Complaining Hungary to Complaining Slavia* by Róbert Kiss Szemán, is devoted to questions of the 19th century. The study deals with Jan Kollár's most significant poem, *Slávy dcera*, and concentrates on a single motif – the figure of Complaining Slavia.

He relates this motif to the figure of Querela Hungairae, which was often present in Hungarian literature from the 16th century. Kollár, who knew this topos from lectures on Hungarian poems in Latin, used it in his Latin-language didactic poem and later reinterpreted it in his *Slávy dcera*. The study offers a new perspective on interpretations of Kollár's poetry and will surely inspire further research. Significant poets are also the subject of the study *The Differences in "Great Poems" in Czech and Hungarian Poetry* by István Vörös. The author describes two great figures from the 19th century, Karel Hynek Mácha and Mihály Vörösmarty, who both had considerable influence on the development of "great poems." Both poets inspired others and encouraged the creation of national poetry. The most typical feature of Mácha's literary production was the use of oxymoron, which is seen throughout Czech poetry of the 20th century. Metaphor plays a similar role in Vörösmarty's works as oxymoron does in Mácha's poetry, for example, in the works of Attila József, János Pilinszky and László Nagy.

The variety of comparative viewpoints represented in this collection offers an extensive overview of Czech and Hungarian cultural and literary studies. As this collection demonstrates, the comparative method has the ability to enrich national scholarship with a context that other types of scholarship cannot. Old topics are suddenly seen in a new context, a new light, and from a different point of view. In most cases texts are intended to create mutual understanding and complement one another not only regarding the subject matter, but also the general issue of Czech-Hungarian relations. The one article that seems to fall out of this

category is that by Efraim Israel, which is more polemical in nature. His contribution, which was originally published in the Internet newspaper *Britské listy*, is more openly emotional and subjective and without the scholarly apparatus typical of this collection. Although it is not without interest, it would certainly be more appropriate and find perhaps a greater readership in a different forum.

The studies are written either in Czech or in Hungarian, and only the first one by Veronika Heé has two versions. From a practical point of view, it would be better if every study had its counterpart in the other language and thus be accessible to more readers. Brief resumes are of course useful, but they cannot replace the full article.

This collection of essays is recommended primarily to anyone interested in Czech-Hungarian relations. It provides useful, previously little-known information and opens up new avenues of interpretation. It will certainly inspire other scholars, teachers and students. Apart from its pure scholarly value, however, the book demonstrates how two nations with different roots and different histories are able to cooperate and enrich each other culturally. Academia is conventionally seen as an exclusive world isolated from current and pressing issues of the present day, but this conference and this collection show how not only scholars, but students, writers, teachers and diplomats can learn from the experiences of previous generations and other cultures.

Agnieszka Janiec-Nyitrai,

*Masarykova univerza v Brnu,
janiec.nyitrai@gmail.com*

MARKO JESENŠEK: *THE SLOVENE LANGUAGE IN THE ALPINE AND PANNONIAN LANGUAGE AREA. THE HISTORY OF THE SLOVENE LANGUAGE.* Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2005. 365 str.

Monografija *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area* s podnaslovom *The history of the Slovene Language* avtorja Marka Jesenška, priznanega raziskovalca jezikovno-zgodovinskih oz. jezikovnorazvojnih vprašanj, je izšla v Krakovu leta 2005. Recenzent je bil Emil Tokarz, korekture je opravil Brian Halliday, za prevod pa je poskrbela Heather Pirjevec. Delo, ki s temeljito obravnavo slovenskih jezikovnih prelomnic v angleškem jeziku presega ozek nacionalni znanstveni prostor, je členjeno na dva obsežnejša sklopa, ob tem pa vsebuje še uvod, povzetek v slovenščini in poljščini, uporabljene vire in literaturo, izčrpno imensko kazalo ter kratko predstavitev avtorja.

V prvem sklopu *Prekmurian Standard Language* (Prekmurški knjižni jezik), ki prinaša enajst poglavij, avtor utemeljuje delitev knjižne slovenščine na dve različici, osrednjeslovensko in vzhodnoslovensko, ki sta soobstajali vse do jezikovne združitve sredi 19. stoletja (neformalno pa še dlje). Osrednjeslovenska različica je vezana na alpski prostor z večstoletno pisno tradicijo, vzhodnoslovenska, ki se zaradi politične razdelitve jezikovno enotnega prostora deli na vzhodnoštajerski in prekmurški jezik, pa predstavlja kontinuiteto z nekdanjo panonsko slovenščino. V poglavju *Standard Variants in the Slovene Language Area* (Knjižne različice v slovenskem jezikovnem območju) avtor podaja

sistematičen pregled slovenskega jezikovnega razvoja in pri tem izhaja iz znanstvenih ugotovitev Martine Orožen (1996a), ki jih raziskovalno dopolnjuje in nadgrajuje z lastnimi spoznanji o starocerkvenoslovanskih vplivih na t. i. panonsko različico (npr. deležijsko izražanje istodobnosti in preddobnosti). Opozarja tudi na pretežno enosmerne stike med obema sistemoma, saj v slovenskem osredju vzhodnoslovenske knjižne tradicije niso poznali vse do 19. stoletja.

Sklop se nadaljuje z zanimivo in izvirno kontrastivno obravnavo slovenskega in slovaškega jezika (*Connecting Points in the Formation of the Slovak and Prekmurje Standard Language*), ki sta se po priključitvi v Ogrsko kraljestvo znašla v podobnem jezikovnozaviralnem položaju znotraj narodnostno mešane države. Avtor izpostavlja pomen znamenitega bratislavskega liceja, na katerem so imeli prekmurški protestanti, med katerimi je potrebno poudariti Števana Küzmiča in Mihala Bakoša, možnost spoznavati težnje po oblikovanju slovaškega knjižnega jezika. Oba jezika, slovaščina in prekmurščina, sta – kot ugotavlja Jesenšek – do lastnega normiranja uporabljala t. i. nadomestna jezika, češčino oz. kajkavščino. Naslednjo podobnost avtor najde v jezikovno neenotni podlagi, razcepljeni na posamezne govore, na osnovi katere sta se oba jezika normirala kot nadnarečni tvorbi. Poudari tudi pomembno razliko obeh jezikov, ki izhaja iz zavedanja prekmurških Slovencev o narodnostni enotnosti s Slovenci alpskega prostora oz. avstrijskega dela tedanje monarhije in neproduktivnega jezikovnega razlikovanja v času ideje o Zedinjeni Sloveniji; jezikovne razmere so bile na Slovaškem drugačne in so vodile v nastanek samostojnega slovanskega jezika.

V nadaljevanju se avtor ustavlja ob vprašanju prekmurskega jezika, kakor se je med letoma 1919 in 1921 kazal v prispevkih Božidarja Borka v Murski straži, »glasilu obmejnih Slovencev« (*Borko and the Problem of the Prekmurian Language Variant*). Borko je kot dober poznavalec kulturnih, političnih in zgodovinskih dejstev odlično razumel razvoj te knjižne različice in zagovarjal njeno postopno prehajanje v enotno slovenščino, kar je v monografiji ponazorjeno z nazornimi citati. Po letu 1919 se je Borko na časopisnih straneh zavzemal za jezikovno in politično združitev Slovencev obeh strani reke Mure, ki ji je pripisoval povezovalno in ne razdruževalno vlogo. Jesenšek ugotavlja, da je prekmurski jezik razumel kot »enakovredno in vzporedno knjižno različico osrednjeslovenskemu« jeziku, ki pa jo je na pragu 20. stoletja, ko govorimo le še o narečju, potrebno nadomestiti z enotnim slovenskim knjižnim jezikom.

Avtor monografije se nato tematsko osredotoča na jezik prekmurskih šolskih knjig (*Language in the 19th Century Prekmurje Spelling and Textbooks*), s posebnim ozirom na njihove glasosloveno-oblikoslovne značilnosti in na oblikovanje strokovnega jezika. V primerjalni analizi Agustičevega *Prirodopisa* in Erjavčevih *Domačih in tujih živali v prisposodobah* ugotavlja prepletanje z umetnostnim jezikom in nekatere zanimive besedotvorne rešitve Agustičevega besedila, izhajajoče iz panonske jezikovne baze. V tiskih druge polovice 19. stoletja Jesenšek prepozna dvojnost: odprtost katoliških prekmurskih piscev za sprejem strokovnega izrazja enotnega slovenskega jezika, s čimer so se potrdili pozitivni prekmursko-osrednjeslovenski stiki, ter zavračanje jezikovnega poenotenja in vztrajanje pri

prekmurskem narečju pri protestantih na drugi strani.

Jezikovna analiza prekmurskega učbeniškega tiska se nadaljuje pod naslovom *Etymological Characteristics of the Prekmurje Language Variant*. Besedoslovne značilnosti prekmurskega knjižnega jezika avtor prikazuje na primeru prekmursko-madžarskega slovarčka v Küzmičevem abecedniku *ABC kni'sicza na narodni soul haszek* (1790), v katerem prevladuje izvirno prekmursko besedje, redke izposojenke pa so prilagojene prekmurski normi. Primerjalna analiza s podobnim vzhodnoštajerskim slovarčkom je pokazala prekrivnost jedrnega besedja slovenskega severovzhoda.

Sledi pet poglavij, vezanih na prekmursko časopisje, ki ga Jesenšek raziskuje z doslej spregledanega jezikovno-publicističnega vidika. Jezikovna analiza v poglavju *Forming the Journalistic Language in the Slovene Pannonian Language Territory* potrjuje, da se je prekmurski knjižni jezik pojavil tudi v publicistiki, čeprav se zaradi nenaklonjenega časa ni mogel do popolnosti razviti in uveljaviti; avtorjeve analize štirih prekmurskih časopisov (*Prijatelj, Kalendar, Marijin list, Novine*) omogočajo spoznanje, da so prekmurski tiski prešli iz knjižnega v narečni okvir postopoma, in sicer šele proti koncu 19. oz. v začetku 20. stoletja.

V raziskavi jezika prvega prekmurskega časopisa *Prijatelj* (*The Language of the First Prekmurian Newspaper Prijatelj*) Jesenšek opozarja na raznolike časopisne rubrike, ki so skušale zadovoljevati »potrebe širokega bralskega kroga«, na Agustičev odnos do ogrskih Slovencev in njihovega jezika, z izbranimi citati predstavlja tudi Agustičeva razmišljanja o maternem in državnem jeziku. Raziskal je razmerje med tvor-

cem besedila in naslovniki (kot opaža, je bila komunikacija v časopisu vse do 4. letnika pretežno enosmerna). Zanimivo gradivo predstavljajo iz časopisa izpisani prekmurski frazemi, npr. *postaviti na poplate, prinesiti v guč, biti do teo bos, biti za dojno kravo, biti v čakajočem stališi*, in vremenski pregovori, saj nas nanje ne opozarja noben prekmurski slovar. Avtor je prvi, ki je iz časopisa izpisal značilno panonsko besedje in ga razvrstil v posamezne pomenske skupine ter opozoril na Agustičeve (ne) sistemske novotvorbe. Pomembne ugotovitve je prinesla analiza glasoslovno-oblikoslovne ravni v časopisu *Prijatelj*, na podlagi katere je bila ugotovljena »nadrarečna jezikovna raba«.

Zanimive izsledke prinaša tudi poglavje o pisavi zemljepisnih imen v časopisu *Prijatelj* (*The Writing of Geographical Names in the First Prekmurian Newspaper Prijatelj*), ki je pokazalo, da se je Agustič odločil za slovenjenje vseh naselbinskih imen, pri tem pa je postavil trdna pravopisna pravila, npr. za pisanje velike oz. male začetnice, za pisavo skupaj in narazen, pri glasoslovnih, oblikoslovnih in predvsem besedotvornih rešitvah pa je opazno omahovanje med knjižno normo in narečjem (123). Za zapis nenaselbinskih imen je, kot opaža Jesenšek, značilna nesistematičnost, nenormativnost.

Avtor se v tem sklopu posveča tudi oglaševalskim besedilom (*Tradition and Modernism in Prekmurian's Advertising Texts*) in s stilistično ter z jezikovnoprimernostjo analizo v obdobju štiridesetletnega izhajanja *Kalendarja srca Jezušovoga* ugotavlja tradicionalne in moderne prvine oglaševalskega jezika. Slednje so vezane na: (1) rabo slovenskega knjižnega jezika namesto arhaičnega prekmurskega, (2) zamenjavo madžarskega črkopisa s slovenskim,

(3) zavračanje panonizmov in tudi madžarizmov ter (4) nastanek prekmurskega pogovornega jezika (134).

Časopisni del avtor sklene s preglednim prikazom prekmurskega publicističnega jezika v prvi polovici 20. stoletja (*Prekmurian Journalistic Language in the First Half of the 20th Century*), v katerem poudari preplet sporočanje, vplivanejske in zabavne vloge publicističnih besedil, ki so vezana na naslednje novinarske vrste: vest, novica, poročilo, uvodnik, komentar in oglasi.

Sklop zaključuje Jesenškova raziskava Škrabčevega videnja vloge posameznih deželnih in pokrajinskih jezikov pri oblikovanju knjižne slovenščine (*Škrabec about the Share of Provinces and Regions in Norm of the Slovene Literary Language*). Temelj slovenske knjižne norme mu predstavlja osrednjeslovensko knjižnojezikovno izročilo, vpliv nesrediščnih govorov nanj pa se Škrabcu zdi dopusten le v primeru, če osrednjemu »kranjskemu jeziku« ne nasprotujejo (153).

Sklop *Eastern Styrian Standard Language* (Vzhodnoštajerski knjižni jezik), sestavljen iz trinajstih poglavij, se začne z Riglerjevim jezikovnozgodovinskim in dialektološkim pogledom na vzhodnoštajerski jezik v luči treh poskusov normiranja vzhodnoštajerskega jezika kot knjižnega (*Rigler's Contribution to the Understanding of the Cultural and Language Situation in Styria*). Na podlagi analiziranih razprav avtor prepozna Riglerjevo zavračanje separatističnih teženj (ki so se začele s prevodi Parhamerjevega katekizma, svetourbansko akademijo, z Volkmerjem in Danjkom) ter njegovo zagovarjanje enotne slovenske knjižne norme.

Skladenjske značilnosti slovenskih prevodov evangelijev obravnavata na-

slednji dve poglavji: *Greek, Latin and German Syntactic influence on Slovene Gospel Translations in the 18th Century in Present Active Participles Ending in -č and Past Active Participles Ending in -ši in Slovene Translations of Gospels*. V prvem so podani grški, latinski in nemški skladenjski vplivi, v drugem, osredotočenem na deležja in deležnike na -č in -ši, pa je problematika osvetljena na podlagi Oblakovih razprav o tem vprašanju. Skladenjskemu strnjanju je posvečena tudi analiza Murščevega *Bogočastja sv. katoliške cerkve*, ki je pokazala, da so imeli pisci slovenskega panonskega jezikovnega prostora prirojen občutek za rabo oblik na -č in -ši (238), kar je ponazorjeno s izpisanimi zgledi.

V poglavju *Some Morphological-syntax Characteristics of the Eastern Styrian Standard Language of the 19th Century*, ki ga odlikujejo številni izpisi iz primarnih virov, avtor predstavlja arhaične oblikoslovno-skladenjske prvine vzhodnoštajerskega knjižnega jezika, značilne za vodilne vzhodnoštajerske pisce (tj. Danjka, Šerfa, Laha in Rižnerja, delno Krempla). Posebno pozornost avtor posveča panonskemu tipu zaničanja, strnjevanju povedi z rabo deležnikov in deležij, rabi nedoločnika in namenilnika ter pasivnih zgradb.

Monografija vsebuje tudi izčrpen pregled slovaropisja na Štajerskem, ki mu je dodan tabelarni prikaz (243). Vzhodnoštajerski slovarji, ki so večinoma ostali v rokopisu (natisnjena sta bila zgolj Čebulov in Murkov slovar) so po Jesenškovih ugotovitvah pripomogli k soočanju značilnega osrednje- in vzhodnoslovenkega besedja ter sredi 19. stoletja pomagali pri oblikovanju t. i. novoslovenščine.

Slovarskemu gradivu so posvečena tudi naslednja tri poglavja. Avtor

najprej predstavlja rezultate raziskave slovenskega gradiva v Apostlovem slovarju, tj. najstarejšem ohranjenem rokopisnem slovarju vzhodnoštajerskega področja (*Slovene Material in Apostel's Dictionary*). Ugotavlja, da med 55 524 slovenskimi besedami prevladujejo štajerske in prekmurske, opazna pa je tudi (nezavedna) težnja po preraščanju narečja (278). Jesenšek natančneje prikazuje posamezne pomenske skupine (npr. norec, pijanec, ženska), posebno pozornost pa posveča tudi pregovorom in zanimivim primeram, ki so odslikavale življenje v tedanji Vindiji, tj. današnji slovenski Štajerski.

V Pleteršnikovem slovarju, ki predstavlja izhodišče mnogih jezikoslovnih raziskav, je zajeto tudi Volkmerjevo besedje, ki ga Jesenšek v poglavju *Volkmer's Words in Pleteršnik's Dictionary* analizira glede na kvalifikatorske oznake (Volk., Volk.-M/Volk.-Mik., Volk.-C., Volk.-Pjk.), glasoslovno-oblikoslovno zgradbo in izvor. Analiza omogoča ugotovitev o Volkmerjevem prizadevanju, da bi na prelomu 18. in 19. stoletja v svojih posvetnih verzifikacijah presegel narečje in oblikoval besedišče, značilno za nastajajočo vzhodnoštajersko knjižno različico.

Vraz's Entries into Murko's Dictionary nam razkriva manj znano dejstvo, da je Stanislav Vraz, kasneje prepoznaven po svoji ilirski usmerjenosti, na posebej uvezane prazne liste pripisoval besede v slovensko-nemški del Murkovega slovarja iz leta 1833. Besedje, ki ga Jesenšek natančno analizira, je prišlo tudi v Pleteršnikov slovar, a ni pripisano Vrazu, temveč ima večinoma oznako *vzhodnoštajersko*.

Avtor se loteva tudi pravopisnih vprašanj prvega obsežnejšega zgodovinskega dela v slovenščini, tj. Kremplovih *Dogodivšin štajerske ze-*

mle, v katerih najdemo vsebinsko in jezikovno-slogovno pogojeno približevanje vzhodnoštajerski knjižni normi, kljub Krempljevemu siceršnjemu sledenju osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku. Pomembna je ugotovitev, da je Krempl v *Dogodivšinah* postavil sprejemljiv pravopisni sistem, ki je bil tudi izhodišče Marnovih, Janežičevih in Levčevih razmišljanj o pisavi velike začetnice.

Avtor monografije se v tem sklopu osredotoča tudi na Slomškovo jezikovnonazorsko usmeritev, ki je predstavljala kompromis med njegovim jezikovnim čutom in jezikovno odprtostjo (312) – Slomšek se je namreč zavzemal za postopno približevanje obeh knjižnih norm in preraščanje v enoten slovenski knjižni jezik. Jesenšek na osnovi jezikovne priredbe Slomškovih pridig, ki jo je pripravil leta 2000, raziskuje tudi Slomškov slog, ki izstopa po iskrivosti in živosti – slednjo dosega s pomočjo stalnih rek, novotvorb, skladijskega strnjanja, stilno zaznamovanega besednega reda, skladijskega kopičenja, dramatičnega sedanjika itd.

Predstavljena je tudi zanimiva izraba sopomenskosti v Cafovem prevodu *Robinsona Mlajšega* (*Synonym Use in the Vocabulary of Caf's Translation of Robinson Mlajši*), v katerem je zaradi prevajanja iz češčine opazna slovensko-češka sopomenskost ter besedni in skladijski čehizmi (331). Ob dvojnični sopomenskosti se pojavljajo tudi daljši sopomenski nizi, v katerih Caf združuje istopomensko besedje, npr. *les – šuma – hosta – goša – češa* (325), in sicer z namenom bralcem približati besedje različnih slovanskih jezikov in nakazati njihovo možnost združevanja.

Monografija je sklenjena z avtorjevimi razmišljanji o povezavi jezikovne preteklosti s sedanostjo (*Ties between*

the Past and Present), zlasti z ozirom na šolski sistem. Avtor najde mnoge odgovore na aktualna vprašanja že v 19. stoletju, npr. pri Miklošiču (334), človeku, ki je preiščeno in odgovorno načrtoval jezik. Jesenšek ob včlanitvi v Evropsko zvezo poudarja pomembno vlogo jezikovne politike in spodbuja duhovno, kulturno ter jezikovno ustvarjalnost, na podlagi katere bo strah o nadaljnjem obstoju slovenščine odveč.

Po kratkem pregledu v monografiji *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language* zajete problematike lahko zaključim, da Jesenšek izčrpno obravnava vsa relevantnejša prekmurska in vzhodnoštajerska besedila ter vse pomembnejše avtorje tega področja (Borko, Kuzmič, Škrabec, Rigler, Muršec, Apostel, Volkmer, Vraz, Krempl, Slomšek, Caf). Z jezikovnozgodovinskega vidika se dotika obeh socialnih zvrsti (knjižne in narečne) in zajema funkcijskozvrstno različna besedila. Razrešuje jezikovna vprašanja vseh jezikovnih ravnin, metodološko pa raziskavo odlikuje preplet različnih pristopov, od jezikovnoanalitičnega, sintetičnega, kontrastivno-primerjalnega, do sociolingvističnega. Avtor na podlagi jezikovnozgodovinskih spoznanj ovrednoti sinhrono jezikovno stanje in poda pogled v slovensko jezikovno prihodnost. Zaradi vsega naštetega monografija predstavlja aktualno in pomembno izhodišče nadaljnjih jezikovnorazvojnih raziskav ter kanonizirano delo pri študiju slovenske jezikovne zgodovine – zaradi angleškega metajezika zlasti na tujih univerzah.

Natalija Ulčnik,

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
natalija.ulcnik@uni-mb.si*

ŽIVLJENJE IN DELO JOŽEFA BOROVNJAKA. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2008. Zora, 55. 323 str.

Znanstveni simpozij z naslovom *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* (1826–1909; prekmurski nabožni pisatelj, katoliški pisatelj in duhovnik, rodoljub, zavedni Slovenec), ki je potekal na Cankovi, 27. in 28. junija 2008, so organizirali Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru (Oddelek za slovanske jezike in književnosti), Občina Cankova in župnija Cankova. Monografija z istim naslovom, ki jo je uredil Marko Jesenšek, je nastala na podlagi simpozija ob 150-letnici Borovnjakovega prihoda za župnika na Cankovo (20. 6. 1858. leta). Vsebinsko je knjiga razdeljena na pet tematskih sklopov, obsega enainvajset prispevkov, bibliografijo Jožeta Borovnjaka, na koncu so dodani še povzetki razprav v slovenskem in angleškem jeziku.

Sodelujoči (SAZU, ZRC SAZU, mariborska in ljubljanska univerza, druge izobraževalne ustanove, murskosoboška knjižnica in muzej, mariborska in murskosoboška nadškofija) prikazujejo Borovnjakovo cerkveno in posvetno delo, njegove kulturne, jezikovne in književne stike s štajerskimi duhovniki, njegov odnos do prekmurskega knjižnega jezika, narečja in politike, Borovnjaka kot duhovnika, nadaljevalca Košičevega dela v Prekmurju, najpomembnejšega prireditelja prekmurskih katoliških knjig, izdajatelja šolskih knjig, prevajalca ter narodnostno, kulturno in politično življenje med Muro in Rabo v njegovem času.

Raziskovalci in preučevalci so Borovnjaku naredili vzdevek »prekmurski Trubar«. Med njima lahko namreč potegnemo kar nekaj vzporednic – po-

svečanje cerkvenemu poslanstvu, utrjevanje vere in daljnosežne posledice za vse Slovence, skrb za jezik, skrb za izdajanje tiskov in podobno. Dr. Vasko Simoniti, častni pokrovitelj znanstvenega simpozija in takratni (2008) minister za kulturo Republike Slovenije, je ob odkritju doprsnega kipa (v parku pred župnijsko cerkvijo sv. Jožefa) Jožefa njega označil za narodnostno in kulturno avtoriteto, od katere so Prekmurci in tudi drugi dobivali navdih, spodbudo, moč za krepitev duhovnega in kulturnega obstoja. Brez Borovnjaka si namreč ni moč zamisliti bogate kulturne ustvarjalnosti in produktivnosti njegovih naslednikov.

Prvi tematski sklop se osredotoča na Borovnjakovo pastoralno dejavnost, njeno dediščino in pomen, osvetli politično, upravno, družbeno-gospodarsko in versko zgodovino v njegovi dobi ter zgodovinske okoliščine tedanjega časa. Andrej Pavlič (Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota) prikazuje pomembnejše politične dogodke, upravne in družbeno-gospodarske razmere v prostoru in času, v katerem je živel Jožef Borovnjak. Podaja politični pregled dogodkov v županiji, okraju in upravi okraja. Vinko Potočnik (Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta) proučuje religiozno oziroma cerkveno okolje, v katerem je Borovnjak deloval oziroma del katerega je bil. Skuša osvetliti vidike cerkvene religioznosti v Prekmurju v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja ter njegovo kulturno dejavnost. Borovnjakovo pastoralno dejavnost obravnava Vinko Škafar (Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta). Izhaja iz dveh besedil v prekmurščini – (1) iz pesmi, ki jo je ob Borovnjakovi novi maši (1851) napisal Jožef Košič – *Cantus Primitialis* (*Novomašna pesem*) in ki na preprost način povečuje novoma-

šnika in nakazuje trojno duhovnikovo poslanstvo: vodstveno, oznanjevalno ter liturgično (vsako poslanstvo nazorno nakaže); in (2) iz dela besedila dekana soboške dekanije Franca Ivanocyja o poskusu ovrednotenja Borovnjakove pastoralne dejavnosti. Štefan Kuhar (Škofija Murska Sobota) si je kot cilj postavil obravnavo Borovnjakove dediščine na Cankovi. Le-ta je pomembna za njegove naslednike – župnike in za splošno kulturno zgodovino Prekmurja. Na kratko poda njegov življenjepis, analizo župnijske matične knjige, arhivske dopise, arhivske knjižnice, navaja dobra dela, ki jih je Borovnjak naredil za župnijo in širše področje, in dopise o kapelah, križih, župniji in gradnji cerkve v njegovem času.

Jožefa Borovnjaka skozi sodobnike, literarne zgodovinarje, zapise proučevalcev prekmurskega življenja, stike s štajerskimi duhovniki in z raziskovalci, njegovo narodno zavest in dela prikazuje drugi tematski sklop. Le-ta je najboljše in v monografiji in vsebuje največ prispevkov – osem. Jožica Čeh (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) se osredotoča na prikaz Jožefa Borovnjaka v luči sodobnikov in literarnih zgodovinarjev (temelj so objavljeni zapisi) ter prikazuje Borovnjakovo rokopisno pesmarico (hrani jo Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti). Meni, da je duhovnikov osrednji pomen potrebno iskati v njegovem zavzetem narodnoprebudnem in kulturnoposredniškem delu na obeh straneh Mure. Borovnjak v zapisih proučevalcev prekmurskega življenja in kulture je osrednja tema prispevka Jožefa Vugrinca (Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota). Osnova so zapisi proučevalcev prekmurskega življenja, jezika in literature, ki prihajajo z desnega brega reke Mure – Božidar Raič in Anton Trstenjak. Borovnjaka v

zapisih sodobnikov analizira skozi dela Zinke Zorko, Jožice Škofic in Francija Justa. Borovnjak je s temi primerjavami predstavljen kot osebnost in literarni ustvarjalec. Dokazuje, da so prizadevanja, delo, vloga in pomen Jožefa Borovnjaka z navezovanjem stikov (z obiski, dopisovanji, zbliževanji s štajerskimi Slovenci – še posebej z duhovniki in raziskovalci) obrodila trajne sadove, navaja v svojem prispevku Franc Kuzmič (Pokrajinski muzej Murska Sobota). Prikazuje Borovnjakove stike s štajerskimi duhovniki in z raziskovalci prekmurskih Slovencev, njihovih običajev in jezika. Od kod Borovnjaku tako globoka narodna zavest in kakšen je bil njegov vpliv na sodobnike – Franca Ivanocyja, Jožefa Bagaryja in Jožefa Klekla st. osvetljuje Stanislav Zver (Škofija Murska Sobota). Vsebinsko Borovnjakove pesmarice (rokopisna zbirka PiŠK Murska Sobota) predstavlja Franci Just (Založba Franc-Franc). Ob izbranih pretipkanih pesmih nazorno prikazuje Borovnjakovo prevzemanje in prilagajanje slovenskih cerkvenih pesmi. S tem razčlenjuje verznooblikovalne principe, po katerih je pesnil. Dve Borovnjakovi rokopisni deli: molitvenik in pesmarica sta predmet raziskovanja Fanike Krajnc - Vrečko (Knjižnica Teološke fakultete v Mariboru). Večji del rokopisa je zapisan v gajici, nekaj tudi v madžarski pisavi. V večini besedil je mogoče najti narečne izraze. Jasno je viden trud zapisovalca, da bi pesmi in molitve približal bralcem v slovenskem knjižnem jeziku. Avtorica sklepa, da so pesmi, molitve in križeva pota zapisani po spominu. Z didaktičnih vidikov Borovnjakov *Veliki katekizmus* in primerjalno še Kardošev *Kratki Navuk Krsztansztva* analizira Simona Pulko (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta). S tem poskuša prikazati prednosti oziroma pomanjkljivosti obeh. *Veliki*

katekizmus vidi kot priročnik z vprašanji in odgovori, kot razlago za verske resnice, z njim pa lahko učitelj/duhovnik z nekaterih didaktičnih vidikov poučuje otroke. Borovnjakovo delo v *Stopinjah* (prva številka *Zbornika pomurskega pastoralnega področja* je izšla leta 1972), kjer sta Jožefa Borovnjaka najizčrpnije predstavila škof Jožef Smej ter slavist in etnolog Vilko Novak, prikazuje skozi sedemnajst prispevkov (razporejenih po kronološkem zaporedju) Janko Durič (Osnovna šola Tišina).

Naslednji, tretji tematski sklop prikazuje Borovnjaka kot prevajalca, njegovo povezavo s prekmurskim knjižnim jezikom, jezikovno- in političnonazorsko ujemanje ter razhajanje med njim in Agustičem, jezikovno analizo njegove pridige in podaja poskus jezikovnopragmatične ter sociolingvistične analize Borovnjakovih del v primerjavi s sodobnimi priročniki za verouk. Sklop začenja prispevek Jožefa Smeja (Nadškofijski ordinariat Maribor) o delu Jožefa Borovnjaka kot prevajalca. Podan je analitični pregled besede »prevajalec« in »prevajati«, kakor jih v različnih oblikah najdemo pri nekdanjih prekmurskih pisateljih. Prikazani so njegovi prevodi madžarske cerkvene pesmi *Ah hol vagy magyarok* in prevod *Professio orthodoxae fidei* (*Izpoved prave vere*). Avtor na podlagi analize sklene, da je bil Borovnjak mojster v prevajanju in da je s tem delom obogatil prekmurski knjižni jezik. Ob Trubarjevi petstoletnici se Marku Jesenšku (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) ponovno odpirajo vprašanja o razvoju slovenskega jezika in o oblikovanju (enotne) knjižne norme. Ob tem osvetli preporodni, romantični in realistični Borovnjakov pogled na slovenski jezik. Jožef Borovnjak je pravilno razumel slovensko jezikovno in narodnostno vprašanje ter

se tako zavzemal za jezikovno poenotenje Prekmurcev z matičnim narodom. Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) išče vzporednice in razlike med sodobnikoma, ki pa sta živela v različnem okolju, Borovnjakom in Imretom Agustičem (1837–1879). Predstavlja njuno ustvarjanje v knjižni prekmurščini, jezikovni nazor, politična ujemanja in razhajanja ter odnos slovensko-madžarske javnosti do njunega delovanja. Natančno jezikovno analizo Borovnjakove pridige *Parezeza na čest svetij apoštolov Cirila i Metoda* (1886), ki je pomemben pokazatelj značilnosti tedanjega prekmurskega knjižnega jezika in je na vseh jezikovnih ravneh že sprejela značilnosti enotnega slovenskega knjižnega jezika (skladenjsko se približuje osrednjemu tipu knjižnega jezika, čeprav ohranja bistvene glasoslovno-oblikoslovne, besediloslovne in leksikalne značilnosti svojega prostora), podaja Tatjana Grah (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta). Mira Krajnc Ivič (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) poskuša narediti jezikovnopragmatično in sociolingvistično analizo Borovnjakovih del – *Velikega katekizmus*a in *Dühovne hráne*. Leti primerja s sodobnimi priročniki za verouk (*Katekizem Katoliške cerkve, Kompedij, Pridite k meni, Pridi Sveti Duh, Za človeka gre 4, Kristjan moli*) in s tem glede na sporočanje okolščine nastajanja takšnih besedil prikazuje sodobno primerljivo gradivo. Izbrano gradivo analizira na treh ravneh: (1) ravni besedila, (2) globinski (tematski) in (3) površinski (skladenjski) ravni.

Četrty sklop je posvečen dialektologiji, lingvistični geografiji in narečni podobi Prekmurja. Prinaša izsledke sodobnih dialektoloških raziskav, ki se navezujejo na prekmursko narečno skupino. Mojca Horvat (ZRC SAZU, Inštitut

za slovenski jezik Frana Ramovša) na podlagi gradiva za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) podaja narečno podobo Prekmurja. Natančneje s kartami določi mejo treh prekmurskih podnarečij, in sicer na podlagi znotrajjezikovnih (zbrano gradivo za SLA) in zunajjezikovnih dejavnikov (geografska opredelitev krajev, zgodovinska dejstva, politično- in cerkvenoupravna razdelitev, reliefna razgibanost pokrajine). Tabela in v kartografirani obliki za izbrane lekseme (*brki, zjutraj, garje, nahod*) in foneme prikazuje listkovno ter zvezkovno gradivo za SLA. Opis, glasoslovje, oblikoslovje v prekmurskem ravenskem podnarečju na Cankovi so predmeti raziskave Zinke Zorko (SAZU v Ljubljani). Podaja tudi izpis narečnega besedja po *Slovenskem lingvističnem atlasu* (urejen po abecedi) in zapis narečnega besedja oziroma prepis z videokasete. Izbor narečnih toponimov, ki so bili zbrani v osmih naseljih občine Cankova, prinaša razprava Mihaele Koletnik (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta). Zbirka mikrotoponimov (zbranih na terenu in po pisnih virih – katastrske mape in načrti, topografski načrti, jožefinski vojaški zemljevidi) je slovarsko urejena. Jezikovne pojave med Cankovo in Radgono prikazuje Mirko Križman (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta), ki radgonski kot povezuje s prekmurskim, slovenjegoričko-prleškim in z južnobavarskim narečjem ter išče jezikovne interference, ki so zelo pogoste zaradi situacijskega menjavanja kodov in jezikovnega preklapljanja med slovenščino ter nemščino.

V petem tematskem sklopu Franc Kuzmič na enem mestu podaja sistematično urejeno bibliografijo Jožefa Borovnjaka. Najprej so navedena njegova dela, temu pa je dodano še poglavje *O*

Borovnjaku, kjer je prikazan abecedni seznam literature, ki se nanaša nanj.

Knjiga ovrednoti cerkveno, posvetno in kulturno delo Jožefa Borovnjaka, ga povezuje s pisatelji 19. stoletja ter s kulturnimi delavci 20. stoletja. Prvič je predstavljena in analizirana Borovnjakova rokopisna pesmarica in rokopisni molitvenik. Iz njiu je razvidna želja po jezikovnem poenotenju.

Monografija *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* osvetljuje jezikovne razmere v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru – prepletanje in približevanje prekmurskega knjižnega jezika notni slovenski knjižni normi. Procesi poenotenja dveh knjižnih norm so še vedno premalo raziskani. Prav zato je monografija še dragocenejša, saj prikazuje Borovnjakov delež in njegovo vlogo pri tem. To pa do izida te knjige še ni bilo tako natančno, sistematično in primerjalno predstavljeno, analizirano in zbrano na enem mestu.

Jezik je, kakor na platnicah piše tudi Marko Jesenšek, res še vedno najpomembnejši nacionalni atribut, ki nam še danes zagotavlja obstoj našega naroda. In prav v času močne jezikovne globalizacije, vse močnejšega propagiranja tujega oziroma angleškega jezika, posledičnega načrtnega in prisiljenega uvažanja le-tega na vsa področja človeškega delovanja, je še posebej pomembno, da se Slovenci zavedamo, kako dragoceno je bilo v 19. stoletju in je še danes Borovnjakovo narodnostno, jezikovno, kulturno in drugo delovanje. Tovrstne znanstvene monografije nas opominjajo in hkrati spodbujajo pri »boju« za razvoj ter obstoj slovenskega jezika.

Anja Benko,

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
anja.benko@gmail.com*

JOŽE TOMAŽIČ: MONOGRAFIJA.
Ur. Dragica Haramija. Maribor:
Litera, 2006. 260 str.

Monografija o Jožetu Tomažiču (roj. 9. marca 1906), ki jo je uredila Dragica Haramija, odstira življenje in delo slovenjebistriškega kulturnega delavca z Velikega Tinja na Pohorju, ki je slovel kot izvrsten pedagog, dramski igralec in režiser, zlasti pa kot neutrudni literarni snovalec ter pomemben pravljicar. O vlogi Jožeta Tomažiča v slovenski literarni zgodovini so z vso znanstveno in razmišljujočo zavzetostjo spregovorili na prvem Bistriškem književnem festivalu v letu 2005, ki so ga pripravili Študentska založba Litera iz Maribora, Mladinski klub Kreš Slovenska Bistrica in Zavod za kulturo Slovenska Bistrica. Iz tega dogajanja se je porodila zamisel o knjižni objavi takratnih prispevkov, kar je bilo naslednjega leta tudi realizirano. Monografija tako prinaša deset strokovnih oziroma znanstvenih razprav avtorjev, ki so kakor koli preko svojega dela (bodisi kot znanstveni raziskovalci ali rojaki bodisi kot pripovedovalci pravljic) povezani s tem pomembnim človekom z Bistriškega Pohorja. Razprave prinašajo povsem v novi luči literarnozgodovinskega in jezikovno-slogovnega pogleda utemeljena spoznanja medvojnega in povojnega literarnega delovanja Jožeta Tomažiča.

Prva razprava Stanislava Gradišnika: *O življenju Jožeta Tomažiča* se z vso zgodovinsko natančnostjo in spominsko angažiranostjo, tudi s fotografskim gradivom, loti najprej Tomažičevega rodu, zlasti po očetu Janezu, znanem šolniku, nadučitelju in narodno-kulturnem delavcu, in mami Ani, ki je možu rodila deset otrok, od katerih je bil sin Jože šesti po vrsti. Mali Jože je svoja otroška leta preživel na idilič-

nem Tinju, kjer še danes živijo zgodbe, vezane na stara tinjska gradišča, Urha in Repa kakor tudi s srednjeveškimi razvalinami zaznamovanega Koblja ter Modriča, kjer so bili najdeni ostanki starega rimskega mitreja, Malega Tinja ter Radkovca. V vseh teh krajih je med ljudmi krožilo ogromno pravljičnih in bajeslovnih zgodb, kar je za mladega Jožeta Tomažiča predstavljalo razkošno panoramo domišljjskega gradiva. Razprava razkriva avtorjevo izobraževalno (učiteljske v Mariboru) in poklicno pot, najprej v Prekmurju v Kuzdobljanu, Stanjevcih, Domanjševcih in Dolnji Lendavi, nakar se vrne na Tinje za skoraj desetletje in pusti neizbrisljiv pečat predvsem na kulturnem področju (npr. v slikarstvu). Zatem nadaljuje šolanje na Visoki pedagoški šoli v Zagrebu, kjer je l. 1936 diplomiral iz slavistike. To mu je omogočilo, da je do l. 1941 delal kot predmetni učitelj v Celju, med vojno pa se je preselil v Ljubljano, kjer je do konca vojne honorarno delal v Drami SNG. V tem obdobju je Jože Tomažič izdal knjigo za knjigo, zlasti pravljice z Bistriškega Pohorja, pri čemer je sodeloval tudi z znanim češkim ilustratorjem Jožetom Beránekom in ilustratorko Marijo Kozložnik. Po vojni je Tomažiča poklicna pot kot predmetnega učitelja zanesla znova v Celje, kjer je prostočasno igral in režiral v Ljudskem gledališču. Med leti 1948 in 1968 je delal kot učitelj in ravnatelj na Jesenicah ter v tamkajšnjem polpoklicnem gledališču, za katerega je režiral in pisal številne dramske tekste, po upokojitvi pa je bil 1969 l. imenovan še za upravnika Gledališča Toneta Čufarja vse do njegove smrti 1970. Pokopljejo ga v družinskem grobu v Slovenski Bistrici.

Druga razprava Dragice Haramija *Proza Jožeta Tomažiča* literarnozgodovinsko predstavi prozna dela avtorja,

ki obsegajo štiri književne vrste: mite, povedke, legende in pravljice. Njegov prozni opus je obsežen, saj zajema v desetih knjigah sedem daljših proznih besedil in sedeminšestdeset kratkoprozних besedil, objavljenih v treh zbirkah – pravljice, legende in bajke. Avtorica razprave se je zaradi velike količine gradiva odločila predstaviti Tomažičevo prozo po posameznih književnih vrstah. Najprej izpostavi kratko prozo v posameznih razdelkih: Pravljice (*Mrtvo srce*, *Čarovnikova hči*, *trije bratje*, *Oglarjev sin*, *Botra smrt*, *Tri verižice in biser*, *Trgovčev sin*), Miti ali bajke (npr. o vilah: *Rojenice prerokujejo usodo*, *Vilin klobčič*, *Vile svetujejo setev ...*, o vodovniku, povodnem možu, jezerniku: *Vodovnik ugrabi pastiričko*, *Dravski vodovnik*, *Vodovnik ...*, o zmaju, hostniku, velikanu, gradišču, divjem lovcu, hudiču ...), Legende (npr. *Zlodej sezi-da cerkev*, *Pastirčkova nebesa*, *Ogrska Marija ...*) in Povedke (npr. *Logarjev gajič*, *Pohorski steklar*, *Turški zid ...*). Podobno je avtorica razprave razdelila tudi pregledano daljšo prozo, ki jo z literarnozgodovinskimi komentarji poda v razdelkih: Pravljice (npr. *Mrtvo srce*, *Čarovnikova hči*, *Oglarjev sin*), Miti ali bajke (*Botra vila*), Legende (*Pastirčkova nebesa*, *Drvarka Marija*) in Povedke (*Dravska roža*). Avtorica je v svoji razpravi na osnovi spoznanj iz slovstvene folkloristike uvedla novo sistematično razdelitev Tomažičeve kratke in daljše proze (pri čemer je upoštevala tudi različne variante), ki omogoča boljšo preglednost in poglobljenost poznavanja tega obsežnega območja avtorjevega ustvarjanja.

Naslednja razprava Janka Čara: *Nekatere temeljne prvine jezika v Tomažičevih pravljicah, bajkah, pripovedkah in legendah* prinaša nova jezikovno-slovozna spoznanja v nekaterih kategorijah

(imenski del, avtorjeve tvorjenke, narečno besedje), ki so podrobneje obdelane, skladnja, slovnične in pravopisne prvine pa so prikazane nekoliko bolj globalno. Avtor izhaja iz podrobne analize Tomažičevih pravljic, bajk, legend in bajke *Botra vila*, kar obsega kar 60 % celotnega avtorjevega opusa. Janko Čar je uvodoma pregledal vse dostopne analize Tomažičevega jezika in sloga, pri čemer je ugotovil, da se je o tem zelo malo pisalo, zato je nadaljnja analiza zelo podrobna: prične se s pregledom besedja, kjer avtor ugotavlja, kljub Tomažičevemu prizadevanju za starožitnost pravljic, bajk in legend, precejšen delež dodanih dialektizmov in arhaizmov, med katerimi je tudi nekaj pisateljevih avtorskih tvorjenk, nekatere narečne besede pa so že zelo stare in sodobnim ljudem iz Tomažičevih krajev neznane. Ta spoznanja izhajajo iz natančnega pregleda slovarja pridevniškega, samostalniškega in glagolskega besedja v poglavju II. Poglavje III prikazuje izpeljanke, sestavljenke in sklope z izpisanimi primeri iz besedil, pri čemer so zelo zanimiva tudi iz gradiva izpisana rekla, predvsem stavčna, ter pregled pravopisne norme. IV. poglavje se ukvarja z metaforiko in nekaterimi drugimi izstopajočimi slogovnimi prvinami, pri čemer avtor ugotavlja, da Tomažič zelo rad širi metaforično jedro tako, da je težišče na epitetu in glagolski ekspresiji (ekspresivni so npr. široki opisi narave, vremenskega dogajanja), kar prav tako podkrepi z izpisanimi primeri. V zadnjem V. poglavju razprave je avtor podal ugotovitve glede skladnje, pri čemer ugotavlja, da so pogosta kopicenja in ponovitve istovrstnih členov, tudi pristavki in razširitve, ob koncu pa zaključuje s tehtno mislijo, da je Tomažiča treba glede na rezultate jezikovno-slovozne analize šteti med najvidnejše slovenske pravljíčarje.

Emil Cesar je avtor razprave *Jože Tomažič kot dramatik*, v kateri natančno navaja čas izvajanja posameznih dram Jožeta Tomažiča, ki jih je bilo precej, navaja tudi Tomažičeve priredbe nekaterih del slovenskih pisateljev, npr. Jurčiča (*Deseti brat, Domen*), Cankarja (*Lepa Vida*). Kot zanimivost avtor razprave izpostavi podatek, da je Tomažič kot igralec nastopil v 109-ih predstavah. Posebno mesto imajo v Tomažičevi dramatiki dela za otroke, ki so nastala po pohorskih pravljicnih motivih, npr. pravljčna igra *Trije bratje*, igra o Vodovniku. Najpomembnejše Tomažičevo dramsko delo pa je *Mlinarjev Janez*, ljudska igra s petjem v šestih slikah, in sicer je to zgodba o zadnjem celjskem grofu. Ta igra je bila zahtevna zaradi veliko scen, poleg statistov pa je nastopilo kar 24 igralcev. Podrobnosti o predstavi niso znane, vendar avtor navaja, da je bila krstna predstava na Jesenicah, tej pa je sledila še uprizoritev v Celju. Za to igro so se zanimali tudi v Kopru in zamejstvu – Italiji. Po letu 1945 se je Tomažič posvečal dramatiki in pestremu gledališkemu življenju na Jesenicah.

Marija Stanonik v razpravi *Sinkretičnost v ustvarjanju Jožeta Tomažiča* navaja in utemeljuje prepletanje folklorne in avtorske poetike pri delu obravnavanega avtorja na osnovi treh bistvenih sestavin folklornega dogodka: tekst, tekstura in kontekst. Pri ravnini teksta avtorica izpostavi motiviko kruha kot znamenje socialne diferenciacije. Glede žanrskega sinkretizma in njegove poetike avtorica meni, da ga je zaradi boljše preglednosti dobro razčleniti na več razdelkov, in sicer: prepletanje realnega in irealnega, mitičnega in krščanskega, ki je pri Tomažiču prepoznaven postopek literarizacije kot prepletanje bajčne in legendne snovi, čeprav daje avtor ob konkretni žanrski opredelitvi prednost

bajki, npr. *Skopuh sezida kapelico*, *Zlodej sezida cerkev*, ali pa zgodovinski snovi, npr. *Nevestica z zvezdo na čelu*. Sledi prikaz prepletanja folklorne in avtorske poetike pri Tomažiču, npr. v pesmih o *Poljčanski Mariji*, *Otrokova duša se pokori*, *Dušice majcene*, *Ogrska Marija*, *Vragova nevesta*. Sledi razdelek, ki predstavlja bajčna bitja med slovstveno folkloro in literarizacijo, ki se vežejo na zgodbe o velikem Volveru, *Gorski zmaj*, *Dravski vodovnik*, zgodbe o svetem Petru in Kristusu. V razdelku Kompozicijska sinkretičnost avtorica ugotavlja, da se avtorska razsežnost Pohorskih pravljič, bajk in legend kaže v zgradbi posameznih pripovedi, ki je v slovstveni folklori navadno enosmerna, medtem ko pa je pri Tomažiču vsestransko umetelna, kakor v zgodbi *Tri kadi denarja*, ki je zgrajena po vzorcu ruskih babuš. Npr. legenda *Marija in sestrici* pa je zgrajena na načelu motivnih nasprotij. Sledi prikaz jezikovne sinkretičnosti na nivoju besedja. Avtorica se zatem loti še ravnine teksture, za katero v Tomažičevih knjigah ni neke osnove. Ravnina konteksta pa je spet zelo obsežno območje, pri katerem avtorica opozarja, da sodijo sem tiste sestavine, ki umeščajo Tomažičeve postopke literarizacije v realen prostor in čas. Predmetni kontekst pa se nanaša, kakor ugotavlja avtorica te razprave ob zaključku, na materialno in socialno kulturo.

Naslednja razprava Lidije Gačnik Gombač *Pravljčna povest Mrtvo srce* prinaša zanimiva spoznanja glede razlik med dvema izdajama Tomažičeve pravljčne povesti *Mrtvo srce* – iz leta 1942 v knjigi *Pohorske pravljice*, leta 1944 pa je izšla v samostojni izdaji. Precej razlik je na ravni fabuliranja, kar avtorica razprave tudi natančno ponazori s primeri. Razlike so tako npr. v različnih obtežitvah nekaterih motivno-tematskih prvih,

kakor sta lepota in smrt, zlasti v pogledu živih na lastno in tujo smrt, ali kakor piše avtorica: »Na globlji ravni pa gre za temo smrti in življenja po njej ter veliko moč lepote, kar pride še posebej do izraza v povesti iz 1944. leta« (prav tam: 182). Nekaj pa je tudi podobnosti: obe varianti pravljicne povesti *Mrtvo srce* prinašata opozicijo med gradom in mestom, izpostavljata bogastvo kot vrednoto le v zvezi z dobroto, odpravljata nesorazmerje med resničnostjo in pravičnostjo, dogodki pa potekajo v naravnem zaporedju. Avtorica med drugim še opaža, da v obeh zgodbah pripovedovalec posega v dogajanje s komentarji, veliko je izjemnega in naključnega, realni dogodki se prepletajo s čudežnimi, kar je v prejšnji razpravi ugotavljala tudi Stanonikova. Pomenljiva ugotovitev avtorice je, da v povesti iz leta 1944 Tomažič bolj uporablja dramske elemente in prav z njihovo pomočjo ustvarja močnejšo psihološko poglobljenost likov, kar pa omogoča posredno večjo identifikacijo bralcev s to zgodbo.

Razprava Boruta Gombača *Pokrajina svojstvenih metafor* prinaša živ opis bogate Tomažičeve metaforike, zlasti na primeru pohorskega bajeslovnega bitja Jezernika, saj ta lik v pripovedih Pohorcev, po mnenju avtorja razprave, predstavlja nekakšno skrivnostno in težko opisljivo prisotnost. Na tem danem primeru avtor ugotavlja: »Iz povedanega torej sledi, da je Tomažič pri opisovanju zunanosti bajeslovnih bitij s Pohorja povsem blizu ljudskemu izročilu, tudi takrat, ko se vsaj navzven zdi, da sta umetna in ljudska govori-ca daleč druga od druge« (prav tam: 190). Avtor razprave analizira tudi opise dogajalnega prostora, bajeslovnih bitij, časa, rastlinskega in živalskega sveta, kar ga pripelje do sklepa, da lahko s pomočjo Tomažičevih pravljic, bajk in

legend primerjamo Pohorje danes in nekoč, hkrati pa je Tomažič jezikovno najspretnější v tistih pasažah, v katerih je »duh Pohorja najbolj izrazit«.

Razprava Simone Pulko *Možnost povezav pri obravnavi bajke Vila J. Trdine in Tomažičevih bajk o vilah iz zbirke Pohorske bajke* prinaša predloge izbora besedil za uresničitev ciljev, ki so zastavljeni v učnem načrtu za osnovno šolo. Avtorica postavlja v ospredje pokrajinsko zastopanost avtorjev, kar je v šolski praksi, žal, velikokrat postavljeno v ozadje, čeprav prav to dejstvo omogoča številne druge povezave in aktivnosti (npr. izlete, literarne dneve v naravi ipd.). Razprava želi pokazati povezave Tomažičevih bajk z bajkami, ki so obravnavane v berilih za osnovno šolo v tretjem triletju devetletne OŠ, pri tem pa se opira na cilje učnega načrta. Iztočnice so naslednje: bajka v učnem načrtu za osnovno šolo, analiza bajk o vilah: možnosti povezav pri obravnavi bajke Vila J. Trdine in Tomažičevih bajk o vilah iz zbirke Pohorske bajke. Ob tej iztočnici avtorica razprave poda predloge za dejavnosti po branju in medijske predelave. Avtorica ugotavlja, da je njena analiza pokazala naslednje: z vključevanjem Tomažičevih besedil iz zbirke *Pohorske bajke* se lahko izpeljejo vsi funkcionalni in izobraževalni cilji, ki so določeni z učnim načrtom. Glede pokrajinske zastopanosti avtorjev pa avtorica meni: »Ravno zaradi pokrajinske bližine (Slovenska Bistrica in okolica) lahko le-te v primerjavi s Trdino tudi presežemo (enako velja za Trdino na Dolenjskem in druge predstavnike /.../« (prav tam: 209).

Naslednja avtorica je Zdenka Gajser, ki je v svojem avtorsko-izpovednem duhu prispevka *Nekaj zares drobnega o pripovedovanju Tomažičevih zgodb* izpostavila predvsem vidik pripovedo-

valke in tiste okoliščine, ki so jo navorile k pripovedovanju Tomažičevih pravljič v Mariborski knjižnici, zlasti Pionirski knjižnici Nova vas. Tudi ta avtorica ugotavlja prvinskost oziroma ljudskost Tomažičevih pravljič, hkrati pa prisotnost njegovih avtorskih posegov, vendar to ne moti njihove poti do doživljajskega sveta mestnih otrok, ki so zanje nenavadno dojemljivi, ali povedano z besedami avtorice: »Tomažič je brez dvoma lončar, ki je odkril našo povezanost z glino, in pripovedovanje zgodb, ki jih je zapisal, je za pripovedovalca stopanje v prostor vretena, skritega izza zvenenja besed« (prav tam: 213).

Zadnja razprava v pričujoči monografiji je: Matjaž Duh *Jože Beránek ilustrator proznih del Jožeta Tomažiča*, ki posega na področje knjižne ilustracije. Le-ta ima pri nas že dolgo tradicijo – od prvih protestantskih knjig preko Valvazorja do danes. Avtor izpostavi dejstvo, da predstavlja knjižna ilustracija v našem prostoru zanimiv paradoks: »Po eni strani je to nekako marginalizirano likovno področje, saj v izhodišču omejuje likovnega ustvarjalca, ki se mora podrežati literarni predlogi in željam založbe, po drugi strani pa je eden paradnih konjev slovenske likovne produkcije, ki je ravno preko vrhunskih ilustratorjev prepoznavna v svetu« (prav tam: 215). Obdobje druge svetovne vojne je s svojimi knjižnimi ilustracijami zaznamoval tudi Jože Beránek, ki je v sodelovanju z Jožetom Tomažičem ustvaril celo vrsto kakovostno ilustriranih pravljič, povesti, bajk in legend. Avtor razprave tako predstavi življenje in delo Jožeta Beráneka, njegov likovni opus in ilustracije najrazličnejših Tomažičevih zbirk zgodb, kakor so *Pohorske pravljičice* (1942, 1990), *Pohorske bajke* (1943, 1990), *Pohorske legende* (1944, 1990) ter posameznih knjig: *Pastirč-*

kova nebesa, 1943, legenda *Drvarka Marija*, 1943, *Dravska roža*, 1943, zgodba *Oglarjev sin*, 1944, *Botra vila*, 1944, *Čarovničina hči* in *Mrtvo srce*, 1944. Avtorjeva natančna analiza je zajela prav vse ilustracije Jožeta Beráneka iz omenjenih knjig, za katere velja sklep, da je obravnavanemu ilustratorju uspelo vzpostaviti odnos s Tomažičevim umetniškim besedilom.

Zaključim lahko, da je dokaj obsežna monografija o Jožetu Tomažiču poravnala dolg do prepoznavnega avtorja severovzhodnega dela Slovenije, ki je dal neizbrisljiv pečat svojemu kraju kakor tudi slovenskemu razvoju na različnih področjih literarnega ustvarjanja, zlasti proze in dramatike.

Blanka Bošnjak,

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
blanka.bosnjak@uni-mb.si*

NYOMÁRKAY ISTVÁN: RÖVID HORVÁT ÉS SZERB NYELVTÖRTÉNET [Kurze Geschichte des Kroatischen und des Serbischen]. Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 2007. Opera Slavica Budapestinensia. Linguae Slavicae. S. 292.

Die Sprachgeschichte der Nachbarvölker Ungarns, besonders der Kroaten, Serben, Slowaken, Slowenen ist dem ungarischen wissenschaftlichen Publikum nur in groben Zügen bekannt. Kroatische, serbische oder slowakische Angaben werden höchstens von Etymologen zitiert, auch wenn diese für kontaktlinguistische, historisch verglei-

chende Forschungen und für die Soziolinguistik wichtig sind.

István Nyomárkay veröffentlichte schon mehrere Bücher, die als Neuheit in verschiedenen Forschungsbereichen gelten. Auch sein letztes Werk gehört zu dieser Tradition. Es handelt sich um die erste auf Ungarisch verfasste Geschichte des Kroatischen und des Serbischen, betrachtet werden die wichtigsten Veränderungen im Bereich der Phonetik, der Morphologie und der Lexik. Die Monographie wendet sich dabei sowohl an ein studentisches als auch an ein wissenschaftliches Publikum.

Im Mittelpunkt steht die Geschichte der štokavischen Mundart, also die Basis der kroatischen und serbischen Standardsprache, kontrastiv dazu werden aber auch die Phänomene der čakavischen und der kajkavischen Dialektgruppe betrachtet.

Der Autor geht von der Geschichte der serbokroatischen Sprache von Ivan Popović (Wiesbaden 1960; S. 7) aus und modifiziert Popovićs Werk zweckmäßig. Die Monographie umfasst sechs Kapitel, ein reiches Literaturverzeichnis über fast vierzig Seiten und ein Verzeichnis der Abkürzungen. Das Werk enthält einige Exkurse, die nicht nur ausgewählte Aspekte bestimmter Themen ausführlich erklären, sondern auch allgemeine, für die historische Linguistik wichtige Probleme behandeln, etwa die Gründe für Lautwandel und die Rolle der Analogie in der Sprachgeschichte.

Die Einleitung umfasst die folgenden Unterkapitel: 1. Begriffe und Vorgänge in der Sprache und in der Sprachpolitik. 2. Kriterien der Klassifizierung der Sprachen. 3. Genetische Sprachverwandtschaft. Im ersten Subkapitel wird das traditionell als serbokroatisch/kroatoserbisch genannte Sprachgebiet

dargestellt. In einem kurzen Überblick wird der Terminus serbokroatisch interpretiert. Der Autor, einverstanden mit Leskiens Deutung, betont, dass er das Wort serbokroatisch als Terminus der historischen Grammatik und der Dialektologie und nicht als Benennung der Schrift- und Standardsprache(n) verwendet. So wird das Adjektiv serbokroatisch zur Bezeichnung des westlichen Teils des südslawischen Sprachkontinuums und der früheren Periode in der Entwicklung der Schriftsprache.

Im zweiten Kapitel (Die slawischen Sprachen in der indoeuropäischen Sprachfamilie) werden die slawischen Sprachen vor dem Hintergrund der indoeuropäischen Idiome beschrieben. Die urslawische Sprache, die letzte Phase der sprachlichen Einheit der Slawen, wird kurz dargestellt. Einige gut ausgewählte phonetische Beispiele illustrieren die Richtung des Lautwandels in den großen slawischen Sprachgruppen (ostlawisch, westlawisch, südslawisch). Der Autor vertritt die Meinung, dass man am Anfang mit einer gemeinsamen südslawischen Ursprache (Grundsprache) rechnen sollte (S. 50).

Die Entstehung des kyrillischen und glagolitischen Alphabets wird im dritten Kapitel (Die slawische Schrift) behandelt.

Die Geschichte des Kroatischen und des Serbischen ist das Thema des vierten Kapitels (Perioden der Geschichte der serbokroatischen (kroatoserbischen) Sprache). Zunächst werden altkirchenslawische Textauszüge in slowenischer, bulgarischer, mazedonischer, serbischer und kroatischer Redaktion dargestellt. Sie werden kommentiert und auf Ungarisch übersetzt und illustrieren den Einfluss der jeweiligen Muttersprache der Verfasser. Die Geschichte des Serbokroatischen wird in drei Perioden

(altserbokroatische, mittelserbokroatische und neuserbokroatische) eingeteilt.

In der altserbokroatischen Epoche trennte sich das Serbokroatische vom slowenischen Sprachgebiet. Das ist auch die Zeit, in der drei große Dialektgruppen entstanden sind. Der Prozess wird durch mehrere Beispiele aus dem Bereich der Phonetik illustriert. Die morphologischen Wechsel in der Deklination und Konjugation werden tabellarisch zusammengefasst (S. 76 ff, S. 80–82). Die altserbokroatische Periode wird als ein Zeitalter aufgefasst, in dem sich die serbokroatischen Dialekte bzw. Dialektgruppen ohne rascher Veränderungen entwickelten (S. 75).

Die mittelserbokroatische Periode zeichnet sich bereits durch mehr Dynamik aus, die Entwicklung der serbokroatischen Dialekte bekam eine neue Richtung. Die wichtigsten Veränderungen sind der Wechsel der Akzentstelle innerhalb der Wörter, die Entstehung von neuen Kasusendungen in der substantivischen Pluraldeklination, dies im engen Zusammenhang mit der weiteren Geschichte des Dualis, die Ersetzung von alten Wörtern durch neue mit derselben Bedeutung, die Entstehung von zahlreichen phonetischen und morphologischen Phänomenen in den čakavischen und kajkavischen Dialekten.

Die neuserbokroatische Periode ist von einer relativ ausgeglichenen, ruhigen Entwicklung geprägt (S. 95). In dieser Zeit verbreiteten sich viele Elemente des Neuštokavischen und das Dialekt-System wurde stabil. Betont werden die allgemeine Verbreitung der Veränderungen in der substantivischen Pluraldeklination, die Štokavisierung der šća-Mundart, der Einfluss der östlichen čakavischen Dialekte auf die westlichen, die verstärkte Bedeutung

der Schriftsprache. Trotz der Veränderungen bewahrte das Serbokroatische seine ursprüngliche slawische Struktur sowohl im Bereich der Grammatik als auch auf anderen Sprachebenen (S. 98). Viele Wörter slawischen Ursprungs wurden im Lexikon bewahrt (ca. 2000). Im Bereich der Wortbildung wurde die Zusammensetzung, die den slawischen Sprachen fremde Vortbildungsart, nicht so häufig benutzt.

Darüber hinaus wird der Einfluss der Fremdsprachen auf das Serbokroatische ausführlich behandelt. Die Integration von deutschen, türkischen, griechischen, französischen, englischen, lateinischen und italienischen Lehnwörtern wird beschrieben. In Hinsicht auf ihren großen Einfluss auf die čakavischen Dialekte und auf die Schriftsprache wurden die italienischen Lehnwörter, meiner Meinung nach, weniger in Betracht gezogen. Andererseits ist aber auch festzustellen, dass die an diesem Thema interessierten Leser viele bibliographische Daten im Literaturverzeichnis finden können. Die morphologischen Entlehnungen und die syntaktische Integration der Lehnwörter werden je in einem Unterkapitel abgehandelt.

Im fünften Kapitel (Die Frage der Entstehung der Schriftsprache) werden verschiedene Meinungen und Konzepte in Bezug auf die Schriftsprache illustriert. In mehreren Unterkapiteln werden die Entstehung der kajkavischen, čakavischen und štokavische regionalen Schriftsprache und die Entwicklung der regionalen Schriftsprache der Kroaten im Burgenland dargestellt. Die Beschreibung der Entwicklung der regionalen Schriftsprachen erfolgt nach dem gleichen Schema. Den kulturhistorischen Informationen folgen die Darstellung der wichtigsten Autoren, Auszüge aus verschiedenen Textsorten

und die Beschreibung der Lexikologie der betreffenden Dialekte.

Das sechste Kapitel (Die illyrische Bewegung und die kroatische Spracherneuerung) umfasst fünf Unterkapitel (Die kroatische Spracherneuerung, Die ungarischen Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung, Typen der kroatischen Neologismen, Unterschiede zwischen der kroatischen und der serbischen Standardsprache, Die Rechtschreibung).

In Hinsicht auf die Diskussion über die Sprache während der illyrischen Bewegung betont der Autor, dass sich diese hauptsächlich auf Teilprobleme bezog und die Mitglieder der Bewegung mehr durch ihre Werke zur praktischen Lösung der Sprachfrage beitrugen. Entsprechend dieser Feststellung werden mehrere Grammatiken und die Lexik des deutsch-illyrischen Wörterbuchs von Ivan Mažuranić und Jakov Užarević analysiert. Die kroatische Spracherneuerung wird im Vergleich zur ungarischen, deutschen und tschechischen Spracherneuerung behandelt, deren Vorbild die deutsche Spracherneuerung war. Bei der Beschreibung der Ähnlichkeiten und Unterschiede in der Wortbildung der ungarischen und kroatischen Sprache betont der Autor, unseres Wissens als erster, dass sich die tschechische Spracherneuerung nicht nur auf die kroatische, sondern auch auf die ungarische stark auswirkte. Die Quelle für das *Német-Magyar Tudományos Műszótár* (1858) war ein deutsch-tschechisches Wörterbuch. Diese Feststellung beleuchtet die Kenntnisse über die Bereicherung des ungarischen Wortschatzes aus einer neuen Perspektive. Im zweiten Unterkapitel werden die kroatischen Lehnprägungen auf der Basis der Forschung Nyomárkays klassifiziert. Zahlreiche Lehnübersetzungen

und Lehnbedeutungen entstanden nach ungarischen Vorbildern im Bereich des Schulwesens, der Rechtswissenschaften, der Verwaltung, der Post, der Bahn und der Armee. Wichtige Informationen finden sich über die Typologie der kroatischen Neologismen. Es werden die am häufigsten gebrauchten Suffixe der Wortbildung aufgezählt. Hinsichtlich der attributiven Konstruktionen wird festgestellt, dass ihre Vorbilder deutsche und ungarische Zusammensetzungen waren. Die Darstellung der Unterschiede zwischen der kroatischen und serbischen Standardsprache erfolgt mit Rücksicht auf die Beschreibung der Tatsachen, die die Unterschiede verursachten. Das letzte Unterkapitel behandelt die Geschichte der Rechtschreibung in lateinischer Schrift.

Man kann festlegen, dass der Autor seine mit der besprochenen Monographie verbundenen Ziele erreicht hat. Das Werk ist sowohl für Studierende als auch für das wissenschaftliche Publikum geeignet und interessant. Hervorzuheben sind weiterhin klare und präzise Formulierungen und der lesbare Stil des Textes. Infolge dieser Charakteristiken ist die Monographie ein wichtiges Exemplar in der Herausgebertätigkeit des Lehrstuhls für slawische Philologie an der Universität Eötvös Loránd von Budapest. Mehr als zehn Bücher, die bisher in drei Unterserien (*Linguae Slavicae*, *Litterae Slavicae*, *Symposia Slavica*) unter dem allgemeinen Reihennamen *Opera Slavica Budapestinensia* veröffentlicht worden sind, geben einen guten Überblick über die Forschungs- und die Unterrichtstätigkeit des Lehrstuhls.

István Vig,

*Univerza Loránda Eötvösa, Filozofska
fakulteta, vigistvan@yahoo.com*

Navodila avtorjem

Slavia Centralis (SCN) je revija, ki objavlja jezikoslovne, literarnoteoretične in literarno-zgodovinske izvirne znanstvene prispevke s področja slavistike, odprta pa je tudi za take primerjalne interdisciplinarne raziskave. Revija objavlja prispevke v slovenščini, lahko tudi v drugih slovanskih jezikih, madžarščini, nemščini ali angleščini.

Recenzijski postopek

Vsak prispevek za SCN pregledata in ocenita dva neodvisna recenzenta ter ga predlagata za objavo.

Glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja in mu posreduje morebitne pripombe, ki jih je potrebno upoštevati, da bo članek objavljen; končno uredniško besedo ima glavni urednik. Zavrženih rokopisov ne vračamo – glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja.

Uredniki lahko prispevke lektorirajo in jih (nevsebinsko) popravijo brez soglasja avtorjev.

Članki morajo vsebinsko in po tehnični pripravi besedila ustrezati naslednjim standardom:

- gre za še neobjavljene prispevke;
- oddati jih je potrebno v (1) elektronski obliki, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, tehnični urednici na naslov: natalija.ulcnik@uni-mb.si in (2) rokopisu v dveh natisnjenih izvodih na naslov: Oddelek za slovanske jezike in književnosti – *Slavia Centralis*, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor ali (3) po e-pošti v obliki pdf na naslov tehnične urednice.
- razprave naj obsegajo 25.000 do 35.000 znakov, ocene 14.000 do 18.000 znakov, poročila 6.000 do 8.000 znakov;
- sinopsis v slovenskem in angleškem jeziku naj obsega 5 do 8 vrstic; dodanih naj ima 4 do 6 ključnih besed;
- povzetek naj obsega 20 do 30 vrstic – razprave, ki so napisane v slovenščini, imajo povzetek v angleščini, neslovensko napisane razprave pa v slovenščini;
- pisava je Times New Roman, velikost črk 12 pik (izvleček in povzetek 10 pik), razmik med vrsticami naj bo 1,5;
- format papirja naj bo A4, robovi naj bodo 25 mm zgoraj, spodaj, levo in desno (severnoameriški format papirja z robovi širine enega inča);
- opombe naj bodo sprotne, vezaji, pomišljaji in narekovaji naj bodo v skladu s slovenskim pravopisom (oz. pravopisnimi normami jezikov, v katerih so razprave napisane);
- literatura naj bo navedena v besedilu in opombah v krajši obliki v oklepaju (Jesenšek 2005: 279), v daljši obliki pa na koncu razprave v seznamu literature in navedenk;
- če je v seznamu literature več del enega avtorja, naj pri vseh neprvih navedbah ime in priimek avtorja nadomeščata dva pomišljaja;
- če je v seznamu literature pri enem avtorju več navedenk istega leta, jih ločimo z malimi tiskanimi črkami stično ob letnici (2007, 2007a, 2007b);
- v seznamu literature navajamo:
  - monografija:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).

-
- članek v reviji:
Martina OROŽEN, 1993: Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 41/1, 143–160.
  - članek v monografiji ali zborniku:
Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.
Miran ŠTUHEC, 2003: Esejistika narodnih tem in njen pomen danes. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.
  - slikovno gradivo, razpredelnice ipd. (izdelano v MS Excel) naj bo priloženo na posebnih listih, v tekočem besedilu pa naj bo označeno, kam sodi (podnapisi slik naj bodo v tipkopisu); za oštevilčenje se uporabljajo samo arabske številke;
  - mednaslovi so v polkrepkem tisku;
  - ponazarjalni zgledi in daljši navedki (brez narekovajev, stopnja 10 pik, odstavčno ločeni) so v ležečem tisku;
  - natančne informacije glede označevanja nestandardnih znamenj (označeni naj bodo z rdečo barvo in dodatno izrisani na robu besedila), ležečega in polkrepkega tiska dobi avtor pri tehnični urednici;
  - naslovna stran tipkopisa naj vsebuje: naslov članka, ime in priimek avtorja, naslov ustanove, na kateri dela, njegov elektronski naslov in naslov, na katerega bodo poslane korekture;
  - korekture je potrebno opraviti v desetih dneh.

Guidelines for contributors

The journal *Slavia Centralis* (SCN) publishes articles presenting original research in Slavic linguistics and literary scholarship; it is also open to interdisciplinary approaches. Papers may be published in Slovene and other Slavic languages, as well as Hungarian, German, and English.

Refereeing process

SCN is a double-blind refereed journal. Two independent reviewers referee each paper. If accepted, the editor-in-chief informs the author in writing and conveys requested amendments, if any, that must be made before the article is accepted for publication. Rejected manuscripts are not returned; however, the editor-in-chief informs the author in writing. Final editorial authority rests with the editor-in-chief. The editors reserve the right to make formal (non-substantive) changes to the paper without consulting the author.

The content and format of the articles must conform to the following criteria:

- The work must not have been published previously.
- Each article must be submitted in (1) electronic Windows-compatible format to the technical editor natalija.ulcnik@uni-mb.si and either (2) two printed copies on paper to Oddelek za slovanske jezike in književnosti – Slavia Centralis / Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160 / SI-2000 Maribor or (3) by e-mail in PDF format to the technical editor.
- Articles should contain between 25,000 and 35,000 characters; reviews 14,000 to 18,000 characters, and reports from 6,000 to 8,000 characters.
- The English abstract should be 5 to 8 lines; include also 4 to 6 keywords.
- The summary should contain 20 to 30 lines; articles written in Slovene will have an English summary; articles not in Slovene will have Slovene summaries.
- Articles should be written in 12-point Times New Roman font; the abstract should be in 10-point, line spacing should be 1.5.
- Paper format is A4, margins should be 25 mm on all sides or in North America letter-size paper with one-inch margins on all sides.
- Footnotes should be at the bottom of the page. Hyphens, n-dashes and m-dashes should be used as appropriate, according to the norms in the language in which the article is written.
- Bibliographical citations should be noted in the literature using in-text citations in parentheses, e.g., (Jesenšek 2005: 279), followed by full citations in a listing of references at the end of the article.
- If the bibliographical item has multiple works by the same author, subsequent citations of the author must replace the author's name with two m-dashes.
- If several items by the same author have the same year, subsequent articles should have a lower-case letter after the year, e.g., (2007, 2007a, 2007b).
- Citation format:
  - Monograph:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).

-
- Journal article:
Martina OROŽEN, 1993: *Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku*. Slavistična revija 41/1, 143–160.
  - Article in a book or anthology:
Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ed. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.
Miran ŠTUHEC, 2003: Esejstika narodnih tem in njen pomen danes. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ed. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.
  - Graphics, tables, etc. (produced in MS Excel) should be given on separate sheets and their placement should be indicated in the text (captions of pictures should be in the manuscript); use only Arabic numerals for numbering.
  - Subtitles should be in boldface.
  - Examples and longer quotations (without quotations, 10 point, with paragraph breaks) should be in italics.
  - Precise descriptions of non-standard signs (marked in red and noted in the margin), italics, and boldface, will be given to the author by the technical editor.
  - The title page should contain: the title of the article, the name and surname of the author, the title of his or her place of employment, the author's e-mail (for the receipt of proofs).
  - Proofs must be corrected and returned in ten days.

